

Gy. Gödri Ferenc

A

HERALDIKA VEZÉRFONALA.

A
HERALDIKA
VEZÉRFONALA

A M. TUD. AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA MEGBÍZÁSÁBÓL.

J. Gödri Ferenc

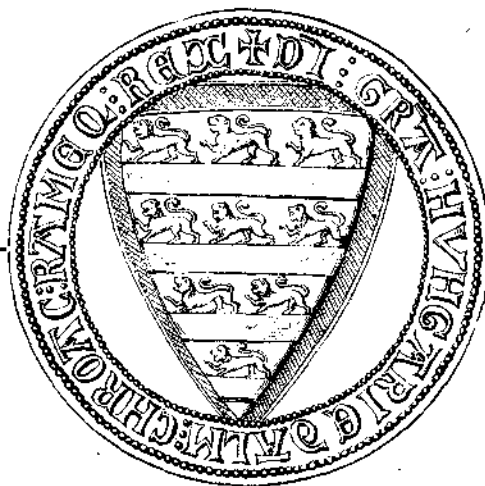
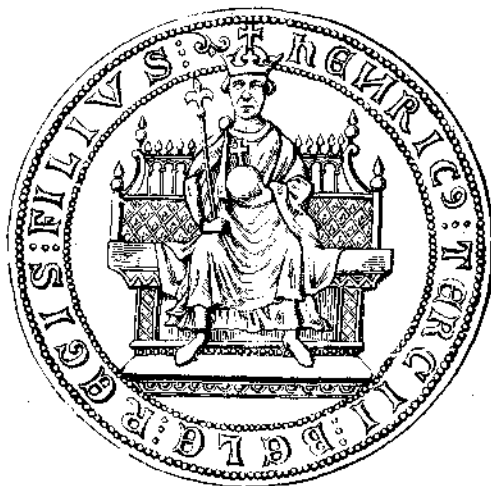
ÍRTA

Sepsi-Szentgyörgy.
1892.

BÁRÓ NYÁRY ALBERT

A M. TUD. AKADEMIA I. TAGJA

9 SZÍNNYOMATÚ S 13 FAMETSZETŰ TÁBLÁVAL, ÉS A SZÖVEGBE NYOMOTT 86 ÁBRÁVAL.

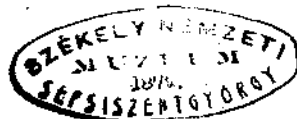

BUDAPEST, 1886.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

20

7085.

ELŐSZÓ.

A heraldika hazánkban a tudományok legelhanyagoltabb ágai közé tartozott, s csaknem egészen napjainkig úgyszólván osztályszabaddalmi tárgynak tekintetett.

Miután azonban a külföldi újabb kutatások eredményei nálunk is mindinkább kétségtelenné tévék e tudománynak az archaeológiára, a családok s a műveltség történetére való nagy horderejét, fontosságát belátták s művelésére több gondot kezdtek fordítani.

A M. Tud. Akadémia a történelmi segédtudományok ápolása mellett a heraldikától sem vonhatta meg figyelmét, s 1881. dec. 25-kén tartott történelmi osztályülésén annak megírásával fivéremet Albertet bízta meg, ki a kitüntető megbízatást oly eltökéléssel fogadta el, hogy művében a heraldika szabályait és történelmét különös tekintettel hazánkra fogja megismertetni.

Feladata fontosságától áthatva, egész odaadással fogott nehéz munkájához.

Már előbb több éven át szorgalmasan gyűjtötte e kedvencz tudományához a szükséges anyagot, hogy azt rendszeresen feldolgozhassa.

És ámbár az ily feldolgozás már magában is — különösen pedig az ő szigorú lelkiismeretességét tekintve — nagy fáradságot és sok időt igényel, mindazáltal azt hihetőleg előbb végezte volna be, de egyidejűleg egy más heraldikai terjedelmes műhöz is gyűjtött anyagot.

A jelen munka öt fejezetből áll. Befejezésül az utolsó a heraldika kútforrásait tárgyalja. Lehet, hogy e fejezet végén, a másodrendű forrásokról — melyekről különben a mű folyamán úgyis már bővebben szólott — még megemlékezett volna, ha betegsége munkájának mielőbbi befejezésére nem készteti.

A mily lankadatlan szenvedélylyel dolgozott, ép oly rohamosan kezdett egészsége hanyatlani.

Élte végső szakában folyvást munkálkodott, fáradt testének nem engedve pihenést.

S az utolsó perczben, midőn művét bevégezte, érte őt utól a halál.

A toll kiesett kezéből.

De mégis napvilágot lát munkája, s azt a szakkörök használatának és a bírálat igazságos ítélőszékének ezennel bemutatjuk.

Budapesten, 1886. februárius havában.

A történelmi bizottság megbízásából

B. Nyáry Jenő

a m. t. Akadémia I. tagja.

TARTALOM.

ELŐSZÓ	Lap
I. A címéresztet. — Beosztása. — Sphragistikai vonatkozásai. — A címér	1—4
II. Különböző vélemények a címerek eredetéről. — A kiváltságos jelképek a régi korban	4—15
III. A középkori címerek keletkezése. — Magyarország címere. — A címéresztet fejlődési korszakai és jelentősége	137—192
IV. A címér- jog és címér-ellenőrzés. A heroldok és tornák. A cí- merekkel való visszaélések ellen hozott rendszabályok	137—192
V. A heraldika kútforrásai	193—258
Betűsoros név- és tárgymutató	259—284
Betűsoros ábramutató	285—287
Betűsoros színnyomatmutató	288

I. A CZÍMERÉSZET. — BEOSZTÁSA. — SPHRAGISTIKAI VONATKOZÁSAI. —
A CZÍMER.

A **Czímerészet** (heraldica, — heraldique) a címerekre vonatkozó összes ismeretek körét foglalja magában. Két fő részből áll: a **czímer tudományból** (scientia heroica, — science des armoiries, — Wappenkunde) és a **czímer művészetből** (ars heroica, ars heraldica, — art des armoiries, — Wappenkunst).

A **czímer tudományhoz** tartoznak: a

czímertan (Wappenlehre), a *czímer-történelem- s jog* és a *czímerisme*.

A *czímertan* a címerszabályokat, a czímer alkatrészeit, a czímer-szerkesztést, a czímerműnyelvet és a címerek különböző neveit ismerteti.

A *czímer-történelem* a címerek fejlődéseinek korszerinti mozzanatait adja elő. A *czímerjog* a címerbirtoklás és adományozás gyakorlatának illetékességi ügyeivel és kérdéseivel foglalkozik.

A *czímerisme* a címerek kihez tartozásának, vagyis az azokat használó tulajdonosoknak felismerésében áll, s a genealogiának egyik legfontosabb járulékat képezi.

A **czímer művészet** a címerek tényleges, vagyis graphikai és plastikai kiállításával foglalkozik. A mű compositióján s ennek technikai kivitelén kívül, tágasb értelemben az illető műanyagok, eszközök és az előállítási módok különféle neveinek szakismeretei is a czímerművészet körébe tartoznak.

Alkatrészein kívül van még a czímerészetnek egy társfele, mely jól lehet külön tudományágat képez — de feladatának természeténél fogva a czímerészettel oly benső érintkezésben áll, hogy azt a gyakorlati téren ettől elválasztani majdnem lehetetlen. A czímerészetnek eme hű szövetségese: a *pecséttan*.

A mik a történetírónak az okmányok, azok a czímerésznek a pecsétek; ezekből meríti leghitelesebb adatait. A címerek gyakorlati fontossága is leginkább a pecsétek által nyilvánul, a mennyiben azok ez utóbbiakra alkalmazva diplomatikai érvényre emelkednek.

Innen ered a pecséteket és a címereket összetévesztő gyakori fogalomzavar a köznapi életben, mely fölött legújabban Németországban Heffner keserves panaszát hallatá! Így van ez hazánkban is, és hogy így volt ez magasabb köreinknél is régebben, azt az 1550-dik évi pozsonyi országgyűlés tanúsítja, a melyben ugyanis, a Somogy vármegye példájára „*quemadmodum fit in Comitatu Simigiensi*“ a vármegyék számára állandó címeres pecséteket óhajtó országrendei, ebbeli fölterjesztésekben a királyhoz egymagával a *pecsét* kifejezésével éltek. Ha I-ső Ferdinánd király az ország rendének e fölterjesztését betű szerint veszi, s a folyamodó vármegyét csupán *pecsétekkel* ruházza fel, azoknak tágasb körű jelzési igényeik mellett előbb-utóbb címérért is kellenek vala pótlólag folyamodniok. De a király az ország rendének említett fogalom-összetévesztését átlátván, a pecsétekért folyamodó vármegyék részére címereket és címeres-pecséteket »*arma sive insignia atque sigillum*« adományozott.

Technikai tekintetben a pecséteket vésett bélyegekkel, pecsétnyomókkal (typus, typarium) bizonyos lágy vagy meglágyított anyagokra, úgymint: viaszba, liszt- (farinacea) s kréta-féle (cretacea) gyuradékokba, mastix (malta) s az úgynevezett spanyolviaszba, vagy fémekre s. a. t. eszközölt lenyomatok képezik. A pecsétek feladata az okiratok jogi hatálylyal bíró megerősítésében vagy valamely tárgy lezárolásában áll s e feladatukhoz képest nagyságuk terjeme is korlátozott határok közé szorul; már II-ik András királyunk 5²/₁₀, hűvelyk átmérőjű pecséte a sphragistika nagyobb példányai közé tartozik.

A vésményt illetőleg a pecséteken a puszta betűk s feliratok is elégségesek; oly ábrákkal láthatók el, melyek a szabad képzelet önkényes szüleményei s nincsenek színekhez kötve, sőt az ábrákat egészen nélkülözhetik is. Pecsétet, illetőleg pecsétnyomót mindenki használhat, abba nevét, monogrammját, vagy személyes jelvényét szabadon bevésetheti, azt elhagyhatja és kénye-kedve szerint változtathatja.

Nem így van ez a címereknél. A címerek szűkebb jogkörre szorítkoznak mint a puszta pecsétek. De technikai kivitelök tekintetében a metszésen és lenyomaton fölül rajzban, festve, faragva, metszve, mozaikban, zománcban, szövve és hímezve, egyszóval a műgyakorlat minden ágában — még pirotechnikailag is kiállíthatók és érvényesíthetők. Zászlókra, fegyverre, öltönyök- és szőnyegekre, érmekre és pecsétekre, műlapokra, épületekre, emlékoszlopokra, sírkövekre, egyszóval a legkülönfélébb mű- és díszdarabokra egyaránt alkalmazhatók s következőképpen terjedelmi képességek tekintetében is a pecséteket jóval fölülmúlják, egész a monumentálisig emelkedhetvén. Másrésről azonban ábráikat illetőleg a címerek a legszigorúbb szabályszerűségnek vetvők alá. Ha valahol, a címerezetnél legkevésbé alkalmazható a közmondás, hogy: „*vestis non facit monachum*.“ A külső látszat és a formaiság a tudomány egyik ágában sem bír oly

határozott döntő erővel mint a heraldikában. Itt, a képek felállítási és elhelyezési módjai a legrészletesebb árnyalatig szabályozvák. Hogy ez vagy ama címmerkép balra vagy jobbra, fölül vagy alul, lejjebb vagy feljebb, középen, oldalvást vagy szemben helyeztessék-e el? mindezek a címereknél nagy jelentőséggel bíró kérdések. A címér részleteinek aránytalan s megszabott *színeinek* helytelen összeállításai elég okot szolgáltatnak arra, hogy a címér valódisága kétségbevonassék. De sőt a máskülönben legszabályszerűbb symbolikus szerkezetek is paizsba-keretelés nélkül címérjogosultságukat teljesen elvesztik.

Menestrier szerint (*Abrégé Méthodique des principes Heraldiques. Lion MDCLXXVII*) „a címerek bizonyos meghatározott mázakból és alakokból álló tiszteletjelek, melyeket az egyesületek és családok fejedelmi engedéllyel kitüntetésül viselnek.”

Gatterer (*Abriss der Heraldik oder Wappenkunde Nürnberg, 1774. 1. l.*) a címereket valamely állam vagy legfőbb hatalom által személyek és területek (Länder) részére engedélyezett jeleknek tartja, melyek a képirásnak és a hieroglyphikus jeleknek bizonyos nemét képezik.

Magny (*La science du Blason. Paris, 1858. LVI. l.*) úgy mond: a »címerek az országok, területek, városok, egyházi lovagrendek, községek, testületek, testvériségek és a családok megkülönböztető jelei.«

Bernd szerint »a címerek, oly képek és jelek, melyek az egyes személyek, családok, országok és városok egymásközi megismertetésére s megkülönböztetésére szolgálnak.« (*Hauptstücke der Wappenwissenschaft. Bonn, 1841.*)

Ime négy szaktekintély különböző értelmezése fekszik előttünk a címerek voltáról, a nélkül, hogy csak egy is közlök feladatát kellőleg megoldaná.

Menestrier és *Gatterer* a címér-lételt a legfőbb uralkodói hatalom adományától föltételezik. Ha ez csakugyan absolute állna, az esetben első sorban épen a legrégibb s a legérdekesebb, a fejedelmek címéradományozási joggyakorlatát megelőző időkből eredt úgynevezett *ős-címerek* a heraldika lajstromából kitörlemlendők lennének. Egyébiránt maga *Gatterer* fennebbi állítását módosítandó, megjegyzi, hogy azt csupán a saját korabeli címérfogalom szerint tévé (»so wie wier dieses Wort gebrauchen«).

Ellenkezőleg *Magny* és *Bernd* a címerek jogeredetére vajmi kevés, úgy szólván semmi súlyt sem fektetnek. Ámde a közjogi alapot nélkülöző címerek nemesak hogy mindenha árvényteleneknek tartattak, kezdettől fogva a címér birtoklásához a címerviselési jog képessége igényeltetvén, — hanem körülbelül már fél ezredéve, hogy a legfőbb államhatalom adományozása vagy megerősítése

hiányában nem is vehet fel többé senki címert, a nélkül, hogy mint jogbitorló, esetleg a rendőrség, de sőt — mint jelenleg is Poroszországban s III-ik Napoleon alatt Franciaországban — a fenyítő törvényszék elé ne állíttassék.

A címér-alak meghatározásában is mind a négy író felületes. Mert ha állításaik szerint a címeralkotmányt csupán a bizonyos meghatározott s hieroglyphszerű képek, jegyek és a színek képeznék, ez esetben nemcsak hogy a nyilvános élet valamennyi conventionalis stereotyp jelvényei — például a gyászfátyol, — de egyszersmind az üzleti jegyek, az úgynevezett *markok* is többnyire címerek gyanánt volnának tekintendők.

A címérfogalom szabatos meghatározásánál a címér létfeladatának három főmozzanata: a címér jogeredete, hivatása és alaki része veendő alapul. E szerint: a címerek különleges szabályok által meghatározott színekből és alakokból szerkesztett jogi hatálylyal bíró képek, melyek egyes személyeknek és testületeknek bizonyos események, érdemek, hivatalos és rangbeli állások jelzésére és fölismertetésére az erre joggal bíró személyek s hatóságok által adományoztatnak és vétetnek föl.

II. KÜLÖNBÖZŐ VÉLEMÉNYEK A CÍMEREK EREDETÉRŐL. — A KIVÁLTSAGOS JELKÉPEK A RÉGI KORBAN.

A címerek keletkezési idejére nézve a vélemények eltérők.

Favin András azokat a világ teremtésével egyidejűnek állítja; *Kain* utódai — úgy mond — földművelő eszközöket, *Seth*-éi állat- és növényországból választott képeket viseltek paizsaikon.

Féron és *Fürsten* épenséggé Ádám apánk és a patriarchák címereiről értekeznek.

Segoin a címérezetet keletkezését az özönvíz idejére teszi, feltalálójának Noét tartván.

Páriz Pápai Ferencz a fennebb említett francia írónál sokkal engedékenyebb, a mennyiben a címereket csak *Jakab* patriarchától származtatja. „*Insignium certe originem ab ipso Jacobo Patriarcha accersimus, qui liberorum sortem, fortunasque per domos singulas certis emblematis distinaxerat. Gen. 49. quod ad alias quoque gentes derivatum postea est.*“ (*Ars Heraldica. Claudipoli. M.DC.XC.V. Cap. IV. 151. l.*)

Gricius Péter, *Bombasi Gáspár* és *Castiglione Kamil* szerint a címereket legelsőben az egyiptomiak használták.

Petra-Sancta a címerek korát a régi görög hősökig viszi fel. *Prinsault Klement* Hektorral és macedoniai Nagy-Sándorral, *Monet* pedig Octavianus Augustussal nyitják meg a címérezetet előcsarnokát. *Philippus Aquino* és *Prado*

a régi zsidók címereire hivatkoznak „*singuli duces* — úgymond az utóbbi író — *tribuum propria gestabant insignia parentum scilicet, stemmata vexillis depicta.*“ *Godolia* szerint a *Ruben* nemzetség veres mezőben emberfejet, a *Zebulon* horgonyt, *Issakhar* nemzetség szamarat, *Gad* fölfegyverzett férfit, a *Simeon* nemzetség kardot, az *Asser* gerliczékét, *Nophthali* szarvast, *Benjamin* nemzetsége farkast, *Judáé* zöld mezőben oroszlánt, *Efraim* nemzetsége arany mezőben ökörfejet viselt, a *Dan* nemzetség címere pedig veres-mezőben a kigyók ellenségének symboluma, a sas volt. *Barras Jérôme*, a híres párisi üvegfestő, „*Blason des armoiries*“ című, Lionban 1681-ben megjelent munkájában, Osirist, Herkulest, Nimrodot, Priamust, Jozsuét, Sámson, Mithridatest, Pompejust, Dávidot, Nagy-Sándort, Julius Caesart és Artus királyt mint címertulajdonosokat fölemlítvén, a *Jézus Krisztus* címeréről sem feledkezik meg, mely szerinte, „ezüst mezőben veres kereszt, ebben arany feszület, s a kereszttől jobbra és balra egy-egy veres korbács.“ — Ezenkívül — úgymond az említett író — azok véleményét se hallgathatja el, a kik a Megváltó címeréül »a kék mezőben levő ezüst feszületet« tartották. Ugyan e francia író a colchisi aranygyapjas hadjárat hőseinek címereit is ismerteti, melyekre, állítása szerint, »egy régi könyvben akadt — melynek *Pygmalion* volt szerzője.«

Graesse J. G. Th. „*Geschlechts-, Namen- und Wappensagen des Adels deutscher Nation*“ (Dresden, 1876.) című művének 116. lapján. *Trithem* (De origine Frank) és *Schöppner* (Bayerisches Sagenbuch. I. k., 308. sz., 302. l.) után *Hilderich* frank királyról említi, hogy 224-ben Kr. u. eddigi békát ábrázoló címerét, a Rajnán túltekintő oroszlánnal cserélte fel, ez által a rómaiaknak Galliából való elűzetését jelezvén.¹⁾

Jean le Maire des Belges: „*Illustrations des Gaules*“ című munkájában már a trójai háborúban heroldokat ismer, s jelesül *Ideus* főcímernökkel a *Heli-kaonos* címeres paizsát bíraltatja.

Nemkülönben a címerek ősi régi eredetét vitatták: az olasz *Campanile*, *Filibert*, *Cartani*, *Ferrari Octáv*, *Moneti*, *Celso*, *Cittadini*, *Foresto Foresti* s többen, kiknek felületes, többnyire légből kapott állításait azonban nem lehet komolyan venni.

Ezeknél fontosabbak némely újabb írók tanulmányai a címerek régi eredetéről.

Jelesül Németországban *Bernd Sámuel* „*Die Heraldik der Griechen und Römer*“ s *Curtius K.* „*Uiber Wappengebrauch und Wappenstyl im griechischen*

¹⁾ Statt der früheren drei Frösche nahm er den Löwen in erhabener Stellung, mit offenem Rachen, ein Bild des Muthes und der Stärke. Der Kopf stand im blauem Felde, er sah über den Rhein in blaue Ferne, aus der er die Römer vertreiben sollte. Der Schweif war getheilt, die eine Hälfte endigte sich in eine Schlange, die einen Adler umfasste; sie sollte die Klugheit versinnbildlichen.

Alterthum“ (Abhandlungen der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1874.) Franciaországban pedig: *Granier de Cassagnac* „*Histoire des classes nobles*“ és *Beaumont Adalbert* „*Recherches sur l'origine du Blason*“ című munkáikban a címerek eredetét, úgyszólván a népek ókori kulturális haladásával hozzák kapcsolatba.

Beaumont, a címerek keletkezési helyének Egyiptomot tartja. A többi közt az említett nép sajátos fejtaakaróiban a jelenlegi címerek sisaktakaróit és foszlányait ismeri fel. Szerinte, a heraldikai lilium a stylizált lotusvirág mintájára készült, s a címereinkben annyiszor előforduló oroszlánokat sem veszi egyébként egyiptomi s arab átültetményeknél. Egészben véve pedig az egyiptomi műalakok komoly jellegvonásait a középkori keresztyén heraldika formáiban látja visszatükröződni.

Bernd és *Curtius* a görög s római, illetőleg itáliai címerek létezését klasszikus írókból merített idézetekkel támogatják. Így a többi közt már a hősök korában *Eschylus* „*A thebei hét hős*“ tragoediája szerint: *Tydaeus* csillagok közt fénylő holdat, — *Kapaneus* az egyik kezében korbácsot, a másikban égő fáklyát tartó vitézt viselt paizsán, melyen „*Felgyújtom a várost*“ »*πύρσιν πόλιν*« felirat volt olvasható. *Eteocles* paizsát ostromlétrára mászó vitész, s e felirat „*maga Mars nem taszít le*“ »*Ὡς οὐδ' ἂν Ἀρης δ' ἐμβαλεῖ πύργωμύτων*« jelzé. *Hippomedemos* paizsa a tüzet okádó *Typhon*, — *Parthenopeosé* a karmai közt egy thebeit tartó *sphinx* — *Hyperbiosé* a villám szóró Jupiter képével ékeskedett. *Anphiaros* üres paizsot viselt, mert nem akarta magát hősnek kikiáltani, de az lenni akart, »*Νέμων ἀδύσια οὐκ ἐπὶ δασημα*.« Végtevére *Polynikes*, az igazság istennője által vezetett hőst, s e jelszót eiseliroztatta paizsára „*ősei városába s ősei örökségébe visszavezetem*.“ »*χαταξωτ' ἀνδρα τὸν δεκαὶ πόλιν ἔξαι πατρῶων δωμάτων τ' ἐπιστροφάς*.«

Euripedes is említi „*Phoenicziaiak*“ című tragoediájában a thebei hősök jelvényes paizsait, de azok leírásában az előbbeni költőtől egészen eltér. Nála: *Kapaneus* hátán földgömböt tartó giganst, *Adrastos* hydrát, *Hippomedemos* százszemű *Argust*, *Parthenopeos* Atalantát, a mint az etoliai vadkant megöli, *Polynikes* a *Glaukost* szétszaggató lovakat, *Tydaeus* oroszlánbőrt viseltek paizsjelvényeikül.

Plinius szerint (Hist. nat. L. XXXV. cap. 4) a trójai ostrom hősei festett jelképes paizsokkal különböztették meg magukat. *Homér*, a *Pandarus*, *Agamemnon* és *Achilles* jelképes paizsainak valóságos címerészeti leírásait adja. *Virgilius* (I. 10.) az arkádok festett paizsait említi „... et pictis Arcades armis.“ „*Astur equo fidens et versicoloribus armis*“ *Lucanus* (lib. I.) pedig a *Lingonok* paizsairól úgymond: „*Versicoloribus armis Pugnaces pictis cohibebant Lingones armis*.“ „... et pictis conspectus in armis.“

Livius a samniták harci készülődéseire vonatkozólag mondja: „*praeter*

caeteros apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus fecerunt. Duo exercitus erant scuta alterius auro, alterius argento coelaverunt.

Az idézett írókon kívül a jelvényes paizsok, különösen a nápolyi *borbonico*, a párizsi *louvre-i* és a londoni *british* múzeumban őrzött régi görög s etrusk edényeken is feltalálhatók.

Hogy a római legiók és cohorsok lobogóikon és paizsaikon állandó hadi jelképeket viseltek *Vegetius* bizonyítja.¹⁾ Marius alatt a sas lett a legiók közös jelvénye²⁾; de a mellett különleges megkülönböztető jelképeiket paizsaikon azontúl is megtarták. A Legio duodecima *Fulminatrix* beszélő jelvényeül paizsán villámot³⁾ — egy másik oroszlánfejet,⁴⁾ — az V-dik legió, elefántot,⁵⁾ — s. a. t. viselt.

Vajjon a római patriciusok *jus imaginum-a* a nemzetségi és családi jelképekkel kapcsolatba hozható-e? még nincs eldöntve. Hogy azonban a római nemesség személyes és családi jelvényeket használt volt pecsétein (*annulus signatorius*, — *annulus*), kétséget nem szenved.

Ovidius kesergő verseiben írja (*Ex ponto. Lib. II. — Epistola X.*) anyjának:

Equid ab impressae cognoscis imagine cerae
Haec tibi Nasonem scribere verba mater?
Auctorisque sui si non est annulus index
Cognisane est nostra litera facta manu?

Julius Caesar eleinte fegyveres Vénust,⁶⁾ később lepkét és rákot, mint a gyorsaság és megfontolás egyesült *symbolumait* viselte gyűrűjében. *Pompejus* a világ három részében aratott győzelmeit jelző három *tropheumot*, vagy

¹⁾ »Sed ne milites aliquando in tumultu praelii a suis contubernalibus aberrarent, diversis cohortibus diversa in scutis signa pingebant: quae ipsi nominaant dignata, sicut etiam nunc moris est, fieri.« (*Flavii Vegetii de re militari L. II. Cap. 19.*)

²⁾ »Romanis Legionibus aquilam C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicavit. Erat et antea prima, cum quatuor aliis Lupi, Minotauri, Equi, Apri quae singulos ordines anteibant. Paucis ante annis sola portari in aciem caeperat, reliqua in Castris relinquebantur, Marius in totum ea abdicavit.« (*Plinius Lib. X.*)

³⁾ Cuncta phalanx insigne Jovis caelataque gestat,
Tegmina, dispersos trisidis ardoribus ignes.

(*Val. Flaccus de Bisaltis Lib. VI.*)

⁴⁾ Dictaque ab Augusto legio, nomen quae probantes,
Invicti, clypeoque animosi testa Leones

(*Claudianus de bello Gal.*)

⁵⁾ »Exercitus Caesaris ita animo confirmatus est, ut Quinta legio poposcerit opponi elephantis, eosque egregie vicerit, ac nunc etiam ea de causa elephantis in signa legioni constituuntur.« (*Appianus de bellis civilibus Lib. II. 97.*)

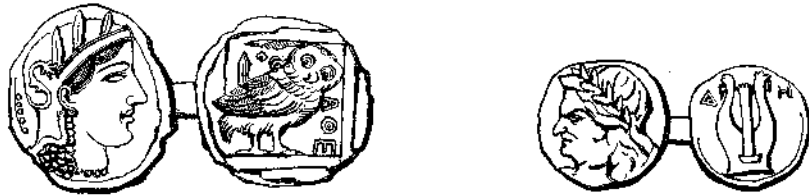
⁶⁾ »Omnino vero Venerem totus colebat, a qua se etiam formae quandam venustatem habere persuadere omnibus intebatur. Igitur Venerem armatam anulo insculptam gestabat, eaque tessera in rebus summis plerumque utebatur. (*Dio Cassius Hist. Rom. Lib. 43.*)

kardottartó oroszlánt, — *Augustus* eleinte sphinxet, majd Nagy-Sándornak s később saját alakját viselte gyűrűjén (*Plinius Liber 37. lap. I. Hist. nat. — Svetonius Cap. 50*). *Maecenas* békát, *Vespasianus* császár gorgonfejet használtak okleveleiken. *Galba* császár — úgymond *Dio Cassius (Liber 51. Hist. Rom.)* — »a maga nemzetségi jelvényével, a hajó ormányából kinövő kutyával beérte.« — *Commodus* ellenben, mint *Clodius Albinushoz* írt leveléből kitűnik, az amazonok jelvényével is pecsételt. »*Quin et super haec ad Procuratores meos literas misi, quas ipse signatas excipies signo Amazoniae*« (*Julius Capitolinus. Cap. II.*). — Hogy a *Torquatusok* és *Cincinnatusok* állandó nemzetségi jelképekkel éltek, *Svetonius* bizonyítja. A *Corvinus* nemzetség hollót ábrázoló jelvényét *Silvius Italicus* említi.¹⁾

Nem csekély számban fordulnak elő a nemzetségi jelképek a római úgynevezett családi érmeken is; a többi közt az *Emilia*-nemzetségi érmekre egy híd és a *basilica emiliana*, — a *Sulpiciusokéra* egy körvonalozott város, *Marcia* nemzetségére a hasonló vízvezeték ábrái verettek.

¹⁾ Tudvalevőleg a későbbi írók közül többen, a római *Corvinusok* hollójelképét a Hunyadiak czímerével hozták — elég hibásan — genealogiai kapcsolatba. »Ezen alapúl szintén egyedül Vuk Butinak a római *Corvinoktól* való származtatása, melyet Bonfin — hogy annál bizonyosabban elhitethessen olvasóival, három különböző helyen ismét (Rerum Hung. Dec. Ant. Bonfinii), azt vetvén mint igaz keresztyén utána, hogy ez a *Corvin* nemzetség egyenesen Jupiter-től vette eredetét. Említi e véleményt az egykori *Ranzan (Epit. Rer. Vngaricarum)*: elfogadták azt, az újabb írók közül *Mosóczy*, *Bombardus*, *Hermann*, *Spener (Opus heraldicum. Pars generalis 53. lap)* és főképp *Besser*, ki azt egy külön értekezésben (*Dissertatio de Ioannis Hunyadi orta et nativitate*) nem kevesebb tüzzel, mint tudományyal vitatja...., *Marcus Valerius*, — úgymond ő, — miután hosszasan mutogatta volna, hogy *Hunyady János* nem volt, nem lehetett *Zsigmond* fia —, egy holló segítségével a nálánál sokkal erősebb gall vitézen diadalmaskodván, *Corvus* nevet nyert, (*Livius Lib. VII. Cap. 26. — Eutropius II. Lib. 3. cap.*).... Ennek ivadéka volt *M. Valerius Maximus Corvus* és négy *Valerius Poplicola*, részszertint *consul*, részszertint *tribun*, valamint *M. Valerius Messala Corvin* is *Augustus* idejében, *Valeria Messalina*, *Tiberius Claudius* felesége, *Messala*, a *thraciai*, *dalmát*, *pannon* és *dáciai* seregek parancsnoka, és *Vipstanius Messala*, ki a *pannoniai* zendülést lecsendesíté, és a *Corvin* nevet *Dáciába* is áthozá.«.... De valamint ebből a Hunyadiak nemzetségének római eredete nem következik, úgy bizonyos, hogy maga a kormányzó a *Corvin* névvel soha sem élt, csak később *Bonfin* és *Ranzan* voltak annak terjesztői. A holló czímerrel több más nemzetségek is éltek a nélkül, hogy azért eszökbé jutott volna magukat a római *Corvinoktól* származtatni. Így a *Bienkovszky*, *Mladineky*, *Pawlocky*, *Pietrovsky*, *Zamovicky* nemzetségek *Lengyel* — a *Giuwilek* és *Sakovitz* *Lithván*, — a *Horzovitz Cseh*-, a *Corbet Angol*-, a *Freylingi b.*, *Schiffer*, *Styker*, *Rüblinger*, *Stertz*, *Rabenstein*, *Pappenheim*, *rabensbergi Goeler* és *greiffenfelsi Neuhaus* Németországban hollót viselnek czímereikben. (*Spener Theoria Insignium seu operis Heraldici Pars Generalis 273. l. Eiusdem Historia insignium illustrium ser Operis Heraldici Pars Specialis 501. és 524. l. — Balbini, Boemia docta II. 79. l. — Buccellinus opera III. Germania Stenmatographica 207. és 381. l. — Kriebel, három értek. (III. 17. l.)* A hollós czímert Hunyadi elei a magyar királyoktól nyerték. — Az árván született *László* a beszterezzei grófságról szóló adománylevelében ezt nyilván mondja. »(*Hunyadiak kori Magyarországon. Irtá gróf Teleki József. Pest, MDCCCLII. I. k. 36—37—38. ll.*)

A nemzetségi és személyes jelképeken kívül állandó testületi jelképek is léteztek: *Athen*-é, miként érmei mutatják, a *Minerva* istennőnek szentelt bagoly

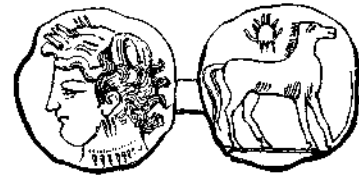
volt, *Delos*-é a lant, mint *Apolló* jelvénye, *Samos*-é *Juno*, *Byzancez*-é *Minerva* tiszteletére a félhold, *Actoliá*-é a *Merkurfej*, *Spartá*-é a lovagló *Castor* és *Pol-lux*,¹⁾ *Croton*-é *Herkules*, *Eginá*-é a *Merkurt* jelvényező teknősbéka, *Crétá*-é *Talos* gigász, *Epirus*-é *Jupiter* feje és egy sas, *Paros*-é *Medusa*fő, *Corinthus*-é a *Bellerophon* által elfogott *Pegasus* s. a. t. Ezek vallási motívumokból eredtek.

Másutt a jeles férfiakat választották jelképkül, mint például *Ephesusban* *Heraklitos* bölcsész arczképét. Némely városnak jelképét ethnographiai viszonyai és terményei képezték; így a cappadociai *Caesarea* jelképe *Argos* hegye, *Melapontosé* a kalász, a *melusiaké* a gránát-alma volt s. a. t.

Nem voltak ritkák a beszélő jelképek sem. Ilyenek *Rhodus* rózsája (*ρόδον*), *Cardia* szive, *Aegea* kecskéje, (*αἴγος*), *Agrigentum* rákja, *Clunea* disznója, *Clidos* kulcsa, (*κλεις*) és a boeociai *Thébe*²⁾ kétfülű amphórája. Így Rómában a *Pansa* alatt veretett érmeiken *Pán*, a *Musa* alattiakon *Musák*, a *Maleolus*-féle érmeiken kalapács, az *Aquilejus Floros*-éin virág fordul elő.

A nem görög és római népeknél sem voltak az állandó jelképek ismeretlenek. Így a többi közt a *samaritánusok* a *Garizim* hegyét, *Judaea* az olajfát, *Babylonia*, mint *Jeremiás* próféta siralmas verseiből és *Tibullus* 7-dik elegiájából kitűnik, a galambot (valószínűleg *Semiramis* nevére vonatkozólag, mely galambot jelent), a perzsa királyok *Filostratus* (*Themisthocles* életleírásában) és *Xenophon* szerint (*Ciropoedia* I. 10.) az arany sást, a *Carthagóiak*, miként érmeik mutatják, a lovat és napot használták jelképeikül.³⁾

A németekről már *Tacitus* mondja, hogy paizsaikat rikító színekkel jelezték » . . . scuta .

¹⁾ Némelyek *Flavius Josephus* *Antiquit. Jns. Cap. V.* és a *Makkabeusok* könyvének XII. k. 19. v. után a spártaiak illetőleg lacedemoniaiak jelképének a sást tartják.

²⁾ *Sophocles* »*Antigoneje* chorusának« egyik antistrophája szerint a thébeiek jelképe sárkány; — *Euripides* »*Iphigenia Aulisban*« című tragoediája első chorusának 3-ik strophája szerint pedig a beociai zászlók jelképe a kezében aranykígyót tartó *Cadmus* volt.

³⁾ *Plinius* (*Hist. Nat. XXXV. 4.*) szerint a cartagóiak paizsaikon festett és bevéssett jelképeket viseltek.

tantum lectissimis coloribus distinguunt“ (De moribus Germanorum Cap. VI.), *Ammianus Marcellinus* (XVI. 12.) pedig az alemannok *scutorum insigniâ*ról szól. — Hogy a gallusoknál is bizonyos állatokat ábrázoló hadi jelek *ῥυγεῖς πεποιχλμένοις ἰδιοτροπῶς* viselése dívott, *Diodorus Siculus*ból (V. 30) és *Polybius*ból (II. 32) tudjuk.

Tacitus és *Ammianus Marcellinus* nyomán többen a címertintézmény megalapítóinak a németeket tartják. E téren a múlt század végén *Fischer* az aquitaniai *Walter* című régi latin hőskölteményhez írt magyarázataival (*De prima expeditione Attilae, et de rebus gestis Waltharii Aquitanorum principis. F. C. J. Fischer. Lipsia, 1780*), a legújabb időben pedig kiválóan *Holtzmann Adolf: Germanische Alterthümer mit Text, Uebersetzung und Erklärung von Tacitus Germania. Leipzig, 1873.* című műve által ébresztett a címerezési körökben feltűnést.

Az utóbbi író szerint az ős-németek általános harci jeleiken kívül már nemzetségi és személyes állandó jelképekkel is (*Handgemal, Heri*) bírtak. *Holtzmann* a többi közt a *Caedmon* című régi angolszász hőskölteményre hivatkozik, mely szerint az említett nép hadi zászlai — *heri-cumbol* — a nemzetségek-jelképeivel voltak ellátva, s ezeket az illető nemzetségek tagjai paizsaikra is alkalmazhatták. A nemzetségi rendszer fontosságánál fogva — úgy mond az említett író — a személyek örökségi jogai, hadi- és vérboszú kötelezettségei s. a. t. a vérlészármazástól függvén — a germánoknál okvetlenül már a legkorábbi időkben genealogiát és címerezést gyakorló hivatalos szakférfiaknak, vagyis heroldoknak kellett létezniök. E szempontból kiindulva, *Holtzmann*, a germán népek imént tárgyalt jelképeit nemcsak hogy szoros értelemben vett címereknek tartja, de azokat gyakorlati jelentőségek tekintetében a középkori címerek fölé is emeli.

Vannak azonban oly írók is, kik a címerek ókori eredetét határozottan tagadván, azoknak keletkezését a középkorra teszik. Már *Heinecius* (*Syntagma Historicum de veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis. Frankov. et Lipsiae MDCCXIX.*), *Muratori*,¹⁾ *Montfaucon* (*Monuments de la monarchie française*), *Ginani* (*L'Arte del Blasone. Venezia. MDCCCLXVI.*), *Menestrier* (*Discours sur l'origine des Armes. Lyon, 1658*), és *Gatterer* (*Abriss der Heraldik oder Wappenkunde. Nürnberg, 1774*) így nyilatkoztak; legújabban pedig ugyan e véleményt osztják *Maguy*, *Heffner*, *Hildebrandt*, *Boutell*, *Hohenlohe-Waldenburg*, *D'eschavannes* s. a. t. Szerintök: a címerekül tekintett ókori jelképek nem egye-

¹⁾ Si sa di certo, anche da chi non fa professione di dotto, e pratico antiquario, che tanto i cognomi, quanto l'Armi gentilizie non ebbero la loro origine prima della fine del decimo secolo, ne la loro consistenzà, fuorché nel duodecimo.

bek pusztán symbolikus jelvényeknél, s az *Euripides* és *Aeschilus* hőseinek programszerű allegorikus ábrájú paizsai ép oly kevéssé képezheték az említett görög hősök címereit, a miként hogy a *Montecuccoli* hadi műveinek címclapját ékesítő trophaeumok, ágyúk, bombák, puskák- és kardoktól környezett Mars és Bellona alakjai nem képezék vala az említett híres császári tábornok címerét.

Kétséget nem szenved, hogy a régi kor jelképeinek címervolta ellen a középkori, illetőleg a mostanig hatályban levő heraldika szempontjából nyomatékos nehézségek és kifogások tehetők.

Az ó-kor jelképein a közép- s újabb kori címerek külső járulékait, u. m. a sisakot, a torombát, foszlányt, a paizsöröket és tartókat hiában keresnők. A címeregyesítéseknek és mezőfelosztásoknak azokon úgyszólván még nyomai sem mutatkoznak. Az érmeiken és pecséteken az említett jelvények a paizst mint alapot nélkülözve, közvetlenül a pecsét és érem mezejére alkalmazvák; tehát a pecséteket illetőleg — mostani fogalom szerint — csakis sphragistikai jelentőséggel bírnak. Hogy a *színeképek*, *tagozások* és az úgynevezett *címerdarabok* az ókori jelképeken használtattak-e már? — az említett ellenirók ezt is merően tagadják.

De bármily nyomatékosak legyenek az ókori jelképek címervolta ellen felhozott okok, az is bizonyos, hogy az említett jelképek és a középkori címerek, eltéréseik mellett is feladatukat és hatáskörüket illetőleg lényeges pontokban érintkeznek.

Mind a kettőnél ugyanazon *felismertető*, *kitüntető*, *kitelesítő* és *kiváltságos* alaptulajdonságok képezik feladatukat. Igaz ugyan, hogy az ókori jelképek közt számosan az egyének szeszélyétől és az alkalmi körülményektől függő mulékony tünetek, mint a thébei hősök, Octavianus Augustus s. a. t. jelvényei mutatják, — de hasonló esetek a középkori paizsokon és pecséteken is előfordulnak; míg másrésről figyelembe veendők az említett ókori testületek, jelestül a városok, de különösen a római családok állandó ¹⁾ jelképei is, melyek, hogy a címereknek *kiváltságos*, *tekintélyesítő*, *jutalmazó* természetével bírtak, tanúsítja többi közt a már fennebb említett V-dik legio példáján kívül a patriciusok ellen agyarkodó Caligula rendelete, melylyel e császár, amazok köztekintélyét és méltóságát csorbitandó, többeket közölők ősi nemzetségi jelvényeiktől megfosztott „*Vetera familiarum insignia nobilissimo cuique ademit.*“ (*Svetonius*: Caligula életleírása.)

A jelkép viselésétől való megfosztatás már a legrégibb itáliai népeknél a meggyaláztatás egyik nemének tekintetett. *Virgilius* (Aeneas, IX. Lib.) mondja Cleneorusról, hogy nem viselt egyebet meztelen kardnál és dicstelen fehér kerek

¹⁾ Ovidius (*Metamorphos.* VII.), Plutarchus (*Theseus életleírása*), Seneca (*Hippolytus* III-ik felv.) említik, hogy Egeus Athene királyánál egy idegen ebédelvén, midőn ez gyilkával a húst vágná, a király a gyilkos markolatába vésett jelképet meglátván, azonnal saját fiára: Hippolytusra ismert.

paizsnál: „*Euse levis nudo parmaque, inglorius alba*.“ Cleneorus paizsán jelképet azért nem viselhetett, mert, ámbár királyfi de rabszolganővel nemzett fattyú volt.

De épen, mivel az ókori jelképek a középkori címerekkel azonos alapmotívumok hatásai alatt támadtak és fejlődtek, alaki képződésüknek is ezekhez sokban megközelítőleg hasonló irányt kelle venniök. E téren tapasztalható különbségeik nem annyira motívumaik közösségének hiányából, mint inkább ezek arányeltéréseiből származtak.

A középkori címereknél a hadi, a görögöknél s a rómaiaknál a vallásos és történeti motívumok voltak előtérben. Amazoknál a távoli folytonos mozgás közt is kivehető, kirívó színeképek s az erő és bátorság symbolumai, a majdnem egyhangúságig menő számtalan oroszlán és sas vergődtek tulsúlyra; valamint a paizs is, mint a címer lényeges alapja, s az arra helyezett sisak és az ezeket védő őrk, az említett katonai iránynak mind megannyi kifolyásai voltak.

A görög-római kiváltságos jelképek többnyire mythologikus vagy hősi mondakörből merített tárgyakra vonatkozó ábrákból állanak. Itt, a paizs nem képez lényeges alkatrészt, címereink külső járulékaik pedig egészen hiányoznak. Egyébként habitusaikra nézve, a középkori címerekhez sokban hasonlítanak. Komoly, egyszerű, élesen körvonalozott formáik bizonyos állandó hagyományos stílszerűséget viselnek, sőt egyes, különösen madár alakjaikon, — mint ezt jelesül a Penbroke lord birtokában levő terrenikai amphora ábracsoportozatának egyik paizsképe mutatja I. tábla, 1. ábra ¹⁾ — a középkori címerjellegnek hű kinyomatára találunk. Az ókori jelképek továbbá többnyire egy alakból s egy mezőből állnak, mert a különböző nemzetségek, családok és személyek jelképeinek egyesítései ép oly ismeretlenek voltak a görögöknél és rómaiaknál, mint a középkor legrégibb címereiben.

Az ókori jelképek alakjai közül a közép- s újabbkori heraldikában számosan feltalálhatók. A *triquatre*, a *félmankós kereszt*, vagyis az angolul úgynevezett *tyffox*, a *pentalphe* ²⁾ és a szörnyállatok közül a *syrén* akár mint nőhalat, akár mint nőmadarat, vagyis jelenleg a heraldikai *harpyát* tekintsük, a *Centaurus*, *Minotaurus*, a *Janus-fej*, a *Sphynx*, az *Amphitheres* és a *Pegasus* kétségkívül az antikmin-ták után jöttek használatba címereinkben.

Az ó- s a középkor többi jelképeinek hasonlatosságai egymástól függetlenül a közös motívumok hatásai alatt támadtak. Ekként többi közt a louvrei múzeumban a görög s etrusk edények osztályában az egyik vázán már a heraldikai színeképekhez tartozó, kanyarosán *czikkezett* (gironné) paizs látható. I. tábla, 2. ábra ³⁾ A

¹⁾ Monumenti inediti publicati dell' Instituto di Corrispondenza Archeologico. Vol. I. Tav. LI.

²⁾ Monum. d. Instit. d. Corispond. Archeol. Vol. I. Tav. XXII. 4. a. 11.

³⁾ U. o. Vol. VI. táv. 33.

byzanczicumoknak nevezett koralakok már több görög s etrusk edényen, jelesül a Minervával küzdő két hős egyikének paizsán is szemlélhetők. I. tábla, 3. ábra ¹⁾ A középkori címereknél annyira dívó háromszorosan tekergő óriáskígyó, mely a milanói herczegségnek, illetőleg a *Visconti*-aknak, s hazánkban a *Gara* családnak is czímere volt, — már egy Nolában lelt amphorának Minerva és Enceladus viaskodását ábrázoló képén az említett istennő paizsán I. tábla 4. ábra ²⁾ — valamint egy tyrtheusi hasonnemű edény festvényén is előfordul. ³⁾

A címereinkben annyira szokásos cyrologikus vagyis csonka alakok, különösen a *növő, kibukó félállatok*, és a testnek egyes tagjai a görög s itáliai hősök paizsjelvényein gyakori jelenségek; így a többi közt ugyancsak az idézett római archeologiai intézet monumentáiban a lord Penbroke birtokában levő fennebb említett amphora egyik alakjának paizsában egy fél vadkant, I. tábla 5. ábra — *Lenormand* és *de Witte* ceramikai művében egy helyütt Minerva paizsán félkecskét, I. tábla 6. ábra, ⁴⁾ — ugyanez istenasszony a berlini múzeum egyik etrusk vázáján az Akratossal való küzdelmét ábrázoló képen egy gorgonfejet, I. tábla 7. ábra, ⁵⁾ — egy harmadik edényen pedig a vele viaskodó hősök egyike paizsán féllovat visel I. tábla 8. ábra. ⁶⁾ — A *Millingen* által közölt görög edények egyikén egy hátra felhajlott emberi láb látható I. tábla 9. ábra. ⁷⁾

A római kiváltságos jelképek mázait illetőleg *Pierius*, *Pancirolli Guido*, *Lazius* s a múlt század írói közül *Hoheneck* (*Genealogie der Stände des Erzherzogthums Oesterreich ob der Enns. 1727.*) és *Court de Gebelin*, a legújabb korban pedig *Cantu Caesar* (*Dei Monumenti di Archeologia e belle arti. Torino 1858.*) a cohorsok paizs-jelképein már a heraldica ama sarkalatos alapszabályát, *hogy a szín fémre, a fém pedig színre alkalmaztassék*, egész biztosan feltalálni véleményezik. Szerintök a többi között, a *Herculianus Novus* cohors kék mezőben arany keretbe foglalt faágon ülő aranysast, a Celta-veteránok veres mezőben fatörzsből kinövő egymással szembenéző két aranysárkányt, a *Legio Decima Alauda Germanica* kék mezőben 5 ezüst pacsirtát (állítólag Alsó-Austria mostani czímerét), a *Legio Jovi* fekete mezőben aranysast viseltek paizsaikon és zászlóikon. Az idézett hadi jelképek azonban egykorú emlékeken s művekben elő nem fordulván, czímerészeti hitelességök ellen méltán kételyek támaszthatók. Mind-

¹⁾ Élite des monuments céramographiques par Ch. Lenormand et J. de Witte. Paris MDCCCLVI. Tom. I. Planches II—VI. — Monum. d. Inst. corresp. arch. Vol. I., tav. XXII. 5. a.

²⁾ Monuments céramographiques Tom. I. pl. IX.

³⁾ U. o. planches LIV.

⁴⁾ U. o. pl. LXIX.

⁵⁾ U. o. pl. LXXXVIII.

⁶⁾ U. o. pl. X.

⁷⁾ Peintures antiques et inédites des Vases grecs. J. W. Millingen. Rome. M.DCCCXIII. — Hasonló ábra fordul elő a Monum. arch. Vol. I. 34. tábláján is.

amellett is valószínű, hogy az ókori kiváltságos jelképek mázaira nézve is már némi rendszer létezett. Hogy az említett jelképekre — könnyebb felismerhetőségük miatt — az átmeneti színek mellőzésével, a teljes és határozott circusi színek használtattak, alig vonható kétségbe.

Az illető színeket kezdetben a *Virgilius* által (*Aenead.* V.) megénekelt Anchises emlékére tartatni szokott circus-játékok fehér, veres, kék és zöld színei képezték, melyeket később Domitianus császár a sárgával és biborral egészített ki. Ezek voltak a középkori tornák, illetőleg a címerek mázai is, de ez utóbbiakhoz még a fekete és a szörme mázok is járultak.

Annyi bizonyos, hogy az eddig ismert ókori kiváltságos testületi és nemzetségi jelképeken a fennebb említett hat színen kívül egyéb szín elő nem fordul. A római jelképeken a veres és ezüst (fehér) voltak túlnyomók. Az elsőre nézve — úgymond *Isidorus* (Lib. VI. 18.) — „*Rosseos currere mortis sacraverunt, a quo Romani exoriuntur, et quia vexilla Romanorum cocco decorant,*“ — az ezüstről pedig — a többi színekkel összehasonlítván, *Plinius* megjegyzi: „*Color argento clarior est, magisque diei similis.*“ (Lib. XXIII.)

Az olasz címereknél még mai napság is az ezüst és veres mázok uralkodók.

Egyébiránt az említett ókori jelképek színei motivalis jelentőséggel is bírtak. Erre vonatkozólag *Appianus* a sicíliai hadjárat leírásában (*Rom. Hist. de bellis civilibus* Lib. V. 100.) Sextus Pompejusnak Octavianus Augustuson kivívott egyik diadalát említván, a győzőről megjegyzi: hogy diadala jeléül a *Nep-tunius* fia címet vette fel, s ez okból imperatori hadijelvényeinek addig használt veres színét kékre változtatta.

Nem tartozunk a Curtius- és Bernd-féle iskolát vakon-követők közé, a kik a görög-római kiváltságos jelképeknek a közép- s új-kori címerekkel való hasonlatosságaiból már egy állandó tanszerűen szervezett ókori heraldika, illetőleg görög-római címerek létezését határozottan megállapítják; másrésről azonban az ókori jelképektől a jelenlegi címerek irányában fennforgó többszörös eltéréseik mellett sem vitathatjuk el heraldikai jellemvonásaikat, a nélkül, hogy a tényálladékok egyoldalú felfogásának vádjával ne illettethessünk.

Egyáltalában a kiváltságos ókori jelképek körül tett eddigi szaktanulmányok még sokkal újabb keletűek, hogysem már is egészen biztos eredményekre vezethetnének.

E téren még heves viták s ellenvélemények fognak nyilvánulni; ¹⁾ annyi

¹⁾ Folyvást nyilvánulnak is. E tekintetben példa gyanánt dr. Blau Ottónak a bécsi „*Numismatische Zeitschrift*“ 1879-ik évi folyamában megjelent: „Die achamenidischen Feldzeugmeister und ihre Münzen“ című értekezését idézzük. Szerző szerint, ki közleményében többi között a régi perzsák hivatalos jelképeiről is értekezik, az aramai perzsa műveltség korszakában a hivatalos körökben a czimerészet már jóformán egészen ki volt fejlődve. Állítása támogatására az akkori pecsét-kövekre hivat-

azonban egyelőre is kétségen kívül áll, hogy az említett ókori jelképek, az általános heraldika köréből ép oly kevéssé zárhatók ki, valamint hogy a kőkorszak kezdetleges fegyverei — jelesül a parittyák — a mostani lőfegyverek mellett is mindenha a fegyvertan tárgyai közé sorozandók.

A mit a római és görög czímerszerű jelképekről felhozánk, ugyanaz áll a régi gallok és germánok régi hadi jelképeiről is.

Megjegyzendő végül, hogy Chinában és Japánban is ősi időkből eredő jelképek léteznek, melyeknek azonban közelebbi heraldikai természetükről és vonatkozásairól mind e korig kellő tudomással nem bírván, azok az összehasonlító s oknyomozó czímerészet tárgyát még ez idő szerint nem képezhetik.

III. A KÖZÉPKORI CZÍMEREK KELETKEZÉSE. — MAGYARORSZÁG CZÍMERE. — A CZÍMERÉSZET FEJLŐDÉSI KORSZAKAI ÉS JELENTŐSÉGE.

Róma bukásával kiváltságos jelképeinek hatásköre megszűnt. A patricius családok legnagyobb része már a végzetes katasztrófa pusztító előzményeinek ideje alatt kiveszett, a melyek pedig közölök még megmaradtak, uralkodókból legyőzött alattvalókká — anyagilag és politikailag tönkre téve, kiváltságaiknak és kitüntetéseiknek jogosultságát elveszték.

A hódítók igája alá jutott városok és municipiumok kiváltságos jelképei szintén feleslegessé és érvénytelenekké váltak; a legiókkal pedig azok hadi jelvényei is letűntek.

A mit még e jelképek közül a hagyományos kegyelet megőrizhetett volna, azokat, mint a pogányság emlékeit, a keresztyén egyház kárhóztatta el.¹⁾

A honfoglalók győzelmi jelvényeiket új hazájokban kitűzték ugyan, azonban e jelképek alapotívumait is, mint a már említett *Caedmon* hőskölteményből és *Polybius*²⁾ történelméből kitűnik, a daemonologia eszmeköre képezte. E népek minden egyes törzsének külön védistene volt, melytől magát leszármaztatta, s a

kozik. Hotak nevű államtanácsos pl. czímerében széket viselt, mint az ülés jelképét, melylyel a tanácsban bírt; bizonyos Rhodon orvos hengerpecsénymóján orvosi eszközök, Mithhaustesnek a korona javak intendánsának pecsétén a fővadászi tisztség jelképei — a vadkan, szarvas és kutya láthatók.

Értekező a régi perzsa pecséteken már a combinatív heraldikai czímer összetételeket véli felfedezni. E tekintetben említi, hogy ha az achaeminit főhadi szertármester sereg-élelmezői jelképeit *teljes heraldikai czímerbe* (*»in einem vollständigem heraldischen Wappen«*) egyesíté, czímere alakjait a következő darabok képezték: a trón (a birodalmi rang), a sas (a legfőbb perzsa tábori jel) a kalász (a gabna), a szőlő (a borkészlet), vagyis a tábori ellátás jelképei.

¹⁾ Neque enim idolorum sunt inprimindae facies, quibus vel solum attendere prohibitum est: sed nec ensis vel arcus iis qui pacem persequuntur, nec pocula iis, qui sunt moderati ac temperantes. (Clementis Alexandrini Opera Paedag. Lib. III.)

²⁾ Polybii Megalopolitani Hist. Lib. II. 32.

melynek jelképét sajátja gyanánt viselte. Ily vallásos jelentőséggel bírhatott a honi krónikáink által említett (s a monda szerint Atillától átörökölt) legrégibb nemzeti hadi jelképünk is, a *turulmadár*; melyet őseink, mihelyt a keresztyén hitre áttértek, azonnal elhagytak. Hasonló sors érte a római keresztyén egyházhoz áttért többi népek ősi jelképeit is.

Egyébiránt e jelképek megszűnése az új viszonyok által előidézett társadalmi-politikai átalakulásnak is tulajdonítható.

A honfoglalás- és alapítás feladatának megoldásához okvetlenül a nemzeti erők egyesítésére volt szükség. A törzsek laza szövetsége helyébe a király személyében összpontosított hatalom és ezzel kapcsolatban, hűbér-katonai szervezet lépett.

A szétmállott törzsszervezettel annak kiváltságos jelképei is elenyésztek.

Mindaddig, míg a hűbérterületek nem voltak állandó birtokjoghoz kötve, s haszonélvezőik vagyis hadparancsnokaik állásai csupán s egyedül a legfőbb hűbérúr önkényes kinevezésétől függtek, ezen még ingatag, ki nem forrt intézményből állandó helyhez, személyhez és formákhoz kötött hadi jelvények nem fejlődhettek ki.

A középkori szabályos jelképek a hűbér örökösödési jog megszilárdulásával képződtek, s alap-alkatrészekön: a *paizson*, *zászlón* és *sisakon* kívül, már elnevezésök is hadi jellegű eredetükre utal.

A magyar *czímer* szó a francia *cimière*-ből ered, mely általános értelemben bizonyos tárgy ormát vagyis csúcsát, — a címerészetre vonatkozólag pedig a sisak tetejére tűzött díszet jelenti. A többi európai népeknél a *czímer* és a *fegyver* szavak egészen azonosak; miként ez a latin *arma*, a francia *armoi-rie*, az olasz *arma*, s az angol *arm* szavakból világosan kitűnik. A német *Wappen* (címer) és *Waffen* (fegyver) szavak közt még a XV-ik században nem volt betűeltérés; a svédeknel a *Vapen*, a hollandoknál pedig a *Wapen* elnevezés a címerekre és a fegyverekre még mai napság is a legkisebb betűváltozás nélkül egyaránt alkalmaztatik. Hasonló kettős értelemmel bírnak a lengyel *herb* és az orosz *gerbje* elnevezések is.

Ha már a kellő rend fenntartása érdekében minden tömegesen működő testületnél bizonyos irányadó és ismertető jelvények kívántatnak, mennyivel inkább szükségesek azok a harcztéren dúlakodó tömegek számára, a melyeknél a harczászati rend fenntartásától függ annyi embernek, sőt egész államoknak sorsa és élete. Mennél számosabb önálló harczászati csapatokból áll pedig valamely sereg, hadijelvényei is nemcsak ugyanazon arányban szaporodnak, de azok rendszeresítése is annál szükségesebb. Sehol sem bizonyított be az említett jelvények szükségessége inkább, mint a középkor hadseregeinél. A középkorban ugyanis a hűbér-örökösödési jog megállapodásával az anyaországok kis országok merő egyve-

legévé váltak, melyek hűbérnökei a főúr irányában kiszabott kötelességeiken kívül, területeiken úgyszólván teljes hadi s polgári fejedelmi hatalmat gyakoroltak. E rendszer, a birodalmi kormányzat szempontján kívül sokkal mélyebben gyökerező társadalmi, jelesül a honalapító, hódító nemzetek birtoklási érdekeire vonatkozó feladatokkal is bírt, sem hogy annál a félszeg-intézkedések kielégítőek lehettek volna. Ekként a nagy hűberek szintén alhűberekre, ezek ismét több apró ízekre oszlottak. E kis területek urainak csapatai képezték vala a birodalmi hadak főalkatrészeit. Hogy mindezen harcászati egységeket képező csapatoknak, úgy saját keretüket mint felsőbb hűbéruraikhoz való tartozásukat is jelezniök kellett, magától értetlik.

Másrésről az azon korban dívó nehéz felfegyverkezés miatt is az ismertető jelvények mindinkább szükségessé váltak. A zárt sisak és a vértet a harc főnököket a viadal közepette övéik előtt is annyira felismerhetlenné tévék, hogy a hadi jelvényeket nélkülözni teljességgel nem lehetett.

A seregek harcászati szervezetén kívül tehát a középkori hadi jelvények sajátos kifejlődésének egyik főtényezője a fegyverzetben rejlett. A hadijelvények e most említett fontosságánál fogva az ünnepélyes hűbéri beiktatás a főhűbérúr által mindenkor hadijelvények átadásával eszközöltetett.

Franciaországban, a ki ötven alhűbérest — lanceot — s ezek mind-egyike mellé két-három íjászt, s ezen felül még egy fegyvernököt (écuyer) és egy apródot, tehát körülbelül 250—300 fegyverest bírt kiállítani, már mint zászlósúr (seigneur banneret) saját ezímeres zászlója alatt harczolt. A mely lovag húsz fegyverest állított ki, ezímeres paizsa mellett lándsáján hegyesvégű zászlócskát lobogtathatott.

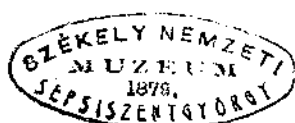
Nem kételkedhetünk, hogy a többed-magukkal hadba menő magyar főurak is, a többi nyugati nemzetek módjára, már a kora középkorban önálló jelvényes zászlókat és paizsokat használtak. E szokás azonban, valamint másutt úgy hazánkban sem lépett egyszerre életbe, hanem a fokozatosan fejlődő társadalmi alakulásnak volt eredménye.

Mikor kezdenek a középkori kiváltságos jelvények, illetőleg címerek legelső nyomai jelentkezni?

Féron már a két első francia királyi ház (451—987) idejéből idéz címereket, a nélkül, hogy hiteles provenientiajukat kimutathatná.

Petersmann-Etérin, Lucern-városi írnok 1507-ben nyomtatott krónikájában a heraldikát már a IX-ik században virágoztatja. A többi közt a szaraczenok és a svájcziaiak közti csata leírásában egész komolyan állítja, hogy az utóbbiak segélyére jött angyalok azok halottjait eltakarítván, sírköveikre címereiket faragták.

Pauchet Claudius (*Antiquités gauloises*) a francia liliomos címert Pipin

uralkodásaig (752—768) viszi fel, de ugyan e művének egy másik helyén azt mondja, hogy az említett címernak „*VI-ik Lajos uralkodása előtt legkisebb nyoma sincs.*“ *Filet* szerint a francia lilomot már Clodvig király (481—514) viselte paizsán (*Sainte Marthe Hist. de la Maison de France. Tom I.*)

Az olaszok közül *Castiglione Camill*, *Gricius Péter* és *Bombacci Gáspár* a herold-hivatal felállítójának Nagy-Károly császárt tartják, s ez állításaik számos német irónál, jelesül *Weber Emanuel*nél (*Examen Artis heraldicae. Jenae. 1713.*) *Welfer Márk*, augsburgi patriciusnál (*Rer. August. Lib. IV.*) stb. élénk vizsgálgra találtak.

Villani, a hírneves olasz történetíró, Nagy-Károly császárnak következő heraldikailag szerkesztett címert tulajdonít: *aranynyal késsel hasított mező, az arany mezőben fekete sas, a kékben elhintett arany lilomok.* Ez állítólag Nagy-Károly címere sajátképen Németország és Franciaország egyesített címereit foglalja magában. Ugyan-e címert legújabbban a *Rommel Vilmos* által Frankfurtban kiadott „*Die deutschen Kaiser und ihre Wappen*“ című címertábla is mint valódit közli.

Címereiket az egyes nemesi családok közül is többen a kora középkorból származtatják. Így például a német *Alvenslebenek* (*Geschlechts-Namen und Wappensagen. Dr. J. G. Th. Graesse. Dresden, 1876. 3. l.*) és a *Platen von Hallermundok* (*U. o. 109. l.*) nemzeti névökkel három rózsát ábrázoló címereket is ugyancsak Nagy-Károly császár által adományoztatják. A *Bose* (*U. o. 19. l.*) család címere a merseburgi csatában (933) nyertnek vitatja. A *Stolberg* grófok arany mezőben fekete szarvast ábrázoló címereket épenség már 567-ből keltezik.

Mind ez állítások pusztá mondanak alapulnak; hitelességök egyetlen egykorú emlék által sem igazolható.

A XI-ik századot megelőző korból címereket nem ismerünk; az e századnak tulajdonított címerek hitelességét is a szakférfiak többnyire kétségbevonják.

Courcelles (*L'Art de vérifier les dates*) a *Sancho* castiliai infans és *Vilhelmina* II-ik Gaston bearn-i algróf leánya közt a spanyol korszámítás szerint az 1038-dik, az általános szerint pedig az 1000-dik évben kötött házassági szerződés két pecsétét tartja az eddig ismert legrégebbi címer-emlékeknek. Az egyikken agár, a másikon pantallérozott mező látható.¹⁾ E két címeres pecsétet azonban a szakférfiak általában álműnek tartják; így a többi közt a *Nouveau traité de Diplomatiques* szerzői, *Gatterer* (*Abriss d. Dipl. 297. l.*) sat.

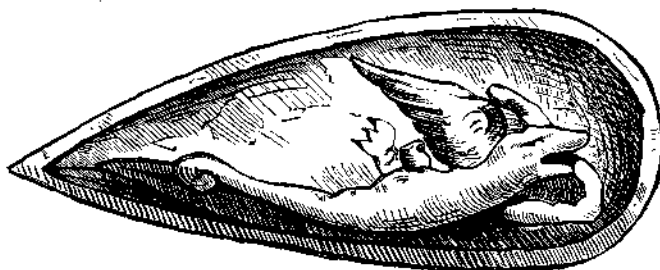
¹⁾ Ez okmányon állítólag 7 pecsét van, ezek közül 5 már egészen elkopott. *Jouffroy D'Eschevannes* (*Science du Blason. 7. l.*) és *Villaret* az illető pecsétek hitelességét védik.

Adalbert lotharingiai őrgróf 1030—1037-dik évről kelt kétféle okmányán sást ábrázoló címeres pecsét függ. (*Calmet: Histoire de Lorraine. Nancy 1728. Tom. III. pag. XI. 1. tábla.*) Hasonlólag

Ernö osztrák őrgrófnak (1056—1075) a mülki zárdában őrzött okmánya lovaspecsétén sasos paizs volt látható; e pecsét az idők viszontagságai következtében szétmállván, már csak a sas feje vehető ki rajta. (*Sava, die Siegel d. österr. Regenten. Wien, 1871. 73. l.) II. Táb. 10. á.* — E sas azonban, valamint a lotharingiai s még a következő század elején előforduló más fejedelmi pecsétek hasonlakai is, nem a pecséttulajdonos családi címérét, hanem, mint a birodalom jelvénye, a császár által átruházott hatalmat képviselte.

Gatterer szerint a német birodalmi sas-címerkert igen valószínűleg „höchst wahrscheinlich“ már III-ik Henrik császár (1039—1056) használta hadijelvénye gyanánt.

Montfaucon (*Monuments d. l. monarchie Française. Vol. II.*) I. Fülöp király (1060—1108) idejéből négy norman paizst ismertet, melyek egyikén kereszt, másikán falevél, kettőn pedig szörnyek láthatók. Az utóbbiak közül a következő ábrát közöljük. Egyébiránt az említett francia író e hadi-jelképeket még nem számítja a címerek sorába.¹⁾

Robert (a friez) flandriai gróf 1072. évből való lovaspecsétén oroszlános címeres paizst visel. (*Olivar. Vredii Sigilla Comitum Flandriae et inscriptiones diplomatum. Brugis 1639.*) E pecsét hitelességét Mabillon és Courcelles kétségbevonják, de a szakértők legnagyobb része, jelesül a *Nouveau traité dipl.* szerzői, — Gatterer, Heffner, Leesenberg, Cibrário és Promis stb. által annak eredeti valódisága határozottan elismertetik.

Saint-Giles-i Raymond 1089-ik évi lovas-(ólom-)pecsété (*Nouveau traité dipl. VI. köt. 125. ábra*) hátlapján már az úgynevezett toulouse-i kereszt, de még gömbözetlen s át nem tört alakban pusztán a pecsét mezején fordul elő, tulajdonképeni címernek tehát még nem tekinthető.

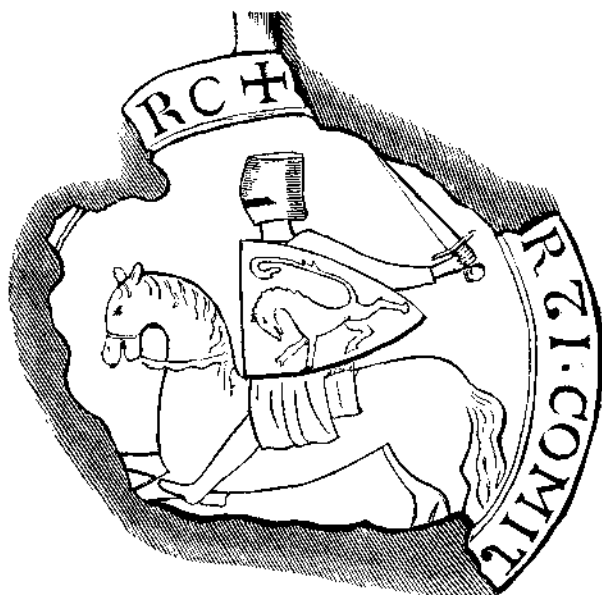
II-dik Thierry, Bar-le-Duc grófjának 1093-dik évi okmányon függő pecsétén két egymásnak hátat fordító márnahal látható. (*Jules Poulet du Paroix: Code Heraldique. Paris, 1854. 87. l.*)

¹⁾ »Je ne doute point que depuis ces anciens Romains d'autres nations n'aient quelquefois mis des marques sur leurs boucliers des animaux et d'autres choses; mais c'était un pur caprice. Il n'y a eu de ces marques, qui aient passé par succession aux familles qu'au 12-ème siècle.«

/ Az imént felsorolt címerekkel a XI-dik századbeli címerek száma jóformán ki van merítve.

A XII-dik században a címerek már sűrűbben jelentkeznek. Az alsó nemesség közt még ekkor sem vertek ugyan gyökeret, a nagy hűbérurak illetőleg a legfőbb nemesség körében azonban már mindinkább terjedve — habár belső szerkezetök s alkatrészeik tekintetében általában véve nem is voltak még megállapodva¹⁾ — mindamellett is azokban már az országok és tartományok leendő címereinek alapmotívumait s fő alkatrészeit többnyire fölismerhetjük.

II-dik Hugó burgundi herceg 1102-dik évi lovas-pecsétének (arannyal és kékkel) hatszor czölöpzött (veres) keretes paizsa, mely azontúl az úgynevezett Ó-Burgundia czímerét képezé, és a Habsburgi grófok oroszlános czímere (arany mezőben veres oroszlán), mely II-dik Albert gróf 1114-dik évben kelt okmánya

függő lovas-pecsétén legelőször fordul elő —²⁾ mint a melyek eredeti alapképeket kezdettől végig úgyszólván majdnem hajszálig változatlanul megtarták, a czímerészektől kiváló ritkaságai közé számítandók.

Portugálban a legelső czímer 1135-ben mutatkozott.

A francia arany lilimokkal behintett kék mezejű czímer keresztes hadjárata idejében (1146—1150) VII-dik Lajos király vette fel először paizsába és zászlóira. Fülöp-Ágost 1198-dik évi kettős pecsétén csak egy lilimot használt. (*J. Mabillon: De Re Diplomatica.*

Lib. V. 43. tábla.) II. Táb. 11. á. Ez utóbbi pecsétkép azonban a paizsmezőt nélkülözvén, czímerül nem tekinthető. VIII-ik Lajos (1223—1236) ellenpecsétén

¹⁾ A metzi domban őrzött XII. századi császári köpenyre arany sasok vannak hímezve. (Dr. Franz Bock. *Die Kleinodien des Heil-Römischen Reiches etc.* Wien, MDCCCLXIV. Taf. XXII. Fig. 31.) Az ugyan e századból eredő császári kard (gladius set. Caroli Magni) hüvelyének csütrő alakú ékesítményén a sas kék (U. o. Taf. XXIV. Fig. 33.) zománczú. Ellenben a XIV. századi császári dalmatikán s a stola ékesítményei közt már a fekete császári sas arany mezőben ábrázoltatik. (U. o. Taf. XXXI. Fig. 47. Taf. XXXII. Fig. 48.)

²⁾ E pecsét ábráját Herrgott a *Genealogia diplomatica Augustae Gentis Habsburgicae*. Vienne MDCCXXXVII. czímfű mű I. kötetében közli. A töredezett pecsét köriratából még a következő olvasható RUI: COMIT RC †. azaz: Alberti Comitis . . Habspure.

újából az elhintett liliomokat használta. (U. o. 3. ábra) *II. Táb. 12. á.* A francia liliomok, mint címér, pecséten ekkor fordulnak először elő. — III-dik Fülöp (1270—1285) és szép Fülöp (1285—1314) tíz liliomot 4—3—2—1, testvére Károly a valois-i herceg, X-dik Lajos, V-dik Fülöp és IV-ik Károly királyok az elhintett liliomokat viselték, míg végre VI-dik Károly (1380—1402) idejétől kezdve a francia címérben a három liliom állandósított meg.

Az oroszán a Welfek címér-képeként már 1180-ban, a német birodalmi (egyfejű) sas pedig a Wittelsbachiaknál már 1169-ben jön elő. I-ső Frigyes császár és fia VI-ik Henrik közös érmein a Hohenstaufen címér két ágaskodó oroszánal jeleztetik. (*Die Münzen der deutschen Kaiser und Könige des Mittelalters II. Ph. Cappe. Dresden, 1850. II. Abth.*) A Hohenstaufenek címere később három egymás felett lépdelő úgynevezett leopárd oroszánná változott. A welf oroszán egy bas-relief-je, mely körülbelül a steingarden-i kolostor alapításának évére 1147-re esik, a müncheni nemzeti múzeumban őriztetik.

IV-dik Otto császár (1198—1218) brakteata érmeinek lovas ábráin címérként egy oroszánt viselt. (U. o. X. táb. 76., 77., 80. és 83. ábra.) Nemsokára Braunschweig címere két egymás felett (veres mezőben) járó (arany) leopárd lett.

Az 1151-ben elhalt Geofroy (le Bel), Anjou-Plantageneti grófnak a mons-i egyházban találtató egykorú zománczos emlék tábláján (egyike az eddig ismert legnagyobb zománcz műveltnék 62 cent. magas 33 széles), az említett gróf balkezeiben paizsot tart, melynek kék mezejében négy arany oroszányos-leopárd látható (*Dictionnaire Raisonné du Mobilier Français de l'époque Carolingienne à la Renaissance. Par Viollet-Le-Duc. -- Paris. 218. l. XLI. tábl.*

Angliában, állítólag már II-dik Henrik (1154—1189), a fennlevő emlékek szerint oroszánshívű I-ső Rikárd (1189—1199) viselt először lovas-pecsétén címert, mely majd két, majd három (arany) leopárdot (veres mezőben) foglalt magában. (*Nouveau traité de dipl. Tom. IV. pag. 210.*) A három leopárdot, mely jelenleg használtatik, végleg János király (1199—1216) állapította meg.

Skócia címérének képalakja (arany mezőben), a lebegő liliomokkal diszített (veres) keretben zárt (veres) oroszán, Vilmos király idejéből (1165—1214) származik.

Lotharingia (arany mezőben) három (ezüst) csonka rigóval megrakott (veres) pantalléros címere, De-Bittis Frigyes herceg 1196. évi lovas pecsétén látható először. (*Calmet: Hist. Lorraine. Tom. III. 2. táb. 8. á.*)

A legrégibb eddigé ismert magyar címér, Imre királynak 1202-dik

évi, a bécsi cs. kir. titkos levéltárban őrzött okmánya arany bulláján fordul elő.¹⁾ A pecsét előlapjának körirata: * HENRIC9 : TERCII : BELLE : REGIS : FILIVS : a hátlapján levő pedig : * DI : GRA : HVHGARI9 : DALM : CHROAC : RAMEQ : REX.

A bulla előlapja a trónon ülő királyt, hátlapja pedig, mint az itt közlött metszet mutatja, *keretes paizsban négy pólyát ábrázol*; a paizs mezejében kilencz lépdelő oroszlán, 3—3—2—1 látható. A mező legalsó csücske üres.

Ezen pólyás czímerünk azonban — jóllehet a későbbi országczímer alaprésztét volt képzendő — az azzal egykori többi uralkodók jelképei módjára, még az Árpád-korszak alatt határozott szerkezettel nem bírt. Ekként az említett czímer négy pólyáját csakhamar II-dik András király aranybul-

lájának²⁾ nyolczas II. Táb. 13. á. s 1231—2-dik évi kettős viaszpecsétének öt pólyájára váltotta fel. II. Táb. 14. á. Az utóbbi arany-bulla paizsának második, negyedik és hatodik pólyatagjában két-két egymással szembelepő s egy-egy hársfalevelet közbevevő, nyolczadik tagjában pedig csak egy oroszlán, tehát (az Imre király pecsététől eltérőleg) egészben e czímerben már csak hét oroszlán látható. Az 1231/2-ki kettős viaszpecsét keretnélküli paizsából pedig a hársfalevelek már végkép eltűnnek, czímermezejét képező páratlan számú pólya-tagjait — az alsónak kivéte-

¹⁾ E pecsétet közölték: *Pray* (De Sig. tab. VI. Fig. 6. — *Rudolfi Coronini Oper. miscellaneorum* Tom. I. Venetiis, MDCCLXIX. Tab. II. Fig. 1. — *Schwartner* Introd. in Rem Diplom. Budae 1802. Tab. IV. Fig. 4. — *Perger*: Bevezetés a diplomaticába. Pest, 1821. V. tábla. 5. ábra. — *Ivánfi* Ede: A magyar birodalom czímerei és színei. I. tábla. 1. ábra. — Az okmány tartalmát a *Történelmi Tár*. IX. köt. 5. lap. 4. sz. a. (a magyar regesták a bécsi cs. kir. levéltárból című közleményében) *Horváth* Mihály ismertető.

²⁾ Ezen bulla 3 példányban ismeretes. Az egyik a bécsi cs. kir. titkos levéltárban, Imre király fennebb említett okmányának átiratán (*Fejér. Cod. dipl. III. t. 316. l.*); a másik példány az esztergomi érseki levéltárban található, s II-dik András királynak a bereghi erdő mellett 1233-dik évben tartott gyűlésben az egyházi rend jogairól mondott esküvése iránt szóló okiratán függ. — A harmadik példány a m. n. múzeum birtokában van. Ezen aranybulla a következő művekben közlötetett: *Coronini*: *Op. Miscell. Tab. II. Fvg. 2.* — *Tudományos gyűjtemény*. 1833. XXII. köt. — *Gruber*: *Kurzgefasstes Lehrsystem*. 173. l. IV. t. 2. á. — *Török János*: *Magyarország Primása*. Pest, 1859. 1. táb. — *Magyarországi régészeti emlékek*. II. köt. 2. rész. A bécsi 1873-dik évi világtárlatnak magyarországi régészeti osztálya. Írta *Henszlmann Imre*. Budapest, 1875—6. 127. l. 169. ábra.

lével, mely üresen maradt — tizenegy jobbra lépdelő oroszlán 2—3—3—2—1 tölti be.

Ugyancsak II-dik Andrásnak vezérkori, — tehát Imre király 1202-dik évi aranybullájánál, ha nem is korábbi, de mindenesetre azzal egyidejűleg készített — néhány érmén, az illető pólyák majd négyesével *II. Táb. 15. á.* majd ötösével, *II. Táb. 16. á.* de sőt hatosával is *II. Táb. 17. á.* oroszlánok nélkül fordulnak elő. (*Rupp Jakab: Numi Hungariae hactenus cogniti. Budae, 1841. V—VI. táb.*)

Anjou királyaink alatt az említett magyar pólyák száma nyolczban állapíttatott meg. — I-ső Lajos királyunk 1369-ben Kassa városának adott czímer-levelében az említett város pecsétét arany liliomokkal és pólyákkal ékesítvén fel, az utóbbi czímer-színképek számát már határozottan nyolczra teszi: „..... *eisdem civibus nostris de Cassa annuimus ex gratia speciali: ut iidem a modo, in sigillo ipsius civitatis secreto et missivo, ac vexillo, formam clypei cum signo nostro regio exornato, desuper videlicet unum tractum seu lineam flauae coloris tribus imaginibus Liliorum compaginatam: ac de subtus quatuor Lineas ruffas et totidem albas lateraliter habentis in perpetuum gestare valeant atque possint.*“

Egyébiránt már Róbert-Károlynak a Pray által közlött 1323—1333-ik évek közötti (*De Sigillis Tab. XII. Fig. I.*) s az 1334-ik évtől egész haláláig érvényben maradt harmadik pecsétén ¹⁾ (*U. o. Tab. I. Fig. 6.*), valamint Nagy-Lajos királynak első nagy pecsége elvesztése után 1365-től fogva hatályba lépett második (*U. o. Tab. II. Fig. 1.*) s nejének Erzsébetnek (*U. o. Tab. X. Fig. 2.*) és leányának Mária királynőnek nagy pecségein is, a nyolcz-pólyás oldalpaizsocskákkal találkozunk. Ez időtől fogva egész mostanig Magyarország czímerének pólyás alkatrésze szabályszerűleg a nyolczas szám mellett maradt.

Nem tagadjuk, hogy a pólyák, illetőleg a vágó-vonalak pontos számbavételét elmulasztó vésnökök gondatlansága és ügyetlensége miatt Magyarország czímerében az említett pólya-tagozások tekintetében sokszoros eltérések fordultak elő és fordulnak elő még napjainkban is. Ily visszaéléseknek szembetűnő példái-
val már Róbert-Károly és Nagy-Lajos királyaink érmein is találkozhatunk.

¹⁾ »Rex Carolus tria sigilla habuit, quorum duo priora per eundem fuerunt revocata, et privilegia sub illis emanata non servantur, nisi per tertium posterius fuissent roborata. Quod quidem tertium sic agnoscitur; ut ex duobus partibus Clypei in area sigilli insculpti (in quo videlicet Clypeo duplicata crux continetur) sint duae figurae draconis. — Item Ludovicus rex, ipsius Caroli filius, duo sigilla habuit, quorum primum in partibus Uzurae deperditum, et a Reverendissimo Domino Nicolao Archiepiscopo Strigoniense, Cancellario suo subtractum, non tenetur, nisi per secundum novum fuissent literae sub priori sigillo editae, postea confirmatae: sub quo novo sigillo tam literae eiusdem regis Ludovici sub ipso priori sigillo suo confectae, quam etiam praedicti Domini Caroli Regis, patris sui, sub duobus prioribus sigillis cassatis, annulatis, emanata per appensionem eiusdem novi seu secundi sigilli fuerunt tandem confirmatae. (*Verbőczy Tivartum. Pars II. tit. XIV.*)

Rupp Jakab fennebb idézett művében az említett királyok érmei közt negyven pólás példányt sorol fel, melyek közt tizennégy darabon a rendes nyolczas, kilenczen a hatos pólázat, — tizenegyen 3 — hat példányon pedig 4 pólá látható. A pólák e változatossága — Mária királynő, Hunyadi János kormányzó s V-dik László király érmeinek kivételével, melyeken a rendes nyolczas-pólá használtatott — királyaink többi érmein valóságos zűrzavart idéz elő.

Hasonló szabálytalanság észlelhető több királyunk néhány pecsétén is. Így pl. Nagy-Lajos király 1365-dik (*Pray: De Sigill. Tab. IV. Fig. 7.*) Mária királynő 1387-dik, (*U. o. Tab. XI. Fig. 7.*) Mátyás király 1465-dik. (*U. o. Tab. IV. Fig. 9.*), s az ország rendének 1385-dik évi pecsétén, I-ső Ferencz királyunk egyik nagy s V-dik Ferdinánd középpecsétén a nyolczas-pólázat helyett 4 (azaz nyolczszor vágott), ellenben Zsigmond királynak ország-kormányzói (*U. o. Tab. XI. Fig. 10.*), V-dik László király titkos pecsétén (*U. o. Tab. XII. Fig. 2.*), sőt Mária-Terézia királynő nagy pecsétén is 3 pólá (azaz hatszoros vágás) fordul elő. Hogy e variánsok azonban nem az említett fejedelmek akaratából, hanem a pecsétmetszők vigyázatlanságából támadtak, azt nemcsak a nyolczas-pólázatnak, a többi pólázati módokkal szemben mindenkor túlsúlyban való használata, és az I-ső Lajos királyunk által Kassa városának 1369-ben adott okirat, hanem még több más egyéb hivatalos rendelet is, nevezetesen V-dik Ferdinánd királyunk 1836-dik évi címér-utasításában foglalt Magyarország címérének leírása (*Wappen und Titeln Sr. kais. apost. Majestät Ferdinand des I-ten, Kaiser von Oesterreich etc. etc. Wien*) világosan tanúsítja.

Másrésről mindazon fejedelmi házak és személyek, a melyek s a kik magyar királyi vérből való származásukat, vagy a magyar trónörökösödéshez formált jogigényeiket címereikben jelezni szokták volt, e célra mindenha szintén a nyolczas pólát használták. Ezt tevék I-ső László nápolyi király s Magyarország (1386—1414) pártkirálya nyomán az ifjabb Anjou-ág tagjai, s 1475-től fogva az utóbbi házból származott Renatus leányának Jolánnak Frigyes lotharingiai herczeggel kötött házassága következtében a lotharingiai herczégek is. Ép így Magyarország címéréül a nyolczas-pólát alkalmazták a Habsburgok közül III-dik Frigyes császár 1449-dik évben metszett osztrák főherczegségi ketős pecsétén (*Die Siegel der oesterr. Regenten. K. Sava. Wien, 1871. 158. lap. 99. ábra. — Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel nebst denen der Kaiserinnen, Königinnen und Reichsverweser, von Karl Heffner. Würzburg, 1875. Taf. XVIII. Fig. 112.*), I-ső Miksa császár egyetlen példányban fennmaradt s a porosz királyi ház levéltárában őrzött egyik nagypecsétén (*Heffner: U. o. Taf. XVIII. Fig. 121.*), császári arany-bulláján (*U. o. Taf. XIX. Fig. 124.*) és 1503-dik

évi függő pecsétén (*U. o. Taf. XIX. Fig. 126. — Herrgott: Monum. dom. Aust. I. Tab. VI. Nr. 4.*).

A „Századok“ 1870-dik évfolyamában (1-ső szám, 61. l.) a magyar címmerpólyák körül elkövetett számtalan visszaélés ellen „Czímertani figyelmeztetés“ cím alatt felhívás tétetett közzé, melynek következtében a Magyar Történelmi-társulat „az ország jelvényeinek maguk az országos hatóságok által is minden megállapodás nélkül, sokszor helytelenül s olykor épen a gondatlanságig s a művelt külföld előtti botrányig félszegen használása“ megakadályozása végett, Ipolyi Arnold elnöklété alatt egy ötösbizottságot küldött ki ¹⁾, melynek feladatául az országos címmernek heraldikai szabatos leírása tűzetvén ki, a bizottság ebbeli elkészítendő véleményezése az országgyűléssel és a király oldala melletti miniszterrel közlendőnek határoztatott. A bizottság a magyar címmerben a nyolczas pólyázatot ismerte el helyesnek, s e véleményét a Történelmi-társulat is magáévátévén ez ügyben ugyanazon évi martius hó 3-án kelt fölterjesztését a fennemlített országos közegekhez haladéktalanul át tette. E felirat szavai szerint „*mélán nemcsak helytelennek, de illetlennek mondható ama figyelmetlenség, hogy az ország címere, melynek alkalmazása és használatának is kivívása a nemzeti függetlenség egyik jelvényeül vehető: például magában a főrendek házában, a hol — ha valahol — annak hibátlan használata csakugyan igényelhető volna, háromféle egymástól heraldikailag egészen eltérő, ennél fogva címertanilag hibás alakban fordul elő.*“ A képviselőház, a tárgy fontosságához képest, ez ügyben saját kebeléből Horváth Mihály elnöklété alatt címmerbizottságot küldött ki; e bizottság is ugyan a nyolczas-pólya mellett nyilatkozott, azonban tulajdonképeni feladatán túlmenvén, az országos címmer lényeges átalakítása, s az össz-magyar birodalmi címmer szerkesztése kérdéseinek felvetésével az eredetileg egyszerű címmerkérdést bonyolódott közjogi térre vivé át, minél fogva annak országgyűlési tárgyalása elodáztatott. A magyar címmer variánsai pedig a nyolczas-pólyázat, a négy és a három pólya, még mai napság is a magyar főrendiház termében maradtak, az ősi nemzeti emlékek iránti kegyeletnek nem épen legfényesebb tanuságaul.

A magyar pólyák színrende a középkorban *veres, ezüst* volt. Ezt Nagy-Lajos királyunk 1369-dik évi fenn idézett címmeradománya világosan kimondja. Valamint régi színezett emlékeinknek, jelesül a budavári főegyház úgynevezett Mátyás-tornyának és a régi codexeknek — a Corvináknak címlapjain s a bécsi képes krónika miniature-jein előforduló — pólyái is majdnem kirekesztőleg e színrendben ábrázolvák. Az újabb időkben az önkényes eljárásnak itt is szabadabb tere nyílt, s már napjainkban az említett színek országos címmerünkön következetes

¹⁾ A bizottság tagjai voltak: Ipolyi Arnold, Horváth Árpád, Nagy Iván, Römer Flóris és báró Nyáry Albert.

állandó sorrend nélkül (majd veressel, majd pedig ezüsttel megkezdve) használtatnak.

Miért tűntek el az oroszlánok és hársfalevelek az Árpádházi pólyás címerből? ennek oka a címerezés szelleméből magyarázható meg.¹⁾

¹⁾ A magyar pólyák és az oroszlánok eredetére vonatkozólag a legelterjedtebb nézetek uralkodnak. Némelyek szerint az oroszlánok nem voltak egyebek ékesítésnél = damascirozásnál. (Századok: 1872. 102. l.) Horváth István azokat, az ország, a pólyákat pedig a Árpádház címerének tartá. (Tud. Gyűjt. 1833. XII. köt.) Podhraczký József ellenben úgy mond: »az oroszlán nem volt Magyarország, hanem az uralkodó fejedelem nemzeti címe.« (Tud. Gyűjt. 1831. IV. köt. — Századok 1870. IV. füz. 229. l.) Az ezen utóbbi véleményhez csatlakozott országgyűlési címerbizottság szerint: »III-dik Béla korában az Árpádház címeralakja nem a pólya volt, hanem az oroszlán, mi világosan kitetszik Imre király 1192-ben kelt okmányából, melyben Ursino Istvánnak saját családja címerét e szavakban adományozza: Arma etiam seu insignia ipsius dominis et patris nostri; scutum et desuper galeam, de summitate ipsius galeae Leonis anteriorem medietatem etc. donamus.« (Századok; 1872. 96. l.)

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy egész a XIII-ik század végéig a jelen értelemben vett külön fejedelmi családi és országos címerek — a római birodalmi császári sasknak s a jeruzsálemi királyság címerének kivételével — nem léteztek. A császári sas, mint az egykori római birodalom jelképe, úgy szállott át az ókori imperátorok középkori utódaira. Jeruzsálem címe pedig »ezüst mezőben arany mankós kereszt, hasonló keresztcsékekkel szögletezve« a keresztos vitézek által kiáltatott ki e királyság jelvényétül, azért, hogy egyrészt az a többi profán címerek közül a legbecsesb mának, u. m. az arany és ezüst által kitűnjék; másrészt mert a Megváltó honának címerét emberfiának családi címerét érdemesnek nem tarták vala. E két címeren kívül más különleges országos és birodalmi címer a XIII-ik században nem létezett. »Ursprünglich gab es keine Länderwappen (Heffner: Handbuch der Heraldik. 30. l.) A nemzetek háborúban és békében fejedelmek jelképei alatt csoportosultak, szóval a fejedelmek címerei képezték még akkoron népeik címereit is. Az országos és fejedelmi címerek az ősi uralkodóházak időnkénti kiáltásával kezdtek egymástól különválni. A letűnt ősi fejedelmi háznak jelképe azután az országé maradt. Ekként az Anjou-Plantagenet ház leopárdjai a következő dynastiák alatt is Angliának, a Przemyśl-ek »ezüst oroszlán a veres mezőben« pedig a Luxemburgok, a Jagellók s a Habsburgok uralkodásán keresztül is egészen mostanig Csehországnak címerét képezik. Az új királyi házak címerei az országos címerek paizsába helyeztetnek ugyan, de azok ott már a legelső időktől fogva külön mezőt képeznek. Így nyertek helyet Magyarország címer-paizsában külön mezőben az Anjou-liliomok, a luxemburgi oroszlán, a Hunyadiak hollója és a Jagellók sasa stb.

A legelső trónváltás azonban Imre király uralkodása, vagyis az oroszlánokkal és hársfalevelekkel beábrázolt pólyás címer első megjelenése után hazánkban csak száz év múlva következett be; az említett címeralakok tehát még az idő szerint külön családi és országos címerekre nem elemezhetők, annál kevésbbé, mert ez alakok elkülönítlenül ugyanazon egy mezőben foglaltatvák. De képezték igenis együttesen az Árpádok családi címerének alkatrészeit.

Az ellenkezőt Imre királynak 1197-ik évi címer-adományából akarni bebizonyítani, sikertelen törekvés.

Ezen okirat a Verantius-féle Diplomatarium XVI-ik századi másolatai közt maradt fenn; azt először Pray (Ann. Regni. Hung. P. I. pag. 179.) és Katóna (Hist. Crit. Tom. V. pag. 142.) töredékiesen, egész terjedelmében pedig Fejér György (Cod. dipl. hung. Tom. II. pag. 504—8.) és Henszlmann Imre (Magyarországi régészeti emlékek II., a bécsi 1873-ik évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 121—6. l.) becsátották közre.

A magyar czímernek pólyás alkatrésze, már maga többszörös vágásai (pólyázatai) által, elannyi részletekre oszlik, hogy ezekre még más alakokat is rávinni a czímerészeti gyakorlati feladatával össze nem egyeztethető.

Habár Árpád-házi királyaink e túlterhelt szerkezetű czímere a nagyobb pecséteken s zászlókon alkalmazható is volt, részleteinek parányi mérveinél fogva szembeötlőleg felismerhető jelképtül — különösen a csaták mozgalmái között — nem szolgálhatott. A pecséteken e parányi részletek az idők hatásának is inkább ki voltak téve, mint az egyszerű pólyák, úgy, hogy kopott állapotukban az illető

A diplomatika és heraldika terén már más XII-ik századbéli czímer-levelek is merültek fel, így a többi közt Henrik karantáni hercegnek, Görz és Tyrol grófjának 1129-ik évi bizonyos Hirschen Ferdinánd (Coronini. Oper. miscell. Tom I. pag. 183.) s első Frigyes császárnak 1152-ik évi Juliani triesti család részére adományozott czímermegegerősítő (u. o. pag. 7—8) okiratai; a tudományos kritika azonban azokat álműveknek bizonyítja be. Mostanig még csak az Imre király-féle czímer-adománylevél került ki az e nemű XII-dik századból származtatott okmányok közül a kritika figyelmét; sőt a mennyiben oly kitűnő tudósok, mint Pray, Katona, Horváth István és Mihály, Podhraczký s más jeleseink azt kűtfő gyanánt szokták idézni, ez okirat hitelessége úgyszólván már is megállapítottnak volt tekinthető. Ha fennnevezett tudósaink Muratori »Antiquitates italicae medii aevi« művének XLII-ik értekezését figyelembe vesszük, melyben az említett olasz tudós az Imre királyunk által adományozott Ursino család eredetét tárgyalván, ennek hasonnevű régi római patricius nemzetségből leszármazását desavouálja, s ez alkalommal az említett család fénye emelésére vonatkozó kétséges természetű okiratokat (dubii documentis) is emleget, — akkor az említett 1197-dik évi Ursino István-féle czímeres-levél hitelessége irányában óvatosb eljárást fogtak volna követni.

Ez okirat szerint, a nevezett család, illetőleg Ursino István és testvérei pártfelkelés következtében hagyják el Rómát és menekültek a görzi grófhhoz. E pártfelkelés az olasz történetírók szerint 1208-ik évben tört ki. (Rerum italicarum. Tom. III. pag. 564.) Annyi bizonyos, hogy 1198-ig vagyis III-ik Coelestin pápa haláláig, ki maga is Ursino volt, e család tagjainak, mint Róma akkori mindenhatóinak legkisebb okuk sem volt hatalmi állásukból idegen földre menekülni. Imre király czímeradománya azonban az Ursinokat már III-dik Béla idejében (mondjuk e király uralkodása utolsó évében 1196-ban) csatlakoztatja a magyar királyi sereghez. Ez okirat tehát az Ursinokat már menekülteknek állítja midőn még azok Rómában teljes hatalmoknak zenithjén állottak.

Az 1197-ik évi czímerlevél szerint Ursino Istvánnak és testvéreinek az illető czímer már III-dik Béla király adományozta volt, s ezt Imre király okmányilag erősítette meg. De miután III-dik Béla király még saját 1190-ki aranybulláján sem használt czímer, (Pray: de Sigill. Tab. VI. Fig. 5.), annál kevésbbé osztogatható czímer-adományokat, mely utóbbi körülmény a heraldikának Magyarországon teljes kifejlődött korára mutatna, holott épen az említett arany-bullának fennebbi hiánya az ellenkezőt bizonyítja.

Az említett okmányban III-dik Béla király az Ursinoknak sisakdíszül saját czímeralakját, az oroszlánt adományozza; pedig III-dik Béla király idejében s egész a XIII-dik század derekáig a czímereken sisakdíszek még elő nem fordulnak, s még a lovaspecséteken is, magában Németországban — a sisakdíszek e valódi hazájában — a fő-főhűbéruraknál is csak 1220—1252. évek között, — az alsóbb hűbér-nemességnél pedig csupán 1279-ben kezdenek mutatkozni (Heraldisches Handbuch. F. Warnecke. Görlitz, 1180. 15. l.) Sőt nálunk is még István ifjabb király IV-dik Béla fia 1264-ik lovaspecsétén sem használt sisakdísz. Hazánkban a sisakok még Róbert-Károly uralkodása kezdetén is a paizsokon és lovaspecséteken a ritkaságok közé tartoztak.

oroszlánokat Bottka Tivadar bizonyos állatoknak, Knauz Nándor nyusztoknak, Czinár Mór pedig épen kigyóknak tekinté. Hogy az ily túlherhelt szerkezetű címernek visszaadása a kisebb pecséteken és érmeiken mily kivihetlen volt, azt II-dik András királynak már fennebb említett vezérkori érmei mutatják, melyek pályázatairól az oroszlánok és hársfalevelek egészen hiányzanak. Miután pedig Anjou királyaink az illető pályákat a lilimos címerrel egy paizsban egyesítették, ez által az előbbi címeralkatrész terjeme még inkább megszorítottván, annak más alakokkal való beábrázolása azontúl magukra a nagypecsétekre nézve

De eltekintve mind e nehézségektől, már azon körülmény, hogy a XII-dik században még egyáltalában címerlevelek nem adományoztattak, az illető Imre király-féle címerlevél hitelessége ellenében oly döntő érv, melyre nézve minden tudományos fellebbezés hatálytalan.

A képviselőház címerbizottsága a magyar pályás címernek a francia királyi-háztól való eredetére következtet.

Amnyi bizonyos, hogy a harmadik francia királyi háznak, a Capetingeknek magyarországi trónjogcímeiken kívül — a pályás címerre nézve legkisebb vonatkozása sem volt.

A versaillesi úgynevezett »keresztesek termében« (Salle de croisées) a szentföldre zarándokolt és a keresztes hadjáratokban résztvett főúri személyeknek címerei között Imre királyunk nejének, Margitnak, négyelt címerét a nyolczas-pólya és a francia lilimok képezik. »Ecartelé aux premier et quatrième de Hongrie, qui est fascé d'argent et de gueules de huit pièces; aux deuxième et troisième de France ancien qui est d'azur semé de fleurs — de lis d'or.« (Jules Pautet du Paroiss. Manuel du Blason. pag. 303.)

Fel nem tehetjük a francia címerészekről, hogy az imént említett veres-ezüst pályás-címerről — ha az csakugyan saját királyi házukkal szorosb összeköttetésben lett volna, tudomással ne bírjanak, s az említett címert magyarnak neveznék. Ugyancsak a versaillesi terem címerei közt II-dik András királyunk veressel és ezüsttel nyolczszor pályázott címeres paizsa is fordul elő. (U. o. pag. 304.)

Podhraczký az illető pályázatot az Anjouk torna-gallérából származtatja. Állításának bebizonyítására a bécsi képes krónika Róbert-Károlyt ábrázoló miniaturejét idézi, melyen a király dolmánykelemjének mustárját a veres-fehér nyolczas-pályázat képezi.

Podhraczký ez állítása ellen megjegyezzük, hogy a torna-gallér és a dolmány között legkisebb vonatkozás sem lehet; a torna-gallér az úgynevezet-címertöréseket, de nem a ruházatnak színét képezte. De fel is téve, hogy a torna-gallér színeit a család fiatalabb tagjai csakugyan öltönyök színéül viselték — még ez esetben is a fehér-veres szín Anjou királyainkra azon egyszerű oknál fogva sem alkalmazható, mert a francia királyi ház e fiatalabb ágának torna-galléra tisztán veres volt. Különösen pedig az Anjouk magyar királyi ágát illetőleg nem szabad szem elől téveszteni, miszerint az, mint önálló souverain család, a címertörést — mint az alárendeltség bizonyos jelét — sem címerében, sem öltözködésén, sem pedig hadi elvényein többé nem viselé.

A bécsi képes krónikában az Aba király és Henrik császár (50. l.), valamint a Salamon király, Géza és László hercegek közt vívott csaták miniature-jein (85. l.) már a nyolczas-pályás zászlók szerepelnek. Hogy az imént említett korban a pályás címer még nem létezett, kétséget nem szenved; az említett krónika azonban Nagy-Lajos királyunk idejében készült, annyi tehát legalább is bizonyos, hogy ha a veres-ezüst pályás címer nem az Árpádoknak, hanem Anjouknak családi jelvénye lett volna, erről az egykorú krónikáirónak tudomással kellvén bírnia — az akkori uralkodó királyi ház címereit az Árpád családdal fel nem cserélte volna.

is már úgyszólván technikai lehetlenséggé vált. Az Anjouk alatt — mint a bécsi képes krónikának az Árpád-kori eseményekre vonatkozó miniature-jei tanúsítják — hazánkban az említett oroszánoknak és hársfaleveleknek már emléke is kiveszett.

Ennyit a magyarpólyás címernek XIII-dik századbeli sokszoros változékonyságáról.

Egyébiránt a címér-alakok ily gyakori módosításain kívül, az említett században az eredeti címér mellett még egy másik címernek felvétele is gyakori eset volt. Így a többi közt a cseh királyi háznál a sason kívül kevés vártatva az oroszános címér merült fel; egyideig a két címér a királyi pecsétéken (1249—1311) felváltva, vagy egymás mellett alkalmaztatott. Végre a XIV-dik század elején a sas egészen eltűnt.

Más országokban a fejedelmi házak legrégibb címereik viselését bizonyos időre egészen elhagyták, de azokat később újból föllevenítették. Ekként például a már fennebb említett Róbert, flandriai gróf, 1072-dik évben viselt oroszánát csak nyolczvan év múlva, azaz 1157-ben, elzászi Fülöp gróf vette fel újból. Ez időtől (aranymezőben fekete-) oroszán maradt Flandria állandó címere.

A most idézett esetekhez sokban hasonló példát nyújt Magyarország jelenlegi címere is.

Az Árpád-ház pólyás-címere mellett csakhamar egy másik — a kettős, vagyis az úgynevezett apostoli keresztes címér jött használatba.

Ha érmészeti műveink nyomán indulnánk, a kettős keresztet, mint címert már III-dik Béla érmein alkalmazottat, a pólyás czimernél régibbnek kellene tartanunk. Rupp, Schönwiesner (*Notitia Hung. rei Numariae. Budae, MDCCCI. Tab. II. Fig. 45.*) munkáiban, a Széchenyi éremgyűjtemény (*Tabulae Numismaticae pro Catalogo Numorum Hung., ac Transilv. Instituti Nationalis Szécheniani. Tab. 2. Fig. 1—3.*) és Weszerle József »Érmészeti tábláin« (*Tab. XIII. Fig. 21—28.*) a kettős-keresztes paizs bélyegével ellátott denárok egész sorozatával találkozunk, melyek az említett királynak tulajdoníttatnak.

Tekintve azonban, hogy a XII-dik századbeli érmeiken a címeres paizsbélyegek még úgy szólván sehol sem szerepeltek; tekintve, miszerint III-dik Béla király még 1190-iki aranybulláján sem használt címert, sőt a mi több, bracteata érmeinek lovasalakjain is a címeres paizs még egészen hiányzik, holott az már másutt, jelestül Németországban I-ső Frigyes császár némely hasonérmein előfordul (*Cappe: Münzen der deutschen Kaiser etc. II. Abth. Taf. IX—X.*), — tekintve végre azon körülményt is, hogy általában a címeres pecséték a címerbélyeges érmeiket meg szokták előzni, mely utóbbiak csak a heraldika fejlettebb korában mutatkoznak — azon következtetésre jutunk, hogy a Béla király nevével ellátott említett denárok nem III-dik, de IV-dik Béla királynak tulajdonítandók. E

nézetet osztja a többi közt Palma is. (*Heraldicae Regni Hungariae specimen. Vindobonae, MDCCLXVI*)

A kettős-keresztes címér megjelenésének idejére nézve a vélemények elágazók. Páriz-Pápai azt II-dik István király[korából származtatja. Ez képtelenség. Schwartzner, Podhraczky s többen e címert II-dik András által behozottnak állítják; sőt Pray az említett királynak egy félben-törött pecsétét is említi, melyen az illető keresztet saját szemeivel látta. (*De Sigillis. pag. 61—62. Commentatio Historica de vetere Reginas Hungariae Coronandi more. MDCCXCII. pag. 56.*) Hol és kinél látta e pecsétet? arról hallgat. Annyi bizonyos, hogy a kettős-keresztes címér legrégibb eddig ismert emléke IV-dik Béla királynak Pray által 1247-dik évből közölt (*De Sigil. Tab. V. Fig. 2.*) második, vagyis 1243-ban készült pecsétén jön elő. Ez időtől fogva majdnem hetven éven át, a pólyák kiszorításával, a kettős-kereszt lett királyaink címere. Legalább II-dik Bélától Róbert-Károlyig királyaink pecsétein a pólyás címernek sphragistikai emléke nem maradt fenn.

Anjou-házi királyaink a pólyákat újból felvették, hasított paizsban saját lilimos címerekkel egyesítvén. Ily módon Róbert Károly 1323—1333- és 1334-ik évi pecsétein, és többrendbeli érmein, jobbról a liliomokat, balról a pólyázatot használta. Nagy-Lajos király és Mária királynő ellenben a francia liliomok felett a pólyáknak adtak elsőséget, mint ezt érmeiken kívül Lajos királynak 1363-iki kettős nagy pecsége, 1365-dik (*Pray de Sigill. Tab. IV. Fig. 7.*) és 1379-dik évi (*U. o. Fig. 8.*) kis pecsétei, Mária királynőnek 1384-iki kettős nagypecsége, 1387-dik évi (*U. o. Tab. XI. Fig. 7*) s 1388-ki (*U. o. Fig. 8.*) kis pecsétei, valamint Erzsébet Nagy-Lajos özvegyének 1383-dik évi pecsége tanusítják.

A saját nemzetségi címerekkel való egyesítés által a pólyás címert Anjou királyaink hatalmuk és méltóságuk kifejező jelvényeinek közelebbi körébe vonták — mint a kettős-keresztet, mely a királyi családi címertől elkülönítve, lassanként a pólyáktól eltérő politikai jelentőséget volt veendő. Amaz a magyar korona alatt egyesített összmonarchiának, emez a szorosabb értelemben vett Magyarország, illetőleg a nemzet politikai eszméjének kifejezése lőn.

Nagy-Lajos király Kassa városának 1396-ban adott címeres levelében a liliomokat és pólyákat *királyi jelképének* (*Signo nostro regio*) vallja. A magyar trónkövetelők által is királyi jogigényeik jelzésére kizárólag a pólyás címér használtatott, s az Anjou házbelieken kívül többi királyaink is azzal szokták volt családi címereiket egyesíteni. Az oláh és moldvaországi vajdák az 1365-ik évtől vagyis László vajdától kezdve még a XVII. században is a magyar korona fennhatósága alá tartozásuk jelölésére számos pecséteiken és érmeiken a pólyákat használták. (*D. A. Stourdza, Bibliografi a Numismatici Romane. Bukuresti 1879*); a kettős keresztet ellenben az 1445-ik évi országgyűlés *Art. 15.*

§. 1. világosan az ország czímerének jelenti ki: „*Item: quod disponatur unum sigillum, in quo sit signetum crucis, sicuti signetum Regni Hungariae (Sylloge Decretorum Comitatum Incoliti Regni Hungariae. Joseph Nic. Kovachich. Pesthini, 1818. Tom. I. pag. 103. A pecsét felirata: „S. Prelator. Baronum. et. nobilium. regni. hungariae.“* (A pecsét ábrája Pray többször idézett munkájában XII. táb. 4. ábra. látható). Corvinus Mátyás király pedig megsértett egyházkegyúri joga érdekében IV-dik Sixtus pápához intézett 1479-dik évi levelében ezt írja: „*Duplicatam illam crucem, quae Regni nostri insigne est, gentem hungarum libentius triplicare velle, quam id consentire, ut beneficia et praelaturae ad jus coronae spectantes per sedem apostolicam conferantur.* („Hunyadiak kora“ gróf Teleky J. Pest, MDCCCLVI. V. köt. 126. l.)

A pólyás-czímer (melyet a német heraldikusok *alt-ungar*-nak, a francziák pedig *ancien hongrie*-nak neveznek) régibb eredeténél és tágasabb közjogi jelentőségénél fogva a kettős-kereszt fölött elsőséggel bírt. Nem csak hogy ennél sokkal sűrűbben is használtatott, de az illető jelzendő tárgyakon többnyire a kiválóbb helyet is foglalta el.

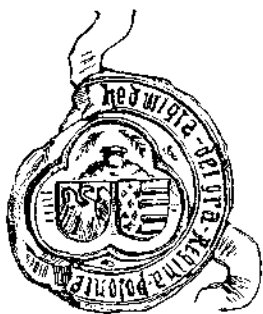
Vegyesházi királyainknak Rupp Jakab által közölt érmei közt a pólyás-czímer 69, a kettős-kereszt pedig 31 példányon fordul elő egymás nélkül. Ez utóbbiakon azonban a kettős-kereszt nem levén paizsba foglalva az — Róbert-Károly (*Tab. XIII. Fig. 374.*) és Corvinus Mátyás (*Tab. XIX. Fig. 539.*) egy-egy denárja kivételével — valódi czímernek nem tekinthető; 105 érmen a magyar czímer mindkét alkatrésze együttesen jó elő, akként, hogy a főhelyet 89 példányon a pólyás-czímer, 24-en a kettős-kereszt tölti be.

A Weszerle-féle érmészeti táblák szerint Habsburg-házi királyaink érmei közt 3 példányon, ugyanis az I-ső József koronáztatása alkalmából vert 1686-dik évi német emlékérmén, egy 1690-ik évi folyó pénzen — s végre Mária Terézia egyik emlékérmén a kettős-kereszt egymagában fordul elő; másrészt azonban ugyancsak az említett táblázat I-ső Ferdinándtól 7, Miksa királytól 1 és Rudolftól 2, tehát összesen 10 darab érmet mutat fel, melyeken csupán a pólyák láthatók.

Ugyan ezen érmészeti táblák I-ső Ferdinándtól III-dik Károly királyig 155 érmet hoznak, melyeken a magyar czímer egyesítve van. Az egy Rudolf király 1601-dik évi Székes-Fehérvár bevételének emlékére vert érmén kívül, az említett többi érme czímeres-paizsainak jobb felét kivétel nélkül a pólyák foglalják el. Sőt ez érmeek közül több darabon, különösen a tallérokon — az egyesített czímeren kívül, túlsó lapjukon a kétfejű sas szívpaizsában, még a nyolczas-pólyák külön is alkalmazvák. Fontosságuknak ilyen nyomatékos kifejezésével a pólyák még I-ső József király 1707-dik évi két rendbeli s I-ső Ferencz császár, Mária Terézia királynőnk férjének egy 1748-dik évi tallérján fordulnak elő.

A magyar czímer alkatrészeinek egymás közti viszonyai tekintetében a

pecségeken is majdnem ugyanazt észleljük, mit az érmeiken. Ámbár országos czímerünk két alkatrészének elhelyezését és alkalmazását illetőleg legrégibb pecségeink még állandóan megszabott rendszerről nem tanuskodnak, mind a mellett a pólyák fölénye a kettős-kereszt irányában Anjou királyaink pecségein is nyilvánul. A Nagy-Lajos király Pray által (*De Sigill. Tab. I. Fig. 4.*) 1345-dik évből közölt kettős nagy pecsége, és az ország rendjeinek az interregnum idejében használt pecsége (*U. o. XII. Táb. 4. ábra*) az Anjou-ház uralkodásától fogva az eddig ismert magyar ország-pecsétek közül az egyedüliek, melyeken a kettős kereszt pólyák nélkül fordul elő. ¹⁾ Ellenben kettős-kereszt nélkül csupán pólyás-czímert viselnek: Nagy-Lajos királynak 1365-iki (*U. o. IV. Táb. 7. ábra*), 1379-ki

(*U. o. 8. ábra*) és ugyanezen évi másik kis pecsége (*U. o. X. Táb. 4. ábra*); Lajos özvegyének Erzsébetnek 1383-dik évi nagy, s Mária királynőnek 1387- és 1388-dik évi kis (*U. o. X. 2. — XI. Táb. 8. és 7. ábra*), Hedvig lengyel királynőnek, Nagy-Lajos leányának — ritkasága miatt — itt közölt pecsége; ²⁾ Zsigmond király kormányzó korában használt s 1389-, 1390-, 1397-dik évi (*U. o. XI. Táb. 10. á. — X. Táb. 7. á. — I. Táb. 5. á. — X. Táb. 6. á.*), valamint neje Borbála két rendbeli (*U. o. XI. Táb. 2. 3. á.*), és leányának Erzsébet

királynőnek 1438- s 1441-dik évi (*U. o. XI. Táb. 5. 6. á.*), — Albert király ugyanazon évi két s 1439-dik évi (*U. o. XI. Táb. 4. á. — Die Siegel d. österr. Regenten K. Sava. Wien, 1871. 139. l. 80 á. — 144. l. 81. á.*) pecsége; V-dik László kettős (*Sava: Die Siegel etc. 142—3. l. 83—84. á.*), s 1452-, 1453-, (*U. o. 144. l. 85—6. á.*), 1455- (*U. o. 147. l. 87. á.*) és 1454 dik évi közép pecsége (*U. o. 148 l. 88. á.*); Corvinus Mátyás 1465- (*Pray: IV. Táb. 9. á.*) és II-dik Ulászló király 1497-dik évi gyűrű-pecsége; Beatrix királyné, Mátyás özvegyének (a magyar nemzeti múzeum levéltárában látható), és Anna királyné II-dik Ulászló nejének pecsége (*Pray: Tab. XIII. Fig. 6.*), továbbá I-ső Ferdinándnak gyűrű- s Mária királyné II-dik Lajos özvegyének pecsége, Miksa király kettős (*Heffner: Die deutschen Kaiser- und König-Siegel XIV. Tab. 142—143. á.*); s Rudolf (*U. o. XXIV—V. Táb. 144—145. á.*), II-dik Mátyás (*U. o. XXV. Táb. 146. á.*), II-dik Ferdinánd közép-pecsége (*U. o. XXIV. Táb. 148. á.*), és arany bullája (a m. n. múzeum

¹⁾ Martel-Károly Robert-Károly apja mint trónkövetelő felségi kettős-pecsétén szintén a kettős-keresztet egymagában használta. A pecsét rajzát b. Radvánszky Béla közlötte. (*Arch. Ért. XIII. k. 110. l.*)

²⁾ Az okmány, melyen a pecsét függ, kelt Krakóban, 1395-dik évi február. 28-án. A pecsét mezejében két összefűzött paizs van; a jobbik paizs a lengyel sast foglalja magában, a balról álló hasított paizsban jobbról a lilomok balról a pólyák láthatók. A pecsét körirata »Hedvigis dei gra. Regina Poloni.... Az okmány az országos levéltárban 8042. számjegy alatt őriztetik.

régiség-osztályában) III-dik Ferdinánd nagy (*Hoffner. XXVI. Tab. 149. á.*) és I-ső Lipót felségi és két rendbeli közép-pecséte (*U. o. XXVI. Tab. 152. á. — XXVII. Tab. 151. á.*), az utóbbi király özvegyének III-dik Károly anyjának, Eleonorának (Török J., Magyarország primása, XIX. Táb.) és végre III. Károlynak közép- és gyűrű-pecséte (*Cerographia Hungariae. Tyrnavioae MDCCXXXIV. pag. 92.*). A pólyás-czímer tehát kettős-kereszt nélkül tudunkkal 40 királyi pecséten fordul elő. Maga Dürer Albert, ki nemcsak hírneves címer-képiró, de a szó teljes értelmében korának egyik legnagyobb címerésze is volt az „*Ehrenpforte des Kayzers Maximilian I.*“ (1790-ki bécsi kiadás) című metszet-gyűjteményének 39. tábláján hazánk címeréről (*Hungern*) egymagát a nyolczpólyás paizst adja.

A magyar királyi címeres-pecsétek (valamint a címeres érmek s egyéb műemlékek) második sorozatába azok tartoznak, melyeken a magyar címer mindkét alkatrésze előfordul ugyan, de ez alkatrészek egymástól elkülönítve két önálló címert képeznek.

Anjou-házi királyaink kettős pecséteik előlapjára (Nagy-Lajos király 1345-ik évi pecséte kivételével, — *Pray: Tab. I. Fig. 7.* — melyen a pólyák kihagyásával, csak a kettős-kereszt fordul elő), trónon ülő királyi személyektől oldalt rendszeren a francia lilimokkal hasított pólyákat, pecséteik hátlapjára pedig a kettős-keresztes paizst alkalmazták. Ilyenek Róbert-Károly 1323—1333-ki pecséte, (ezen a pólyás paizsocsák a hátlaapon ismétlődnek *Pray: Tab. XII. Fig. 1.*), Nagy-Lajos király 1365-ki (*U. o. Tab. II. Fig. 1.*), neje Erzsébet 1362-ik évi okmányon függő III. Táb. 19. á. (budai orsz. levélt. sz.-jegy. 5127) még eddig kiadatlan és Mária királynő 1384-ik évi (*Pray Tab. XIII. Fig. 1.*) felségi pecsétei; Róbert-Károly 1334-ik évi utolsó egyes-pecsétének közepét a kettős-keresztes paizs tölti be, a mely fölött a díszhelyen a szokott lilimokkal s pólyákkal hasított paizsocska áll. (*U. o. Tab. I. Fig. 6.*). Mária királynő 1383-ik évi okmánya felségi egyes-pecsétén — a trónt oldalozó paizsocsák közül — jobbról a pólyákkal és lilimokkal hasított, balról pedig a kettős-keresztes paizsocska van. (*Schwartner: Introductio in artem diplomaticam. Tab. V. Fig. 10.*)

Zsigmond király pecsétei, a pólyás és a kettős-keresztes címerek elhelyezési módjára nézve az előbbiektől némileg eltérnek. Legelső felségi kettős-pecséte előlapján — mint lejjebb látandjuk — még a pólyás címer alkatrész bír elsőséggel. A *Pray* által (*Tab. IV. Fig. 1.*) 1406-ik évről közlött kettős-nagypecsétén már a kettős-kereszt van ugyan túlsúlyban, de a trónt oldalozó pólyás és keresztes paizsocsák közül, a jobb-oldalt még az előbbi foglalja el. Az említett király utolsó nagy pecsétén (*Pray: Tab. XIV. Fig. 1.*) már a trónt környező paizsocsák közt a felül jobbról álló kétfejű sasos címertől, balra elsőnek a kettős-kereszt, a császári címer alá pedig jobbról másodiknak a pólyák helyezvék. A kettős-kereszt ez elsőbbsége még határozottabb kifejezést nyer ezen pecsét hátlapján. Itt már a

pólyás címér, a pecsét közepére helyezett kettős-keresztes paizsot környező többi országok címéres paizsokái között levén, úgyszólván a kettős-kereszt fensősége alá helyeztetik. Ugyancsak Zsigmondnak császári kettős- (Heffner: *Taf. XIII. 96. á.*) s egy másik cs. egyes-nagypecsétén (*U. o. Taf. XIV. 98. á.*), valamint 1430-ik évi római királyi (*Pray: Tab. XI. Fig. 9.*), 1435-ik évi császári közép- (*U. o. Tab. X. Fig. 5.*) és egy német birodalmi, úgynevezett frigypecsétén, »Landfriedensiegel« ¹⁾ (*Heffner: Taf. XIV. Fig. 104*) a két magyar címér közül a főszűl szintén a kettős-keresztre van fektetve. V-ik László király magyar felségi pecsétén a kettős-keresztes és a pólyás címerek hasonlóképen a Zsigmond által követett mód szerint alkalmazvák. (*Sava: Siegel der oesterreichischen Regenten. 145—6. l.*)

Corvinus Mátyás királynak Pray által (*Tab. XV. Fig. 1.*) 1435-ik évről közölt kettős felségi pecsége előlapján, a trónt oldalzó két címéres paizsocska közül jobb oldalról ugyan szintén a kettős-keresztes, balról pedig a pólyás címér van, azonban e pecsét hátlapjának közepét a nyolcz-pólyás paizs foglalja el. E paizs felett pántos királyi korona lebeg, s körülötte hat paizsocska, u. m. jobbról a kettős-keresztes Magyarország, Dalmátia s Csehország, bal felől pedig Halics, Slavónia és a király hollós családi címere látható. E bizonyos címér-rendezetre találunk Mátyásnak (*Pray Tab. XII. Fig. 8.*) 1477-ik évi pecsétén is *II. Tábl. 18. á.* E címérendezeti irányban készült Mátyás király 1470-ik évi titkos pecsége is. (*U. o. Tab. XIII. Fig. 2.*) A Sopron városa kiváltságait megerősítő 1464-ik évi okmányon függő arany-pecsét előlapján az említett király lábainál a kettős-keresztes paizsocska, a bulla hátlapján pedig csakis a megkoronázott nyolcz-pólyás paizs áll. (*Schwartner: Int. in art. Dipl. Tab. IV. Fig. 5. — Magyar történelmi tár. X. k. 216. l.*)

A fennebb említett kettős-pecsét előlapja paizsocskáinak rendezetétől eltekintve, a mi e pecsét hátlapjának, különösen pedig az 1470-iki és 1477-ik évi egyes-pecséteknek címéresoportosítását illeti, látjuk, hogy a pólyás címér fölénye a kettős-kereszt felett határozottan nyilvánul. A Zsigmond király nagypecsétén mutatkozó ama címéreszeti fogalomzavar, mely szerint ezen pecsétnek kettős-keresztes paizsát környező oldal-paizsokái közt ismét kettős-kereszt van, Mátyás király pecségein elő nem fordul. Ezeknél a középső nyolcz-pólyás paizs környezetében ugyanazon címéres paizsocska többé nem ismétlődik. A középső megkoronázott pólyás címéres paizs fensősége határozottan ki van fejezve; a kettős-keresztnek szoros értelemben csakis Magyarországot illető jelentősége pedig a többi társországok és igénytartományok címereivel való egy sorozatba

¹⁾ Lenyomatban ismeretlen. E pecsétnyomó 1862-ben egy frankfurti vaskereskedő lomtárából került elő. Heffner szerint 1420-ik év előtt kellett készülnie.

helyezésével világosan meg van állapítva. Magának a király családi címérének a megkoronázott nyolcz-pólyás paizs alá való helyezése is az utóbbinak legfőbb állami jelentőségéről tesz döntő bizonytságot. Az 1464-ik évi aranybulla előlapján ugyan a kettős-keresztes paizsocska látható — de a trónzsámolya előtt; míg ellenben a pólyás-paizs, habár a pecsét hátlapján — de megkoronázva tüntetik fel.

A nyolczpólyás címér közjogi jelentősége még határozottabb alakban nyilvánul II-ik Ulászló (*Pray: Tab. XVI. Fig. 1.*) király felségi pecsétén, melynek hátlapi címerrendezete ugyan egészben a Corvinus Mátyás-féle pecsétek hátlapi címér-rendezetéhez hasonló, előlapján azonban a trónt oldalozó paizsocskák közt Magyarország jelvényetül már csak a nyolczas-pólya szerepel. Az I-ső Ferdinánd 1558-ik (*Heffner: Taf. XXII. Fig. 138.*), Miksa király 1572-ik (*U. o. Taf. XXIII. Fig. 141.*), és I-ső Lipót király egy 1658-ik évi okmányon függő nagy-pecsétén a középben álló két-fejű sasos főpaizst környező címerek közt legfelül jobbról a nyolczpólya, balról pedig a kettős-kereszt látható. (*U. o. Taf. XXVII. Fig. 150.*)

A magyar címér két fő-alkatrésze heraldikai alkalmazásának harmadik módját ez alkatrészeknek egy paizsba illesztése képezi. Ez kétféleképen, u. m. a pólyáknak és a kettős-keresztnek: a) vegyest más címerekkel egy paizsba való beosztása, vagy b) közvetlen egy címerré való egybefoglalása által eszközöltetett.

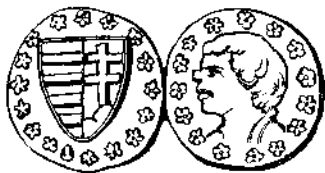
Az előbbi mód I-ső Ulászló királynak négy (*Wesserie: II. B. Tab. Vegy. kor. Tab. VII. 9, 10, 11, 12.*) a nyolczas-pólyával, a lengyel sassal, a litvániai lovassal és a kettős-kereszttel, — V-ik Lászlónak egy, a nyolczas-pólyákkal, a morva sassal, a kettős-kereszttel, és ismételve a pólyákkal (*U. o. Tab. VIII. 15.*) és Corvinus Mátyás királynak a nyolczas-pólyával, a cseh oroszlánnaal, a hollóval és a kettős-kereszttel négyelt paizsszal ellátott két aranyán fordul elő. (*U. o. Tab. XI. 4, 6.*) A pecsétek közül ilyen az I-ső Ulászló király 1441-ik évi: a nyolczas-pólyával, a lengyel sassal, a litvániai lovassal és a kettős-kereszttel négyelt címeres titkos pecsége (*Pray: Tab. XII. Fig. 3.*).

A pólyáknak és a kettős-keresztnek idegen címerek nélküli négyelt felosztás szerinti egyesítése¹⁾ V-ik László (*Wesserie: Tab. VIII. 16.*), János király (*U. o. Tab. XVII. 12.*) és János-Zsigmond választott király (*Érdy János: Erdély érmei. Pest, MDCCCLXII. I. táb. 8.*) egy-egy érmén mutatkozik. Ilyen János király titkos pecsétének közép-paizsa is, csak hogy az ezt környező királyságok

¹⁾ A magyar címernek ezen egyesítési módját többi közt a régi löcsei kalendáriumoknak még múlt századbeli címnapjain is látjuk.

czímeres-paizsoeskái közt, a kettős-kereszt ismételt fordúl elő.¹⁾ (*Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. IV. táb.*)

A pólyáknak és a keresztnek hasított paizsban, a jelenlegi mód szerinti teljes egyesítése legelőször Nagy-Lajos királyunk ím itt közölt érmén fordul elő.²⁾

Ezen érem veretési korára vonatkozólag Ivánfi azt állítja, hogy az azon látható szerezsenfej „a Mesz-tegnyei Szerezsen családra czéloz, melynek czímerét szerezsenfej képezte. E családnak — úgymond az említett író — Jakab és János tagja pedig 1362—1585-ben mint az okmányokból bebizonyítható, a pécsi és szerémi pénzverdének főnöke, több kincstári javadalmak, u. m. a kamarai-nyereség, a só- és harminczadok kezelője volt. Ebből következtetve a 425-ik sz. (t. i. Ruppnál) pénznek, és így a czímeregyesítésnek kora is mindenesetre 1362. és 1382. közé esik, mert ekkor már Nagy-Lajos sírba szállott. (Ivánfi: *A magyar birodalom czímerei. II. füz. 11. l.*) Ivánfi nézetét osztjuk.

Hazánk czímerének ezen egyesítési mód szerinti második legrégibb példányát az ország rendének 1385-ik évi „*Sigillum Regnicolarum hungarie*“ köriratú pecsége (*Pray: Tab. X. Fig. 9.*); a harmadikat a Zsigmond király 1389-ik, 1395-ik évi legelső kettős-pecsége előlapján, a trón oldalai mellé állított két paizsoeska (*U. o. Tab. III. Fig. 1.*), a negyediket pedig a leleszi premonstreiek kolostorának 1400-ban készült vasajtáján levő czímer-paizsoeskája (*Arch. Ért. Pest, 181. V. köt. 278. l.*) IV-ik Táb. 26. á. képezi.

Ezután pecséteinken a magyar czímer két alkatrészének imént tárgyalt egyesítése majdnem hetven éviszünetel; ellenben érmészetünk ez időszakból már ötvenöt darab, u. m. I-ső Ulászló királytól hét (*Rupp: Num. Hung. Period. mixt. Tab. XVI. 450, 451, 452, 453, 456, 455, 457.*), Hunyadi János kormányzótól két (*U. o. Tab. XVI. 463, 466.*), V-ik László királytól

¹⁾ A főpaizs nyolczas-pólyával és kettős-kereszttel, a szívpaizs pedig a Zápolyák egyszarvújával és a felső jobbszögletben félholdtól, az alsó balszögletben csillagtól kísért koronából nőő farkasával van négyelve. A főpaizsot jobbról a kettős-kereszt, Dalmátia és Csehország (Kumánia?), balról pedig Galicia, Slavonia és Morvaország czímeres-paizsoeskái környezik. A főpaizs felett pántos korona lebeg. A pecsét körirata: SIGILLUM. SERENISSIMI. PRINCIPIS. DOMINI. IOANNIS. DEI. GRA. REGIS. HUNGARIE. DALMATIE. CROACIE.

²⁾ Metszetét közlötték: *Rupp Tab. XV. 425.* — *Weszerle: Vegy. korb. IV. 24.* — *Ivánfi Ede: A magyar birodalom czímere és színei. II. füzet. Budapest. 9. táb. 18. ábra.*

pedig négy (U. o. Tab. XVII. 480, 481, 489, Tab. XVIII. 501) érmet mutat fel, melyeken már az egyesítés látható. Corvinus Mátyásnak tizenegy (U. o. Tab. XVIII. 502, 512, 516, 517, 526, 529, 543, 546, 547, 549, 550) II-ik Ulászlónak hat (U. o. Tab. XXI. 555, 558, 560, 563, 565, 567), II-ik Lajosnak nyolcz (U. o. Tab. XXIII. 576, 579, 583, 584, 587, 588, 590, 591), János királynak öt (U. o. Tab. XXV. 599, 600, 601, 602, 603) és János-Zsigmondnak tizenkét (Érdy: Erdély érmei. Tab. I. 7, 8, 9, 10, 11, 12. Tab. II. 1, 2, 3, 4, 5, 6) érmén a magyar czímer hasonló egyesült szerkezettel bir. II-ik Mátyás királytól fogva pedig úgyszólván alig van többé oly magyar érem, melyen Magyarország heraldikai jelzésénél az említett egyesített pólyás- és kettős-kereszt csímer elő ne fordulna.

A sphragistika terén az egyesített magyar czímer hetven évi szünetelése után Corvinus Mátyás király idejében merült fel újra. Mátyás 1458-ik (Pray: Tab. XII. Fig. 6.), 1473-ik (U. o. Tab. XII. Fig. 7.), 1489-ik évi titkos- (U. o. Tab. XIII. Fig. 3.) és II-ik Ulászló 1506-ik évi bírói pecsétével (U. o. Tab. XIII. Fig. 4. — Török J.: Magyarország Primása. XVI. táb. — Perger: Bevezetés a Diplomatiába. VI. táb. 2. áb. stb.) hazánk czímere két alkatrészének egyesítése folytonos gyakorlatba lép; e mellett azonban a pólyák és a kettős-kereszt egymástól elkülönítve is még huzamosb ideig használtattak, mint ezt III-ik Károly fennidézett pecségei mutatják.

Az egyesített magyar országos czimernek — *hasított paizs, jobbról nyolczszor veres-ezüsttel pólyázva, balról veres mezőben hármaz zöld halmon arany koronából kinövő ezüst kettős-kereszt* — általános és állandó használata úgyszólván csak Mária Terézia királynő idejétől emelkedett kizárólagos érvényre.¹⁾

¹⁾ A már említett képviselőházi czímerbizottság 1872-ik évi véleményezése szerint: országos czimerünkben az első, vagyis a jobboldali hely a kettős-keresztet illetné meg (Századok. 1872. VI. kötet, 2. füzet) részint régebbi eredeténél fogva, e részben III-ik Béla kettős-kereszt csímerére hivatkozván, és részint, »mivel eredetileg a kettős-keresztnek adatott az elsőbbség a pólya felett I-ső Mátyás király koráig; mert midőn mindketteje megjelent együtt, amaz nagyobb mérvben és díszesebb helyen volt előadva.«

Megjegyezzük, hogy — mint már fennebb is említők — a III-ik Bélának tulajdonított érmek IV-ik Béla érmei. Nemesak a német és francia czímerészek tartják a nyolczas-pólyát régebbinek a kettős-keresztnek, hanem a magyar czímerészeti hagyomány nyomán is, Verböczy a kettős-keresztet Szent-István korából származtatja, míg a pólyákat a régi Pannónia czímerétől vallja. (Tripartitum Pars. I. Tit. 11.)

Az sem áll, hogy *eredetileg* a kettős-keresztnek adatott volna »az elsőbbség és a díszesebb hely a pólyák felett.« Anjou királyaink alatt a pólyázat — mint már fennebb mondtunk — a kettős-pecsétek előlapjára a trónon ülő király oldalai mellé, tehát a pecsét tulajdonképeni *felső* részén, a kettős-kereszt ellenben a pecsét hátlapján alkalmaztatott. Hogy pedig *eredetileg* a legrégebbi időktől napjainkig a díszhely, és az elsőség a hátlap felett a pecsét előlapját illeti, kétséget nem szenved; legrégebbi czímerészeti emlékeink, melyeken a magyar czímer mindkét alkatrésze egyesítve van, Nagy-Lajos érme, az ország rendinek 1385-ik évi, és Zsigmond király legelső kettős nagy pecsége stb., határozottan a pólyáknak adják az elsőséget.

Jelenlegi országos czímerünk kiegészítő bel-alkatrészeihez — mint az iménti czímerleírásból látható — még a *hármashalom* és a *korona* tartoznak.

A kettős-kereszt Árpád-házi királyaink pecsétein csak magában egyszerűen ábrázoltatik. A hármashalomnak, mint a kettős-kereszt talapzatának legelső nyoma ugyan Fenénának, III-ik András hitvesének 1291-ik évi pecsétén (*Pray: Tab. IX. Fig. 2.*) mutatkozik, de nagyon kétségbevonható alakban. A hármashalom mint a kettős-kereszt talapzata határozottan körvonalozott alakjában legelsőben Ágnes, III-ik András özvegye felségi pecsétének a trónt oldalzó egyik paizsocskáján, (*U. o. Tab. IX. Fig. 4.*) és Otto király szintén felségi pecsétének hátlapján (*U. o. Tab. XI. Fig. 1.*) látható.

Ágnes özvegy királyné egy más pecsétén (*U. o. Tab. IX. Fig. 3.*) s Róbert-Károly pecsétein a kettős-kereszt, talapzat nélkül fordul elő. Ellenben Nagy-Lajosnak, Mária királynőnek, az ország rendének 1385-ik évi és Zsigmond királynak pecsétein a hármashalommal újra találkozunk.

I-ső Ulászló titkos pecsétén ugyan megint az egyszerű lebegő kettős-keresztet használta; de az ország rendének 1446-ik évi pecsététől kezdve királyaink kettős-keresztes czímeres pecsétein a hármashalom már többnyire állandóan alkalmaztatik.

Mária királynő 1383-ik évi felségi egyes pecsétén a trón jobb oldala felől a pólyás, balról a kettős-keresztes czímer látható.

I-ső Ferdinánd és Miksa királyaink nagy pecsétei, s néhány erdélyi fejedelmi czímeren és érmen kívül egyesített magyar czímerben olyanokat, a melyeken a kettős-kereszt bírva elsőszéggel, felmutatni alig lehet. Egyébiránt I-ső Ferdinánd és Miksa királyaink említett pecséteinek czímer-szerkezetét utódaik sem tarták helyesnek, és e részben nem is követték azok példáját. Bocskay István és Bethlen Gábor választott királyok sokkal későbbi néhány érmei és pecsétei különczködő szerkezetűeknél fogva zsinórmértékül nem vehetők. Ezek közül példaként közöljük Károlyi Zsuzsannának, mint Bethlen Gábor nejének 1622-ik évi okiratáról vett pecsétét. Hasított paizs, jobbról vágott, felül a kettős-kereszt, alul a pólyák; a paizs baloldalán Erdély czímere; a koronás kígyótól körített szívpaizsban a mostani gróf Károlyi család czímere, a szívet tartó karul-madár látható. A pecsét körirata: SUSANNA : D : G : REG : HVN : TRANS : PRI : ET : SI : COMITYSSA. (*Thaly Kálmán: Századok, 1872. 126. l. közölte.*)

Ha áll az, — a mit pedig senki sem vonhat kétségbe, hogy *eredetileg*, az Anjou-ház alatt a magyar czímer két alkatrésze közül a nyolczas-pólya az illető pecsét előlapján, a kettős-kereszt pedig hátlapján alkalmaztatott, akkor ugyancsak mindenkinek be kell látnia azt is, hogy e két alkatrész egyesítésénél is az említett elhelyezési rend következtében a czímerpaizs előrészt, vagyis jobb felét a pólyának kell elfoglalnia. De továbbá fel sem tehetjük, hogy a magyar királyi méltóság örökösödésére igénytartó fejedelmi házak és személyek, valamint a magyar korona alá tartozásukat heraldikailag jelző fejedelmek is, ha csakugyan a kettős-kereszt lett volna az elsőszéggel, ennek mellőzésével a kevésbé nyomatékos pólyázatot használták volna.

Verbőczy a hármashalmot még nem említi; Oláh Miklós azonban arról már I-ső Ferdinánd idejében mint a magyar czímer kiegészítő részéről tanuskodik. (*De Origin. gentis regni Hungariae. Vindobonae, MDCCLXIII. 18. l.*)

Érmeinket illetőleg a hármashalmot némelyek Árpád-házi királyaink alatt, jelesül Kun László király két rendbeli érmén (*Rupp: Tab. IX. Fig. 245, 247*) vélik felismerhetni. Határozott alakjában azonban az legelőször Nagy-Lajos már említett szerezsen-fej bélyegű réz érmén merül fel, s ezután I-ső Ulászló két (*U. o. Tab. XVI. Fig. 464, 465*) s V-ik László király három ezüst (*U. o. Tab. XVII. Fig. 479, 482, 485*) és egy réz érmén (*U. o. Tab. XVIII. Fig. 501*), II-ik Ulászló két érmén (*U. o. Tab. XXI. Fig. 555, 556*), II-ik Lajos két tallérján (*U. o. Tab. XXIII. Fig. 575, 577*) egy denárján és egy ezüst garasán (*U. o. Tab. XXIV. Fig. 590*), valamint I-ső Ferdinánd két tallérján (*Weszerle: Habsburg kor. Tab. II. Fig. 2, 4*), János-Zsigmond négy (*Érdy: Erd. érm. I. táb. 7. 10. áb. — II. táb. 1. 4. áb.*), Rudolf király ugyanannyi (*Weszerle: Tab. IV. Fig. 1. 4. — Tab. V. Fig. 5, 6*) és Bocskay István öt rendbeli érmén (*Érdy: Erd. érm. VI. táb. 2. 4. 6. áb. — VII. táb. 1. 6. áb.*) — tehát mintegy 230 év alatt a hármashalom, mint a kettős-keresztnek kiegészítő része az említett írók szerint 28 érmen fordúlelő. Míg ellenben ugyanazon időből körülbelül másfélszáz darab kettős-keresztes oly érem ismeretes, melyekről az említett halom hiányzik.

Régibb érmeinken a kettős-kereszt egyszerű lapra, kettős-lépcsőfokra vagy bizonyos oltárszerű emelvényre állítva, de túlnyomólag — miként legrégebbi pecséteinken — minden talapzat nélkül ábrázoltatik; a hármashalom, mint a kettős-keresztnek az érmeiken is elválaszthatlan tartozéka, csak II-ik Mátyás király alatt lett állandóan alkalmazva.

Országos czímerünk kettős-keresztes alkatrészének másik kiegészítő elemét, a koronát, a halmok nélkül legelőször III-ik András király egyik érmén (*Rupp: Árpád-kor. Tab. X. Fig. 275*) találjuk. Ugyan ekként fordul elő a kettős-kereszt Nagy-Lajos király denárján (*U. o. Vegyes kor. Tab. XV. Fig. 421*) s V-ik László király (*U. o. Tab. XVIII. Fig. 495*) és Corvinus Mátyás (*U. o. Tab. XIX. Fig. 519*) egy-egy érmén. Ezen érmeiken azonban a korona még heraldikai jelentőséggel nem bír, nem egyéb bélyeg ornamenticánál, a mint hogy ez érmek kettős-keresztei is a paizst nélkülözvén, czímerül nem tekinthetők.

A korona a magyar czímer bel-alkatrészeként legelőször Zsigmond király 1389—1395-ik évi felségi pecséte paizsocskáiban fordul elő. (*Pray: Tab. III. Fig. 1*). Azután megint századokon keresztül többé pecséteinken nem mutatkozik.¹⁾

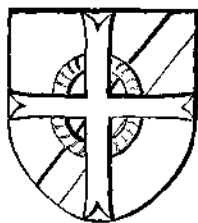
¹⁾ Valamint Zsigmond király e pecsétén a korona ugy hasonlólag az V-dik István 1272-dik (Országos levéltár 825. sz. jegy.) Kun László 1276-dik (*Pray: Tab. VI. Fig. 3*) és III-ik András 1297-ik évi kettős-keresztjén-használt karika, (*U. o. Tab. X. Fig. 1*) s az utóbbi király 1291-ik évi pecséte félhold- s

A korona, mint a kettős-kereszt kiegészítő része, úgyszólván egyszerre, mint egy varázsvesszőre, II-ik Mátyás alatt jutott a pecséteken, érmeken s egyéb műemlékeinkben szoros értelemben vett heraldikai érvényre. Még azontúl is találkozhatunk ugyan oly magyar címernpéldányokkal, melyekből a korona hiányzik, de ez esetek már a rendkívüli kivételek közé tartoznak. Ilyen például I-ső Lipót egyik nagy pecsége, melynek kétfejű sasát környező paizsocskaí közt a felső baloldalon levő kettős-keresztes címerben korona nincs. (Heffner: *Taf. XXVII. Fig. 150.*)

A mondottak alapján a magyar címér kifejlődésének négy fő korszaka különböztethető meg.

a) 1196-tól 1235-ig, vagyis Imre király uralkodásától II-ik András haláláig a pólyás címér;

csillagtól oldalozott kettős-keresztjén levő koszorú (*U. o. Tab. IX. Fig. 1*) sem bírt állandó érvényre jutni. III-ik András körrel ellátott kettős-keresztjét több régi író a Morosini család címérével hozza kapcsolatba. »Cum e Stephano Andreae regis filio et Thomasina Maurocena natus esset: gentilitia matris insignia usurpavit: et crucis tantum circulum, ut a caeteris Maurocenorum agnosceretur, inseruit.« *Ant. Bonfinii Rer. Hung. Dec. Basileae, 1568. 334. l.* — »Donde anche i Morosini del Colonello di Albertino per volere essere differentiati da gli altri aggiunsero all' insegna loro una croce bianca con un cerchio.« *Hist. de Principi di Este. Gio. Batt. Pigna. Ferrara, 1570. 207. l.* — »In quello tempo (1291) dicono Andrea Re de Ungaria, de la familia di Morosini (p. nome de matre) e nato de Stephano fiol. de Re: esser venuto a Venetia: e tanto stete lontano: quanto mancho volse cognoscere la casa materna: perche quella ora in stato privato: in la citta libera, e pur anchora insemi de la lor gente uso volontieri in essa exaltatione de le soe cose, sonto a quello solo una croce bianca: con circolo piccolo: per la qual differenza volse cadauno dopo de quella familia discesi foscero cognosciuto da li altri Morosini.« *Ant. Sambelli chroniche che trattano dalla origine de Veneti (Nyomtatvány a XVI-ik század elejéről LXXXVII. lap.)* — »Per id tempus Andream Pannoniae Regem, matre Veneta ex Maurocenorum familia nobilissima ortum Venetias accessisse, maternaque usum hospicio, coelata regali Maestate, privatum in libera civitate plurimi diebus locum tenuisse; gentilitia etiam signa in ipso fastigio Rex libens usurpasse dicitur, alba tantum cruce cum parvo circulo (ut hodie usitur) adiecta.« *Petri Justiniani Rer. Venetarum. Venetiis, MDLXXV. Liber. III. 61. l.* — ». . . Succede Andrea il Veneto Figliolo Posthumo di Stephano e di Tomasina Morosini, di che rimangono ancora memorie d' honore in quelli della medesima famiglia, discendenti da suoi congiunti, che nell arma in un picciolo circolo tengono a differenza de gli altri impressa una Croce.« *Paulo Morosini: Hist. della Città e Repubblica di Venezia, MDCXXXVII. 199. l.* Ugyan ez áll a modenai királyi könyvtárban őrzött ily című codexben: *Marini Sanuti Leonardi filii Patritii Veneti de origine Urbis Venete et Vite omnium Ducum Tom. I. MS. VIII. X. 9.*

Flaminius Cornelius: *Ecclesiae Venetae Antiquis Monumentis, Venetici, MDCCXXXIX. Tom. XII. 292. l.* szerint az említett körrel ellátott keresztet még Morosini Tamás, Tomasina és Albertin nagyatya vette fel címérébe. Itt adjuk a Morosiniak ama ágának címérét, melyből Tomasina III-ik András királyunk anyja leszármazik. Közzöljük ezt a modenai kir. könyvtár ily című XV-ik századbéli címerkönyvből: »*Del Foglia Famiglie Venete (MS. VIII. T. 7.)*

b) 1235-től 1308-ig, az Anjou-ház trónalépteig, a kettős-kereszt használtatott;

c) Róbert-Károly idejétől, úgyszólván egész a XVIII-ik századig, a magyar címér *vegyes korszaka* állott be, melyben az illető címér mindkét alkatrészei egyenként és egymással összehozva vegyest különböző változásokban fordulnak elő.

Igy például az Anjouk és Zsigmond király pecsétein a magyar címér alkalmazásának mind a három módjával, sőt már a hasított egyesített háromhalmos címerrel is találkozunk. Corvinus Mátyás pecsétein és érmein majd a pólyákat, majd a kettős-keresztet külön-külön, majd pedig mind a két alkatrészt egyesítve használta, s a magyar címér e változatossága az említett király idejében egyéb műemlékeinkre is kiterjedt. Ekként például a kassai székes-egyház úgynevezett „*Mátyás tornya*“ felső emeletén kőbe faragva a koronás pólyázott fő-paizs körül jobbról a magyar kettős-kereszt s Galliczia, Szlavonia, balról Dalmátia, Csehország és a Hunyadyak hollós, legalul pedig Kassa város címeres paizsokkája láthatók. A magyar nemzeti múzeumban őrzött két-rendbeli, az említett király hollós szív-paizsával ellátott márványtáblán csupán a nyolczas-pólyával és a cseh oroszlánnal felnégyelt címér látható. Ilyen a »corvinák« cím lapjait ékesítő címérfestvények legtöbbje is. A budavári főegyház tornyán levő címér-paizs 1-ső tagjában a nyolczas-pólya, a 2-dikban a kettős-kereszt, a 3-dikban Dalmátia, a 4-dikben pedig Csehország címere van elhelyezve, s a paizs közepét a hollós szív-paizs foglalja el. Azonos ezzel a Boszniában, a vojniczai francziskánus zárdában őrzött misemondó ruha hímzett címere (*A Budapest, 1876. évi május hóban rendezett műipar és történelmi emlék-kiállítás alkalmával Klósz Gy. által kiadott fényképek közt 138 tábla.*) és a kassai dom déli előcsarnokában álló halotti lámpa-oszlopot ékesítő címeres paizs is; de az utóbbiról a hollós szív-paizs hiányzik.

d) II-ik Mátyás király alatt (1608) a magyar országos címér már teljes szabályszerű mostani alakjában a hármashalommal és az azon nyugvó koronával kezd mutatkozni. Az egyesült címér mindinkább túlnyomóságra vergődik, míg végre III-ik Károly, de még inkább Mária-Terézia korától kezdve a hazánkat jelző többi címér-használati módot egészen leszorítja.

Magyarország jelenlegi teljes címere tehát úgyszólván csak a mult században emelkedvén kizárólagos érvényre, az európai államok és országok címerei közt, a megállapodott folytonos gyakorlat tekintetében, a némileg elkésettek közé tartozik. Mindamellett is azonban Magyarország címere, mostani teljes szerkezetének régiségét tekintve, a legutolsók közé sem számítható. Ekként például a német császári kétfejű sas „*megbízható hitelességgel*“ — Gatterer sze-

rint — IV-ik Károly császár birodalmi zászlóin, tehát majdnem egy időben a Nagy-Lajos királyunk érmén levő egyesült magyar címerrel jelent meg először; annak kiegészítő címer-belalkatrészei pedig a magyar címer hármashalmánál és részben koronájánál is későbbi eredetűek. A sas fejeit ékesítő dicskőröket Zsigmond császár, a sas jobb karmában tartott kardot és jogart, a balban pedig a királyi almát csak a múlt században VI-ik Károly császár hozta be.

Az orosz birodalom kétféjű sasos címere pedig nemcsak a magyar címer két főalkatrészénél újabb keletű, hanem belső felszerelésére nézve is jóval későbbi mint a magyar címer egyesítésének gyakorlatba vétele.

Az orosz kétféjű sas III-ik Iván nagyhercegnek egy 1497-ik évi okmány-pecsétén látható először. (*Baron de Chaudoir. Aperçu sur les monnaies russes. St. Pétersbourg, 1836. II. köt. 34. l.*) Azelőtt az orosz nagyhercegek egyfejű sást viseltek, melynek legrégibb emléke Vaszilievich-Vaszil 1413-ik évi oklevelén maradt fenn. (*U. o. 25. l.*)¹⁾ Az orosz kétféjű sas kiegészítő részeit illetőleg, IV-ik Ivanovich-Vaszil (1505—1533) érmein, a sas szívpaizsában bizonyos idomtalan négylábú állat mutatkozik; IV-ik Iván cár (1533—1584) ellenben a szívpaizsban majd egyszarvút, majd pedig egy lovas alakot felváltva használt, míglen II-ik Ivántól fogva az illető szívpaizst állandóan az említett lovas alakja tölti be, mely eredetileg a cár személyét volt jelzendő; s csakis 1727-től fogva változott Szt. György alakjává, (*Der Deutsche Herold. Berlin 1880. 19 l.*). A kétféjű sas karmaiban tartott kard és országalma 1662-ben, azaz Fedor cár idejében mutatkozik; de csak Nagy-Péter cár alatt lőnek a birodalmi címer állandó kiegészítő részei.²⁾

¹⁾ III-ik Iván nagyherceg a görög kétféjű sást, Paleologus Zsófiával XII. Constantín császárnak unokahúgával kötött házassága alkalmával vette fel, a keleti császársághoz formált jogigényét kifejezendő.

²⁾ Megjegyzendő, hogy az orosz uralkodók családi címereiket az állami címerben sohasem használják. Az orosz birodalmi címer részletes fejlődéséről írt bővebb munka: *A. C. J. Collant, neue und auf die allgemeine und besondere Geschichte sich gründende Erläuterung und Erklärung der gewöhnlichen Hauptwappen des russischen Reiches. Oehringen, 1777.*

Az említett címercken kívül még más számos országos címer létezik, melyek a Magyarország végleg megállapított címerénél későbbiek. Ilyenek a többi közt a legújabbkoriak közül: a Ferencz császár 1806-ik évi augusztus 6-án kelt (Pragmatische Verordnung) rendelete által az osztrák császárság címereül elfogadott volt német birodalmi kétféjű sas, melynek fejeire az eddigi nimbusok helyett koronák tétettek; a görög királyság 1830-ik évben nyert kék mezőben lebegő ezüst keresztje. A neuenburgi (Neuchâtel) svájci kanton 1848-iki április 12-éről kelt határozatával, az általa addig használt hasonlevő régi grófok címere helyett, a »zöld-ezüst és veressel hasítva hármalt, s a veresben felül lebegő ezüst keresztcskével ellátott címert vette fel. Olaszország, jelenlegi címereit, a »veres mezőben ezüst teljes keresztet a savoyai királyi háztól a század hatvanas éveiben vette át.

Ennyit a magyar címér alkatrészei egyesítésének heraldikai méltatásaul chronologikus fejlődése szempontjából.

A mi a magyar címér alkatrészeit egyenként illeti, a pólyás rész, variánsai mellett is nemcsak — mint alább látandjuk — címér-színképi minőségére, hanem egyszersmind tágasb körű címéreszeti, illetőleg sphragistikai alkalmazására nézve is sok más egykorú fejedelmi címér fölött áll.

A német birodalmi régi címér, az egyfejű sas, közvetlen a császári személyes méltóságra vonatkozólag legelőször Mária császárnénak, IV-ik Otto császár özvegyének 1238-ik évi okmány-pecsétén (*Zur Geschichte des herald. Doppeladlers, von Fürsten zu Hohenlohe-Waldenburg. Stuttgart, 1871. 19. l. 9. á.*) — tehát a sphragistika terén Imre magyar király 1202. évi aranybullája pólyás-címérénel harminczhat évvel később jelentkezik. A császárok közül az említett birodalmi címért legelőször Habsburgi Rudolf használta 1272-ik évben titkos pecsétén — Imre király pólyás címere után hetvenöt év múlva. Hogy a francia lilimos címér a pecséteken mint rendes címér csak VIII-ik Lajos király idejétől fogva kezdett szerepelni, s tehát majdnem egy negyedszázaddal később, mint a magyar pólyás-címér — ezt már fennebb érintők.

A sphragistika terén Magyarország pólyás-címérével egy időben merültek fel: Dánia (*veres szívekkel hintett arany mezőben*) három (*kék*) oroszlánja II-ik Waldemár király pecsétén (*Jacobaei: Museum regium Daniae, P. II. sect. 3. nr. 88*)¹⁾ — és a görcki (*kék mezőben arany*) oroszlanos címér, III-ik Engelbert gróf 1200-ik és III-ik Meinhard 1202-ik évi pecsétein (*Coronini: Op. miscellan. Tom. I. 107. l.*) Az utóbbi évből való gróf Wassenburg Konrád eszlőzött címere is. (*Heffner: Handb. der Herald. 41. l.*) A Hohenlohe-i grófok címere az (*ezüst mezőben*) egymás felett lépdelő két (*fekete*) oroszlán egy 1207-ik évi (*Albrecht: Die Hohenlohe'sche Siegel des Mittelalters. Oehringen, 1857. 19. l.*) Stiria címere pedig *zöld mezőben arany oroszlán* — a későbbi párducz — VI-ik Lipót osztrák és stiriai herceg egy 1202-ik évi okmányon függő pecsétén (*Sava: Die Siegel der österr. Regenten. 85. l. 20. á.*) láthatók először.

A bádeni (*arany mezőben veres*) pantallér és a thüringiai, illetőleg hesseni (*kék mezőben*) ezüsttel és veressel pólyázott oroszlán,²⁾ valamint a X-ik Erik svéd

¹⁾ Dánia címérének másik alkatrésze a veres szegélyű, kikanyarított ezüst kereszt (Danebrog) I-ső Kristóf király alatt (1252—1259) merült fel először a dán címér kiegészítő részeként, tehát megközelítőleg egy időben a magyar kettős-keresztel. Alig van két címér, melyek chronologiai keletkezésükre, fejlődésükre, valamint részleteik hasonlatosságára nézve is nagyobb analogiával bírnának, mint az oroszlanokat, hársfaleveleket s sziveket és az ezüst-keresztet magában foglaló dán és magyar címér.

²⁾ Az említett thüringiai címért állítólag Herman uralkodó gróf 1209-ben vette fel. Michelsen szerint, azelőtt az illető grófok címere ezüst és veres pólyázatból állott (*Die alten Wappenschilde der Landgrafen von Thüringen. Jena, 1857. 26. l.*). Tübben, jelesen Hohenlohe-Waldenburg herceg (*Das herald.*

király (1210—1216) pecsétén jelentkező leopárdok és a magyar pólyás-czímer keletkezése közt csak néhány évi különbség van.

A magyar nyolczaspólyás czímnél későbbiek, s körülbelül a kettős-keresztrel egyidejűleg keletkeztek: az Este-háznak (*kék mezőben ezüst*) sasos czímere, mely VII-ik Azzo ferrárai örgróf 1239-ik évi pecsétén és az osztrák, illetőleg a Babenbergeknak (*veres mezőben ezüst*) pólyás czímere, mely Frigyes, a hadakozó 1231-ik évi pecsétén látható (*Sava: Siegel d. öst. Regent. 89. l.*). Csehország (*veres mezőben ezüst*) oroszlánát III-ik Przemysl — mint király II-ik Ottokár — 1249-ben hozta be. A savoyai *ezüst keresztet (veres mezőben)* állítólag Péter gróf még uralkodása előtt a szóban levő század negyvenes éveiben viselte; e czímerről azonban régibb tényleges emlék, mint az említett gróf nejének, Ágnesnek, egy 1262-ik évi függő pecséte nem létezik (*Cibario e Promis: Sigil. d. Principi di Savoya 105—6. l. Tav. VI. 22.*)

Annyi bizonyos, hogy az akkori fejedelmi czímerek nagy része még heraldikai feladatának teljes kifejlődésére nézve hazánk pólyás czímerével meg nem mérkőzhetett.

A XIII-ik századig a czímerek hatáskörét egyáltalán véve még túlnyomóan a katonai feladatok képezték. Ez idő előtt a fejedelmi czímerek a jogi, illetőleg a diplomatikai téren még eléggé gyéren mutatkoznak s többnyire az úgynevezett személyesítő pecséteken fordulnak elő, melyeknek súlypontja a pecsét-tulajdonost ábrázoló alakokra lévén helyezve, az ezeken látható czímeres pai-

dische und decorative Pelzwerk im Mittelalter. Stuttgart, 1876. 46. l.) az illető pólyákat Szt. Erzsébet nyomán a magyar czímertől hajlandók származtatni. — Henszlmann Imre azon nézetben van, hogy: »Szent Erzsébet czímerének elfogadtatása thüringiai országos czímerként, azon nagy tiszteletből volna magyarázható, melylyel neki mindjárt halála után hódoltak, mintegy kárpótlásul élete fogytán kitett üldöztetésének (*Magyarországi régészeti emlékek 1875—76. II. köt. II. rész. 130. l.*) — Heffner, a thüringiai czímer magyar eredetének biztos eldöntésére mindenekelőtt az említett grófok oroszlános czímerének mázait óhajtaná tisztába hozni, hogy ugyanis milyennek voltak azok Szent Erzsébetnek Thüringiába jövétele előtt. (*Alt-Bayern, herald. 237. l.*) — Henszlmann szerint azonban a thüringiai czímer eredetének meghatározásánál, nem csupán a mázak, de maga az oroszlán magyar volta is forog kérdésben. Ha Michelsen állítása szerint a thüringiai czímer ezüst-veres pólyázata az oroszlánnál régibb, s az utóbbi Herman gróf által 1209-ben vétetett volna fel czímerébe, vagy is már két évvel Szent Erzsébetnek Thüringiába való érkezése előtt, akkor a magyar oroszlánnak a thüringiai czímerbe való átvételéről szó sem lehetne. Csakhogy Michelsen a thüringiai czímer régiségére és átalakulására vonatkozó állítását egykorú emlékekkel nem támogatja. Ily emlékeket pedig mindekkorig Németország legtekintélyesebb szakférfiai, u. m. Hohenlohe és Heffner sem ismernek. Legújabbán Seyler Gusztáv egy, a »Lieth von Troye« című Herbert von Fritzlar által a thüringiai örgróf megbízásából 1210 előtt írt költeményre hivatkozik, melyből kitűnik, hogy már Hermann örgróf czímerében veres-fehér pólyázott oroszlánt viselt. Seyler állítása azonban, miszerint az említett költemény 1210 előtt íratott, eddigelé igazolva nincsen.

zsocskák az illető személyes alakok fegyverzetének kiegészítő részeit képezik, s tulajdonképpen a pecsétekkel csupán közvetett viszonyban állottak.

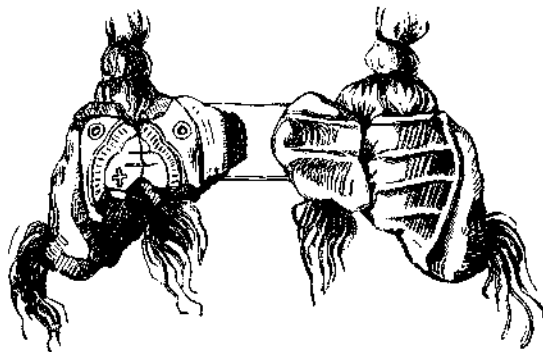
Az az időbeli fejedelmi ábrás-pecsétek más sorozatába azon pecsétek tartoznak, melyekre egyedül képalakok paizs nélkül alkalmazvák; ezek valódi címerekül nem is tekinthetők; ilyenek voltak többi közt még a francia királyok ellenpecsétein levő liliomok.

Azok a fejedelmi pecsétek, a melyeknek elő- avagy hátlapján már a címéres-paizsok közvetlenül önálló helyet foglalnak, még a XIII-ik század kezdetén a másik két címéres pecsétmódhoz képest ritkábban fordulnak elő. Ez utóbbi pecsétek közé sorolandó Imre király 1202-ik évi aranybullája is.

A szoros értelemben vett címéres pecsétek a legmagasb köröknél körülbelül a XIII-ik század második negyede felé kezdenek nagyobb tért nyerni, s már az említett század későbbi folyama alatt — az angol királyok kivételével — Európa összes uralkodó királyai kettős-pecséteinek hátlapján, az önálló címéres paizs feltehetően. Egyébiránt mielőtt még a francia királyok és a német császárok pecséteikre címert alkalmaztak, alattvalóik körében e diplomatikai szokás már húzamos időtől fogva gyakorlatban volt.

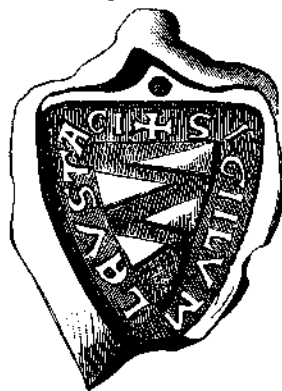
Magyarországban ellenben a címéres pecsétek használata királyainktól indult ki. Legalább a legrégebb eddig ismert magyar nemesi címéres pecsét tizennégy évvel későbbi mint Imre király aranybullája, s közbevetőleg megjegyezve, a francia királyi címéres pecsétet legkevesebb egy évtizeddel előzi meg.

Ezen Jakab nyitrai esperes által kiállított 1217-ik évi adományozási bizonyítvány függő kettős-pecsétének hátlapján pólázott paizs látható. Hogy a pólák száma eredetileg mennyi volt, az, mint az itt közölt metszet tanúsítja, a pecsét csonka volta miatt meg nem határozható.¹⁾ Több mint valószínű, hogy a sphragistikai emlék hazánkban nem volt a legelső nemesi címéres pecsét, s remélhetőleg pecsét-búváraink annál még régiebbeket is fognak napfényre hozhatni. Föl se tételezhetjük, hogy Imre király kezdeményezése után tizenöt évnél

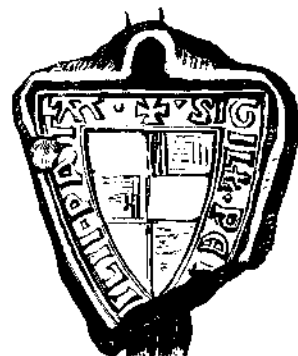

¹⁾ E pecsét metszetét ifj. Kubinyi Ferencz »Árpád-kori oklevelek. 1095—1301. Pest MDCCCLXVII« című művében 11-ik szám alatt közölte. A pecsét oklevél a m. n. múzeum kézirat gyűjteményében őrzetik.

előbb ne találkoztak volna utánzóik. A fenn idézett 1217-dik évi pecsét után a tatárjárás előtti korból fennmaradt legrégibb nemesi címeres pecsétünk

a Gudkeled nemzetségből származott Lesták — »+ SIGILLUM LHVSTACI« — 1236-ik évi négy ellen ékes¹⁾; Péternek, Patha fiának »SIGILL. PDT (rif) ILII. PATA« hasított s kétszer vágott²⁾, és Miklós alországbirónak 1238-dik évből való címeres pecsége. — III. Táb. 20. á.

Eltételezve a királyi címerek phragistikai alkalmazásának gyakorlata általában véve egész a XIII-ik század második feléig, néhány évtizeddel állott hátrább, mint a többi nyugati népeknél.³⁾

A címereknek általánosabb elterjedése hazánkban tehát már a címerezés azon korszakára esik, amikor ugyanis már a címerek Európa-szerte kizárólagos harczászati egyoldalúságukat el-elveszítve változatos alakjaik, szerkezetök és szabályaik rendszeresítése mellett, hatáskörükre nézve is a közélet minden ágaira kiterjedtek.

A címerezés ez általános jellegét egy oly nagyobb világmozgalomnak kellett vala megelőznie, mely mélyen gyökeredző erkölcsi motivumainak erejével a haladásnak útjában álló közlekedési akadályokat, s a népek elszigetelt állapotából származó csökönősséget leküzdván, a legkülönbözőbb fajú, törzsű s a legtávolabbi népeket és társadalmi osztályokat egy eszmében, érzelemben és egyenlő formákban szövetkeztetni s ugyanazon egy célra tömegesen egyesíteni képes volt.

E világ-átalakító esemény a keresztes hadjáratokkal állt be. E korszakba esik a címerezés szervezkedése, mely teljes kifejlődéséig mintegy más fél évszázadot vett igénybe.

¹⁾ Az eredeti okmány a budai országos levéltárban őriztetik. A pecsétet Nagy Imre (*Arch. Ért. XI. k. 257. l.*) közölte.

²⁾ Az eredeti okmány, melyen az utóbbi pecsét függ, a m. n. múzeum levéltárában van. Ez okmányon eredetileg bőrszalagokon hat pecsét függött, melyek közül azonban már csak az egy Péteré van meg. A pecsétet ifj. Kubinyi Ferencz (*Árp. Kor. okl. II. t. 5. á.*) közölte.

³⁾ A címeres pecséteknek a nemesség által való használata legelsőbbben Franciaországban lett általánossá. Németországban — Hefner szerint — a legrégibb nem főnemesi pecsétek: Sago Henrik és Heidegge (De Heiggo) 1236-ik évi pecségei. A mi Éjszak-Németországot illeti, itt Leesenberg a Maltzan Frigyes és Ludolf lovagok 1293-ki pecségeinél régibb köznemesi címeres pecsétekre nem talált. (Ursprung u. erst. Vorkomm. unserer heutigen Wappen. 13. l.).

A címerek azontúl sem szűntek meg ugyan hadi jelvények lenni sőt, épen a keresztes-háborúk alatt tetemesen meg is szaporodtak; őseredeti jellegök is megmaradt — de hatáskörük szélesbítése mellett új elemeket vettek fel.

Ekként a kereszt, mint a keresztyénség jelvénye; a Mária név öt betűje után ugyanannyi sziromból álló rózsa; a szeplőtlenséget, vértanúságot és a halhatatlanságot jelvényező lilium; a Krisztus kínszenvedéseire emlékeztető Golgotha hármaskúp alakjával, valamint az úgynevezett passio-szegek mindmegannyi emlékek valának, melyek habár a keresztyénség symbolikájában már régebben léteztek, de mint címerek a keresztes hadjáratok alatt jöttek használatba.

A félhold, a keleti aranyokat jelző *byzantiumok*, és a zarándok kagylók szintén mindannyi emlékeztető jelei a keresztes-hadjáratnak. Számos regekep — többi közt a nőfejű és nőkeblű sas — harpia — a keleli *Anka* madárnak másolata. A kétfejű sas, melynek nyomai már az ősrégi kis-ázsiai romokon mutatkoznak (*Texier: Description de l'Asie mineur I. k. II. v. 95. t.*), s az Orkadíták 1218—1224-dik évi bronz érmein — az itt közölt alakokban — előfordulnak (*Der heraldische Doppel-Adler. Hohenlohe-Waldenburg. Stuttgart, 1871. 14. l.*), kétségbevonhatlanul a keletiektől vétettek át a címerezésbe. Nemkülönben a címér ornamenticát illetőleg a damascirozás és a sisak lebentyűk is keleti eredetre utalnak. De másrészt a keresztesek külön nemzeti szokásaiknak kölcsönös átvétele által is, a heraldikai formák változatosságát jelentékenyen gyarapították.

Vajjon az úgynevezett színeképek vagyis címérdarabok az utóbbi úton jutottak-e általános címerezési érvényre, s a Tacitus említette régi germánok hadi jelvényeinek maradványai-e, vagy pedig ezek is a keleti befolyás következményeiül tekintendők? ¹⁾ határozottan eldönteni nem merjük. Annyi azonban bizonyos, hogy a címérképek illetőleg alakok közt a legkésőbbben mutatkoznak. Vannak írók, kik már a pólyát az 1160—1173 évek közt készült Herrad von Landspergh „*Hortum deliciarum*“ című műve egyik előforduló vitéz paizsán gondolják feltalálhatni; szakvizsgálatok kiderítették, hogy ez állítólagos címérdarab nem egyéb pusztá paizs-diszítménynél (Warnecke T. *heraldisches Handbuch*. Görlitz, 1880).

A címérdarabok s egyáltalában a színeképek még a tizenharmadik század első felében ritkák voltak. A burgundi 1102-ik évben mutatkozó czölöpzött és a lothringiai 1196-iki pantaléros címerek úgyszólván még a curi-

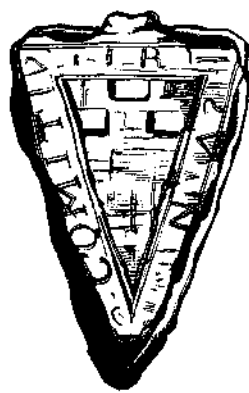
¹⁾ Dr. Karabacek bécsi egyetemi tanár az 1878. (május—július) évi bécsi heraldikai tárlaton az általa kiállított szaracén-jelvények nyomán az osztrák *eres mezőben leendő ezüst-pólyáknak* keleti származását vitatta. (*Warnecke, Herald. Handbuch. 2. l.*)

osumok közé tartoztak. Franciaországban már Sire de la Tremoille 1205-ik évi pecsétén előforduló három szaruzat, IV-ik Thibaut bloisi, chartresi és clermonti gróf 1212-ik évi címeres pecsétének csíkozatai: Leon, brüsseli várnagy 1215-ki harántos-keresztes címere, IV-ik Gedoin, Seigneur de Lude 1216-ik évi pantaléros, V-ik Róbert (le Roux) Seigneur de Bethum csíkos, a Montmorency nemzetségből származott Marli Matthieu és Bouchard (négy sassal szögletezett) teljes keresztes címerei, de sőt még a VI-ik Amairi Montfort gróf 1231-ik évi, Guy de Levis (Seigneur de Mirepoix) 1233-ik évi három szaruzatos és IX-ik Aigmary Rochechouart algróf 6 pólyás címerei is még a címerdarabok legrégibb példányai közé számíttatnak.

Angolországban majdnem ugyanazon egy időben merültek fel a címer-színképek mint Franciaországban.

A németek legrégibb színképes címere a *pimpös* (entée) *keretbe foglalt harántos kereszt*, gróf Oettingenек pecsétén fordul elő s Hohenlohe-Waldenburg (Herald Pelzverk. 56. l.) szerint 1197-ből való. Általán véve azonban a németországi címerszínképek, valamint használatuk terjedelmére úgy régiségökre nézve sem versenyezhetnek a francia eredetűekkel. Ugyancsak Hohenlohe-Waldenburg fennebb idézett művében (30. l.) a gróf Henneberg és neje Beatrix 1231. évi vágott címerét, (felül növény kétfejű sas, alul koczkás), mint ritkaságot említi. Leesenberg A. a legrégibb németországi színképes címerek közé, a Perchtoldsstorff Ottó 1232-ik évi *hasított*, Ottenstein Ottó 1251-ik évi *pólyás*, sőt Kapellen Ulrich 1280-ik évi *vágott* címerét is számítja (*Ursprung und erstes Vorkommen unserer heutigen Wappen. Berlin, 1877. 12. l.*) Éjszak-Németországban az e nemű címerképek még későbbben jelentkeztek.

A színképeket illetőleg Éjszak-Németországnál, Magyarország sokkal kedvezőbb állást foglalt el.

A magyarországi címerek mindjárt kezdettől, vagyis Imre király 1202-ik évi bullájának pólyás címerétől fogva, úgyszólván egész a XIV. század közepéig, túlnyomólag színképeket foglalnak magukban. E körülmény a francia címerészet befolyására utal. E részben a fenn idézett 1202-ik, 1217-ik és az 1236-ik évi pecséteken kívül (46. l.) a XIII-ik század első feléből még felemlítendőnek tartjuk Miklós szlavóniai bánnak im itt közlött 1240-ik évi *koczkázott* címeres pecsétét.¹⁾

A tatárjárás utáni Árpád-házi korból már több címer-színképes pecsét ismeretes: így a többi közt Esztergom városa 1269-ki kettős-pecséte — melyről még alább szó-

¹⁾ A pecsétet a budai országos levéltár eredetije után közöljük. Levéltári sz. jegye 4700. A Uray által közölt (*De Sigill. Tab. I. Fig. 4*), metszet ettől némileg eltér.

landunk, — István szlavoniai bánnak 1250—1259. évi *jobb oldalról két éket* ¹⁾, — Sándor országbírónak »† S. A(lenxandri (C)OMITISFILI (i Ale) XANDRI« *hasított paizst* — III. Táb. 21. á. ²⁾, — Moys nádornak *három paizsot* magában foglaló — III. Táb. 22. á. ³⁾ pecségei; továbbá Hodus zágrábi főispánnak 1272-ik évi *ékezet* (budai orsz. *ltár*), — Miklós erdélyi vajdának »S. RIGOLAI VOIVODO TRAR.« 1280. évi (budai orsz. *ltár*), — Kozma, Komárom vármegye alispánjának 1283 évi *három-pólyás* (budai orsz. *ltár* 1157. *szjegy*), — Mokyanus nádor, Soprony, Mosony és Somogy vármegyék főispánjának »S. PRI PALAČINI« 1286-ik évi *egy pólyás* ⁴⁾, Henrik szlavoniai bánnak 1272-dik évi (budai országos *ltár*) — III. Táb. 23. á., János szlavóniai bánnak (lásd 54. l.) és Kakas Miklósnak, Miklós nádor fiának 1285-ik évi *három czölöpös*, — Márton alország-bírónak 1295-iki *pantalléros* — III. Táb. 24. á. (budai országos *ltár* 1359. *szjegy*) függő pecségei s 1299-ből három példány. Ugyanis Bajoly Simon fiait, Simont és Mihályt, III. András király Rötökör birtoklásában megerősítvén, a jelen volt országnagyok erről külön oklevelet is adtak ki, melynek hat világi függő pecsége közt három címér-színképes találtatik. Az egyik Demeter mesteré Pozsony, Zólyom és Sáros-vármegyék főispánjáié »S. MAGISDOMETRI COMITIS POSONIENSIS. D. (e Zolu) M ET DE SARVS.« A paizsban *három pólya van, az egészre hegyével fölfelé helyezett szakálos nyílveszszővel* — III. Táb. 25. á. A másik címeres pecsét Omode nádornak »† S OMODOI PALAČINI DE GENERE OBĀ« a már fentebb idézett Mokyan nádoréhoz hasonló *pólyás* pecsége — IV. Táb. 27. á. — Az említett okmány 3-ik címeres pecsége István országbíróé: *szárnyas paizs, melyre királyi pálcza van végig helyezve* — IV. Táb. 28. á. ⁵⁾

A színképekkel, illetőleg címerdarabokkal a szörme-mázak a heraldikában majdnem egyidejűleg merültek fel.

Eleinte az illető címér-tulajdonosok a szörméket természetes valóságuk-

¹⁾ E pecsétet Thallóczy Lajos (*Arch. Ért. XIV. k. 366. l.*) közölte.

²⁾ Az okmányban, a melyen a pecsét függ, Sándor országbíró a hricsói várat és uradalmat a Bécs nemzetségbeli Mártonnak ítéli oda. A pecsétet ifj. Kubinyi Ferencz *Árpád kor. oklt. II. táb. 3. á.* közölte. (A magyar nemzeti múzeum kézirat gyűjt.)

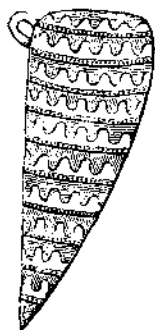
³⁾ A Szelestei vasvármegyei család levéltárából Nagy Imre közölte. (*Arch. Közlemények. Budapest, MDCCCLXXIII. IX. k. 65. l. 4. á.*)

⁴⁾ Az okmányban András, Buttkai András fia, bizonyos papnak halálos megsebesítéseért Ásvan nevű ungvármegyei birtokát vérdíj-váltásul Tamás comesnek adja át. Ez okmány a m. n. múzeum kézirat-gyűjteményében letéteményezett Sósvári Soós család levéltárában találtatik. A pecsétet Mailáth Béla (*Arch. Ért. XIV. k. 9. l.*) közölte.

⁵⁾ Ezen okmányon eredetileg 18 pecsét függött; az egyik elveszett. A pecsétek közül 12 egyházi, 6 világi. Mind épke. Az általunk említett 3 pecsétet Nagy Imre (*Arch. Ért. XI. k. 350—353. l.*) közölte.

ban használták paizsaikon, mint ez a hírneves nantesi torna leírásából kitűnik.¹⁾

Éjszaki eredetöknél fogva a szörmeék heraldikai alkalmazásának legrégebbi nyomai Németországra utalnak.

A legrégebbi eddig ismert szörme-mázás címeres paizs egy a XII-ik század végéről való evangelium-codexben fordul elő, mely az aschaffenburgi kir. udvari könyvtárban őriztetik. (*Trachten des kristlichen Mittelalters. Heffner-Altenack. I k. 12. táb.*)

A németek legszokásosabb szörme-máza a *bura* (Véh, — Eisenhütlein) volt; az aschaffenburgi codex címere is mint az ide mellékelt rajzból látható, e szörme-nemhez tartozik. A legrégebbi németországi hermelines címerek Gerhard von Lumniers és Gerhard von Bungarg 1252-ik évi pecsétein fordulnak elő. Egyébiránt a hermelin egész a XIV. század második feléig a németországi címerekben gyéren mutatkozik. (*Hohenlohe-Waldenburg: Das heraldische und decorative Pelzwerk im Mittelalter. Stuttgart, 1876. 15. l.*)

A szörmeék címerészeti elterjedésének valódi hazái azonban Francia- és Angolország voltak és máig is azok.

Bretagne címere, János uralkodó gróftól, vagyis 1318-tól fogva a *merő hermelin* lett. Joigny Garnier 1250-ik évi lovas-pecsétén pedig a paizson kívül már a ló takarója is csupa burából áll.

A szörmeék a címerekben csak nálunk Magyaroknál nem honosultak meg, jóllehet kezdettől fogva prémes-bundás nemzet voltunk. Ez ideig egyetlen középkori magyar címert sem ismerünk, a melyen szörme fordulna elő; pedig a francia címerészeti hagyományok (*Annales de Nange*) szerint a címer-szörmeék ügyében szerepeltünk is. Amikor ugyanis — az idézett francia kézirat szerint — a Coucyak egyik őse a keresztesekkel a szentföldön járt, egy ízben zászlaja csatáközben megsemmisülvén, fegyveresei közt e miatt zavar támadt; Coucy burásprémmel bélelt piros köpenye egy leszakított darabját legott zászló helyett lándsájára tűzé, mire övéi újból egybecsoportosultak és az ellenséget megverték. A jelen volt magyar herold erre — úgymond a fenn idézett krónika — a Coucyak azontúli szímerétül a *veress bura nyolczas-pólyát* kiáltá ki; ez időtől fogva az említett ősrégi francia családnak ez maradt címere (*W. Maigne. Abrégé Méthodique de la science des Armoiries. Paris, 1860. 149. l.*).

¹⁾ Im Turnire von Nantes werden zahlreiche Schilde beschrieben, die auch mit kostbaren Pelzwerk, Zobel, Hermelin und anderen Stoffen, Purpur und Sammet, überzogen und worauf die Wappen mit Gold und Edelsteinen geziert sind. (*Zur Waffen Kunde der Eit. Deutsch. Mittelalt. San — Marte — Dr. A. Schulz. Quedlinburg und Leipzig, 1867. 103. l.*)

De bármennyire szaporodtak is a címéralakok a keresztes hadjáratok alatt, a címerek számához képest elégtelennek bizonyultak. A címér-alakoknak s mázaknak ez elégtelensége által támadt egyforma címerek gyakori félreértésekre és zavarokra szolgáltatott alkalmat.

Az egyforma jelvények egymástól való némi szabványos megkülönböztetésének legelső nyomai, ugyancsak a keresztes-vitézek közös jelvényénél, a keresztnél mutatkoztak, mely a világi és egyházi harcosok és a különböző nemzetek csapatai szerint, többféle módosításokon ment keresztül; ekként többi közt a magyarok és francziák fehér, a németek fekete vagy narancsszínű, a szászok zöld, az olaszok kék, a spanyolok és burgundok veres, az angolok pedig sárga vagy veres, a Szt. János és a templomos vitézek ezüst fecskefarkú, a Calatrava rend lovagjai veres lilium — a német lovagrend egyszerű fekete keresztet s. a. t. tűztek melleikre és zászlaikra.

François de Tosse a XIV-ik században tizenkét, Menestrier a XVII-ik század végén már negyven-féle keresztet különböztet meg. Az angol Edmonson 109, Robson 232, legújabbán pedig a német Biedermann épenséggel a keresztnek 250 variánsát ismeri. (*Die Kreuze 1., 2., 3. Tab. Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines Adler. Wien, 1874.*)

Hefner szerint mai napság összesen körülbelül 200,000 darab egymástól eltérő címér létezik, s a világ legtávolabbi részeiből kezeibe került 80—90,000 címér közt alig talált kettőre, mely egymáshoz mindenben hasonlítana. Pedig a címertani alakok száma alig megy néhány százra.

A címerek fennemlített nagy változatossága a néhány száz alak mázának, idomításának, megtoldásának és elhelyezésének módosulatai, és mellék kísérő-alakok által idéztetik elő. Ugyanis:

1-ször. A mázat illetőleg; láthatunk:

a) hasonló mázú alakokat, p. o. arany oroszlánt különböző mázú, u. m. veres, kék, fekete, pólyázott, czölöpözött, hasított, vágott, szelt s. a. t. mezőkben; valamint magfordítva;

b) hasonló mázú mezőkben különböző színű azonos alakokat, pl. veres mezőben kék, arany, ezüst, hermelines s. a. t. oroszlánt.

c) Az egyforma mezejű és alaku címerek, alakjaik részleteinek különlegesített mázai által térhetnek el egymástól; ily módon lehet: kék mezőben veres nyelvű, veres nyelvű és karmú, ezüst nyelvű és veres karmú, vagy megfordítva: veres nyelvű és ezüst karmú arany oroszlán s. a. t.

2-szor. A címér-alakok idommódosulatai gyanánt: ágaskodó, fekvő, ülő, járó, kettős-farkú, fonott farkú, balra vagy jobbra forduló, balra vagy jobbra néző, fogatlan, nyelvetlen s. a. t. oroszlán fordúlhat elő. Ide tartoznak az illető alakok megtoldásai is: a kardot, koronát, sisakot, buzogányt, keresztet, jogart,

mérő-serpenyőt, különféle virágnemeket, búzakalászt, zászlót s. a. t. tartó oroszlánok vagy más egyéb élő lények.

3-szor. Elhelyezéseikre nézve az illető alakok majd a címér-mező felső részén, majd alján, majd kellő közepén, majd jobb- vagy baloldalán állhatnak.

4-szer. Az egészen egyforma mezejű és alakú címerek megkülönböztetése végett a főalak mellé igen gyakran más kisebb alakokat szoktak helyezni; az *A* *B* és *C* családok címere például veres mezőben arany-oroszlán, csakhogy az *A* család-címérét az oroszlán egyedül, minden mellékalak nélkül képezi, míg a *B* család oroszlána mellett félhold, a *C* családé mellett pedig lilium látható. A címér megkülönböztetések e neméhez még az úgynevezett törések (brisures) különleges alakjai is sorolandók.

5-ször. A címerek változatosságához azok külső járulécai, jelesül a sisakok, illetőleg az oromdíszek tartoznak.

A sisak ugyan már a XII-ik században az úgynevezett *személyes pecsétek*, jelesül a *lovas-pecsétek* által a címerekkel közvetett érintkezésbe jön — e pecsétek lovas-alakjainak sisakjai azonban az oromdíszeket még nélkülözik, s valódi heraldikai szabályszerű idommal is még kevesen bírnak közülök. Többnyire nyílt vas fővegek (bassinetek — Kesselhauben) voltak.

Warnecke szerint (*Heraldisches Handbuch. 15. l.*) a legrégebb heraldikai sisak Németországban a legfőbb nemességnél az 1220-ik évtől kezd mutatkozni.

Hogy azonban az említett sisakok korábbi eredettel bírnak, a már (20 l.) idézett Habsburgi II-dik Albert 1114-ik s VI. Leopold osztrák herceg 1213-ik évi pecsétei bizonyítják. (*Sava: Siegel der öst. Regenten. 86. l.*)

A magyar személyes pecséteken a valódi heraldikai zárt sisak sohasem bírt kirekesztő uralomra vergődni.

Árpád-házi királyaink idejéből fennmaradt személypecséteink közt csupán az itt közölt László somogyi főispán »SIGILLVM : LÁDIZLA(i) MAGISTRI« 1236-ik évi lovas ¹⁾ és János szlavoniai bán alább közlendő 1285-dik évi mell-pecsétén van heraldikai

¹⁾ E pecsétet Nagy Imre (Arch. Ért. XI. k. 237 l.) közölte.

sisak. A brandenburgi őrgrófok személyes-pecsétein is a zárt sisak alkalmazása csak a XIV-dik század folyamában jött szokásba.

A sisakok oromdiszei (*cimier*, *Helmkleinod*) a heraldikai zárt-sisakok megjelenése után csak néhány évtizeddel később jelentkeztek, s a személyes-pecsétek vitéz alakjai hadi mezének állandó rendes kiegészítő részei gyanánt csakis a XIII-dik század utolsó negyedében kezdtek alkalmaztatni.

Spanhein János német gróf 1225-dik évi lovas pecsétének oromdíszes sisakja még a heraldika és a sphragistika ritka jelenségei közé tartozik. Még Franciaországban is, a hol pedig a lovagi ornamentica már szent Lajos király idejében (1225—1270) oly sokoldalúlag kiterjedt volt, hogy a lovas pecsétek paizsain kívül immár az illető lovas alakok ruházata, sőt még a ló takarója is czímerekkel ékesített, még VI-dik Amauri, Montforti gróf, Franciaország connétable-ja 1234-diki díszes lovas pecsétén oromdísz nélküli sisakot visel (*Monfaucon. Monumens de la Monarchie Française. Tom. II. Regne de St. Louis*). Sőt szent Lajos királynak a korabeli karthausi székesegyház ablaküveg-festményén látható felczímerezett lovas alakja csupor sisakján is még oromdísz nem látható. (*Arms and Armour in Antiquity and the Middle Ages. Charles Boutell. London 1872. 112 l.*)

A lovas pecsétek sisak oromdíszének állandó használatát Csehországban Ottokár király 1261-ben (*Sava Siegl. d. Oest. Reg. 32 l.*), Savoyában V-dik Amadeus gróf 1290-ben (*Sigill. d. Princ. de Sav. VIII. Táb. 37. á.*), Flandriában pedig Róbert gróf 1295-ben (*Heinecius. Sintag. Hist. d. veteribus Germ. Sig. XI. Tab. nro 1*) hozta be.

A magyar lovas-pecséteken a sisak - oromdíszek egész a XIV-dik századig elő nem fordulnak; ellenben a fennebb említett János szlavoniai bán »S. JOHANNIS (Ban). I TODIVS SOLTKVORIE FILII HERIDI« 1285-dik évi mell-képes pecsétén levő sisakon már bizonyos süvegszerű oromdísz látható (lásd a következő lapon.)¹⁾ — A másik eddig ismert legrégibb oromdíszes magyar sisak István nádor »* S. STOPHARDI . PALATTIRI . FILII ERNOYPARI« 1311-dik évi mell-pecsétén fordul elő. E sisakot négy strucz toll ékesíti — azonban nem tartozik a heraldikai sisakok közé (*Pray De. Sig. Táb. V. Fig. 5.*) — IV. Táb. 29. á.

Az orom-díszes sisakoknak személyes-pecséteken való alkalmazásánál heraldikailag sokkal fontosabb azoknak közvetlen a czímeres paizsok fölé helyezése. E czímerészeti gyakorlat a személyes-pecsétek kifejlődése után vette kezdetét, s keletkezésének alap motivumául is ugyancsak a személyes-pecsé-

¹⁾ Az okmány amelyen e pecsét függ, a budai országos levéltárban található. A pecsétet Nagy Imre (*Arch. Ért. XI. k. 154 l.*) közölte.

tek szolgáltak. Eredetileg a *sisakos paizs* nem volt egyéb, mint a személy-pecsétek monogrammosítása.

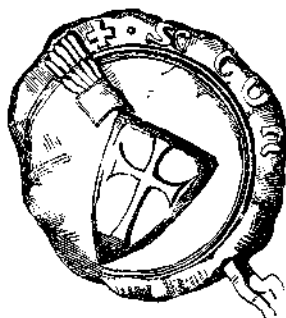
A paizsok és a sisakok egymáshoz való szorosabb közeledésének előjelei a gyalog- és a mell-képes pecséteken észlelhetők leginkább és pedig az előbbieknél kiválólág a női pecséteken, melyek némelyikén ugyanis a nő férjének, jobbról álló czímeres paizsa fölé ennek oromdíszes sisakját szokta tartani; mint ez az itt közölt Ravesberg Zsófia grófnő 1235-dik évi függő gyalog-pecsétéből világosan kitűnik (*Hohenlohe-Waldenburg. Herald. u. decor. Pelzwerk 14 l.*). Ami a mell-pecséteket illeti, ezeken, tulajdonosaik mell-képei nem ritkán már inkább csak fej-

képek levén, az oromdísz majdnem egészen a paizson látszik nyugodni, mint ez honi pecséteink közül az itt rajzban látható már fennebb is említett János szlavoniai bánnak 1285-iki pecsétén látható. A mell-kép csupor sisakját süvegszerű dísz ékesíti; a paizs a mell-kép vállrészén függ.

Hasonló például szolgálhat Druget Vilmos nádor »S. DR. GOTT. PALATINI REGNI HUNGARIE. ET. IVDICIS. . QVINTORVM« 1337. évi — IV.

Táb. 30. á. (*budai orsz. levélár. 3083. szjegy*) és István nádor 1311. évi fej-pecséte — IV. Táb. 29. á.

Az oromdíszes sisakú czímeres-paizs pecsétek, a személy-pecsétektől való leszármazásuknál fogva, eredetileg csak a főbbnemesség által használtattak.

Az eddig ismert legrégebb magyar oromdíszes sisakkal felszerelt czímeres paizs Pascha zólyom-vármegyei birtokosnak 1273-dik évi pecsétén fordul elő.¹⁾ A dőlt paizs mezejét talpas latin kereszt tölti be; a

¹⁾ Az okmányon, melyen a pecsét van, még Mihály zólyomi s szepesi főispán pecsége is függött; de ez utóbbi már elveszett, az illető okirat jelenleg a m. n. múzeumban letéteményezett gróf Forgách család levéltárában őriztetik.

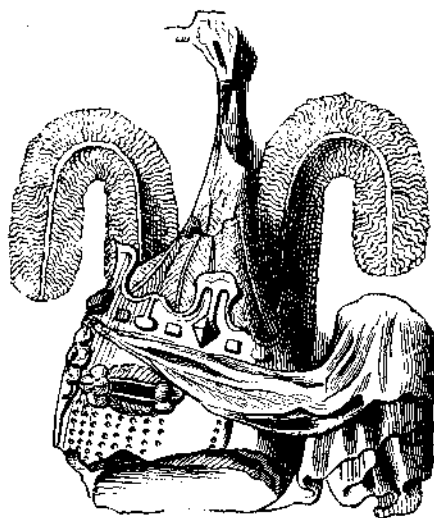
toll-köteges orom-díszszel ellátott csupor-sisak a paizs felső balszögletére van helyezve. A sisak-lebentyű még hiányzik, de akkoron még a lebentyű nélküli sisakok másutt is gyakran előfordultak. E címeres pecsétet korára nézve az általános címerészet tekintetében is kétségtelenül az imént tárgyalt címernemek közt kitűnő hely illeti meg.

Az oromdíszes sisakú paizs-címerek azonban — még sokáig nem bírtak őseinknél meggyökerezni. A második eddig ismert legrégebbi ilyenemű címertünk az előbbi után 31 év múlva tűnik fel. Ezen oromdíszes sisakkal felszerelt címeres paizs, az I. sz. Károly hívei által Pozsonyban 1304-dik évi augusztus 24-én Rudolf osztrák herczeggel kötött szövetség-levél függő pecsétei közt Lőrincz vajda »(* S.) LAURENCII. VAIVADAE. FILII. COMITIS. R. DE VIGMA(N)« pecsétén látható. A címér-paizs *hatszor pályázott; a paizsra helyezett csupor-sisakot 3 pávatoll ékesíti.* — IV. Táb. 31. á.¹⁾ A hiányzó sisak-lebentyűk már a pecsétnél hazánkban az orom-díszes sisakú paizs-címerek fejletlenségére mutatnak. Ez idő tájban az említett díszek a többi művelt európai népek által már szelvében használtattak.

Honunkban a sisakos címér-paizsok használata s kifejlődése Anjou királyaink korszakára esik.

E részben maga I. Károly királyunk járt elől serkentő példával. E király egyik érme hátlapján, az Anjou-liliomokkal és a magyar pályás címérrel egyesített paizson teljesen és szabályszerűleg felszerelt sisak látható — IV. Táb. 32. á. (*Rupp. Numi Hung. period. mixta Tab. XII. 342.*). Itt már az eddigi csupor-sisakot a csőbör-sisak váltja fel; a sisakon már lebentyűk láthatók s a sisak tetejét csőrében patkót tartó strucz madár, a magyar Anjou-ág oromdíszé ékesíti. E címér oromdísz veretének alapszerkezete egészben véve. I. Lajos királyunk azon sisakjáéhoz hasonlít, a mely székesfehérvári sirboltjában talált sírkő-töredéken látható.

Az utóbbi sír- emléknek — mely jelenleg a m. n. múzeum címeres kőfaragványai közt őriztetik — metszetét itt közöljük. ²⁾

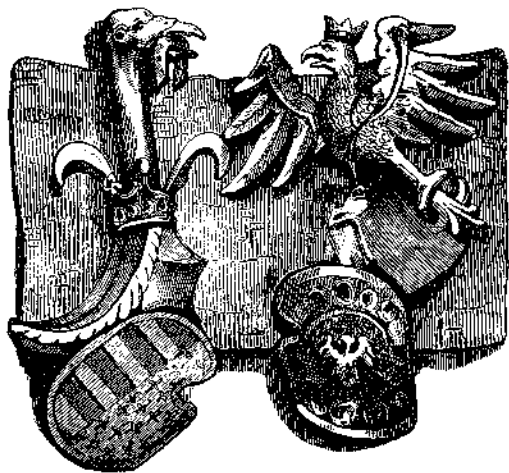

¹⁾ Az eredeti okmány a bécsi cs. kir. titk. állam levéltárban őriztetik. A pecsétet Nagy Imre *Arch. Ért. XIII. k. 23 l.* ismertette.

²⁾ Ezen érdekes kőfaragványt Henszlmann Imre »A székesfehérvári ásatások eredménye« (Pest, 1864.) cz. művében ismertette meg. (176. l.)

I. Lajos királyunk 1372-dik évi két rendbeli kis pecsétének címerepaizsán teljesen felszerelt oromdíszes sisakot használt. Az egyikén két zászló közt liliom (*Pray. De Sigillis Tab. IV. Fig. 8*); a másikon az említett strucz (*U. o. Tab. X. Fig. 4*) fordul elő.

Az I. Lajos királyunk által Aachen városának ajándékozott s az ottani székesegyházban mostanig őrzött csatokra (*fibulae pectorales*) a magyar és lengyel

címer van zománczolva; az első pólyás-liliomos hasított paizs sisakját struczmadár, a másik paizs sisakját pedig a lengyel sas ékesíti. (*Karl's des Grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschatze. Dr. Franc Bock. Köln und Neuss. 1865. I Theil. 75 l.*)¹⁾

Ugyancsak az említett király nejétől Erzsébettől a zárai egyház számára milanói Ferencz által készíttetett és szent Simon teste számára még mai napság is ott őrzött nagyszerű ezüst sarcophág elején, az annak készítésére

alkalmat adott jelenet ábrája²⁾ felett az Anjouk sisak oromdiszével fedett Anjou és magyar egyesített címere áll. (*Ipolyi Arnold magyar ereklyék. Arch. Közlemények III. k. 121 l.*)

Az I. Mária királynőnk 1388-dik évi titkos pecsége címerez paizsán álló sisakot szintén a kinövő strucz ékesíti (*Pray. De Sigill. Tab. XI. Fig. 8.*)

Habár Anjou királyaink e példaadásai után az oromdíszes címerez-paizsok ezentúl szakadatlan használatba jöttek, mindamellett a sisaktalan paizsok felett még sokáig nem bírtak túlsúlyra vergődni.

Hazánkban az említett korszakban címerez paizsaikon többi közt oromdíszes sisakot viseltek: Benedek comes »* S. DOMINIS. BERNARDICTI« 1312-dik évi függő pecsétén, melynek balra dőlt paizsán *legyező-alakú hat tollal* ékesített sisak látható (*bécsi cs. kir. államlevéltár*) — IV. Táb. 33. á. — István főlovászmester, 1328-dik évi bölényfejű címerez-pecsét paizsán, mely *bölény fejet* ábrázoló oromdísszel van ellátva (*bécsi cs. kir. államlevéltár*); továbbá, Drugeth Vilmos, szepesi és ujbári főispán 1328-diki pecsét-paizsának sisakját egy *térdelő s kinyújtott*

¹⁾ A csatok paizsai későbbi készítményeknek látszanak lenni.

²⁾ Erzsébet királyné buzgóságában a szentnek (Simonnak) egyik úját elorozván, nem távozhat a helyről, míg vissza nem helyezi. Ünnepeyes helyzetben állítja ezen jelenet elő a királynét, amint körülvéve az ország nagyjaitól, mintegy elhatározatlanul habozik, mitevő legyen; visszaadja-e szent zsákmányát vagy sem (*Ipolyi Arnold U. o. 123 l.*).

kezeiben gyertyatartóféle tárgyat emelő angyal (bécsi cs. kir. államlvtár), — Tamás, erdélyi vajda és Szolnok vármegye főispánjának — alább bővebben tárgyalandó — 1336-ik évi pecsége paizsának sisakját hat páva-toll ¹⁾, a Druget Miklós országbíróét egymásfelé hajló két tülök közt egy hatszögletű, minden szögletén lilíommal díszített csat (orsz. lvtár 4493. szjegy) — V. Táb. 35. á., — Olivér tárnokmester (1347—1352.) pecsét paizsának sisakját hársfa levél (orsz. lvtár), — Stibor »S. STIBORII DE STIBORIC« 1389. évi pecsét-paizsát, félholdból kibukó fejen egy kürt — IV. Táb. 34. á. ²⁾, — Tapsonyi János, Athini fia, szlavoniai vicebán és Körös vármegye főispánjának 1396. évi pecsét-paizsát késsel átdőfött könyöklő kar (budai orsz. lvtár 8119. szjegy) — V. Táb. 36. á. — Kussali György tárnokmesternek 1399. évi pecsét-paizsát pedig egy ülő madár (Kállay lvtár 2448. szjegy) — V. Táb. 37. á. — oromdíz ékesíti.

Ellenben ugyan e korszakban a sisakok, illetőleg sisak-oromdiszek a többi közt következő főurak címeres pecsétein hiányoznak: Lezenyei Lampert országbíró »S. MAGISTRI LAMPERTII IUDICIS DOMINI REGIS« 1313-dik — V. Táb. 38. á. ³⁾, — Debreczeni Dózsa nádor 1322-dik évi ⁴⁾, — Kakas Miklós, Miklós nádor fia 1323-dik évi — V. Táb. 39. á. ⁵⁾, — Köcski Sándor országbíró 1327-dik évi (orsz. lvtár 2345. szjegy); V. Táb. 40. á., — Demeter tárnokmester 1333-dik évi (orsz. lvtár 2794. szjegy), — Nagy-Mártoni Pál országbíró 1328—1349-dik évi (Pray de Sigill. Táb. VI. Fig. 1), — Monoszlói Csupor Tamás országbíró 1358-dik, — Geleti (Gileti) Miklós nádor (1346—1349.) ⁶⁾, — Kont Miklós nádor 1364-dik évi, — Gara Miklós nádor (1375—1386.) két rendbeli, a nagyobbikát lásd — V. Táb. 41. á. ⁷⁾, — Szepesi Jakab

¹⁾ Az okmány eredetije a budai országos levéltárban 2983. szjegy alatt őriztetik. Pecsétét Nagy Imre (Arch. Ért. XII. k. 252 l.) közölte. E pecsét egy 1328-dik évi okmányon a bécsi cs. kir. állam lvtárban is fellelhető.

²⁾ A paizsban háttal fordított két félhold s ezek közt felül csillag van, (országos lvtár 7470. számjegy.)

Stibornak itt közölt oromdíszétől eltér a Wagner (Collect. geneal.-hist. Hung. familiarum. Dec. I. Fig. 12) által közölt 1395. évi oromdíz, mely egy kinövő tátott szájú állatot ábrázol. A Wenzel Gusztáv által közölt, XV. száz. elejéről való pecsét oromdíz kinövő szarvas állatot mutat. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Budapest, 1875. IV. köt. Stibor Vajda 32 l.) Stibor a lengyel Osztója nemzetség tagja lévén csekély változással ennek címérét viselte. Az Osztója nemzetség címérét Paprocki: Herby Rycerstwa Polskiego. Kraków 1858. 367. l. ismertette

³⁾ Az orsz. levéltárból közölte Nagy Imre. Arch. Ért. XII. k. 117 l.

⁴⁾ Az országos lvtárból közölte Nagy Imre az Arch. Ért. XII. k. 116 l. Címeres pecséteink ritkábbjai közé tartozik, miután Dózsa a nádori méltóságot csak félévig viselte.

⁵⁾ Nagy Imre az Arch. Ért. XI. k. 155 l. közölte.

⁶⁾ E pecsétet közölte: Pray Tab. V. Fig. 6.

⁷⁾ Közölték: Wagner Dec. IV. Fig. 5. és Thallóczy Lajos Arch. Ért. XIII. k. Orsz. lvtár.

országbíró 1376-dik évi — V. Táb. 42. á.¹⁾, — László erdélyi vajda 1391-dik évi »S. LADISLAI. WOIVODA. TRARSILVARI. COMITIS SED.« — V. Táb. 43. á. (budai orsz. ltár 7683. sz. jegy), — Szentgyörgyi Tamás gróf. 1394-dik évi (országos ltár 7994. sz. jegy) V. Táb. 44. á., — Pászthói János országbíró 1395-dik évi (Nagy Iván Magyarország családai címerekkel IX. k. 132. l.) és Bécs, Kopos (Kopócz) nádor fia pecsétén²⁾ — V. Táb. 45. á.³⁾ sat.

Jóllehet Zsigmond király címér-leveleiben a sisak-oromdíszeket már a paizs-címerek lényeges kiegészítő részeként adományozta, mindamellett is őseink címér-paizsain azok még a XV. század alatt sem váltak általánossá; a legfőbb országos méltóságoknak, a legelőkelőbb családoknak, mint például Marczaly Miklós erdélyi vajdának 1403-dik (Kállay ltár 142—146. sz.) — V. Táb. 46. á., — Rozgonyi Györgynek 1427-dik (Wagner Dec. III. Fig. 8) és Rozgonyi Simonnak 1411. évi (Kállay ltár 612. sz.) — V. Táb. 47. á., — a Garáknak, — Báthori István országbírónak 1474-dik évi — VI. Táb. 48. á., — Hunyadi János kormányzónak (orsz. ltár Neo. Reg. Fasc. 35 nr. 34.), — Kinizsi Pálnak 1483-dik (orsz. ltár Lad. Paul. veresszám 574 nr. 4), — VI. Táb. 49. á., — Zápolya Imrének és Istvánnak, — Somi Józsnak 1497-dik évi (orsz. ltár Neo. Regist. Fasc. 461. nr. 23—24) (hárántosan négyelt mező négy liliummal) — VI. Táb. 50. á. sat. címeres pecségei a sisakot teljesen nélkülözik.

Az oromdíszes sisakoknak a címér-paizsokon való e sokszoros mellőzése nézve a középkori magyar heraldika a francziák nyomdokát követte, mely utóbbi nemzetnél valamint az angolok, olaszok és spanyoloknál is az oromdíszes sisakok a címeres-paizsok lényeges részéhez sohasem tartoztak. Így pl. habár Franciaországban a Montmorency-ak kinövő vizslát, a Bethune-ek páva-nyakat (a francia királyok-) és a burgundi hercegek sisakjaikon pávatollas arany liliumot viseltek, azokkal címeres paizsú pecségeiket csak ritkán ékesítették föl.

¹⁾ Orsz. ltár 6388-dik sz. jegy. — Közlötte Batthyányi: *Leges Eccles. Reg. Hung. I. k. 474. l.*

²⁾ A címér egy hasított körű állat lábszárat ábrázol. (Kállay ltár. Saec. XIV. n. 179.)

³⁾ A felsorolt zászlós urak pecségein kívül az Anjouk korszakában még a többi közt oromdísz-nélküliek voltak: Miklós mester 1320-dik évi (Perger János bevezetés a diplomáciába VI. Táb. 3. á.), — Rosályi (Rusal) Szatmár vármegye alispánja 1358-dik évi (orsz. ltár 6766-dik sz. jegy), — Csaba, zalai alispán 1331-dik évi (orsz. ltár 2656. sz. jegy), — Pál zalavármegyei főispán (orsz. ltár 4021. sz. jegy pecségei), — Cseley János fiának, Jánosnak címeres gyűrű-pecsége »S. IOCH. FILLI CHELE.«, mely skorpiót tüntet fel. »Valószínűleg — úgymond gr. Andrássy Manó — ugyanazon Cselei Jánosnak fia, ki Magyarország nádora volt (Arch. Köz. VI. k. 62. l. Képtáraz. Pecsétgyűrűk III. Táb. 4. a.) E gyűrű metszetét Andrássy grófnak kívül Mocskóy »Nógrád vármegyének Historiája. Pest, 1826. I. k. 231 l. közölte. Ezen címeres arany pecsét-gyűrű e század húszas éveiben Nógrád vármegye Fel-Falu helységében szántás alkalmával találtatott.

A XV. századtól fogva a francziáknál és az angoloknál az oromdíszek úgyszólván csak a lovagi costume heraldikai ékesítésére használtattak. Innen magyarázható meg, hogy Clément Prinsault, a francia címerezészet apja, 1416-ban írt heraldikai művében az oromdíszes sisakokról említést sem tesz.

Nem így a németeknél.

A XIV-dik század elejéről való híres zürichi címér-tekeres (Wappenrolle) paizsai csekély kivétellel már teljes oromdíszes sisakokkal szerelvek föl.

A németországi főnemesség a XIV-dik században címér-paizsain az oromdíszes sisakokat már sűrűn használta — s a sisaktalan címeres-paizsok legfeljebb pecsétgyűrűikön fordultak elő. Szóval a XIV-dik századtól egész az úgynevezett baroque időkig az oromdíszes sisakok a német címereknek lényeges kiegészítő alaprészét képezték, s azok a német pecsétekről, a francia befolyás áramlatának engedve, csak a múlt században tűnedeznek el — lassanként a rangkoronáknak adva helyet.

De ha a németek kivételével az oromdíszes sisakok a címeres-paizsokon a XIV. században általában a legtöbb nemzeteknél gyéren használtattak is, másrésről mint önálló jelvények, az említett század első negyedétől kezdve Európa-szerte teljes heraldikai függetlenségre vergődtek, s a címeres paizsokkal szemben oly egyenrangúaknak tekintettek volt, hogy méltán *sisak-címereknek* nevezhetők.

Az önálló oromdíszes sisakok szerepe a sír- emlékeken kívül leginkább a sphragistika terén nyilvánult, s itt a *sisak-pecsétek* (Helm Siegl) elnevezése alatt ismeretesek.

Ez a címerezészet dualisticus kora volt.

Az önálló sisakdíszek heraldikai fontosságának egyik érdekes példáját a jelenleg uralkodó német császári ház címere szolgáltatja.

E fejedelmi ház egyik őse, IV-dik Frigyes nürnbergi vágróf 1317-ben, április 10-én a svájci Regensburg Lutold-tól ennek sisakdíszét: „*veres fülű kinövő arany kopót*“ 36 márka ezüstön vette meg. A Zollerek sisakdísze azelőtt „*hársfa levelekkel behintett cél-tábla*“ volt. Hogy-hogy nem, de megtörtént — valószínűleg a vevőnek nem eléggé óvatosan kötött vevési szerződése következtében — hogy az említett *kopó* oromdísz az Oettingen grófok tulajdonába is átment. Miből a Zollern és az Oettingeni házak közt évek hosszú során át tartó perpatvar támadt. A felek az ügyet választott bíróság elé vitték; a három bajor hercegből és a leuchtenbergi tartományi grófból álló négyes bíróság nagy ügygyel-bajjal akként intézte el az ügyet, hogy a vitatott sisak-oromdísz mind a két perlekedő fél használhatta ugyan, megkülönböztetésül azonban az Oettingenek kopójuk veres fülét egy hüvelknyi széles (ezüst) pólyával — mely különben is e család címér-színképét képezte — tartoztak megjelölni.

Ez a legelső eddig ismeretes heraldikai eset, melyben két család azonos címere fölött bírói ítélet határozott.

Hasonló példa fordult elő 24 év múlva, Ausztriában. Az alsó ausztriai tartományi levéltárban egy 1341-dik évi okmány őriztetik, melyben Ebersdorf Reinprecht főkamrás és bizonyos Zaendel Görig azonos sisakdíszekre nézve akként egyezkednek ki, hogy amannak sisakdíszé *sárgával (aranynyal)* és *feketével vágott páros sas-szárny*, az utóbbié pedig az említett színekkel, de megfordított rendben színezett *egy sasszárny* legyen. Ebersdorf azonfelül kötelezi magát, hogy oromdíszét semmiféle körülmények közt sem fogja másnak elajándékozni, még akkor sem, ha fiutódai nem lennének.

Némely szaktudós az imént említett sisak-oromdíszek becsét az azokkal járó hűbéri haszonélvezeteknek tulajdonítja. Hogy ily jövedelmező hűbéri oromdíszek a külföldön valóban léteztek, kétséget nem szenved, — de hogy azok anyagi haszonélvezet nélkül is adományoztattak, példák bizonyítják. A többi közt II-dik Albert osztrák herczeg és neje Johanna 1347-ben a pfirt-i hűbér sisak-oromdíszével (*halakat tartó női alak*) Stubenberg Ulrichot ajándékozták meg, a nélkül, hogy ez oromdíszszel az illető hűbért Stubenberg birtokába bocsátották, avagy hogy az illető okmányban bárminemű jövedelmi járulékokról említést tettek volna. — Ellenben III-dik Eduárd angol király, kinek — trónralépte előtt — sisak-oromdíszé sas volt, királylyá levén (1327-ben), a sast az angol királyi koronás oroszlánnaal váltotta fel, fennebb említett sisakdíszét pedig Montagu Vilmos Salisbury grófnak — az illető jelvény „*becsületben való megtartására szükséges javadalmakkal*“ adományozta. A királynak azonban idő multával Lionel nevű fia születvén, előbbi oromdíszét ennek számára óhajtá vissza. Az eszélyes Salisbury gróf, különben is a királyfi keresztapja, az illető sas sisakdíszet keresztfiának ajándékozta. A gróf, áldozatkészségének elismerésül, a királytól, az említett sisak-díszszel nyert javadalmak további élvezetében meghagyatott.¹⁾

Ily előnyökben azonban kirekesztőleg a fejedelmi adományok által nyert oromdíszek részesültek.

Az oromdíszek birtoklása is kezdetben feltétlenül a lovagi és nemesi álláshoz volt kötve. Ebben rejlett huzamos ideig a sisak-oromdíszek fő nyomatéka a paizs-címerek irányában, mely utóbbiak nem csak hogy immár a szóban levő XIII-dik század végén a társadalmi osztályok alantabbi rétegeiben is gyökeret vertek, de szabad és önkényes választás utján keletkezvén, nem bír-

¹⁾ »And now the said earl hath at our request of his great affection, granted to Lionel our most dear son, to whom the said earl stood godfather, the said crest to be by him borne to our honour and remembrance...“ Az okmány kelt 1340-ben sept. 10-én Kyncrayngeben. (*A Guide to the study of heraldry by J. A. Montagu B. A. London 1840. 71. l.*)

lattak oly birtoklási szilárdsággal s becsvágyra ingerlő képességgel, mint a legfőbb hatalom által érdemekért adományozott sisak-oromdíszek.

Innen van, hogy a címerezészetre vonatkozó legrégibb okiratokban is leginkább a sisak-oromdíszekről tétetik említés. Ez okmányok közt kiváló helyet foglal I. Károly királyunk 1326-dik évi adomány levele, melylyel Herczeg Miklós mestert, Eneruchi Imre fiát, *sólyom* madarat ábrázoló sisak-oromdíszszel ajándékozza meg „... *in forma avis, scilicet falconis aurei, habentis distensas blaneas alas, sub quibus folia deaurata in modum herbe vulgo Luchere dicte, pendent, super cuius falconis nasum viridis ramusculus erectus existit, folia habens aurea.*“ (Fejér. Cod. Dipl. Hung. Tom. VIII. Vol. III. 63. l.)

Ez oklevélből kitűnik az is, hogy oromdíszeket hadi jelvényekként már I. Károly elődei is adományoztak; valószínűleg III. András, Venczel és Ottó királyok. Hogy azonban Anjou királyaink korszaka előtt az oromdíszekre még vajmi kevés heraldikai súlyt fektettek hazánkban — azt sphragistikai emlékeink mutatják.

Mindamellett is a sisak-czímeres vagyis sisak-pecsétek talán sehol sem karoltattak fel oly hirtelen, mint éppen Magyarországon, mindjárt Anjou királyaink uralkodásának kezdetén.

Meglehet, hogy a magyar sphragistika és heraldika ez új jelenségének Németország mint a sisak-pecsétek törzsfészke szolgált alapforrásául. De azt nem közvetlen német befolyás honosította meg hazánkban.

A német sisak-pecsétek egyik legrégibb példánya, a Schwerini n.-hercegi levéltárban őrzött 1318-dik évi okmányon függő Moltrám Bernát lovag sisak-pecséte, s a magyar legelső hasonnemű pecsétek jelentkezése között az időre nézve a különbség oly csekély, hogy ily rövid idő alatt, különösen az akkori közlekedés nehézségeinél, de maguknak a német sisak-pecséteknek az említett utóbbi század húszas éveiben még eléggé gyér voltuknál fogva fel se tehető, hogy e pecsétek használata Magyarországon a nemzetközi forgalom útján honosult volna meg. Nem is ez által, hanem a királyi hatalom által iktatott az be egyszerre.

Aligha létezett más uralkodó-ház, mely oromdíszéhez, a csőrében patkót tartó struczhoz buzgóbb előszeretettel ragaszkodott volna, mint a magyar Anjou-ház, mely azt úgyszólván ősi családi címerek alakjaival, az arany liliomokkal egyenrangúsította. Ekként I. Lajos királyunk 1363-dik évi nagy felségi pecsétén, a trón jobb oldalára helyezett címerezes paizs a nyolczas pólyával s a liliomokkal hasított címert, a baloldali másik paizsocska pedig a struczot foglalja magában (Pray de Sigillis Tab. II. Fig. 1). E királynak 1349—1363-dik évi gyűrű-pecsétén pedig csak strucz látható. (U. o. XIV. Tab. 407.) Mária királynő 1384-dik évi felségi címerezes pecsétén is a struczot paizsocskával találkozunk. (U. o. Tab. XIII. Fig. 4.)

Pecséteiken kívül Anjou királyaink oromdíszöket érmeiken is önálló címerezészi jelvényként, a sisak nélkülözésével, használták, s ily módon I. Károlynak kilencz (*Rupp. Numi Hungariae, period. mixta Tab. XIII. 332, 363, 364, 365, 366, 368, 376, 378, 379.*), Nagy Lajos királyunknak egy érmén, a strucz-madár fordul elő.

Anjou királyaink, oromdíszöknek illetén szabálytalan alkalmazása által a heraldika terén — a paizsok és a sisak-oromdíszek viszonyaira vonatkozólag — kétségkívül zavarokat is idéztek elő, s néhány szabálytalan címér-szerkezetre adtak alkalmat. Ekként többi közt Kanizsai István zágrábi püspöknek és Szlavonia helytartójának »S. STEPHANI ET ZAGRABII ET RECI(S)CLAVONIE: UICAR: LODOVICI · R · V · CRALIS« 1363-dik évről fenmaradt függő pecsétén az Anjou

strucz-sisak, a helyett, hogy szabályszerűleg a paizsra lenne állítva, magában a címéres paizsban, a Kanizsaiak szárnyas sas-lábat ábrázoló címér alakjára van helyezve.¹⁾

De ha Anjou-házi királyaink sisak-oromdíszökhöz túlságosan ragaszkodva, egyszer-mászor némely hibás heraldikai compositiónak lettek is okozói, másrésztől be kell ismernünk, hogy a sisak-oromdíszek tekintélye és elterjedése Magyarországon nagyrészt épen e tüntetőleg előtérbe hozataluknak tulajdonítandó.

A sisak-oromdíszek kiváló jelentőségének egyik legfőbb bizonyossága hazánkban maga a magyar címér szó is, mely, mint már fentebb említők, a sisak-orom-dísz francia elnevezéséből származott át a címér fogalom általános kifejezése gyanánt.²⁾ I. Károly királyunk fenn idézett 1326-dik évi adomány-levelében még a címér név csupán sisak-oromdíszet jelent „...volentes dileccionis nostre favore Regio eidem aliquatenus respondere, et dileccionis nostre indicio eundem insignire; cristam inferius descriptam, que vulgo Cymer dicitur ect.”

¹⁾ Nagy Imre Arch. Ért. XII. k. 144. l. közlötte.

²⁾ Miként neveztették azelőtt magyarul a paizscímerek, és mikor kezdték alkalmazni a tágasb címér elnevezést a jelenlegi címerezési értelemben? meg nem határozható. A címéres paizsok legrégibb latin elnevezése után ítélve, azokat őseink valószínűleg paizs- vagy hadjeleknek nevezték. IV. Béla király 1240-dik évi okmányában e szavak állanak: Bagun, ubi Signatum est super una arbore quae Bik vocatur signum klippey Jule Bani (Wenzel Gusztáv. Árpád kori új okmánytár. VII. k. 102. l.) I. Lajos király a Dunán járó hajók rőf-árúinak megvámolása végett a bécsi kereskedőknek 1374-ben adott »Quoddam ferrum longitudinem . . plantae pedis continentem et signum klippei nostri regii sculptive habentem (Wenzel Gusztáv. Anjou-kori dipl. emlékek III. k. 73. l. sat.

Ekként lett a XIV-dik században a paizs mellett, a czímer alap második neme, a *sisak* is őseinknél oly annyira dívó, hogy a bécsi cs. kir. titkos levéltárban őrzött 1328-dik évi okmány¹⁾ tíz pecsége közt már négy

sisakpecsét van, ugyanis: Donch (az oklevélben Dantsch), zólyomi főispán pecsége „*hat strucz tollal*“, — Tamás csóka-kői várnagy »* S · T O M A · D : O H O K A K V « pecsége, *kinövő sassal*, — László, székelyek grófjának »S · L A D I Z L A I D

h O R E H A « *fél sas-szárnnyon álló sárkánynyal és egy ismeretlennek legyező alakú tolldíszszel (szárny?) felszerelt pecsége.*²⁾

E négy pecsét eddigelé a magyar főúri sisak-pecsétek legrégibb példánya.

Sisak-pecséteink közül még felemlítendőek: Páliczi Mátyás 1329-dik évi pecsége, melynek oromdíszé azonban már lekopott (orsz. ltár. Paulin. Lad. Fasc. I. nr. 9.). — László, Mihály fiának, szabolcsi főispánnak *sárkány fej féle* (m. n. muzeum Sós-vári Sós család ltár) — VI. Táb. 51. á., — Sándor, János fiának, heves-újvári alispánnak 1349-dik évi *bivalszarvú* (országos ltár 4059. szjegy), — Zechenyi Tamás országbírónak »* S O M I T I S . T H O M A . J U D I C I S . C U R I A . D N I . R E G I S . « 1349—1354-dik évi *kinövő koronás oroszlán* sisak-pecsége³⁾ — VI. Táb. 52. á., — Miklós, Kávás fiának, Zala vármegye alispánjának 1354-diki *koronás állatfejű* sisak-pecsége, (országos ltár 4460. sz. jegy) — VI. Táb. 53. á., — Bebek István országbírónak »* S . C O I T I S . S T E P H A N I . B V B E K . J U D I C I S C V R I E . D N I . L O D O V I C I . R E G I S « 1361-dik évi (országos ltár 4917. szjegy) — VI. Táb. 54. á. s 1364-dik évi gyűrű. — (U. o. 5282. szjegy), valamint Bebek Detrich nádornak 1397-dik évi (U. o. 8233. sz. jegy) sisak-pecsége: *koronás női mellkép, melynek feje felett karok helyett körbe hajló halfarkak láthatók*, — továbbá Monáli Mihály, sárosi várnagy és Sáros vármegye alispánjának 1372-dik évi *kereszt* (Keczer ltár), — István, Anthini fia, Slavonia viczebánja és Kőrös vármegye alispánjának 1397-dik évi *koronás sasú* sisak-pecsége (orsz. ltár 8216. sz. jegy)⁴⁾ stb.

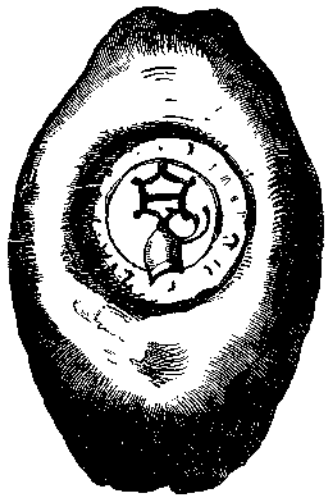
¹⁾ Ez okmány szövegét Fejér György: Cod. Dipl. VIII. 7. 145 l. közölte.

²⁾ Az illető okmányon kilenczedik pecsét; tulajdonosa meg nem határozható, mert a pecsét felirata már olvashatatlan, az említett pecsétek pedig nem az oklevélben olvasható nevek sorrendje szerint következnek. E pecsét kézzel idomíttgatott viasz-tömöt képez, melyre a gyűrű-pecsét négyszer van lenyomva.

³⁾ A pecsétet Nagy Imre Arch. Ért. XI. k. 111 l. közölte.

⁴⁾ A somogy vármegyei Tapsonyi család őse. Az említett Istvánnak idézett pecsége, az orsz. ltár egy 1389-dik évi okmányán is előfordul (7527. sz. jegy alatt.)

A sisak-czímerek fénykora hazánkban körülbelül a XV-dik század második negyedéig tartott. De azokkal még azután is, különösen a pecsét-gyűriükön találkozunk.¹⁾ Ekként például Olnódi Zudar Jakab, (családjának állítólag utolsó férfi ivadéka) egy 1447-dik évi okmány függő pecsétén *csat* orom-díszet használt sisakcímerétül (orsz. ltár. Paulin. Lad. veres sz. 12. 180.)²⁾

Egyébként az oromdíszek az utóbb említett század elejétől fogva, Zsigmond király által önálló címereként többé nem adományoztatván, idő folytával részint a címeres-paizsok orom-diszeivé részint pedig a paizs-mezők címer-alakjaivá váltak.

Az utóbbi esetre vonatkozólag az 1653-dik évben magvaszakadt Telegdi Thelegdy családnak a telegdi egyház síremlékén látható címerét hozzuk fel: mely a paizs mezejében sisakon viaskodó két varjút (hollót?) ábrázol, melyek egyike a hátán fekvő másiknak mel-
lén áll.³⁾

Igen hihető, hogy az imént említett motívum alapján támadt az Apa-nagyfalvi Apaffi család címer képe is: a szőlőtőre tűzött, karddal átszúrt s felül két szőlőfürttől árnyalt sisak.

A sisak-czímerek azon pillanattól fogva, hogy önálló heraldikai adományozás tárgyai lenni megszűntek, lét-feltételöknek alapját is elveszítették.

¹⁾ E korszakból két magyar köriratú sisak-pecsétet kell felemlítenünk, melyeket b. Radvánszky Béla kazai családi levéltárából a „Századok“ 1880. évfolyamában (485. l.) közölt. Az első 1412. évből Gyimesi Forgách Péter mester kerek alj pecsége. Átmérője 25^m/_{mm}. »Közepén szabálytalanul, rostélyos háttérben sisakból kinövő sirén látható, fején hosszú ágú koronával, karjai nincsenek, e helyett fejéből két félhold forma félkör nő ki, melyek a korona középső gombja felett végződnek. Körirata »* S. FORGÁCH * * * PÉTER.« — VI. Tábl. 55. á. A másik gróf Perényi Péter országbíró 1415. évi kerek zár-pecsége. Átmérője 19^m/_{mm}. Közepén sisak, szárnyas és farktollas saslábbal tetején. Körirata: »S. PERÉNYI PÉTER.«

²⁾ Jakab a sisak-czímet és az oromdíszes paizs-czímet felváltva használta, mint ezt egy 1445-dik évi okmányon függő itt közölt pecsége tanúsítja. — A Zudar család címerét, pecsétéről, mindekkoráig a Wagner (Dec. III. Fig. 11—12) által közölt I-ső Jakab 1422-dik, és Simon 1446-dik évi pecségei után ismertük. E két pecsét tökéletlen metszete után azonban az említett család címere nem volt meghatározható. Az általunk itt közölt II. Jakab pecsét-címere a Zudar László benczés apát pannonhalmi Szent-Márton egyház 1372-dik évi márvány sírkövének címer-vésétével, melyet Römer. F. F. (Tudománytár 1841. jan. füzet) és Fraknói V. (A szegszárdi apátság története. Budapest, 1879. 20. l.) ismertetett meg, teljesen megegyezik.

³⁾ Wagner. Collect. geneal. familiarum. Dec. III. Fig. 9.) — Nagy Iván »Magyarország családai címerekkel« Pest, 1865. XIV. k. 143. l.

Kétséget nem szenved ugyan, hogy az orom-díszes sisakok kiemelkedő, sugár, szembeszökő, elkülönötten álló plastikai idomzatuk által a katonai kitűntetések igényeinek kellő jellegével bírnak, de hiányzik bennök ama változatoság, mely a címérszeti feladat többoldalú követelményeit is kielégíthetné. Az úgynevezett közönséges alakokon, jelesül az élő lények és az emberi eszközök ábráin kívül, a többi címér-alakok nagy része, különösen a színeképek, de a szövevényesebb címér-compositiók s a különböző címerek egyesítései is a sisak-címér által közvetlenül teljes pontossággal és szabatsággal alig adhatók vissza. Erre a paizs mezeje van hivatva, mely számos tagozatra osztható fel, a melyek közül mindegyik külön címert képviselhet, a nélkül, hogy e heterogeneitása mellett egészben véve a paizs, egységét elveszítené. Másrésről a paizs-címerek graphikai előállításuknál fogva is a legkülönfélébb heraldikai alakok és szín-képzések ábrázolására alkalmasak.

Az összetett és egyesített címerek már a heraldika tágasb körű politikai jogi és társadalmi irányának kifejlett állapotára mutatnak. A címérszet e köz-jelentősége nem sokáig váratott magára.

A csatatérről visszatért harcosok címeres paizsaikat, dicsőségöknök megannyi tanujeleit, a polgári életbe is áthozták magukkal. A katonai és a polgári élet közt az idő szerint határvonalat vonni majdnem lehetetlen.

A tornák a közmulatságoknál, a párbajok a törvénykezésnél, a magán polgári házak erősítése, a mindennapi öltözkéhez viselt fegyverzet, sőt még a munkás-osztályok ünnepélyein is a harczi jellegű felvonulások — a középkori polgári s katonai élet és formák egyesülését fennen hirdetik.

A közélet színpadáról tehát a címerek, e hadi származású symbolumok sem maradhattak el. Legelsőben csak az ünnepélyek ornamenticájául szolgáltak; kevés vártatva azonban a társadalom minden ágazatát átható, a középkor legáltalánosabb s legjellemzőbb gyakorlati intézményévé nőtték ki magukat.

A középkor, címerek nélkül oly kevésbé képzelhető, mint a régi Egyptom hieroglyphjai nélkül. Sőt a mennyiben a címerek is állandó s meghatározott jelképeik által bizonyos fogalmak, tények és események kifejezésére szolgáltak, méltán a középkor hieroglyphjainak mondhatók.

A címerek, az írástudatlan tömegeknek, mint a betű-írás pótszerei legbiztosabb tájékoztatói voltak.

A műipar-készítményeknek, a csempészkedés s az egyéb nemű visszaélések meggátlása végett az illető helyhatóságok állandó jelképeivel kellett megbélyegeztetniök, miként hogy e részben Hunyady János 1444-ben, a brassóiaknak meghagyta, hogy posztó készítményeikre a városi címert illesszék. (*Orbán Balázs Brassó szab. kir. város leírása. Budapest, 1873. 11. l.*)

A műiparos és a kereskedő czégek és az akkoron még nem számozott

városi házak, a kapuik felett levő faragott vagy festett címerszerű jelvényeik után voltak feltalálhatók és felismerhetők.

Némely városban, például Lüttichben és Valencienben még az egyes utcák is külön címerekkel jeleztettek. Milánónak nemcsak a kapui után elnevezett város-részei ¹⁾, de plébánia-területei is külön címerekkel bírtak.

Róma kerülete közül: a Halmok-városa ezüst mezőben három zöld halmot, — Trevi, veres mezőben három ezüst kardot, — Colonna, veres mezőben M. Aurel ezüst oszlopát, — Márs-mezeje, veres mezőben ezüst félholdat, — Ponte, veres mezőben San Angelo ezüst hidját, — Parione, ezüst mezőben veres griffet, — Regolo, kék mezőben szarvast, — St. Eustachia, szarvas fej fölött keresztet, — Pigna pedig egy fenyűfát viselt címerül.

Hogy a városok ily egyes részeik szerint használt jelvényei s címerei hazánkban sem voltak egészen ismeretlenek, azt a székesfehérvári és a már említett esztergomi olaszok (latinok) pecsétei tanúsítják.

Minden egyes testület külön címer vagy legalább is címerszerű jelkép által különböztette meg magát. Az augsburgi zsidó községnek jelvénye már a XIII.

sz. végétől kezdve, mint az itt közölt 1298-dik évi pecsét mutatja, két fejű sas volt, mely felett egy úgynevezett zsidó kalap (Schebbes) lebeg. (*Zur Geschichte des Heraldischen Doppel-Adlers. v. Fürsten zu Hohenlohe-Waldenburg. Stuttgart 1871. 34. l. Fig. XXII.*)

A Mátyás király 1476-dik évi menyegzőjéről a pfalzi választó fejedelem követi által tett hivatalos jelentés szerint: a budai zsidó község veres zászlóján ötkörmű bagoly lábat viselt, mely felett arany zsidó-süveg alatt két arany csillag volt látható. Straszburg húsz czéhe közül (a ki az említett városban polgár lett, annak okvetetlenül e czéhek egyikébe kellett beállnia) a *mankóhoz* (zur Stelzen) címzettnek, melyhez az ötvösök, festészek, metszők, könyvkötők, üvegesek, kőfaragók, mintametszők, rézmetszők, betüöntők, papírgyártók és a könyvárusok tartoztak, címer ábrája *harántkeresztbe* tett két *hágó-mankó* volt, három *négyszögtől* 2. 1. kísérve. Az említett czéh ivó-szobáját is e címer jelezte (*Jarbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler. Wien 1877. IV. Jahrgang 2. l.*

¹⁾ A római kapuról nevezett városrész címere merő veres — a ticinói negyedé merő ezüst, — a comachiói negyedé veressel s ezüsttel kockázott, a vercelli-i veressel ezüsttel vágott volt. Az új-kapuról nevezett városrész veressel ezüsttel kockázott oroszlánt, a keleti kapuról nevezett város negyed pedig fekete oroszlánt viselt címerében. (*Cesare Cantu. Storia Universale. Vol. X. Torino, 1842. 144. l.*)

A jelzési szenvedély még az öltözékek heraldikai rendszerezésére is kiterjedt.

A főurak és lovagok címereik színeivel s alakjaival szőtt kelméből készült öltönyt viseltek, melyek a címermező felosztásai és színeképei szerint állítatván össze, nem ritkán a legrikítóbb jelenségeket tüntették elő. Ekként például, ha az illetőnek címere sárgával (aranyval) és veressel volt hasítva, ehhez képest szabályszerűleg egész ruházatának is e két színből, és pedig az öltözék jobb felének sárga, bal felének pedig veresből kellett lennie; ez esetben igen gyakran felső öltözékével összhangban két különböző színű lábbelit is, például az egyik lábán sárga, a másikon veres cipőt viselt. Az ily lovag aztán olyan volt, mintha két fél egyénből lett volna összeragasztva.

A cselédek és a fegyveresek egyenruhái uraik címer-színeit viselték, de nem azoknak címer-alakjait is. Ez utóbbi kitüntetés a család tagjain kívül csupán a heroldokat illette. Angliában az udvari személyzet és a zsoldosok karjaikon, hátukon és mellökön uraik család-jelvét, az úgynevezett badge-t viselték. Később a badge-k bádög-táblácskákra verve vagy metszve egyszerűen a karon hordattak.

A női öltözékeknél a címereken kívül a személyes devisek is nagy szerepet játszottak. Morosini Tomasina, III-dik András királyunk anyja, e nemű jelvénye után *violás-hölgynek* (dama viola) neveztetett. (*Lipregi Dell Nobiltà Veneta. Da Casimiro Frescot. B. Venezia MDCLXXII. 87. l.*)

Az öltözék címerészeti jelzése a többi nyugati népekéhez képest hazánkban ugyan sohasem fejlődött ki teljesen, az Anjou befolyás azonban e tekintetben sem maradhatott minden eredmény nélkül. Hogy e királyi családnál a címerészeti jelmez dívott, az egykorú bécsi képes-krónikában (*Marci Chronicon de gestis Hungarorum*) előforduló Nagy Lajos királyunk miniature képének ezüsttel és veressel nyolczszor pólyázott s Volfger comesnek, Hedrich testvérének arany félholddal és csillaggal ékeskedő veres dolmánya bizonyítja. ¹⁾

Egyébiránt hogy a kötelező öltöny-jelzési intézmény Magyarországon sem volt egészen szokatlan, azt a zsidók esete világosan mutatja, kik ugyanis a XIV-dik és XV-dik századok általános európai szokása szerint, a Zsigmond korabeli

¹⁾ A bécsi cs. kir. könyvtár 7867. szám alatti XVI-dik századi kéziratában Szent István képe látható; a király dolmány-kelméjébe magyar kettős-keresztnek vannak szöve. (*Magyar viseleti képek a pécsi cs. kir. könyvtárban. Römer Floris Arch. Közlemények. Pest, MDCCCLXXI. VIII. k.*)

Corvinus Mátyás király, szemtanuk bizonyossága szerint, az ünnepélyek alkalmával felváltva arannyal átszőtt fehér-zöld majd veres kelméjű dolmányt viselt. (*Eschenloer Geschichte der Stadt Breslau, II. k.*) A pfalzi követek jelentése szerint Mátyás király és Beatrix házassága alkalmával Budára vonuló királyi násznép közt a király előtt lovagló komornokok öltözéke a királyi címer színeit viselte.

budai törvénykönyv 193-dik cikke szerint is különleges öltözékre szorítottak; állott pedig ezen öltözet a ruházat fölé vetett veres köpenyben (pallium), melynek legfeltűnőbb helyén gyűrűformájú sárga ruhadarab volt látható, és csuklyának (capucium) nevezett csúcsos kalapban.¹⁾

Ámbár a középkori heraldikai öltözet sok tekintetben megvetendőnek s a jelenkor viszonyaihoz képest feleslegesnek látszik, annyi azonban bizonyos, hogy egészben véve merev szabályossága bizonyos ünnepélyességgel bír, s az akkori codexek és falfestmények alak csoportozatainak szem kápráztató élénk heraldikai szín-tarkasága az ezer-egy éjszaka tündér-meséinek képeire emlékeztet.

Azonban a címerek közlekedési, közrendészeti s decoratív jelzési feladatánál sokkal fontosabb volt azoknak jogi jelentősége.

A hűbéri s jelesül hazánkban az úgynevezett ősiségi birtoklás-jog a vérleszármazás rendéhez levén kötve, legfőbb kellékét, hogy úgy mondjuk vezérfonalát genealogiai ismeretek képezték. Kezdetben azonban a leszármazási ágak rendben-tartása, a nemzetségek állandó jelzési módjai és az anyakönyvek hiánya miatt sokszoros nehézségekbe ütközött. A keresztelő könyvek a XVI-dik század kezdetén még csak szórványosan fordultak elő. Nálunk, a rendes anyakönyvi vezetés a veszprémi püspöki megyében 1515-ben,²⁾ merült fel. Az angoloknál 1537-ben és Franciaországban 1539-ben királyi rendeletek által hozatott be.

Akkoráig egyedül a nemzetségi és családi szerződések, végrendeletek és az adomány-levelek képezték a vérleszármazás kimutatásainak forrásait. Ez okiratok azonban minden fontosságuk mellett is a régtől fogva apró ágazatokra szakadozott nemzetségek genealogiai kérdéseinél, az akkori rossz közlekedési viszonyok és az illetők írástudatlansága miatt vajmi nehezen voltak egybe-gyűjthetők, és hogy más részről a közbiztonsági mostoha viszonyok, a kapzsi vér-rokonok fondorkodásai valamint az idők enyészítő hatása által ez okiratoknak tetemes része könnyen veszendőbe is mehetett, bővebb magyarázatra nem szorúl, —

¹⁾ „*Dy Juden schollent auch gewant tragen, da sey man sy irkennet: uber auler ir klaidler eynen rothen mantel, und an der aller sichersten stadt eynen gilben fleck, den man nit mäg uber spannen.*“

Ez öltöny-kényszer alól, mely a mohácsi vészig tartott, csak nagy ritkán kaphattak egyesek felmentést, mint pl. Mendel Jakab és családja, zsidó főnöksége kiténtetéseül *in signum praefecturae suae* Ulászló király által Zalkán váci püspök 1517-dik évi levele bizonyosága szerint (eredetije Pozsony városa levéltárában), és Zakarias pozsonyi orvos „*ut eo tutius et securius infirmos visitare queat*“ 1511-ben.

²⁾ A veszprémi püspöki megye említett zsinatának végzése szerint: »Item quilibet Plebanus faciat registrum seu librum, in quo conscribat nomina baptizatorum, parentum, compatrum et comatrum, diem et annum, ad eum finem, ut quando opus sit, reperiantur affinitates spirituales et anni baptizatorum, et quod liber maneat in ecclesia.« *Péterfi. Concilia in Hung. celebrata. Pars I. Possonii. 1741. 255. l.*

pedig gyakran egyetlenegy irat hiánya miatt egész nemzedékek vérközösségének fonala örökre megszakadhatott.

E bajon részben segíteni az állandó nemzetségi nevek és címerek voltak hivatva. A vérközösség nyilvántartásának e két módját eleinte leginkább a keresztes vitézeknek hazájukból s rokonaik köréből hosszú időre való eltávoztása, sőt nem ritkán állandó elszármazása igényelte és hozta gyakorlatba, mivel az ily messze földre kelt vitézek a közös néven s a közös címeren kívül egyéb vérrokonsági bizonyítékot alig vihettek magukkal. Ezekről őket sem a sors csapásai, sem az idők őrlő foga, sem a kapzsi rokonok többé meg nem foszthatták.

Az állandó nevek a legtöbb nyugati népnél a XIII-dik században nem tartoztak többé a ritkaságok közé; sőt Francia-, Német- és Angol-országban már a törzsnemzetségek ágai is külön családi nevekké dicsekedhettek.

A magyaroknál ugyan a szoros értelemben vett családi vagyis állandó vezetéknevek csak a XIV-dik század folyama alatt kezdtek terjedni, de a nemzetségi nevek már a XIII-dik században diplomatikai használatban voltak. Kéza Simon, IV-ik László király idejében, bele nem értve az idegen származású nemzetségeket, 108 magyar törzsökös őst nemzetség létezését említi.¹⁾

A nemzetségek és családok állandó neveivel léptek fokenként előtérbe azok állandó címerei is.

E címereket, az egy nemzetségből származott leágazások, azaz családok rendesen közösen használták. „A családi címerek azonossága vagy különbözősége — ugymond Botka Tivadar — egyike azon biztos érveknek, melyek segítségével a középkori magyarországi családoknak közös vérségét vagy különbözősét, néha minden más adatok nem létében, biztosan meghatározhatjuk“ (Századok 1873. 570. l.).

Bármi hiányosak és gyérek legyenek is ekkoráig régi nemzetségi címereinkről való ismereteink, mégis veterán tudósunk imént idézett állítását már azon csekély számú nemzetségi címerek által is nagy részben igazoltnak látjuk, a melyeket a legújabb időben tudósaink közül különösen Nagy Imre, fáradhatatlan kutatásai alapján ilyenekül constatólt.

Igy pl. a Pécz (Peech) nemzetség *pantallért* — V. Táb. 46. á.²⁾ — Győr (Jeur) nemzetség *lilíomot* — VI. Táb. 50. á.³⁾, — a Drusina (Drusma) nemzet-

¹⁾ Centum enim et Octo Generationes pura tenet Hungaria, et non plures, aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, advenae sunt, ultra ex captivis oriundi — »Magistri Simonis de Kéza De Originibus et gestis Hungarorum. In lucem emittit Joſefus Podhradczky. Budae 1833. 13. l. »Cum pura Hungaria plures Tribus, vel Progenies non habeat; quam Generationes Centum et Octo“ U. o. 76. l. A XIV-dik századi bécsi képes krónika szerint a magyar törzs-nemzetségek száma szintén 108 volt. Megjegyzendő azonban, hogy a magyar nemzetségek később nemcsak az idegen jövevények által, de az idők folytán hatalomra vergődött főurak ivadécai által is tetemesen megsaporodtak.

²⁾ Marczaly Miklós címere lásd 58. l.

³⁾ Soni Józsa címere lásd 58. l.

ség, melyhez a híres Garai család tartozott — ágaskodó kigyót — V. Táb. 41. á., viselt czímerében. A Héder (Heydrich) nemzetségből származott Héderváriak, Gissingiek vagyis Német-Ujvári grófok, Tamássyak, Zekesői Herezegek és Rohoncziak s a részben osztrákká lett Pernstein, Forstenstein, Kobelsdorf családok nemzetségi czímere „*veres mezőben három ezüst czölöp*“ volt. — IV. Táb. 33. á. V. Táb. 39. 40. á.

Az Aba — IV. Táb. 27. á. — és a Vigmán (Bygmán) — IV. Táb. 31. á. nemzetségbeliak pólyákat, — a Rátoldok veres mezőben arany hársfa-levelet¹⁾ — III. Táb. 20. á., — az Osl (Ost) nemzetség ágai, jelesen a kihalt Kanizsai — 58. l.²⁾, a Lóosi és Hédervári gróf Viczay (1873. †) és az Ostffi családok arany mezőben szárnyas fekete saslábat viseltek.

A Gut-Keled nemzetség ágai, úgy mint az Ecsedi és a Somlyai mellék-ágakra szakadt Báthoriak, a Stanislófiak, Zeleméryek, Chatáryak, Kis-Várdai Várdaiak, valamint a Gathály, a várkonyi báró és gróf Amade († 1845.), a Málczay, Ráskay, Butkay s Márky családok veres vagy kék mezőben viselt ezüst ékezeitekről ismerhetők fel — 46. l. 1. á. — VI. Táb. 48. á. VII. Táb. 61. á.

A Loja vagyis inkább Woya nemzetségnek, melyből a Csömöri s Zai-ngróczy gróf Zay család származik, hasított paizs volt czímere — III. Táb. 21. á.³⁾

A Buzád nemzetség ökörfejet viselt czímerében.⁴⁾

A Garázda nemzetséghez tartozó Mecsinczei (később Keresztúri) Garázda, Horogszegi Szilágyi, Széki gróf Teleky, Sajó-keresztúri Keresztury és Cesinge részben még most is virágzó családoknak közös eredetök jelét czímerökben a kőszáli vad kecske képezi.⁵⁾

¹⁾ E czímer mázai a bécsi képes krónika miniatürején láthatók. 30. l.

²⁾ Kanizsai István főajtónálló (1386—1420.) czímeres pecsétét 1407. évi okmányról Wagner (Decas I. Fig. 9.), — III. János esztergomi érsekét (1387—1418.) Batthyányi (Leg. Fecl. Hung. I. 197. l.), Wagner (Decas. I. Fig. 10.) és Nagy Iván (*Magyarország családai. VI. k. 66. l.*) sat. közölték.

³⁾ Vess össze Hazai Okmánytár VI. 152. l.

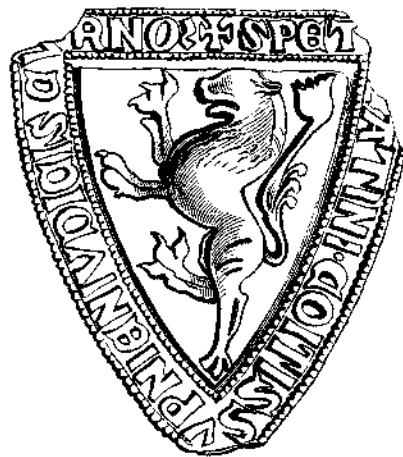
⁴⁾ A Buzád nemzetségből származott Alsó-Lindvai Bánffy család, melynek Kristóffal 1641-ben magva szakadt, szintén az ökör-fejet viselte, mely koronából növe ábrázoltatott. Az említett család czímerének oromdíszét is az ökörfej nyakostól, de koronátlan sisakból kiemelkedve képezte (Nagy Iván, *Magyarország családai I. k. 161. l.*)

⁵⁾ Közös czímer-levelőket Zsigmond királytól nyerték 1409-ben, mely szerint czímerök a paizs ezüst udvarában lángokból kiemelkedő kőszáli vadkecske (*capra sylvestris*) aranyozott szarvakkal és körmökkel, mely első lábával zöld fenyőfát tart. A paizs fölötti sisak koronájából a vadkecske a fennebbi mód szerint emelkedik fel. A foszladék mindkét oldalról ezüst fekete. (Nagy Iván, *M. orsz. családai 10 k. 706. l.* A gróf Teleki család czímerében a vad kecske veres mezőben ágaskodó helyzetben ábrázoltatik.

A Hunt-Pázmán nemzetség címere veres mezőben ezüst kutya-feje ábrázolt (bécsi képes krónika miniatürajén 12. l.) ¹⁾

A Csanád nemzetség címerében varjú (holló?) — a Hermán nemzetség címerében két lábú arany sárkány (bécsi képes krónika; 30. l.) — V. Táb. 38. sz., — a Buzád nemzetséggel egy törzsből származott ²⁾ Hadoldében (Haholt) pedig ezüst mezőben veres koponya töredék fekete szarvakkal volt látható. (U. o. 30. l.)

A Spanyolországból Imre királyunk alatt beköltözött Simon és Bertram testvérektől származott — Horváth István és Podhradczky József által úgynevezett Misca nemzetség, melynek főága Nagy-Mártoni (Mertersdorf) név alatt virágzott „veres mezőben sast”, ³⁾ — a Csák nemzetség — mint az itt közölt Péter nádor 1278-iki pecsété »* S. PET(RI. PAL)ATIRI. COMITIS. SUPRINIENSIS. QV(m)ANO. « (Sigillum. Petri. Palatini. Comitis Supruniensis. Judicis Cumanorum) mutatja, oroszánt ⁴⁾, — a Konrád nemzetség pedig ezüst fejű és lábú fekete madarat viselt címerében. (Bécsi képes krónika 29. l.)

A Balogh nemzetség címer-alakja a kétfejű sas volt. ⁵⁾

¹⁾ Az e nemzetségből származott Ghymes és Gácsi gróf Forgách családnak Mária királynő, illetőleg Zsigmond király előtti régi címer-alakja Bél Mátyás (Notitia novae Hungariae. T. VI. 383. l.), és B. Mednyánszky (Taschenbuch f. d. Vaterländ. Geschichte. Wien, 1827. 420. l. U. o. 1822. é. f. 130, 139. l.) szerint fél-farkas, — Moesáry szerint fél kutya — (Nógrád vármegye ismertetése. Pest, 1786. IV. k. 56—57. l.) a bécsi krónika miniatürajén is határozottan kopó fej volt. E nemzetségi címer, a Hund német szóra vonatkozó beszélő címer lehetett.

²⁾ »Generatio vero Wuzad per regem Stephanum, filium Secundi Bele introducitur in hungariam. Ex isto origo procedit Wusabani, et exinde Haholtbani.« (Chronicon Hungarorum Posoniense (Edit. Franc. Toldy) Budae, MDCCCLII. 27 l.)

³⁾ »Generatio quoque eorum in Scuto Aquilam ferre solet, quam alii Milites, Comites in Hispania deferre non praesumunt. Ea propter quidem, quod exercitum Soldani de Tunisi, qui Maioricam et Minoricam insulas per naues intrando, et classes occupauerant, ceteris militibus Regis Arragoniae deficientibus, eorum generatio fertur expulisse. Unde Regni, et Communitatis militiae decreto est statutum, quod priori signo, quod fuerat totum rubrum sine aliqua expressa figura, in Aquilam mutaretur. Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum (Edit. J. Podhradczky) Budae, 1833. 84. l.)

⁴⁾ Ifj. Kubinyi Ferencz saját kovári levéltárából »Árpádkori oklevelek« című művében (I. Táb. 2. d.) közölte.

⁵⁾ Az e nemzetségből származott Rima-Széchi és Felső-Lindvai Széchy család († 1684.) címere, kiterjesztett szárnyakkal koronán álló kétfejű sas Széchy Mária, Wesselényi Ferencz, nádorné pecsétén. Széchy Miklós országbírónak 1391. évi függő pecsétén a korona még nincs meg; ellenben Széchy Tamásnak 1578. évi pecsétén a sas is koronás. (Nagy Iván. Magyarország családai. 10. k. 535. l.) Miklós-nak 1355—1358. évi országbírói nagy pecsétén a sas fejei koronáztak ugyan, de lábai alatt még

A Divék nemzetségből származott Cherményi (†), Besznákfalvi és Kernecezi Besznák, Nagy-Bossányi és Nagy-Ugróczi Bossány, — Divék-Ujfalusi Divéky, Prileszi Prileszky, — Jókuthi és Zomorfalvi Jókuthy, — Turesáni Turesányi, — Divék-Ujfalusi Ujfalussy, — Nagy-Zsámbokréti s Divék-Ujfalusi Zsámbokréty, — Deszeri (báró és nemes) Rudnyánszky, Rudnai és Divék-Ujfalusi Rudnay és Kesselőkeő (báró és nemes) Majthényi családok a *kék mezőben zöld fa alatt menő fekete medvét* ábrázoló címert közösen használják — VI. Táb. 56. á.¹⁾

Az ősrégi egy törzsből eredt Gyerő-vásárhelyi Gyerőffy († 1718.), Szamosfalvi Mikola († 1742.), Magyar-Gyerő-monostori Radó (†), M.-Bikali és Tamásfalvi Vitéz († 1732.), Magyar Gyerő-monostori Kabos és a Gyerő-monostori (gróf és báró) Kemény családok közös címere alakja *koronából kinövő sarvas*.

Az egy nemzetséghez tartozó Komlósi Komlóssy, Bilkei Gorzó, Dolhai Dolhay, Nagy-Ilosvai Ilosvay és Bilkei Lipcey családok közös címere: *veressel és kékkel fölénnyelt paizs; első tagjában arany korona, a másodikban kardot tartó kar, a harmadikban egymás felett két hal, a negyedikben egy halmon két természetes színű élőfa látszik.* (Nagy Iván. Magyarország családai. Pest, 1858. III. k. 341. l.)

+ A Szent-Iványi Szentiványiak, Óvári és Szent-miklósi Pongráczok, a Szmrecsányi Szmrecsányi, Nádasdi Baánok és a Pottornyai és Csáthi Pottornyai családok közös címere: *kék mezőben arany koronán jobbról arany kürt, balról felnyúló veres ruhás kar, ezek fölött pedig arany csillag.* (U. o. X. k. 641. l.) sat.

A véregység jelzésén kívül azonban még genealogiai tekintetéből a nemzetségi ágaknak egymás közötti heraldikai megkülönböztetése is szükségessé vált.

E heraldikai megkülönböztetés címertörések által eszközöltetett s a XIII-dik század középtájától fogva mindinkább tágasabb tért nyert. A legrégebb címertörés tudunkkal a flandriai Avesnis Bochart 1220. évi lovaspecsége tornagalléros ellenpecsétén fordul elő (Vredius Genealog. des Comtes de Fland. Tab. 53.)

Német-, Dán-, Svéd-, Lengyel- s részben Olaszországban az egy törzsből származott családok címertörései, a közös nemzetségi címere alapszerkezetének megtartása mellett, annak mázai vagy alakjai némi átídomításai, kevesbítése, szapo-

hiányzik a korona. (országos levél 4683. szjegy). A Széchy család pecsétét közölték Nagy Iván, Wagner (Dec. II. Fig. 9., 10.), Török. (Magyarorsz. primása II. R. 98. l.), Vincze Gábor (Arch. Ért. XIII. k. 232. l.) — A Széchyekkel egy vérből származott Balogh (de Balogh) gömör-vármegyei család szintén a két fejű sas címert viselte, mint ezt Baloghi Miklós gömör-vármegyei alispánnak 1345. évről fennmaradt pecsége bizonyítja (ország. levél 4515. szjegy)

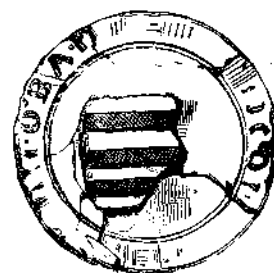
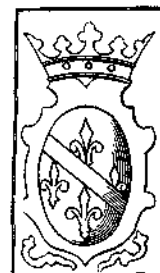
¹⁾ E címere a Rudnay család levéltárában levő 1424-dik évi okmány pecsétéről van közölve (levéltár jegye III. 38.): körirata »S. joannis . joca . de nova . villa.« ✱ A pecsétet Rudnay Béla (Arch. Ért. XI. k. 216. l.) közölte.

rításai, de különösen a németeknél és dánoknál leginkább az illető közös címerek sisak-oromdíszjeinek változtatásai által eszközöltetnek; ez utóbbi mód szerint, például az elzászi Ried-féle közös törzsből származott harminczhárom család, ugyanannyi különböző oromdíszszel különböztette meg magát egymástól (*Jahrbuch der Heraldisch-genealogischen Vereines. Adler. Wien 1877. 9. l.*)

A francziák és angolok, címertöréseiknél egymagával a családi megkülönböztetéssel be nem érik, hanem a leszármazás fokozatait, sőt a család tagjainak születési rendét is különleges alakokkal jelzik. E részletekig menő törési rendszer különösen Angliában oly tökélyre emelkedett, hogy az ottani nemzetségeknek úgyszólván teljes leszármazási táblái a címerekből összeállíthatók.

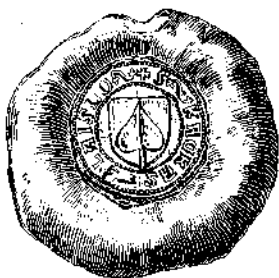
Magyarországban ez íziglen való címertörési rendszer, valamint a különleges törési alakok sohasem dívtak. Annak, hogy Anjou-házi királyaink a francia törési rendszert öseinknél meg kísérelték volna, legkisebb nyoma sem mutatkozik. András nápolyi királynak, illetőleg I-ső Johanna királyné férjének s I-ső Lajos királyunk testvér-öccsének a nápolyi érseki székesegyházban levő sírköve címéréen ugyan a *galandos* törés fordul elő, de ez Andrásnak nem magyar királyfi, hanem csakis nápolyi trónosztályos minőségére vonatkozhatik.¹⁾

Hazánkban a címertörési alakok számváltoztató s az úgynevezett *közönséges heraldikai* alakocskákkal megtoldó törési módszer lépett életbe, melynek némi homályos nyomai már legrégibb nemzetségi címereinken mutatkoznak. Így a többi közt az alakok szám-változását illetőleg az Aba nemzetségbeliek közül: Mokyanus nádor 1286-dik, Omode nádor 1299-dik — IV. Táb. 27. á., — Tamás erdélyi vajda 1328-dik, Kálmán győri püspök 1368-dik évi titkos pecsétén (*orsz. lvtár 5815. szjegy*) — VII. Táb. 61. á. — csak egy pólya, — ellenben Demeter tárnokmester 1336-dik, István alor-szágbíró 1380-dik évi pecsétén (*A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család okmány-tára. 1 k. 45. l.*) és Tornai János sírkövén (*lásd 76. l.*) két, — Miklós erdélyi vajda 1280. évi pecsétén három pólya (*országos lvtár*) — VI. Táb. 57. á., — Dózsa nádorén hatos pólyázat — VI. Táb. 58. á. és ennek fia, Jakab, szabolcsi főispán (évnélküli XIV. századi okmányon) itt közölt címéres pecsétén pedig *nyolczas pólyázat* látható. (*N. múzeum. Kállay lvtár. Sec. XVI. Nr. 39.*)

¹⁾ Andrásnak a tört-címéres sírkövét Ipolyi Arnold »A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest MDCCCLXXVIII.« című művében 29. l. 16. á. közölte. E műemlék az említett király halálánál sokkal későbbi, s mint kerekded perge keretű paizsa (écu cartouché) s részben koronája is mutatja, a renaissance-korban készült.

A Ráthold nemzetségből származott Miklós alországbíró 1238-dik évi — III. Táb. 20. á., Oliver tárnokmester 1347—1352-dik (orsz. *lvtár* 537. *szjegy*),

István budai prépost 1361-dik évi, Kazai Kakas László »* S *KAKAS ~ ~ LAISLO* « itt közölt 1380-dik évi ¹⁾, Kaplai János országbíró 1394-dik (országos *lvtár*) s Ilsvai Lesták nádor 1396-dik évi (orsz. *lvtár*. 6162. sz. *jegy*) okmányon függő pecsétén — VII. Táb. 62. á. — csak egy, — Róland nádor 1299-dik évi (nem címerezes) pecsétén két (orsz. *lvtár* 1880. *szjegy*), 1255-dik évi címerezes pecsétén pedig (orsz. *lvtár* 214. *szjegy*. — VI. Táb. 60. ²⁾) — valamint Mátyás comesnek, Róland fiának ³⁾ SIGILLUM(athi)Θ

Α(ο)ΜΙΤΙ(s) fölíratú 1281-dik évi — a *czímer-kátfők* fejezetében közlendő — lovas pecsétén is három hársfalevél fordul elő.

A Guthkeled nemzetség címere ékeinek számát és sorrendét illetőleg, többi közt Leustach 1236-dik évi (lásd 46. l.), valamint Rosályi György 1358-dik évi (orsz. *lvtár* 4766. *szjegy*) pecsétén négy ellen-ék, — Hodus comes 1272-dik évi pecsétén (u. o. 791. *szjegy*) három ellen-ék 2—1 látható — VI. Táb. 59. á. — ugyanannyi éket, de nem ellen-ékeztve, használtak címereikben Báthory István nádor (Wagner: *Collect. geneal. hist. ill. Hung. familiarum. dec. I Fig. 3.* — *Képatlasz az Arch. Közlemények II. kötetéhez. Pest, 1861. Kiadatlan Magyar érmek és pecsétygyűrűk. I. sz.*) és a Báthory házbeli erdélyi fejedelmek is. Báthory István országbíró »S. comitis Stephani de Bator« 1477-dik évi pecséte (orsz. *lvtár* Ladul Paul. Fasc. 6 Nr. 2) — VI. Táb. 48. á. — a paizs baloldaláról kiszökellő három éket tüntet fel. Báthory Miklós országbíró 1578-dik évi címerezes pecsétén hatos

¹⁾ E pecsétet hr. Radvánszky Béla (Századok 1880-dik é. f. 484. l.) közölte.

²⁾ E pecsét a sphragistikai ritkaságok közé tartozik. Mint körirata mutatja »SIGILLUM DOMINICI MAGISTRI REGIS HUNGARIE« eredetileg nem is Rólandnak, de egy másik Ráthold-nemzetségbeli tagnak, Domonkosnak számára készült, s az említett nádor annak belső mezejébe a maga nevét »S. ROLANTI MGR« pótlólag vésette. Az okmányt, melyen e pecsét függ, Róland nádor és Vince nyitrai püspök adták ki. Róland az okmányban nádornak ezimezi magát, holott a pecsétén még csak magister címet visel. E körülmény azt bizonyítja, hogy az említett Domonkos-féle pecsétet Róland már nádori méltósága előtt is használta. Ki volt Domonkos, a pecsét első tulajdonosa? egész biztossággal meghatározni nem merjük. Hogy ország zászlósa volt, az a pecsét köriratából, annak lekopott hézaga mellett is világosan kitűnik. Nem valószínűtlen, hogy az 1230—1232. években országbírói méltóságot viselt Dominicus volt, mely esetben az illető pecsét, a 46. lapon említett Lestáknak és Péternek, Patha fiának címerezes pecséteit is legalább az illető okmányok keletei után ítélve — régiségre feltűnőnek, s következtetésképpen a magyar főúri címerezes pecsétek közt a második legrégiebbnek lenne tekintendő.

³⁾ Róland mint szlavoniai bán és Zala vármegye főispánja 1263-ban szintén három hársfalevelet viselt címerezében (orsz. *lvtár* 537. *szjegy*).

ékezetet (u. o. *Neo aqvist. Tasc. 9 Nr. 81.*), István szlavoniai bán »* SIGILLVM SPERHIBVR . TOCIZIS . SCLAVONIE« 1250—1259-diki pecsége paizsán jobbról kinyúló két éket viselt, — VII. Táb. 63. á. ¹⁾

A Héder-nemzetség magyarországi ágai három, ellenben az ausztriai Pernstein grófok (1446. †.) két czölöpöt viseltek czímerökben (*Adler. III. Jhrgang. 77. l.*)

Egyébiránt, arról, hogy az imént felhozott czímer-alakok szám- s elhelyezésbeli változatai részben a pecsét-metszők s a címertulajdonosok hanyagságának is volt tulajdonítható, annál kevésbé kételkedhetünk, mert általában ősünk, eredeti czímer-alakjaiknak, különösen a színképeknek s czímer-daraboknak rendkívüli szigorral való megtartásával — mint ezt országunk czímerének pályázatainál is tapasztalhattuk — nem igen dicsekedhettek.

A czímer főalakjainak módosulatain kívül, hazánk nemes családai címereiben, az azokba mellékesen fölvevő közönséges heraldikai alakocskák, úgymint a csillagok, félhold, keresztcskék sat. általi törések nyomai is már elég korán mutatkoznak. Így a többi közt a fennebb idézett Ráthold nemzetségbeli Róland nádor 1255. évi pecsége czímerén a három hárslevél 2—1 közt a paizs közepében egy kettős kereszt van — VI. Táb. 60. á. — Az Aba nemzetségből származott Tornallyai Tornai család — mint Tornai Jánosnak a tornallyai templomban mai napig fennálló 1406-dik évi a túlsó lapon közölt »hic . iacet torne iouos + obut . anno . m.cccc. ferto . annu« feliratú sírköve mutatja — két pályás czímerében az első pályára fölé keresztet alkalmazott, mely egyszersmind az említett család címere oromdíszének — a vadkan fejet átszűrő zarándok-bot felső vége gyanánt — kiegészítő részét képezi. ²⁾

Az oromdísz-törések hazánkban leginkább a német heraldikai befolyás által nyertek tért. E törési módszert követve, többi közt a Divék nemzetséghez tartozó ugyanazon egy címerezes paizst használó családok közül, czímer-paizsuk oromdíszeként a Rudnayak medvét, a Rudnyánszkyak (a bárói ág) arany s kékkel és kék s arannyal vágott sasszárny közt álló medvét, a Prileszkyek bárdot tartó medvét, az Ujfalusyak fekete sast, a Majthényiak pedig három fekete strucc-tollat vettek fel.

¹⁾ Thallóczy L. az *Arch. Ért. XIX. k. (366 l.)* közölte.

²⁾ A zarándok-bot és a kereszt kétségkívül a Tornai család egyik ősének szent földön jártát jelzi. A szintén Aba nemzetségből származott Dózsa nádor 1322-dik évben kiadott oklevelen függő pecsétén — VI. Táb. 58. á., — a paizs mellé helyezett két zászlón négy-négy keresztcske a paizs felett pedig egy kereszt látható.

A címereknek diplomatikai erővel bíró jelentőségek, tulajdonosaikat a körülményességig jelző képességekben rejlett.

A címerek történeti keletkezéséhez képest ugyan, valamint alkalmazásuk minden ágainál úgy a pecséteken is kezdetben csak a fejedelmi és főnemesi személyek által alkalmaztatottak volt, mindamellett a címeres pecsétek, sem a legmagasabb körök, sem általában a nemesség kizárólagos jogát nem képezték. A nemesi osztály nélkülözhetetlen attribútumai közé sem tartoztak.

Verböczy szerint, a címer a nemességnek nem lényeges kelléke, de annak előnyére szolgál. — Ugyancsak e törvénytudós szerint magával a címer-adománynyal a fejedelem még nem nemesít, mert a városiaknak és a plebejusoknak is vannak címereik, melyeket a fejedelemtől kaptak, a nélkül, hogy az adomány miatt az igaz nemesség közé számíttatnának.¹⁾

A polgári elem korán kifejtett helyhatósági jogélete a pecséteket, ezek pedig a címereket a nem nemes osztályoknál csakhamar felszínre hozták. Annyi bizonyos, hogy a szabad kulcsos (királyi, birodalmi) városok nemcsak valamivel előbb bírtak pecsétekkel mint az alsó nemesség, de pecséteik, jogi fontosságra nézve, a nemesekéit sok tekintetben felül is multák.

Verböczy a pecséteket *közhitelességű (authenticum)* és *nem közhitelességűekre (non authenticum)* osztályozván, amazok közé a fejedelmi, az ország

¹⁾ » Nobiles utroque modo creati et eorundem cuncti haeredes, per lineam virilis sexus, legitime descendentes, (si etiam arma, seu insignia nobilitaria, aut literas super armorum figuris et collationibus editas non habent) veri tamen semper Nobiles censentur. Arma enim a Principe cuiquam concessa, non sunt de necessitate, sed solummodo de bene esse Nobilitatis. Nam armorum collatio, simpliciter facta, non nobilitat quenquam, cum etiam civium et plebeorum hominum multi habeant armorum insignia per Principem donata; per haec tamen in numerum Nobilium non computantur. Ad Nobilitatem itaque comprobendam non petuntur in Iudicio exhiberi insignia vel arma nobilitaria, sed solae literae Donationales, vel Statutoriae, cum declaratione possessionariae collationis editae, produci debent; . . . » (*Tripartitum. Pars I. Tit. VI.*)

törvényes bírái, a káptalanok, conventek és a városok pecséteit, a nem közhitelességűekhez pedig a nemesek „*peculiaribus armorum insignibus exsculpta et effigiata*“ pecséteit számítja (*Tripartitum. Pars II. Tit. 13.*). Ez utóbbi pecsétek alatt semmiféle örök-jogügy véghez nem mehetett. Sőt a megyés püspökök, az auraniai perjel, az ország főbírái, a szabad és örökös grófok, (*perpetui liberi comites*) s a rácországi despota kivételével, nemcsak hogy a többi főurak tulajdon címerezes pecséteik alatt ügyvédet nem vallhattak, de örök-bevallási ügyeiket is mindenkor az ország rendes bírái s a hiteles helyek, a káptalanok és conventek előtt kellett elintézniök.

Már a XIII-dik század kezdetén jelvényekkel ellátott városi pecsétek fordulnak elő, sőt állítólag Páris városa hajót ábrázoló (későbbi címerezes)-pecsét jelképét már Fülöp Ágoston királytól 1190-ben nyerte. Lüttich már 1200-dik évben jelképes pecséttel dicsekedhetett, s hogy az utóbb említett század első felében a polgári elemű helyhatóságok pecsétei hazánkban sem voltak többé ismeretlenek, II-dik Endre királyunk 1224-dik évi kiváltságos-levele bizonyítja, melyben az erdélyi szászokat pecsét használatára jogosítja fel „*eisdem concessimus quod unicum sigillum habeant*“ (*Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens 1857. 30. l.*) A polgári elemű helyhatóságok e legrégibb pecséteinek jelképei azonban még paizs nélkül fordulnak elő, tehát pusztán sphragistikai alakok, rendesen várerősségeket vagy az illető városok védszenteit ábrázolva.

A XIII-dik század folyama alatt a városi pecséteken ugyan már a címerezes paizsok is elő tűnedeznek, de ezek csekély kivétellel tulajdonképen nem is a városoknak, hanem azon ország, tartomány illetőleg uralkodóiknak s véduraiknak címereit képezték, a melyek s a kik alá az illető városok tartoztak.¹⁾

Az Esztergom városának az országos levéltárban (687. szjegy) őrzött 1269-dik évi okmányon függő kettős nagy pecsété, Magyarországon a legrégibb eddigelé ismert évszámilag kimutatható városi pecsét, melynek hátlapján már (a város latin vagyis olasz lakosai részére) a királyi kegyelem engedélyezte magyar pólyás címer²⁾ látható. A pecsét előlapja a város sphragistikai váralakját viseli. Előlapján »SIGILLVM LATINORVM CIVITATIS STICORIENSIS« hátlapján pedig »SECRETVM LATINORVM CIVITATIS STICORIENSIS« körirata

¹⁾ Így többi közt Ausztria XIII-dik századi városai pecsétei közül: Német-Ujhely pecsétének várbaftái között s Krems pecsétének hársfa oldala mellett, az osztrák pólyás paizs; Tula városának pecsétén pedig a szt. Antal keresztől jobbra az osztrák pólyás, balra a régi német birodalmi egyfejű sassal ellátott paizsocska látható. (*Karl Lind. Blätter für Ältere Sphragistik. Wien, 1878. Taf. XIII. Fig. 2. 6 Taf. XIV. Fig. 8.*)

²⁾ Esztergom fenn említett 1269-dik évi és a Pray által 1330-dik évről közölt (*De sigillis. Tab. 10. Fig. 8*) pecsétén 4 pólya fordul elő; e város XIV-dik századi mesterileg metszett pecsétén, melynek eredeti nyomója a magyar nemzeti múzeum régiségára pecsétosztályában őriztetik, nyolczas pólya

van. — VII. Táb. 64. á. — E pecsét, a pólyák után ítélve, melyek ugyanis 1269-ben Árpád-házi királyaink által már nem használtattak — minden bizonynyal a fennemlített évnél régibb eredetű s aligha II-dik András király idejéből nem származik.

Pest-Ujhegy (a mostani Budavár) 1337-dik évi kettős-pecséte előlapján is még csupán sphragistikai három tornyú vár áll, hátlapja azonban már a magyar nyolcz pólyás címeres paizsszal van ellátva (*országos ltár 3110. szjegy*). Az előlap körirata »SIGILLVM ROVI CASTRI PESTENSIS«, hátlapjáé »* S. RAC. SVB CORCLAVI. PEST. CASTRI. VERBA (így!) SERACI.« — VIII. Táb. 67. á. — ¹⁾ Anjou-korból származott kegyúri címeres városi pecséteink közé számítandók még többi közt: a már említett Kassa városának I-ső Lajos királyunk által adományozott 1369-dik évi címeres pecséte, — Ó-Buda (1495-dik évi okmányon. *országos ltár 8109. szjegy*) »SIGILLVM CIVITATIS VETERI BUDENSIS« köriratú pecséte. — VII. Táb. 65. á. — mely utóbbi pecsét képalakjának, a várnak tornya jobbfelől a nyolcz pólyázattal és az Anjou-liliomokkal hasított paizstól, balról pedig a lengyel sasos paizstól van oldalozva; e két címeres paizsocska nyomán a pecsét keletkezésének kora egész biztosan I. Lajos királyunk lengyel trónra jutása és halála, vagyis az 1370—1382-dik évek közti időre tehető. — Kőszeg ²⁾ és Telki-

látható. E pecsétet Baranyai (*Disquisitio notitiarum antiquarum liberae Regiaeque civitatis Strigoniensis et arcis — archi-episcopalis. Pest, 1820.*). Knans Nándor (*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Strigonii 1874. 65. l.*) közölték. Egyébiránt az említett város későbbkori pecsétein — midőn már az említett pólyás címer elkülönző helyi nemzetiségi jelentőségét elvesztve a szoros értelembbe vett városi címerrel összeolvadt — hatos pólyázat is használtatott. (*Tagányi Károly. Magyarország címertára. Budapest, 1881. I. 32. Táb.*)

¹⁾ A Budavárának polgárai által 1402-dik évről kelt a váci polgárokhoz intézett átirat »S CIVITATIS BUDENSIS.« köriratú címeres pecsétén három pólya van. Ugyan e város egy más 1433-dik évben kelt okmányon függő, a bécsi városi levéltárban őrzött pecsétén nyolcz pólyázat látható. Az 1402-dik évi pecsétet *Thallóczy Lajos* (*Arch. Ért. XII.*

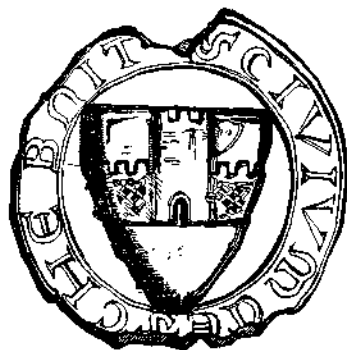
k. 211. l.) közölte. Az 1433-dik évi pecsét metszete a bécsi »*Mittheilungen der K. K. O. Central Commission etc.*« 1871-dik évi folyamában (XVI. k. CIII. l.) legújabban pedig *Lind Károly* »*Blätter für Ältere Sphragistik. Wien, 1878.*« című művében *Taf. 30 Fig. 9* jelent meg. Az 1402-dik évi pecsét paizsán két ormozatlan bástya, az 1433. évi pecsét paizsa tetején pedig három ormú két bástya látható.

²⁾ Francia liliomos és magyar nyolcz-pólyás hasított címeres paizsát Kőszeg városa valószínűleg még Róbert Károlytól nyerte, mert I. Lajos és I. Mária királyi címereiben már a pólyák foglalják el a paizs jobb felét a liliomok pedig balfelől vannak. E pecsét eredeti nyomója az említett város titkos levéltárában őriztetik. Ezen pecsét legrégibb nyomata egy a pannonhalmi levéltárában őrzött 1949-dik évi oklevélen látható. (*Tudománystár XIII. k. 320—322 l.*) Jelenlegi címerét a városnak —

bánya¹⁾ valamint Breznóbánya, Kőrmöcz- és Libethánya pecsétein a magyar pólyával és francia liliomokkal hasított paizsok szintén Anjou-kori eredetre vallanak.

A városi pecsétek pusztá sphragistikai képalakjainál és kegyúri címereinél sokkal fontosabb heraldikai jelentőséggel bírnak a városok szoros értelemben vett tulajdon címerei.

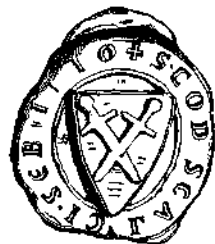
Legrégibb eddig ismert szoros értelemben vett tulajdon címerrel bíró városi pecsétünk Selmecz városának »S CIVIVM DE SCHEBNIT« itt közölt 1275-dik évi okmányon függő pecséte (orsz. ltár 923. szjegy). A pecsétpaizsán 3 ormostornyú várfal van, melyet Selmecz városa jelenleg is visel címérében. A paizs lekopott talapjában hihetőleg vagy a bányászat jelvénye: a csákány és a kalapács, vagy az említett város által címérében maiglan viselt sárkány volt ábrázolva.

Selmecz városa címeres pecsétén kívül ekkoráig más, határozottan évszámilag kijelölhető tulajdonképeni városi címert hazánkban az említett évtől kezdve, néhány évtizedig nem ismerünk. Általán véve az e nemű városi címerek a XIII-dik században egész Európában még ritkák voltak. Az osztrák városok pecségei közül az említett századból csak kettő mondható rendes tulajdonképeni városi címeres pecsétnek, úgymint Szent Pölten és Horn városa pecségei. (Lind. Blätter für Ältere Sphragistik XIV-dik Táb. 3. á. XV. Táb. 1. 5. á.). Bécsnek saját városi címere (veres mezőben ezüst teljes kereszt) csak a XIV-dik században — a Selmecz város címérénel évtizedekkel későbbben jelentkezett, s körülbelül egy időbeli Szathmár városa egy 1325-dik okmányon függő

(m. n. múzeum. Kállay ltár Nr. 105. fasc. 1)

»S. MINVS...DE...SOTMAR« köriratú s keresztes paizsában egy szaruzatot magában foglaló pecsétével. Brassó és Nagy-Szeben városok címeres pecségei szintén ez időből valók, mint ezt városi bíráik egy 1328-dik évi okmányon függő pecségei mutatják (országos ltár 2165. szjegy).

Brassó pecséte paizsában korona, az itt közölt Nagy-Szebenében harántos keresztbe tett két egyenes kard van.

mintán 1445-ben ezt fegyverrel uralma alá vette — Fridrik császár 1446-dik évben adományozta (Pannonhalmi ltár 85 cs. 16. 13). E címer: két mezőben két kapujú várfal, középsőben toronnyal; a kapuk felett koronák vannak. A paizsot két angyal tartja. (Chernel Kálmán. Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1877. I. Pest, 126 l.)

¹⁾ A vár tornyának két oldalán a hasított Anjou címeres paizsok láthatók. A pecsét egy 3481-dik évi okmányon a budai országos levéltárban őriztetik. (Lad. Paul. veres sz. 124.)

Városaink középkori címeres pecségei közül megemlítenéd még Száva Szt. Demeter (a mai Mitrovicz) városának 1388-dik évi függő-pecsége (orsz. ltár 7430. szjegy). A pecsét mezejében szent Demeter, mint az említett város nevére vonatkozó beszélő címertartó, jobbában zászlót, baljában pedig paizst tartva ábrázoltatik. A pecsét mezejében és paizsán még egy-egy csillag vehető ki. VIII. Táb. 68. á.

Egyébiránt még az egész XIV-dik század folyama alatt Magyarországon a pusztasphragistikai alakokkal és a kegyúri címerekkel ellátott városi pecsétek voltak leginkább szokásban.¹⁾

Városaink szoros értelemben vett saját címerei a XV-dik században kezdenek sűrűbben jelentkezni. A többi közt Eperjes két pályás, az első pályára föltt²⁾ három eper-virággal ellátott legelső címert, valamint Bártfa városa is vágott paizsát, felső kék mezejében két haránt keresztben tett arany nyelvű bárdal, melyek felett arany korona, alattuk arany liliom van, — alsó mezejében pedig a (kegyúri magyar) nyolczas pályával V. László királytól 1453-dik évben nyerte (Bártfa középkori műemlékei Miskovszky Viktor. Magyarországi régészeti emlékek IV. k. 27. Budapest, 1880. 84—85. l.). Késmárk, vágott paizsát, melynek felső kék tagjában harántos keresztben tett két egyenes kard van, s ezek föltt korona, alattuk rózsza, — alsó arany tagjában pedig két pályára látható, Corvinus Mátyás királytól 1464-ben kapta (Arch. Ért. VIII. k. 119. l.) sat.

¹⁾ A kegyúri címerek, mint címertiegészítő részek, még mai napság is adományoztatnak;

ekként például Szörény vármegyének, (Krassó vármegyével való egysülése előtt) 1877-ben nyert címere volt: »Kék mezőben, a paizs oldalait érintő két tornyú és nyílt kapujú ezüst vár; a tornyok között, a címert díszhelyén Magyarország koronás címert-paizsa, a jobb torony felett Herkules oroszlán, kacagánya, íve és fűtyköse a bal torony felett harántos keresztben tett bányász-kalapács és csákány lebeg — az utóbbiak mind aranyból. (Arch. Ért. XI. k. 37. l.) Némely földesúri hatalom alatt állott városok uraik címereit használták pecséteiken; így például Kőszeg városa a XV-dik században egyideig a Gara család örökségéjé, — Gyula városa pedig még a XVI-dik században is egykori földbirtokosának, a Gudkeled nemzetségből származott Maróthi János bánnak (1435. †.) címertét használta pecsétében: »

paizs mezejében ötágú korona van, melynek középső ága keresztet ábrázol,

a többi, kisebb hegyén csillaggal van ékesítve; a paizsfőben négy lefelé fordított ék látható, — a pecsét körirata: »s. civim : de . diula . iohannis . de . maroth . bani.« A pecsétet Haan Lajos egy 1560. évi okmányról közölte. (A Békés vármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat évkönyve. VI. k. B. Gyula, 1880. 83. l.)

²⁾ Eperjes mostani címertét I-ső Ferdinánd király adományozta: arannyal s kékkel fül-négylett, az arany tagban fekete sas három epervirágot tart, a kék tagban ezüst oszlopot tartó, kettős farkú arany oroszlán látható. (Arch. Ért. VIII. k. 93. l.)

Corvinus Mátyás királytól fogva, jelentékenyebb városaink már legnagyobbbrészt tulajdon rendes címerekkel bírtak

A címereknek polgári elemek általi felkarolása azonban, magától értetődleg az egyes városi helyhatóságon kívül a nagyobb polgári egyesületekre, jelestül a városok szövetségeire is kiterjedt.

Az utóbbi szövetségek tekintetében, a szepesi szászoknak 1307-dik évről fenmaradt közös címeres pecsége eddigelé legrégibb heraldikai emlékünknél (országos levél 1703. szjegy) ¹⁾. A pecsét mezejében hegyen álló két fától oldalozott csúcsos fedelű ormos torony áll, melynek oldalára a magyar kettős kereszt címerepaizs van téve. E pecsét még a kegyúri címeres pecsétek közé tartozik. Ezen pecsétre igen hasonlít a Bárdosy által (*Supplementum analectorum terrae Scepusiensis* 392. l.) 1294-dik évről közölt ugyan e szászok pecsége — de ez utóbbinál a kettős kereszt még csak a torony ajtajára s nem a paizsra van állítva.

Az erdélyi szász egyetem pecsége 1369-ig csupán sphragistikai szerkezettel bírt. A pecsét mezejében négy férfi koronát tart.

Az említett szász egyetem legelső közös címeres pecsége 1372-ből való, s körülbelül akkor is készült, mivel egy azon évben kelt okmányban újnak mondják, s már a lengyel sas látható rajta. E pecsét körirata: »S. OIBIRIENSIS PROVINCIA AD RETINENDAM DIGNITATEM.« Mezejében négyes karámba foglalt három paizsocska 2. 1. látható. A két felső paizs kegyúri címere; a jobboldali a magyar nyolczas pólyás s az Anjou-liliomos hasított, a baloldali pedig a lengyel sasos címert tünteti fel. A harmadik, vagyis az alsó vágott paizsocska felső tagjában korona, alsó tagjában pedig két tengeri tőklelél látható; ez már a szász egyetem címere volt. A három paizs felett liliomos korona lebeg — VII. Táb. 66. á. ²⁾

A Köln város iparosai 1396-dik évi egyesség-levelének 22 czéh-pecsége közt, már tizennyolcz rendes címerrel van ellátva. (*Der Deutsche Herold. Berlin. 1881. Nr. 2—3, 30—31. l.*)

¹⁾ A pecsét a következő csonka körirat maradt fenn »SI . . . VO . DE . DIP«.

²⁾ E pecsét metszetét egy 1381-dik évi okmányon függő pecsétről adjuk (ország. levél. 6881. szjegy.)

A szász egyetemenek »S. minus septem sedium Saxonicalium« köriratú kisebb pecsétén a két tengeri tőklelél helyett egy háromszög van, melynek mindegyik végén egy-egy tengeri tőklelél látható (*Bedeus. Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen. 1838. Taf. 1. Fig. 1.*)

A polgári elemű helyhatóságokon és a cézheken kívül azonban, már az egyes polgárok is elég korán használtak címeres jelvényeket. A XIV-dik század jogtudósai által felállított jogszabályzat szerint, a kik nem épen a polgári osztály legalsóbb rétegeihez tartoztak, utódaikra átruházható címereket viselhettek, amennyiben e címerek mások jogsérelmét nem vonták maguk után. Így Németországban az úgynevezett altbürgerek és az olasz városok polgári patricius családai rég időtől fogva állandó címerekkel dicsekedtek.

Sőt a XIV-dik század első felében (a zsidó községek pecséteiről lásd 70. l.), már egyes kitünőbb állású zsidók is tulajdon címeres pecsétet használtak,

melyeknek érdekes példányaira többi közt a zürichi, ueberlingeni, karlsruheni s a metzi levéltárakban találhatni. Az itt közölt zürichi zsidó címer, Mózes Menahem fiának egy 1329-dik évi okmányon függő pecsétén fordul elő, s három felső csücskeikkel érintkező 2—1 zsidó kalapot ábrázol. A másik pecsét

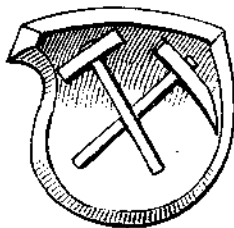

az előbbinél 23 évvel későbbi; Isra, a megbóldogult Samuel rabbi fiáé és címeres paizsában fejökkel érintkező gémes-kereszt módjára rendezett három halat tüntet fel.

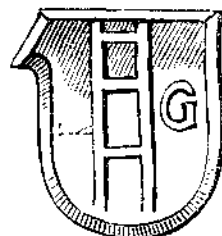
A polgári osztálybelieknek címer-alakjait többnyire a foglalkozásaikra vonatkozó eszközök, vagy a kereskedelmi bélyeg-jegyek képezték. Ily polgári címeres pecsét, a Schvartner által (*Introductio in art. dipl. Tab. II. Fig. 11*) ismertetett, Pozsony városában kelt 1433-dik évi adás-vevési okmányon függő Praitendorfer Péter pecsége. A pecsét paizsában két egymásnak háttal fordított nyesőké (horog?) van. ¹⁾

Ipolyi Arnold „Besztercebányai egyházi műemlékek története és helyre állítása“ (Budapest, MDCCCLXXVIII.) című művében a

XV—XVI-dik századból tíz besztercebányai polgári címert ismertet, melyek közül jelesen a keresztbe tett csákányos kalapácsos és a létrát ábrázoló címeres paizsok azonnal egykori bányász tulajdonosaikra vallanak.

Érdekes polgári címeres sírkövek találhatnak többi közt a bártfai (*Myskowsky*

¹⁾ Az illető okmányban a következő címerészetileg fontos tétel fordul elő »und der sach sint getzeugen, durch meiner fleissigen pct willen, die erbern und weisen Manner Kaspar Ventur geswornen purger, und Peter Praitendorffer mitpurger der Stat zu Prespurg mit ihren anhangenden *Insigeln*, in und iren erben an Schaden, der geben ist zu Prespurg am Samptzttag noch Ostern stb. (*Schvartner 133 l.*).

Viktor, *Bártfa középkori műemlékei. Magyarországi régészeti emlékek. IV. k. I. R. Budapest, 1879.*) és a nagyszebeni fő egyházakban (*S. Möckesch. Die Pfarrkirche Augs. Conf. verwandt zu Hermannstadt. Hermannstadt, 1839.*).

A mi a magyar nemesi rendet illeti, ez, a XV-dik századig, a testületi címerek tekintetében a polgári renddel szemben határozottan hátrányban állott.

Az erdélyi magyar nemzet, illetőleg a vármegyék közös banderialis sas-jelvényéről ugyan már egy 1331-ben kelt okmányban említés tétetik, melyben Imre, csicsói várnagy, mint az erdőntúli magyar nemzet egyeteme sas-jelvényének illetőleg zászlójának hordozója fordul elő¹⁾; e jelvény azonban, jóllehet az erdélyi magyar nemzet későbbi címérének eredetét szolgált, de annak hogy Báthori Zsigmond fejedelemig a harcztéren kívül a címerek tágasb hatályával is bírt volna, vagy pedig hogy címerezési követelmények szerint lett volna előállítva, legkisebb nyoma sincs.

A székely nemzet legrégebb címérében, Nagy-Ajtai Cserey Farkas szerint, egy kardot tartó pánczélos kart viselt, a kardra egy medvefő és szív volt tűzve s a kard hegyén korona volt látható. Cserey, mint 1766-dik évi Palmához írt levelében mondja, e címeres pecsétet maga is látta.²⁾ Annyi bizonyos, mint Jakab Elek igen helyesen megjegyzi, hogy »Hunyadi János erdélyi vajda 1446-ban használt holló címerű pecsétén s Drágfi Bertalan szintén vajda 1497-ben használt címeres pecsétén, sőt gróf Kemény József gazdag pecsét gyűjteményi művében, 1321-től Farkas Tamás vajdán kezdve 1529-ig, vagyis Tomory István erdélyi vajdáig, 12 vajdai pecséttrajz közül egyen sincs országos vagy nemzeti közjelvény. Ezek, mint szintén az al-vajda, székely ispánok, saját nemzetségi címereiket használták.« — (*Az erdélyi országos címerek története Századok 1867. 342. l.*)

Cserey, Palma és Dugonich András (*A magyarok uradalmaik. Pozsony, Pest, 1861.*) szerint a székelyek jelenlegi címerek alakjait: a napot és holdat, a törökök és a pór lázadás ellen tanúsított tevékenységek jutalmául Zsigmond királytól 1437-ben nyerték. Azonban e címer létezésére nézve is Báthori Zsigmond 1590-dik évi fejedelmi pecséténél³⁾ régebb bizonyítékkal nem bírunk.

¹⁾ »Comitis Nikolai filii Emich Castellani de Csicho ac Ductoris alias aquillae seu vexilli Universitatis regnicolarum hungarorum partium transilvanarum« (*Nemzeti társalkodó 1843. 21. sz. 323. l.*)

²⁾ »Alii contendunt, quibus et ego, quando vetustissimum sigillum cum circulari inscriptione: Arma trium generum Scythulorum, et vidi oculis, et manu tractavi, libenter assentior, insigne scilicet illorum, quod ad Annum 1437. circumtulissent, fuisse brachium humanum ferreo indumento undique tectum cum ense eminente in cuspide corona, cui cor, et caput ursi subiciebatur.« (*Palma. Herald. regn. Hung. specimen etc. 76. l.*)

³⁾ »E pecsétén — úgymond Jakab Elek — felül van egy nyílt korona, alatta egy szív alakú paizsban a császári sas, alatta, a Báthory címer; jobbfelől két egymás feletti mezőben az erdélyi nemze-

Pray (*De Sigillis* 87. l.) szerint, Zala vármegye nemességének 1232-dik évben kiadott bírói ítélete »SIGILLUM SERVIENTIUM DE SALA« köriratú függő pecsétén, a kettős kereszt látható. Pray, ezen állítását aligha hamis értesítésből nem meríté, mert az említett kettős keresztű pecsét helyett az illető okmány eredeti példányán, mely az országos levéltárban 182. szám alatt őriztetik hat függő pecsétnek, tehát a *vármegye előljárói magán pecséteinek* nyomai felismerhetők — azonban magokból a pecsétekből egy sem maradt fenn.¹⁾

A szörényi bánsághoz tartozott káráni kerület, mint ezt az orodi káptalan egy 1422-dik évi levele bizonyítja, már az említett évben tulajdon pecsétét használta; de vajjon az valóságos címeres pecsét volt-e? ezt Délmagyarország történelmi bűvára, Pesty Frigyes sem volt képes kideríteni. Ellenben ugyancsak az említett írótól tudjuk, hogy a sebesi kerületnek egész 1559-ig saját pecséte nem volt s e kerület az ideig való hivatalos kiadványai, az ezekben névszerint felhozott négy vagy hat nemes ember pecséteivel erősítették meg. Ekként 1439-ben az említett kerület nemessége és kenézei a temesi főispánnak, Bizerei Lado és fiai állandó hűségéről jelentést tévén ez okiratot, pecsét hiányában „*propter carentiam Sigilli*“ négy nemes ember saját pecsétével hitelesítette. Hasonló eljárást követett az említett kerület az 1440—1447-dik években is, s két 1448-dik évi okmányában ismételve határozottan kijelenti, hogy külön pecséttel nem bírván, az illető okmányokat négy nemes pecsétével erősítette meg (*Pesty Frigyes, a Szörényi bánság és Szörény vármegye története. Budapest, 1877. I. k. 479—480. l.*)

Hasonlóképen mint a szörényi bánság, illetőleg Szörény-vármegye a többi vármegyék is nélkülözték a címer-pecséteket és kiadványaikat vagy csak maga az illető főispán, vagy ezzel s az alispánnal együttesen — mint a fennebb említett Zala-vármegye 1232-dik évi okmányánál is történt — a négy szolgabíró magán pecséteivel szokták volt megerősíteni.

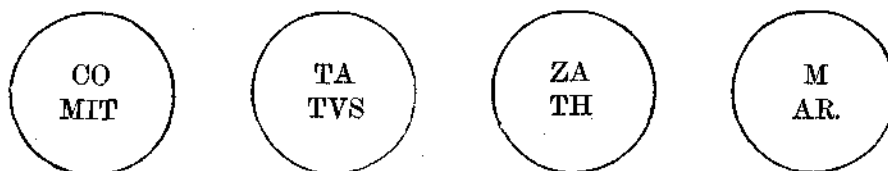
A szolgabírák pecséteivel ellátott legrégibb vármegyei kiadványok közül felemlítjük, a Szabolcs vármegye szolgabirái előtt, Keled fiai által Oszod birtok és a pataki szőlők iránt Tenkus comessel 1305-ben kötött csere-szerződést,

tek címerei, fenn egy kiterjeszkedett szárnyú félsas — a magyarok címere, — felette a székelyeké, a nap és hold, alól a szászoké, a hét vár. E korszak melyik évében s melyik fejedelem kezdte a nemzetek címereit pénzein és címerein ország címeréül használni? nem lehet meghatározni. Az intézmény itt lesz ismeretessé; de bölcseje alighanem fentebbi években van, — tán 1542-dik Tordán kötött I. hármas szövetségben, Seivert után némelyek 1530-ra teszik, de bizonyítatlanul.« (*Jakab Elek, az erdélyi országos címerek története. Századok 1867. 342. l.*)

¹⁾ Az okmányt Katona T. V. p. 625. és Fejér György Cod. Dipl. T. III. V. II. 315. l. — Venzel Gurztáv. Árp.-kori okmánytár XI. k. 249. l. közzölték, — Hevenesi M. S. Tom. XIII. p. 396. gyűjteményében is benn van.

melynek hátlapján három kis pecsétnek nyomai láthatók (*A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest, 1871. I. k. 111. l.*) Az 1310-dik év körül Beregszászon kelt, s Dezső Bereg vármegye főispánja és szolgabirái „*quatuor iudices Nobilium*“ által bizonyos hatalmaskodási ügy tárgyalását elhalasztó okmány zárlatán még két pecsét maradt meg, melyek egyikén a csőrében ágat tartó madár egészen kivehető (*U. o. I. k. 129. l.*). Nem különben a Szabolcs vármegyében, Kállón 1319-ben kelt s az említett vármegye főispánjának bizonyos birság lefizetéséről szóló nyugtáján két pecsét van, melyek nagyobbikán, a főispánén, sas látható. (*U. o. 166. l.*) sat.

Később a vármegyék nevek felírásával ellátott szét-szedhető részekből álló pecséteket is használtak. Minden ily pecsétrész egy-egy szolgabíró őrizetére volt bízva, s a vármegyei kiadványok megpecsételésénél Szathmár vármegye itt közölt pecsétének módjára illesztettek egymás mellé.

E pecsételési mód, Szirmai Antal szerint, Szathmár vármegyében 1468-tól fogva egész 1722-ig (*Szathmár vármegye fekvése történeti és polgári ismertetése. Buda, 1809. I. R. 34. l.*), Máramaros vármegyében 1748-ig, a Jász-Kunságban 1746-ig valamint Szepes, Szabolcs, Ugocsa ¹⁾, Középszolnok, Kraszna vármegyékben és Kővár vidékén is még a múlt századig gyakorlatban maradt.

A vármegyék ez imént tárgyalt sphragistikai eljárási módjai gyakori nehézségekkel és zavarokkal jártak; a többi közt, ha a négy szolga bíró közül valamelyik a vármegye gyűlésén meg nem jelenhetett, törvényszéket tartani s a hivatalos kiadványokat megerősíteni nem lehetett. E bajon segítettő hozott az 1550-diki országgyűlés 62. törvényeziké „*pro evitandis diversis inconvenientiis, que hactenus sepe numero in Comitatibus contigerunt, propter incerta et ignota sigilla*“ (*Fraknoi V. Magyar országgyűlési emlékek III. k. 319. l.*

Az említett országgyűlés előtti korból Fogaras-vidéke, Hunyad, Somogy és Sáros vármegyéken kívül más nemesi intézményű helyhatóságot hazánkban nem ismerünk ²⁾, mely tulajdon címeres pecséttel bírt volna.

¹⁾ Ugocsa vármegye 1468-tól fogva I. Ferdinánd királyig, neve felírásával ellátott szétszedhető pecsétet használt. Az 1550-diki országgyűlés után saját címeres pecsétet nyert, de ezt elvesztvén, ismét a szétszedhető pecsétre tért vissza, mígnen végtére III. Károly királytól 1714-ben mostani címérét nyerte. (*Notitia Comit. Ugochiensis. Ant. Szirmai. Pestini, 1805. 64. l.*)

²⁾ Vas vármegye 1728-dik évi a kanczelláriához intézett válasza szerint már 1428-ban használta volna jelen címérét, az udvari kanczellária ugyanis az említett 1728-dik év elején felhívta a

Fogaras-vidékének egy 1413-dik évi okmányon (orsz. levél 10,120. sz. jegy) függő pecsége kopott címeres paizsában bizonyos halakhoz hasonló alakok látszanak.¹⁾

Hunyad vármegye, csőrében gyűrűt tartó ágon ülő hollót használt címében, melyet állítólag Hunyadi Jánostól nyert. Itt közölt hollós pecsétnyomója

az 1490-dik évszámot viseli (P. Szathmáry Károly a legrégebb magyar vármegyei pecsét. Vasárnapi Ujság 1863. 26. sz. 230. l.).

Somogy vármegye címeres pecsétét 1498-dik évben II-dik Ulászló királytól kapta²⁾

Sáros vármegye itt közölt címeres pecsége az 1505, 1525. és 1528-dik évi kiadványokról ismeretes. A pecsét paizsában 3 pólya, a paizs fön nyílt korona látható.³⁾ Valószínű hogy e pecsét pólyái az Aba nemzetség címérével vonatkozásban állnak, a mely nemzetség tagjai e vármegye főispáni méltóságát húzamosb ideig viselték.

Soprony, Nyitra, Hont, Zemplén és Liptó a legelső vármegyék közé tartoznak, melyek az 1550-dik évi 62. törvényczikk következtében, a királyhoz folyamodtak, s még az említett év februárius 12-én kelt királyi adomány által címeres pecsétet nyertek. Nógrád vármegye címérét 1551-ben, Abauj és Bars

megyét, hogy igazolja magát, mi jögon használja pecsétét? a vármegye 1728. febr. 3-diki közgyűléséből azt válaszolta: hogy az ő pecsége a nagyméltóságú kancelláriánál is sokkal régebb, s azért ne is csodálkozzék azon, ha arról adomány-levelet nem tud felmutatni, mert pecsétét három évszázadon felül használja. A paizs mezején ormós bástya látható, melyen csőrében patkót tartó strucc madár áll (kétségtől anjoui eredetre utal) (Tagányi K. Magyarország címertára 37. XXXI. Táb. l.).

¹⁾ E címérét Fogaras csak rövid ideig viselé. Későbbi címere: kék mezőben ezüst hullámokon fekete csolnak, melyben jobbról vörös nadrágban kék dolmányban, fején kócsagos kucsmával egy magyar huszár tisztelgésre emeli kardját, vele szemközt pedig a csolnak orrán zöld zubbonyú turbános török ül és babérkoszorút nyújt át neki. (Tagányi K. Magy. orsz. címertár 26. l.)

²⁾ Az eredeti armális szerint: a paizs kék mezejében, lilomos arany koronából egy könyökénél meghajlott pánczélos kar nyulik ki, s kezében kettős arany szőlőfürtöt tart. Sisak-oromdísze ezüst sas; a sisak foszlánya ezüst s kék.

³⁾ Ugyanazon címert II-dik Mátyás király 1615-ben adományozta a vármegyének. A paizs két részre van vágva. A felső kék mezőben egy aranyba öltözött szárnyas angyal, mellén két keresztbe tett vörös pantallérral emelkedik ki s kezével egy arany lilomos koronát tart feje fölött; az alsó veres mezőben három ezüst folyó látható. Megjegyzendő, hogy az angyal csak az 1615. armális toldása s az említett 1515. s 1517-dik évi pecségeken egyedül a lebegő korona látható. (Tagányi K. Magyarország címertára 31. l.)

vármegye 1552-ben nyerte. Czímeres pecsétét azonban, Nógrád 1553-ban — VIII. Táb. 69. á. ¹⁾, Abauj vármegye pedig csak 1558-ban ²⁾ vésette. Turócze 1557. és Zala vármegyéé 1559-dik évből való. A legtöbb vármegye czímer-adományozási kérelmével még kevesbbé sietett.

Igy például Szepes vármegye csak Rudolf királytól, 1593-ban, Szathmár vármegye 1722-ban s Békés vármegye 1721-ben (aug. 24.) III-dik Károly királytól kapta czímerét.

Székesfehérvármegyének s Baranya vármegyének a török uralom alóli felszabadulásuk után 1694-dik évben, Bács-Bodrog s Tolna vármegyének 1699-ben I. Leopold király adományozta czímereiket; a később felszabadult s az anyaországba visszakebelezett délmagyarországi vármegyék, nem különben a horvát-szlavoniai vármegyék czímereiket Mária Terézia királynőtől nyerték.

A királyhágóntúli vármegyék czímerei Fogaras-vidék és Hunyad-vármegye kivételével a magyarországiaknál még későbbi eredetűek. Czimereiket úgyszólván valamennyien Mária Terézia királynőnek köszönhetik. (*Hodor Károly. Doboka vármegye ismertetése. Kolosvárt, 1837., 897. s 908. l.*)

II. József császár 1786-dik év szeptember 1-ről kelt rendelete által a magyarországi és erdélyi vármegyék addigi czímeres pecséteit eltörölvén, ezek helyébe, az itt közölt Turóc-vármegye pecsége módjára, az illető vármegyék nevével ellátott Magyarország czímerét ábrázoló kegyúri pecséteket hozta be. Három évvel ezután, azaz 1790-ben a vármegyék előbbi czímeres pecséteiket ismét visszanyerték.

Általán véve a czímer-birtoklási szenvedély hazánkban sohasem fejlődött oly magas fokra mint némely más országban. Czímerészeti viszálykodások nálunk alig fordulnak elő. A különböző osztályoknak egymás irányában való merev állása a magyar társadalomban czímerészeti irányban tudtunkkal sohasem nyilvánult. Nemességünk és városi polgáraink egymás czímerével keveset törődtek. Olyféle czímerészeti perpatvarkodásra, mint a minő többi közt Németországban a strasburgi dom építő mesterei, a Juncker testvérek és a Rappolsteini felső elzászi grófok közt kitört — hazánk középkori történetében nem találunk.

¹⁾ Jászay gyűjtemény. 1625—1629—1627. éve. tartalmazó köt. 82. l. a n. múzeum kézirat gyűjteményében.

²⁾ U. o. 1450—1778—1526. év. k. 93 l.

Az említett építőmesterek ugyanis a dom építésének ideje alatt hivatalos irományaikban s egyéb jelzéseiknél veres mezőben három ezüst paizst, mint művészeket megillető czímert használtak; a három paizs a művészet ugyanannyi főágát, az építészetet, szobrászatot és a festészetet ¹⁾ jelvényezvén. Ez volt már az előtt is a művészek czímere, mint ezt jelesül a freiburgi dom éjszaki mellékkapuján, a felfeszített Krisztust ábrázoló 1357-dik évi ablak üveg-festménye is bizonyítja. ²⁾

E czímerrel a Rappolsteini grófok azonos czímert viseltek. E nagyra tartó, döllyfős család, mely a Habsburgokkal és a lotharingi házzal a rokonság többszörös kötelékével volt egybefűzve, (1603-ban halt ki) restelve a polgári rendű építésekkel egy czímert viselni, a Juncker-testvéreket czímer-bitortási perbe fogta.

A per 1414-dik év július 7—14. napjai közt a Strassburgban időző Zsigmond császár elé került. A legfelső császári bírói ítélet a grófokat czímer eltiltási keresetöktől elütvén, a művészek által használt czímer jogosultságát elismerte s alpereseket annak további használatában meghagyta és megerősítette.

A művészek czímerének Magyarországon eddigelé két példánya ismeretes. Az elsőt, mely régiségére nézve a freiburginak legfeljebb is csak néhány évet enged, a velemeri templom falfestményén imádkozó Aguilla festész és építész lábai elé ábrázolt czímeres-paizs képezi. (*Rómer F. F. Régi falképek Magyarországon. Magyarországi régészeti emlékek III. k. I. R. Budapest, 1874. II. Táb.*).

A magyarországi művészek másik czímeres emléke a kassai aranyművesek 1456-dik évi ezüst pecsét nyomójában maradt fenn. ³⁾

E 34 millimeter átmérőjű pecsét lapján gót stílusú superlat alatt szent Elegius püspök, az ötvösök védszente ülve ábrázoltatik; lábai előtt dombor paizs áll, mely az illető három paizsocskát foglalja magában. Gyöngykörrel határolt minuscule felirata »S. der goltzschmid zu cassel.« 1476.

¹⁾ A francia kőművesek czímere: kék mezőben három ezüst paizsocska volt.

A köln-városi paizs festő, üveges, czímermetsző és nyereggyártó egyesült céhek czímerökben tíz paizsocskát viseltek. (*Deutsch. Herald. 2—3. Nr. 31. l. Táb. II. 8. d.*)

²⁾ A művészek három paizsos czímerét a régebbi írók közül többi közt Lazius (1555-ben), Crusius (1595-ben) és Guilliman (1608-ban) felemlítik. Ezen czímer Strassburgban 1456-ban változáson ment keresztül, mennyiben veres mezejét a francia befolyás kékre változtatta át. A XVII. század alatt Németországban a kék és veres mező váltakozva használtatott. Legújában ismét a veres szín emelkedett érvényre.

³⁾ Myskovszky V. az *Arch. Közlemények XII. k. 95. l.* ismertette meg legelőször.

A kassai ötvös-czéh e czímeres pecsétét ünnepélyes levelezéseinél és kiadványainál használta még a XVI-dik század végén is, mint ez egy 1584-dik évben, januárius 12-én kelt, a kolosvári ötvös-czéhhez intézett leveléből kitűnik ¹⁾.

A czímerek békés, háborítatlan használata tekintetében hazánkkal szemben Olaszország még Németországnál is kirívóbb ellentétet képezett.

Az ott támadt társadalmi viharok, melyek a hatalomra emelkedett városok polgári osztálya és a hűbéri nemesség közt a XIII-dik századtól a XIV-dik század folyama alatt dühöngtek, a czímereket sem hagyák érintetlenül.

Ahol a nép győzött, mint például Florenczben, ott a nemesek nemcsak kiváltságaiktól fosztattak meg, de a közhivatalokra is képteleneknek nyilvánították; büntényi elmarasztalásukra kevesebb bizonyíték igényeltetett mint a polgári osztálybelieknél, kik ellen saját nevök alatt még csak nem is perlekedhettek; az első bíróság által ellenök hozott ítéleteket nem felebbezhették, elítéltetve pedig többé jogorvoslást vagy kegyelmet sem várhattak. (*Statuta Florentiae Tom. I. pag. 129. Ordini di Giustizia. 1293. Ristori Donato által szerkesztve.*)

Az ezen lealázó helyzetből menekülni vágyó nemesek legnagyobb része népnek szegődött be; a kik már a polgári viszályok kitörése alatt is a nép pártján álltak volt, azokat maga a nép jutalmul a maga osztályába igtatta. Ezen kívül a meghódolt vidéki nemeseknek az illető városban házakat kellett építtetniök s legalább is az év egy részét a városban tölteniök.

Ezen demokratizált hűbéri nemesi családok őszinte csatlakozásuk bizonyosságául aztán valamely iparos-testületbe, illetőleg czéhbe, legtöbbnyire a posztósok közé iratkoztak be, s egyúttal ősi neveiket és addigi czímereiket is megváltoztatták. (*Borghini. Dell' arme delle famiglie Fiorentine II. R. 126, l.*)

Némelyek őseik neve és czímere helyébe egészen másokat vettek fel; ekként a Mediciek, kik az úgynevezett speciarisusok czéhébe léptek, czímerül arany mezőben öt veres labdacsozt választottak. Mások ellenben ősi neveik és czímereik némi megváltoztatásával is beérték, mint például a Donatiak, kik polgárosításuk előtt Giandonati-nak neveztettek, veressel és ezüsttel vágott czímerüket csupán a mázak rendének felcserélése által, azaz ezüsttel és veressel vágottra változtatták át. ²⁾

¹⁾ Ez okmányt az erdélyi múzeum czéh-iratai közül, Deák Farkas volt szives velünk megismertetni.

A kassai ötvös-czéhnek az időben két pecsége volt; a fontosabb ügyekben a művészet czímerét használta, közhasználatra pedig egy állón kalapácsoló mester képével ellátott pecsétet alkalmazott.

²⁾ A Tornaquini nemzetség, a polgári osztályhoz való csatlakozása előtt czímerül arannyal és zölddel négyelt paizst viselt, később e nemzetség öt ága közül a Giachonetti-ek czímerüket négy kagylóval

Az olasz városok félszeg vaskalapos polgári ridegségökből, a nemesi és a polgári osztályoknak e sajátságos erőszakolt amalgamisálása által vergődtek ki az aristocracia mindazon sajátságait felvevén, melyek a lovagi élet eszményvilágát, hogy úgy mondjuk, a középkor költőiességét képezték.

A troubadourok ömlengő dalai mellett a tornák férfias és színpompás jelenetei, a lovagi fogadalmakkal járó nemes kötelmek s a lovagok simbolikus nyelve a címerezés, az appennini félsziget városainak polgári köreiben is ép oly otthonosak valának, mintha csak e városok hűbéruraktól környezett fejedelmek udvarai lettek volna.

Igaz ugyan, hogy általában véve az olasz címerek politikai viszonyokhoz mért változékonyságaik által ősi eredetiségökből sokat veszítettek, de másrésről egyetlen nemzet sem létezik, melynek címerei történelmileg oly tájékoztatók lennének, mint az olaszoké.

E nemzet családi és városi címereinek áttekintése után, azok tulajdonosainak úgyszólván egész politikai multja feltárul előttünk. Ekként pártállásaikat illetőleg, a guelf-párti eredetű címerekben leginkább a kék mező és az ezüst vagy a fekete mázú alakok szerepelnek. Gyakoriak bennök a pantallérok, a szalagok, a hullámos pólyák, a liliomok, tornagallérok, csillagok, kulcsok, tiarák és a keresztek, mindenek felett azonban az Anjouk által adományozott arany liliomokkal vagy veres tornagallérral megrakott paizsfökről ismerhetők fel. (*Ginanni. L'Arte dell'Blasone. Venezia, MDCCLXVI. 95 l.*)

A ghibellinek címer-mezőit s címer-tagozatait ellenben az arany, veres és zöld színek jellegzik. Címer-alakjaik túlnyomólag czölöpökből, bal-pantallérok, oroszlánokból, sasokból, sárkányok és basiliskusokból állanak. Állat s növény alakjaik igen gyakran természetes színeikben ábrázolvák. Legkiválóbb ismertető jelök az arany paizsfőben levő császári fekete sas (*U. o. 90. l.*)

Midőn Toscánában a Ghibellinek pártja kerekedett felül, Florenczinek címerjelvénye „*veres mezőben* (a természetes fehér színt megközelítő) *ezüst liliom*“, a mikor pedig a Guelfek jöttek uralomra „*ezüst mezőben veres liliom*“ volt. Ugyancsak Olaszország e területén, a XIV-dik század első negyedében egymással küzdő *fehérek* (bianchi) és *feketék* (neri) pártjai is a nevöknek megfelelő szín által különböztették meg magukat. Így például Pistojában a Panciatichi család, az imént említett pártok küzdelme következtében, a vele vérrokon Cancellierikkel meghasonolván,

bővítették meg; a Marabottiniak címerek felnégyelését harántosra változtatták; a Tornabuoni-ak felnégyelt paizsukra szint változtató oroszlánt tettek; a Cardináli-ak négyelt címereket arannyal és veressel vágottal cserélték fel, és végtére a Popoleschi-ek felnégyelt címerekbe egy veres keresztes ezüst paizsocs-kát helyeztek.

ezekkel eddig közös kékkel és ezüsttel vágott címerekben a vágást ezüstre és feketére változtatta.

Egyébiránt a politikai pártok címerészeti küzdelmei Olaszország határain túl sem voltak ritka jelenségek. Így Angolországban a 30. évig pusztító York és Lancaster rokon-ágak közt folyt trónviszátkodások ideje alatt, a York-párton levők veres, a Lancaster-pártbeliek pedig fehér rózsával különböztették meg magukat egymástól. A Plantagenet-ház e két ágának elpusztulása után (1485.) az angol trónra jutott Tudor család, mely női ágról a Plantagenet-ház imént említett mind két ágával rokonságban volt, az illető pártok egyesítését jelző a veressel és ezüsttel négyelt rózsát vette fel.

E rózsák eredetileg ugyan csupán devisek voltak, de mint mellék-címeralakok több család által felvételtek; a királyi pecsétek mezejének damaskolásául szolgáltak és még jelenleg is a térd-szalag rend egyes láncszemeit képezik, sőt VIII-dik Henrik nagy pecsétén 1527-ben, a veressel és ezüsttel négyelt rózsá, címer módjára, a trónon ülő király lábai előtt paizsba van foglalva. (*London illustrated news 1860. május 19. füz.*)

A fehér és veres rózsáknál címerészetileg sokkal fontosabb volt Angolország címerének teljes megváltoztatása Cromwell korszakában (1649—1658.) Az I. Jakab király által megállapított állam-címer felnégyelt paizsból állt, melynek 1—4 mezejében az egyesített francia és angol (*kék mezőben három arany lilium és veres mezőben három arany leopárd*), 2-dik mezejében Skócia címere (*arany mezőben veres oroszlán, nyolcz veres liliummal ékesített ugyanoly színű lebegő keretbe foglalva*), 3-dik mezejében pedig Írland címere (*kék mezőben ezüst-húros arany hárfa*) foglaltatik. E címer helyett a dunbári győző alatt a következő új címer hozatott be: *felnégyelt paizs szívpaizssal, ez utóbbiban arany mezőben kék oroszlán* — Cromwell családi címere; *a hát-paizs 1. és 4. ezüst mezejében veres kereszt* — Anglia akkori címere; *a 2. kék mezőben arany szent András kereszt* — Skóciát jelző; *a 3. kék mezőben pedig Írland meghagyott régi címere látható.*

A mi Franciaországot illeti, ennek címere a politikai változásokkal 80 év alatt hétszer változott. Ugyanis a Bourbonok idejében a három lilimos; Fülöp Lajos király alatt: *kék mezőben ezüst törvénytábla, az alkotmány alap-törvényei fő cikkelyeinek számaival*; a két császárság idejében: *kék mezőben karmaiban villámokat nyaláboló aranysas*; a köztársaságok alatt: *veres mezőben arany kakas* volt címere.

A magyar nemzet ősi címeréhez minden politikai viszontagságok között híven ragaszkodott.

Az imént tárgyalt különböző társadalmi osztályok és politikai pártok címerészeti versengései s torzsalkodásai, valamint a címereknek az alsóbb

rétegek közti széles körű elterjedése mellett is azonban a heraldika, aristocraticus kiindulási alapjellegét állandóan megtartotta, és tényleges irányadói is mindig a magasb osztályok maradtak. Egyetlen heraldikai szerkezet és szabály sem létezik, mely aristocraticus motivumból ne vette volna eredetét; még a köztársasági és a szocialis-democraticus forradalmaknak és vezérférfiainak a nép felségét jelző frigiai sipkái sem egyebek, mint a fejedelmek és a nemesség koronáinak és sisakjainak esetlen utánzásai.

Sőt a címerek általánosításával azoknak aristocraticus kitüntető jelei is még annál inkább fokozódva elszaporodtak.

Addig, míg a címerek csak a főbb családok és méltóságok körére szorítkoztak, a címeres paizs magában véve is elégséges volt tulajdonosa állásának felismertetésére. A címerészeti intézménynek tágasb elterjedésével azonban a címerek ez egyszerű használati módja a főurak és az alsó osztályok közt közössé válván, az ez által kitüntetések addigi kizárólagos használatában háborított magasabb körök azontul új jelvényekkel iparkodtak magukat megkülönböztetni. Magát a harciasság legfőbb ősi jelvényét, a paizst, mint a mely máskülönbben is a címer legalkalmasabb alapját képezte, többé abban nem hagyhatták. A paizsnak a sisak általi helyettesítése, miként már fennebb láthatók elégtelennek bizonyult.

A főrendiségnek a paizs idoma megváltoztatása által való jelzése, a négyszegletű, úgynevezett *zászlós paizsokkal* (*l'écu en bannière*) megkísértetett ugyan, de a lovas-paizsnak e valódi hadi idomából való kivetkőzése, a francia heraldika kivételével gyér követőkre talált s annak nyoma eddigelé hazánkban is csak a Gara Miklós nádornak VI-dik Károly francia király által adott címerészeti kitüntetését megerősítő Zsigmond királyunk 1416. évi címeres levele alább színnyomatban közlendő festményén s az említett nádornak — † NIKOLAI DE GARA PALATINI — köriratú egyik függő pecsétén (orsz. lvtár) VIII. Tábl. 70. á. — jelenkezik.

A főnemességnek címerészeti veszteségét tehát célirányosan csakis a paizsok külső területén alkalmazható alakokkal kellett kárpótolnia.

Ezen új heraldikai külső járulékok forrásául a sphragistikai személyesítő képalakok szolgáltak.

A személyesítő ábráknak vagyis képmásoknak, mint a legfőbb kitüntetés jeleinek nyomai már a legrégibb kor homályában vesznek el s a bálványok eredetére vihetők vissza. A helléneknél a személyesítő szobrok a kegyelet köznyilvánulásának netovábbját képezték. A macedoniai királyok, a Ptolomeusok, a Seleucidák stb. méltóságaik kifejezéséül érmeikre képmásaikat verették.

Rómában az arczkép-jog a patriciusok kiváló előjogai közé tartozott. A római császárok szobraikat a közhelyekre állíttatták s arczképeiket érmeiken és

pecséteiken használták. Az utóbbi eljárást az említett birodalom megbukása után, a gót, longobárd, frank és normán-fejedelmek pecséteiken utánozták.

A német császárok Nagy Károlytól fogva III-dik Otto császárig, vagyis a 983-dik évig pecséteikre fej- s mell-képeiket vésették, mignem ez utóbbi császár felségi nagy pecsétén magát teljes királyi diszben, trónon ülve ábrázoltatá. Ettől fogva a többi független s önálló uralkodók által is e teljes alak szerint személyesítő pecsétnek lett elfogadva, jelesül hazánkban már szent István királyunk által, mint azt a pannonhalmi szent Márton kolostornak adott 1001-dik évi okmány pecsége bizonyítja, Franciaországban I. Henrik (1031—1060.), Angliában III. Eduard (1042—1066.), Scoctziában Edgar (1098—1107.) stb. király által.

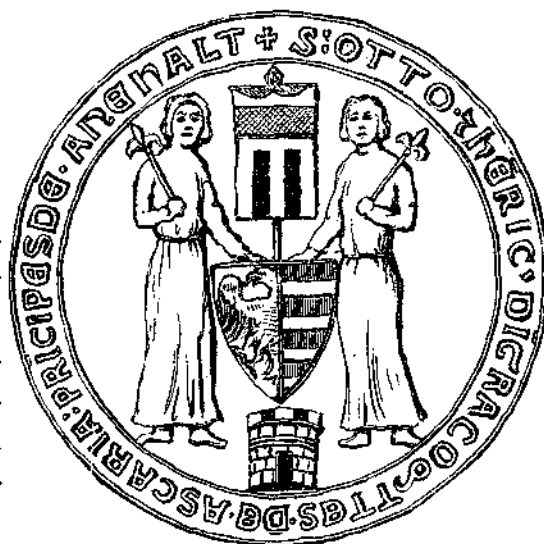
Néhány évtizeddel később, a független uralkodók nyomdokát követve, a hűbéres fejedelmek s a birodalmi méltóságok is kitüntetési jelekül, személyök ábráit kezdték pecséteiken használni. E hűbéres legmagasb nemesek azonban, souverain uralkodóiktól való megkülönböztetésök végett, pecséteikre lovagolva vagy álló helyzetben ábrázoltatták magukat.

Ez utóbbi sphragistikai kitüntetési képmás-alakok nyomán keletkeztek a rangjelző *paizs-sisakok orómdíszekkel*, a *czímerőrök- és tartók*, valamint részben a *tiszti s közvetve a többi szoros értelemben vett cím-jelek* is.

A *sisakokról* már fennebb, a czímer keletkezéséről szóló tárgyalásunkkor mint a személyes pecsétek képmás-alakjainak monogrammos heraldikai képleteiről bővebben volt alkalmunk megemlékeznünk, s azokról a szorosabb értelemben vett *rang-jelek* tárgyalásakor még alább is lesz alkalmunk szólni.

A *czímertartók* és a *czímerőrök* nem keletkeztek ugyan a paizs-sisakok módjára a személyesítő pecsétek képmás-alakjaiból, hanem azoknak utánzásai voltak. Többek szerint eredetileg a czímeres pecsétek üresen maradt mezejének betöltésére használt díszítéseknel nem voltak egyebek. Ha ezen vélemény a czímer főalkatrészeit a paizst és a sisakot nem érintő, s a czímeres paizst környező káramon kivüleső *czímerőrökre* nézve netalán némileg állna is, határozottan nem áll az a *czímerekkel* közvetlen kapcsolatban álló *czímertartókra*.

Első tekintetre a személyesítő pe-

¹⁾ Heinecius. Sintagma Hist. d. veter. German. Sigill. Tab. X. No 6.

esetek címeres paizsokkal felszerelt emberi alakjai — különösen pedig a gyalognői pecséteken, mint a már fennebb az 54-ik lapon idézett Ravenberg Zsófia grófné 1235-dik évi s a gyámság alatt levő fejedelmi ifjak személyesítő pecsétein, mint az előbbi lapon közölt Ottó és Henrik anhalti hercegi testvérek 1267-dik évi közös személyesítő pecsétei mutatják — valóságos címertartóknak tűnnek fel. Tényleg azok is, de nem heraldikai értelemben.

A személyesítő pecséteken még a főalak a pecsét tulajdonos képmása, az ez által tartott vagy viselt címeres paizs csak járulékként szerepel.

A heraldikai címertartókkal felszerelt címereknél ellenben a súlypontot már maga a címertartó képezi.

Egyébként a címertartók és a sphragisticai személy-képmások a címerek irányában ugyanazon egy cselekvényt végzik s ugyanazon hadi hatáskört jelentik, csak hogy a személyes pecséteken az illető főúr saját személyében, mint vezér, a címertartóknál pedig csak külső hadi ereje jelvényezettetik.

A legrégibb címertartók és örök általában a tulajdonosaik képmására emlékeztető alakot nélkülöznek s a négy lábú és szárnyas állatok vagy más egyéb a képzelet világából választott ábrákból állanak. Hogy azonban e külső címertartók, némelykor címertulajdonosaik nevére vonatkozó úgynevezett beszélő alakokat is vettek fel, azt az itt közölt brüsseli Leon 1215-ik évi, eddig ismert legrégibb címertartós pecsété mutatja, melyen a *haránt-keresztes* paizs, az említett várgróf nevére vonatkozó oroszán paizstartóra van helyezve.

Magyarországban a címertartóknak és öröknek nyoma már Árpád-házi királyaink alatt fellelhető.

A Héder nemzetségből származott Henrik bánnak 1272-dik évi három czölöpös címertartó paizsa oldalai mellett két ágaskodó állat (oroszán?

vagy talán a szlavoniai báni méltóságra vonatkozó menyét?) látható — III. Táb. 23. á. — Ugyan e paizstartókat használta az említett nemzetségből származott János szlavoniai bán is 1295-dik évi pecsétén — (l. 54 l.)

Az Aba nemzetséghez tartozó Omode nádor 1295-dik évi pecsété címeres paizsát felülről egy dicskőrrel ékesített kinövő sas — IV. Táb. 27. á. — Ugrin országbíró † »SIGILLUM UGRINI FILII PO(V)S« köriratú s a pecsét

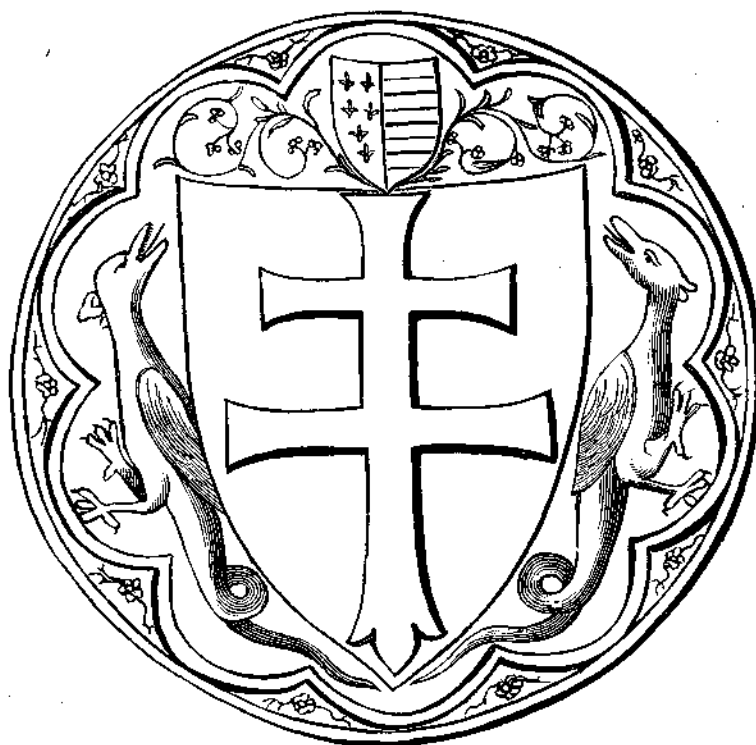
mezejében S M betűkkel jelzett 1304-ik évi, Csák nemzetség koronás oroszlánját ábrázoló pecsége paizsát pedig, az ebből, illetőleg az oroszlán koronájából a paizs fölé kiemelkedő s jobbjaiban kardot tartó szent Mihály arkangyal tartja — VIII. Táb. 71. á.

A XIII-dik századbeli paizs-örök és paizs-tartók azonban valamint egész Európában, úgy hazánkban is még a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

E címér-járulékoknak valódi kora a XIV-dik század második negyedével, illetőleg az egyszerű címéres paizsok közelterjedése idejével kezdődik. Hazánkban azokat Anjou-házi királyaink már saját királyi pecséteiken használták.

Róbert Károly itt közölt 1334-dik évi pecsétének kettős-keresztes paizsa ¹⁾ valamint ugyan e király két ezüst denárjának, a francia lilomokkal és a magyar

pólyákkal hasított paizsa oldalai mellett
(Weszerle J. Hátrahagyott Érmészeti Táblái. Vegyes kor. Táb. II. 2. és 3.) két sárkány paizsör látható ²⁾

¹⁾ Eredeti okmány pecsét-lenyomata a m. n. múzeum pecsétgyűjteményében látható. Egyébiránt a pecsétet már (Pray. D. Sig. Tab. I. Fig. 6.) közölte.

²⁾ Tudtunkkal, Róbert Károly fennemlített két érmén kívül más magyarországi folyó pénzen a címér-örök és tartók egészen Mária Terézia királyné 1767. évi tallérjáig (Weszerle Habsburgkor. Táb. XXVIII. 8. sz.) elő nem fordulnak. Emlékérmeink közt Székesfehérvárnak a törököktől való 1601. évi visszafoglaltatása emlékére veretett érem a legrégibb, melyen Magyarország kettős címéres paizsa (egysas) tartóval bír. Az erdélyi érmeiken a címér-tartókkal és örökkel már a XVI. század végétől fogva sűrűbben találkozunk. Báthory Kristóf 1577. évi három, Báthory Zsigmond egy 1588-dik s egy 1595-dik évi, Bocskay István 1605-dik évi egy, Báthory Gábor nyolcz, Bethlen Gábor négy, Bethlen István egy, Kemény János egy, I. Apaffy Mihály pedig öt címértartóval veretett éremmel bírt. Erdy J. Erdélyi Érmek. Pest, MDCCCLXII.

— I. Lajos király 1365-dik évi kettős pecsétének előlapján, a trónt oldalozó nyolczas pólyával s lilomokkal hasított és a struczot ábrázoló paizsocskáit alulról két lebegő genius tartja. (*Pray. D. Sig. Tab. II. Fig. 1.*), — Mária királynő 1384-dik évi kettős nagy pecséte hátlapjának kettős keresztes paizsa felett szent László király mellképe, a paizs két oldalán pedig egy-egy strucz-madár van, a paizst alulról szintén két genius tartja — IX. Táb. 74. á.

Későbbi királyaink közül Zsigmondnak 1389—1395-dik évi felségi nagy pecséte előlapján a trónt oldalozó nyolczas pólyás s kettős keresztes paizsocskáit felett egy sas címertartó, a pecsét hátlapjának kettős-keresztes paizsán pedig ugyanazon címertartó s a paizs körül öt sárkány címerőr látható. (*D. Sig. Tab. III. Fig. 1.*) — E király 1397-dik évi a magyar pólyákkal s a brandenburgi sassal hasított pecsétének paizsa felülről kinövő angyal címertartóval, s körben négy sas örrrel van ellátva. (*U. o. Tab. X. Fig. 6.*) Ugyancsak Zsigmond király 1432—1436-dik évi felségi kettős nagy pecséte hátlapjának Magyarország kettős keresztes paizsát környező hat címeres paizsocskáit ugyanannyi védangyaltól vannak közbevéve. (*U. o. Tab. XIV. Fig. 1.*)

A XV-dik századtól fogva Magyarország címerének rendes címertartói angyalok lettek.

Albert király özvegye: Erzsébet királynő 1441-dik évi pecsétének Magyarország nyolczas és Ausztria egy pólyás címeres paizsait egy angyal tartja össze. (*U. o. Tab. XI. Fig. 6.*), — V-dik László király »*ladislaus : dei gracia : hungarie : et : bohemie : rex*»¹⁾ köriratú, s a magyar és cseh-címerekkel hasított paizst ábrázoló közép-pecsétén két holló-paizstartót használt — VIII. Táb. 72. á.¹⁾ — de magyar kettős felségi pecséte hátlapjának hármassal álló kettős keresztes paizsán, mint szintén egy másik a nyolczas pólyázattal és a cseh oroszlan-nal hasított középpecsétén²⁾ angyal címer-tartók láthatók, nemkülönben osztrák főhercegi középpecsétén is, jóllehet a középső egy-pólyás osztrák címeres paizst egy felülről kinövő oroszlan tartja, a mellék magyar és cseh címeres paizsocskáknak szintén angyal címertartói vannak.

Corvinus Mátyás (*D. Sig. Tab. XV, Fig. 1*) és II-dik Ulászló királyaink kettős felségi nagy pecséteiken (*U. o. Tab. XVI. Fig. 1.*) paizstartók gyanánt három angyalt használtak.

Mária Terézia királynő idejétől fogva napjainkig Magyarország címerének illetőleg a paizs feletti szent István koronájának rendes tartóit két angyal képezi.

A magyar főnemesség címer-tartói és címer-őrei a XIV-dik században változatosak voltak. Így a többi közt az Aba nemzetségből származott

¹⁾ E pecsét metszetét Sava: *Die Sig. d. Öst. Reg.* műve. 148 l. Fig. 88. adja.

²⁾ Az eredeti pecsétlenyomat a magyar n. múzeum régiség osztályában látható.

Tamás erdélyi vajda 1321—1342-dik évi »* S THOMAS VOYVODE TRANSIL-
VARIÆ T COMITIS DE HUNGARIE« köriratú pecsétének címeres paizsa tetejéből
kinövő fésű alakú serényes oroszlán látható — VIII. Táb. 73. á. ¹⁾; Miklós
mester — dictus Kakas — 1323-dik évi pecsétén griffeket — V. Táb. 39. á., —
Köcski Sándor országbíró 1327-dik évi pecsétén bizonyos négylábú állatot —
V. Táb. 40. á., — Simon pozsonyi, győri és bakonyi főispán 1355-dik évi pecsétén
sárkányt (*orsz. levélár 3130-dik szjegy*), — Szepesy Jakab országbíró
1376-dik évi pecsétén körben el-
helyezett 5 sást 1, 2, 2' — V. Táb.
42. á. használt címertartójául.

Drugeth János nádor »S.
IOH(an)NIS : DRUGETTI : P(al)A-
TIRI : HVRGR : E IVDICIS : CO-
M(an)OR« köriratú 1332-dik évi
pecsége paizstartóját egy mi-
notaurus képezi, mely jobbja-
ban támadásra szegzett lándsát,
baljában a Drugeth-család címe-
res paizsát tartja, mely 3 csattal
kirakott egy pólyát s e felett
négy, alatta pedig három 1. 2.
csonka-rigót ábrázol. ²⁾ Drugeth
Miklós országbíró 1355-dik évi
pecsétén (*orsz. levélár 4493-dik*

szjegy) két oroszlán — V. Táb. 35. á., — Stibor vajda 1389-dik évi címeres
pecsétén pedig két genius címertartó van — IV. Táb. 34. á. — stb.

A késő gót - korszakban s a renaissance kezdetén főuraink címer-
tartói és őreiként leginkább az angyalok és a sárkányok jöttek divatba.
Ezekről eltérő címertartókat országnagyjaink közül viseltek: Szilágyi Mihály
kormányzó »s. michael ilági. de. horvgjewg gvbernator. reg. hngarie«
köriratú pecsége „koronából kinövő s fára ágaskodó kőszáli vadkecskét“ ábrázoló
címeres paizsa felett, a Hunyadi házzal való rokoni viszonyára vonatkozó,
csőrében gyűrűt tartó hollót — IX. Táb. 75. á. — és Újlaki Lőrincz boszniai

¹⁾ Nagy Imre az Arch. Ért. XII. k. 252. l. közölte.

²⁾ E címertartójánál fogva majdnem páratlanul mondható heraldikai emléket Rómer F.
a Márkus- és Batizfalvi Máriássy család márkusfalvi levéltárából a Századok IX. k. 57. l. közölte.
Egészben véve az illető minotaurus külső idománál és helyzeténél, valamint felszerelési részleteinél fogva
a lovas pecsétek jellegét viseli magán s mintegy átmenetet képez az utóbbiakról a címertartókra.

herceg és országbíró »* DOMES : LARRENIVS : DEWIL(lak) . . . DVX : REGNI BOZNE : IVDIX QVRIA REGIA« köriratú 1519-dik évi pecsége czímerén két oroszánt. Az utóbbi czímer *felnégyelt paizsának első tagjában két szemközt ágaskodó oroszánt, második s harmadik tagjában 2 pólya (a Héderváry család eredeti czímere), a negyedik tagjában pedig kápos fedelű vártorony van. A paizsra helyezett sisak koronájából koronás nőalak emelkedik ki, kiterjesztett szárnyakkal* — IX. Táb. 76. á. 1).

A sárkány paizstartók, Miller Ferdinánd szerint a Zsigmond király alapította sárkány-rendtől vették eredetöket, melynek lovagjai és ezek utódai azokat czímereiken használták (*Acta litteraria musei nationalis Hungarici. Budae, MDCCXVIII. tom. I. 184. l.*). E véleményt részben igazolja Ernő és IV-ik Albert osztrák főherczegek esete, kik a czímeres paizsaikat körülvevő négy lábú sárkányt, az említett rendbe való felvételök alkalmából vették fel (*Sava d. Siegl. d. öst. Reg. 71. l.*).

A Gara Miklós nádor 1416-dik évi czímeres levele (színnymatban alább közlendő) ábrái közt a sárkány-rend jelvénye már szinte előfordul, s ha bár az a czímeres paizstól el is van különítve s következésképen még a czímer közvetlen járulékat nem képezi, mindamellett is a czímerészet körébe tartozandósága már hivatalos kifejezéssel bír.

Hazánk részint már kihalt, részint még most is virágzó családai közül többi közt a Somlai († 1613.) és Ecsedi († 1605.) Báthory-ak — VI. Táb. 48. á., az Iktári Bethlen, a Kanizsay († 1532.), a Nagy Károlyi gróf Károly, a Kapivári Kapy, a Bocskói és Kis-Máriai Bocskay († 1672.), Apa-nagyfalvi Apaffy († 1713), a Kékkői és Balassa-gyarmati gróf († 1807.) és báró Balassa családok czímereiken a sárkány paizs-tartókat és öröket használták s részben még most is használják. A Bélthewki Drágffy család czímerét († 1553.) „*kék mezőben arany félhold felett hegyével felfelé álló szakállas nyilvessző két arany csillagtól oldalozva*“, II-dik Ulászló király 1507-dik évi czímer bővítési levelében két körülkúszó sárkánynyal diszesítette fel. A Drágffy család ezen czímertartói azonban alighanem e család nevére vonatkozó beszélő czímertartók.

Az angyal czímertartók és örök, az ország czímerének utánzására többi közt a következő fő uraink czímerein fordulnak elő: Gara László nádor 1449-dik évi ²⁾, Hunyadi János kormányzó ³⁾, Zápolya Imre 1476-dik évi (orsz.

¹⁾ E pecsétet Nagy Iván Arch. Ért. II. k. 232. l. közölte.

²⁾ Wagner. Collec. Geneal. Hist. Famil. Dec. IV. Fig. 6. Nagy Iván. Magyarország családai IV. k. 330. l. Gara László e czímeres paizsának czímertartói két oldalt egy-egy genius, felülről pedig az angyal.

³⁾ Eredetije a m. n. múz. pecsétgyűjtemény osztályában őriztetik. Hunyadinak másik a Pray által 1446-dik évről közölt czímeres pecsége a paizstartót nélkülözi. (De Sig. Tab. XII. Fig. 5.)

loltár Paul fasc. 2. No 7.) — IX. Táb. 77. á.¹⁾, Corvinus János 1490-dik évi²⁾, Kinizsi Pál 1494-dik évi nagy pecsétén³⁾, — Perényi Imre nádor 1504-dik évi — IX. Táb. 78. á., Zápolya János erdélyi vajda 1526-dik évi itt közölt⁴⁾ és testvéröccsének Györgynek 1524-dik évi⁵⁾ pecségei czímeres paizsait szintén angyal címertartók ékesítik.

Egyébiránt a czímer-tartóknak és czímer-öröknek tüzetes megkülönböztetésével ezeknek szakasztott külső hasonlósága s azonos heraldikai értelme és feladata mellett, a régi heraldikusok keveset törődtek, miért is azon bizonyos címereknél felváltva majd örök, majd pedig tartók láthatók, sőt a XIV-dik században nem ritkán — miként például az I. Mária királynőnk 1387-dik évi pecsége hátlapján — IX. Táb. 74. á. — mind a kettőt együttesen, vagy éppen némelykor azokat egybe olvasztva ábrázolták.

Igy II. Lajos flandriai gróf 1359-dik évi titkos kis pecsétén egy ülő oroszlán foglal helyet, melynek feje sas szárny-oromdíszes sisakkal van leborítva, jobb felén a flandriai oroszlános zászlót tartja, jobbra tőle Registet, balra pedig a burgundi grófság czímeres paizsocskája van felállítva. (*Olivar Wredius Sigilla comitum Flandriae. Brugis Flandrorum. 1639. 60. l.*) E grófnak egy más 1383-dik évi pecsétén, az oroszlán vállára hozsant a flandriai oroszlánnal himzett zászló vitorlája van téve; az oroszlán fejét, koronából két sasszárny között kiemelkedő oroszlán oromdíszes sisak borítja; az oroszlán mellett két oldalról, és pedig jobbról Artois (kék mezőben elhintett arany lilomok, a paizsfőn veres tornagallér) és Brabant (feketében arany oroszlán), balról pedig a burgundi grófság és Registet (Rethella) czímeres paizsai állanak, mint a jelen metszetből látható. (*U. o. 61. l.*)⁶⁾ E pecséten az oroszlán, mint Flandria czímeralakja, együttesen a czímerőri, a sisak- s paizstartó szerepét tölti be.

¹⁾ A doborpaizsban hármas halomból kinövő farkas van, melyet jobbról felül félhold, alul pedig balról egy csillag oldalo.

²⁾ Fejérpataki László az „Ország-világ” 1881-dik évi folyamának VII-dik füzetében közölte. E pecsét körirata »Johannes Corvinus Natus S(erenissimi Domini) Mat(hiae) R(egis Hungariae) Bohem(iae).«

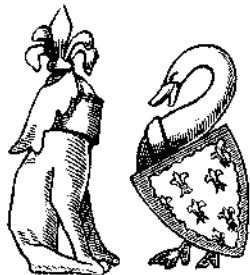
³⁾ Rómer F. F. a „Győri történelmi és régészeti füzetek” II. k. II. Táb. közölte.

⁴⁾ Jászai Pál. „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.” Pest, 1846. közölte.

⁵⁾ Wagner Analecta Scepusii. Posonii et Cassoviae. 1773. Pars 3.

⁶⁾ Ehhez hasonló sisakkal leborított szárnyas oroszlán címertartó s ör VI. Amade Savoyai gróf 1373-dik évi pecsétén fordul elő (*Sig. d. Princ. d. Savoya Tab. XIV. Fig. 75—76.*).

Jean de Berry herceg 1360-dik évi pecsétén mint paizs-tartó és sisak-tartó egymástól elkülönítve egy oroszlán és egy hattyú szemközt ábrázolvák; az oroszlán a sisakot fején, a hattyú pedig a czímer-paizst szalagon nyakára függesztve viseli. (*Hefner Theoretische Heraldik XXXIII. Táb. 1255—1256. á.*)

A czímerörök és tartók ez egybeolvasztott szerepeltetésének módja leginkább a francia heraldikában fordul elő; ritkább a németeknél. Mint Gilethi nádor és János vegliai gróf pecségei bizonyítják, az nálunk sem vala ismeretlen. Gilethi Miklós nádor »* S. NICOLAI : GILETHI : PALATINI HUNGARIE : ET : IVDICI : DOMINOR« köriratú itt közölt czímeres pecsétén a felnagyelt dőlt paizs, egy farkast marczangoló

oroszlán nyakára van támasztva. ¹⁾

Itt a paizs-tartót és a czímer-örök az oroszlán képezi, mely a farkasban jelképezett ellenség ellen a czímet megvédi.

János vegliai és modrusi gróf 1365-dik évi »SIGILLVM · IOHIS · VE · · · · · MODRASSIE ET CESKE« köriratú sisak-pecsétének sas-szárnnyú oromdíszes sisakkal leborított oroszlánja, mely első lábaiban egy lefegyverzett sást tart, a sisak czímer-tartóját és örök szintén egy alakban képviseli. (*orsz. lvtár 5391-dik szjegy.*) — IX. Táb. 79. á.

A czímertartók és örök ez együttes használatuk mellett tulajdonosaik által egész a renaissance korig szabadon választathattak; e szabad választás gyakorlata azonban csupán az erre minősítettek körére szorítkozott.

A XIV-dik század második negyedében már a polgári testületek, a városok és czéhek czímeres pecsétein is czímertartókkal és örökkel találkozhatunk; így például Oudenaarde flandriai város 1339-dik évi pecsétén két griff paizs-tartót használt, — Köln városa 1396-dik évi czéh-szövetségi levele függő pecsétei közt a festőkén — kikhez az üvegesek, czímermetszők és a szíjgyártók is tartoz-

¹⁾ E pecsétet Nagy Iván, Magyarország családai III. k. 405. lapon, és Nagy Imre Arch. Közl. VIII. k. 65. l. 5. á. közölte.

tak — szent Evergisilus mellképe, mint *paizsör*, hazánkban pedig Száva Szt. Demeter városa 1388-dik évi pecsétén szent Demeter mint *paizstartó* — VIII Táb. 68. á. — szerepel.

A polgári testületeknek czímertartói és czímerőri jogosultságát, a főnemesség módjára saját zászlóik alatt való hadi csapatoknak kiállítása képezte. E czímer-tartók és czímer-őrök többnyire az illető testületek védszentjeit ábrázolják, melyeket az említett testületek, még mielőtt czímerrel bírtak volna, már zászlóikon és pecséteiken használtak volt. — E hagyományos körülménynél fogva a középkori polgári testületek czímertartói és czímerőrei állandó alakúak voltak, s e tekintetben a főnemességet megelőzték, mely utóbbinál az említett czímerjárulékok nemcsak hogy a családok, de még az ugyanazon bizonyos személyek czímereinél is a legszeszélyesebb változtatások tárgyait képezték.

A XV-dik század utolsó harmadától fogva ugyan az állandó czímertartók és czímerőrök már a főnemések közt is mindinkább dívóbbak lettek, de a szoros értelemben vett, az illető családok minden tagja által közösen használt egyforma czímertartók valódi kora csak a XVI-dik századdal, vagyis a fejedelmek által való adományoztatásaiktól fogva következett be.

Hazánkban a czímertartókat II-dik Ulászló király kezdte adományozni s azok napjainkig a fejedelmi kegyelem heraldikai kitüntetésének kiváló jeleként a főrendi családok a hercegek, grófok és a bárók czímereinek kiegészítő rangilletékét képezik. ¹⁾ Így II-dik Lajos király a Kanizsay László Vasvármegye főispánjának czímerét, mely „*kék mezőben, egy ezüst félholdtól és egy arany csillagtól oldaltól fekete szárnyas arany sas láb*”-ból állott, 1519-dik évi czímer-bővítési levelében (orsz. lvtár. N. R. A. Fasc. 644. No 23.) az említett főispánnak, s őseinek érdemeit megjutalmazandó az eredeti armalis festménye után itt a tullapon közölt két sárkány-czímertartóval ékesítette fel. „*. . . duas item draconum coronatorum et ferocissimorum quidem figuras rubris insectionibus terribiles, et viridi aureoque*

¹⁾ Angliában a czímertartók és czímerőrök használata a fő állami méltóságok, a lordok és a régi klanoktól leszármazott skót családok heraldikai kiváltságai közé tartoznak. Németországban szintén a főnemesség kitüntetési jeleit képezik, s azok használatához az alsó nemességbeliek csak kivétel kép nagy ritkán fejedelmi kegyelem által juthatnak, a miként ezt jelesül a következő Szászországban 1834. június 26-kán lefolyt czímerészeti eset mutatja; ugyanis nemes Nosticz ezredes a miniszteriumhoz folyamodott, hogy nevét és czímerét neje nagypapjával gróf Wallwitzével a grófi cím kivételével egyesíthesse; a miniszterium által a folyamodónak a név- és czímer egyesítése megengedett ugyan, de az illető grófi család paizstartói nélkül, mert úgymond a ministeri határozat, hogy a paizstartók csak a bárókat, grófokat és hercegeket illetik. A folyamodó kérelmét ismételte. A miniszterium e második folyamodását véleményezés végett szakfőfiakkal közölte; ezek véleménye is a paizstartókra nézve a miniszterium határozatával megegyezett. Később az ezredes a kért czímertartókat, csakis kivételesen, a király különös kegyelme jelként kapta meg. (Heffner Heraldik I 48. l.)

maculis micantes pedibus pernicious alisque celeribus formidolosas, avitis insignibus premissorum meritorum tuorum intuitu de gratia nostra speciali adiecimus.“

A fejedelmi s állami czímerek tartói és őrei még a főnemesekeinél is később állapotok meg. E részben hazánk czímerének angyaltartói a legtöbb ország és állam czímereit megelőzik.

A Habsburgok közül — IV-ik Rudolf (1358—1365.) négy oroszlánt, majd angyalokat, vagy egy párducot, — IV-dik Albert (1395—1404.) és Vas Ernő (1424. †) szárnyatlan négy lábú sárkányt, — V-dik Albert oroszlánokat, egy s több angyalt, egy szarvast, majd három angyalt egy sárkánnyal, — Posthumus László angyalokat, oroszlánt, — VI-dik Albert (1463. †) tüzet hányó két párducot, — V-dik Frigyes (mint császár III-dik)

angyalokat, vadembereket, sárkányokat, — I. Ferdinánd és II-dik Miksa császárok griffeket, majd angyalokat, — Mátyás angyalokat, II-dik Ferdinánd griffeket és felváltva oroszlánokat, — III. Ferdinánd angyalokat, — I. Leopold majd angyalokat, majd griffeket és oroszlánokat vegyest használtak főhercegi és részben császári czímertartó gyanánt, — II-dik József császár czímertartói egyedül a griffek voltak, s azokat II-dik Ferencz császár 1806-ban az osztrák császári czímer rendes czímertartóiul állapította meg.

A bajor Wittelsbachi uralkodó-ház jelenlegi állandó oroszlán czímertartói mellett régebben még vad embereket, angyalokat és meztelen női alakokat, a Lotharingiai herczegek pedig majd vadembereket, griffeket oroszlánokat vagy angyal czímertartókat alkalmaztak czímereiken.

Ángolországban VI-dik Henrik (1422—1460.) két fehér antilopot, majd oroszlánt párduczal vagy antiloppal — IV. Eduárd (1461—1485.) arany vagy

ezüst oroszlánt agárral, vagy ezüst oroszlánt és egy ezüst szarvast, — két ezüst vadkant, — III. Richard (1483—1485.) egy arany-oroszlánt és egy ezüst vadkant vagy két ezüst vadkant, — VII. Henrik (1485—1509.) veres sárkányt ezüst agárral, majd két ezüst agarat vagy együttesen arany oroszlánt veres sárkánynyal, — VIII-dik Henrik (1509—1547.) arany oroszlánt veres sárkánynyal, vagy veres sárkányt veres bikával, agárral vagy ezüst kakassal, — VI. Eduárd (1547—1555.) arany oroszlánt és veres sárkányt, — Mária és Erzsébet királynők (1555—1600.) arany oroszlánt ezüst agárral, vagy veres sárkányt ábrázoló címertartókat használtak. (*Charles Boutell English Heraldry London and New-York, 1867. 273. l.*). Nagy-Britannia jelenlegi állam-címerének arany oroszlán és ezüst egyszarvú címertartóit — amazt Angliá, emezt Skócia részéről — I. Jakab király (1603—1625.) hozta be.

A francia királyok közt VI. Károly (1380—1422.) két szárnyas szarvast, — XII. Lajos (1498—1515.) két sündisznót, — I. Ferencz (1515—1547.) két salamandert alkalmaztak címereiknél paizstartóként; II-dik Henrik (1547—1559.) az angyal címertartókat állandósította.

A burgundi hercegeknek, illetőleg flandriai grófoknak a már fennebb idézett ülő oroszlánon kívül, két ágaskodó oroszlán, egy, majd két angyal, hattyú vagy együttesen sas és oroszlán címertartói és őrei voltak.

Tehát nemcsak hogy a címer-tartók és címer-örök állandó alakkal nem bírtak de egyszersmind azokból mindenki kénye-kedve szerint annyit alkalmazhatott címerénél, a mennyi neki tetszett; innen van, hogy különösen a XIV—XV-dik századi pecséteken 5—6 címer-tartó és ör is egyszerre fordul elő.

Egyébiránt a címer-tartók és címer-örök, minden heraldikai jelentőségek mellett, valamint régebben úgy napjainkban sem képezik a főrangú nemeseknek nélkülözhetetlen jelvényeit, miként hogy számos oly dinasztia család létezett s most is létezik, a mely nemzedékeken keresztül címertartókat és öröket nem használt, anélkül, hogy ez által rang hátrányt szenvedett volna.

A régi fejedelmi és országos címerek is sokkal többször fordulnak elő címertartók és örök nélkül, mint azokkal, s e részben legfeljebb ha Franciaország, a flandriai grófok, illetőleg a burgundi hercegek képeznek kivételt. Az utóbbi hercegeknek 1359-diki évtől 1481-ig, vagyis Máriának, Miksa nejének haláláig, a Vredius által közölt 47 címeres paizsú pecsége közt 31 van paizs-tartókkal és örökkel ellátva, míg ellenben az ugyane korszakból Sava által közölt 75 darab Habsburg-házi osztrák címeres pecsét közt az említett címerjárulék csak 16 példányon fordul elő. A savoyai uralkodó-ház tagjainak a Cibrario és Promis által közzé tett ugyanazon időbeli 74 címeres pecsége közt 58 nélküli a címertartókat és címeröröket. Ezen száz évet jóval

meghaladó időszakból Pray 36 magyar királyi címeres pecsétet közöl, s ezek közt csak 5 bír címertartókkal.

Sőt nem is minden fejedelemnek és országnak voltak és vannak címertartói és őrei, így a többi közt az oldenburgi nagyhercegség, a pápa és a volt nápolyi királyság, valamint a francia császárság címerei is az említett címérjárulékokat egészen nélkülözik.

A *tiszti jelek* ha kirekesztőleg nem is mind a címertartókból és örökből, de azoknak előmintái után támadtak s mindenkor az említett címérjárulékok helyét töltik be.

Mint nevök is mutatja már első kezdetől fogva bizonyos tisztségek s méltóságok jelzésére szolgáltak, mely oknál fogva a címertartóknál korlátoltabb körre szorítkoznak ugyan, de azokat határozott jelzési képességekre nézve felül mulják.

A *tiszti jelek* a címertartóktól leginkább abban különböznek, hogy az élő lényeket teljes alakban soha sem ábrázolják, hanem ezeknek csak egyes tagjait mint például a francia connetablei méltóság jelzésére, a paizs két oldaláról kinyuló s kardot tartó, két pánczélos kart; vagy pedig az illető címertulajdonos méltóságának és tisztségének hatáskörét jelző eszközöket, az egyházi címereknél a pápa sz. péter-kulcsait, a patriarchalis, érseki és püspöki kereszteket, a pázsorbotokat, s világi tiszti jelektől pedig a többi közt a marsalok címereinél a paizs mellé helyezett marsal-botokat stb. tüntetik fel.

A hol bizonyos méltóságok például a birodalmi, tartományi s kerületi fővadászmesteri, főzászlótartói stb. tisztségek bizonyos családokhoz voltak kötve, ott nem ritkán e családok illető tiszti jeleiket címereiken állandóan viselték, és sok helyütt még mai napság is viselik.

Ezen átörökösödő kitüntetési mód különösen Dániában divott s még jelenleg is divik; ekként például az említett ország családai közül a Flemming-család címeres paizsát 20, a Banner-ét 13, és a Hoyer családjét 11 zászló díszíti (*De Magny. La Science du Blason XLVIII. l.*).

Olaszországban a Cesarini-család, mint-Róma városának örökös lobogótartója (*confaloniere*) címeres paizsa mellett nyolcz zászlót viselt. (*Ginanni. L'Arte del Blason. 41. l.*)

E zászlók általi jelzés mód, mely Angliában még a XV-dik századból is érdekes heraldikai példákat tüntet fel (*Charles Boutell. English Heraldry London and New-York, 1867. 232-dik 233-dik l. No 391—392.*) a magyar országnagyok címerei közt, tudunkkal csak az Aba nemzetségből származott Dózsa nádor 1322-dik évi függő pecséte címeres paizsánál fordul elő. E hat-pólyás paizs két oldala mellett egy-egy négy keresztecskével himzett zászló van. A pecsét

körirata »S D'AVUSQ · PALA(T)INI · IZIDIQ(US) · QUMAROR.« s belső mezejében az említett nádor nemzetségi nevének kezdő betűje az π látható — VI. Táb. 58. á. ¹⁾

A tiszti jeleknek egyik válfaját a lovagi *rendjelek* képezik.

A rend-lovagok a heraldika keletkezésével majdnem egykoruak s a keresztes háborúkkal léptek életbe. Fontos s tekintélyes állásuknál fogva, a heraldikában önként értetőleg mindjárt kezdetben jelentékeny szerepre voltak hivatva. A Puy (de Podio) Raimond által alapított s II-dik Calixtus pápa által 1120-ban megerősített Johannita vagyis maltai lovagok rendje (*fratres hospitales Sancti Johannis*), czímerül fekete mezőben nyolcz hegyű ezüst keresztet; a Payens Hugo és Sz. Omer Gotfried által 1118-ban alapított s 1127-ben II. Honorius pápa által megerősített templomosok (*fratres militiae templi, templarii*) rendje ezüst mezőben nyolcz szögletű veres keresztet; az 1143-dik évben I. Alfons portugál király által alapított szent Avisi rend (*ordem de San Benedito de Avis*) arany mezőben zöld lilium keresztet, mely alatt két fekete madár áll; a Sancho castiliai király 1158-ban felállította Calatrava-rend veres lilium keresztet, melynek alján — a rend nevére vonatkozólag — két bilincs látható; az 1156-ban Juarez és Gomes által alapított Alcantara-rend ezüst mezőben zöld lilomos keresztet; az 1190-ben Frigyes sváb herceg által alapított s 1191-ben III-dik Kelemen pápától megerősített német lovagrend (*Ritter der Deutschen Orden, Orden der Deutschen Herren*) pedig ezüst mezőben egyszerű fekete keresztet ²⁾ használt.

E legrégibb egyházi lovagrendek tagjai illető rendjeik czímereit a saját nemzetségi czímereikkel szokták volt egyesíteni, az előbbieket a paizs felső jobb szögletében vagy pedig paizsfőül alkalmazván. A XV-dik században a rend tisztei s méltóságai, jelestül, a maltai rend nagy-mesterei czímeres paizsain a családi és a rend-czímerek felnégyelve fordúlnak elő, s a többi lovagok „*Matthieu de Gousancourt Martyrologue des chevaliers de Malte*“ című munkája szerint a rend czímerét rendesen a paizsfőben viselik.

Az említett egyházi lovagrendeknek czímer-egyesítési eljárását a XIV—XV-dik században a fejedelmek által az érdemek megjutalmazására alapított világi lovag-rendek tagjai is követték ugyan, de el-eltérve attól, rendjelvényeiket családi czímeres paizsaik mellett elkülönített helyzetben is alkalmazták. Ekként a IV-dik Károly császár által 1353-ban felállított

¹⁾ Ez érdekes pecsétet az orsz. lvtárból Nagy Imre az Arch. Ért. XII. k. 116. l. közölte. Megjegyzendő, hogy Dózsának erdélyi vajdasága alatt használt korábbi pecsétén a zászlók még hiányoznak.

²⁾ Később a fekete keresztre még egy más ezüst kereszt tétetett, melynek végei arany liliumból állnak. A kereszt arany paizsoeskával van megrakva, melyben egy fekete sas van.

csat-rend (*Fürschprengler*), a II-dik Lajos Bourbon herczeg által 1360-ban alapított paizs-rend (*l'ordre de l'écu*), és az arragoniai 1410-ben alapított kanna-rend (*ordre de la vase, della jara*) lovagjai mind a két fennebbi módszert változtatva követték. Ellenben a VIII-dik Amade savoyai gróf 1403-dik évben alapította Annunziata rend (*ordine suprema dell' Annunziata*) jelvényét az említett ország fejedelmek a paizs mellett viselték.

A Róbert Károly királyunk által 1326-dik évben megerősített Szent György lovag-rend (*militēs st. Georgii martyris*) tagjainak címér-jelzési módja még ekkoráig ismeretlen.¹⁾ Hogy a Zsigmond királyunk által 1408-dik évben alapított Sárkány-rend lovagjainál, az illető rend-jelvényének a sárkánynak címérszereteti használata nem volt meghatározott szabályokhoz kötve, ezt az Ernő s Albert osztrák főherczegek címerei és a Gara Miklós nádor 1416-dik évi címéres levele mutatják, az előbbieknél ugyanis az említett rend sárkánya a címértartót képezi, míg Gara Miklós címérénél a paizs mellett elkülönített helyet foglal el.²⁾ Jó Fülöp burgundi herczeg által 1429-ben alapított aranygyapjasrend (*l'ordre de Toison d'or, Orden des goldenen Vlieses*) jelvényéül pecsétén használt csíholót és tűzkövet szintén az utóbbi mód szerint elkülönítve alkalmazta.³⁾

¹⁾ Az oklevél eredetije a magy. n. muz. levéltári osztályában őriztetik. Az oklevelet Müller Ferd. az »Acta litteraria Musei nationalis Hungarici. Budae MDCCCXVIII. Tom. I. 153—162. l. közölte. A lovagok száma 50-ből állott. A lovagok megismertető jelül bizonyos betűket »certas litteras« viseltek. Mely betűket? arról az okmány hallgat.

²⁾ Az alapító okmányt Müller Ferdinánd Act. litter. Mus. nat. Hung. Tom. I. 167—181. l. közölte. A sárkány-rend alapítási évére nézve a vélemények különböznek, némelyek azt 1385-dik mások ellenben 1400. és 1418-dik évekre teszik.

A rend lovagjai az 1408-dik évi alapítólevelé szerint jelvényökhöz sárkányt viseltek: »effigiem draconis incurvati per modum circuli cauda sua collum circumgyrantis divisi per medium dorsi ad longitudinem a summitate capitis, et nasi usque ad extremum caudae effluente sanguine in interiore rima scissurae alba, et sanguine intacta, per longitudinem rubeam Crucem, sicuti, et quemadmodum sub ipsius gloriosi martyris Georgii vexillo militantes crucem rubeam in albo campo ferre solent.«

Gara Miklós címér-levelében a sárkány-rend jelvénye: arany szalaggal csokorra kötött zöld koszorúról függő, farkát szájában tartó, kétféle arany sárkány. Albert és V. László királyaink által az említett rend adományozási joga az osztrák főherczegekre is átszállott. A rendjel két fokozathoz állott, a keresztes és a kereszt-nélküliből. Ekként Albert királyunk Budán 1439-dik évi június hó 22. és július hó 10-én kelt okleveleiben János, Norfolk herczeg és Brande Schelent, János Lübecki püspök testvéröcsét (*Lichnovsky Geschichte des Hauses Habsburg V. k. CCCLXXI, CCCLXXV. l.*) a lángos keresztű sárkány-renddel, III-dik Frigyes császár pedig Schilinis Jánost és Snardus Ferencz Jánost az egyszerű sárkány jelvényével ékesítette fel. (*Sava. D. Siegl. d. öst. Reg. 71. l.*)

³⁾ A XV-dik században alapított lovagrendek közül még felemlítendő: a szt.-sírrend (*l'Ordre du St. Sepulchre, — order of the holy tomb, — Orden des heiligen Grabes.*); jelvénye veres mankós kereszt volt, melyet négy hasonló keresztcske szögletezett. Hazánkban a Székesi báró és később gróf Ber-

A rendjeleknek a címeres paizsszal jelen mód szerinti közvetlen külső érintkezések vagyis felfüggesztések a paizsra, csupán a XV-dik század vége felé kezdett használatba jönni; e részben Szép Fülöp burgundi herceg 1496-dik évi pecsétét ékesítő arany gyapjas rend a heraldika e nemű legrégibb példái közé tartozik. Egyébiránt, hogy a rendjeleknek a paizs mellé való elkülönített felállításuk az említett század utolsó negyedében is még a paizsra való felfüggesztésöknél szabályszerűbbnek tekintetett, a Grünenberg Konrádnak, címerkönyvében közölt címere bizonyítja, ki ugyanis őt rendjelét az elébbi elkülönítő módszerint alkalmazta. Sőt, hogy a rendjelek szoros értelemben vett címerjáromókká általánosan még a XVI-dik században sem váltak, a savoyai Annunziata rend mutatja, melyet paizsra függesztve csak Mánuel Filibert herceg 1560-ban kezdett elsőben viselni.

A *paizs-sisak*, mely, mint már e fejezet 54. lapján tárgyaltuk, közvetlen a címertulajdonos személyét-jelölé, a címertartóknál és címeröröknél, melyek az illető címer tulajdonosoknak csak külső hatalmi körére vonatkoztak, bensőbb heraldikai jelentőséggel bírt.

De éppen e személyes irányú jelentőségöknél fogva, a paizs-sisakok szökebb aristocraticus uralmukat oly tisztán meg sem óvhatták mint a külső hatalmi körre vonatkozó címertartók és örök. Sokan, kik banderialis csapatokkal sem bírtak, a csatában és a tornákon saját megismertető sisakot viseltek, e véd-fegyvernek címerészeti kiterjedtebb alkalmaztatása tehát magában a tényállásban találta alapját.

Már V. Károly francia király (1364—1380.) a párisi polgároknak címerein a sisakok viselését megengedte, s az olasz szabad és a németországi birodalmi városok előkelő polgári családjainál is a sisakok heraldikai alkalmazása a XVI-dik században már nem tartozott a ritkaságok közé.

csényi család az említett rend jelvényét, mint ez a gróf Bercsényi Miklós 1708-dik évi pecsétén látható — IX. Táb. 80. á. — családi címerével egyesítve viselte. Címere hasított paizs; jobb- kék mezejében veres kereszt négy hasonló keresztcskétől oldalozva, bal- veres mezejében pedig hármazöld halmon arany koronából kinövő ezüst egyszarvú látható. A paizs felett grófi korona; a címertartó két oroszlán. E címer váriánsait lásd Nagy Iván Magyarors. család. II k. 13. l.

A hattyú-rend (Schwanen-Orden) brandenburgi Frigyes által 1440-dik évben, — a szent Mihály rend, XI-dik Lajos francia király által 1469-ben, — a dán elefánt rend pedig VII. Elrich király által a XV-dik század elején alapított s I. Krisztian által 1462. és 1464-dik években pápailag megerősített.

A ciprusi és a sinai hegyi szent-Katharina-rendek. Az előbbinek jelvénye egy arany rózsa, melyről egy veres markolatu kivont kard függ; a másiké egy veres kerék stb.

A sisakoknak e tágasb körű czímerészeti elterjedése a főnemességet sisakjainak különleges megjelzéseire készítette.

A sisakok megkülönböztető jelzése azoknak a) különleges idomításai s b) bizonyos járulékokkal való meg bővítései által eszközöltetett.

a) A *sisak idomát* illetőleg körülbelül a XV-dik század második negyedétől fogva a legtöbb országban az előkelő nemesség a *pántos sisakokat* kizárólagosan a maga részére foglalta le, míg a *csőr-sisakot* az alsó nemesi és a polgári osztálybeliek czímereire szorította. Nálunk azonban a csőr-sisakok még a XV-dik század vége felé is a legtöbb főurak czímeres pecséteit ékesítik s csak a XVI-dik század elejétől fogva, vagyis Jagelló-házi királyaink alatt kezdett a *pántos sisakoknak* előnye a csőr-sisakok felett nyilvánulni.

A XVI-dik század elején még Németországban az előkelőbb nemesség a pántos sisakok viselésének czímerészeti szabadalmához annyira ragaszkodott volt, hogy a többi közt Bajorországban az úgynevezett torna-nemesek (Turnieradel) az 1506-dik évi müncheni országgyűlésen az uralkodó herezeg előtt az alsó nemesség ellen mint a pántos sisakok bitorlói ellen panaszt emeltek.¹⁾

A főnemesség minden tiltakozása s óvása ellenére azonban a pántos sisakok már ugyanazon század második negyedétől fogva, a heraldikai közgyakorlat terén az általános nemesi czímerek kitüntetői jeleivé váltak; minek következtében a főnemesség részéről az említett sisak új rang-megkülönböztető változtatásoknak vettettet ismét alá, mely új rendszernél a nemesi rang osztályzatok a sisak pántjainak száma, elhelyezési módja s fém mineműsége szerint lettek egymás közt megkülönböztetve. Ekként például a francia heraldikában a nem uralkodó herezgeknek, a tábornagyoknak, a korona főméltóságainak és az örgrófoknak arannyal szegélyezett és damaskolt ezüst paizs-sisakjai, szemben állva tizenegy arany pánttal diszesítvék; a grófi, algrófi és a bárói sisakok arannyal szegélyezett ezüstből állnak, s a két előbbieké egy harmaddal oldalt fordítva kilencz arany pánttal, a bárók sisakjai pedig félig megfordítva hét arany pánttal vannak ellátva. A nemesek aczél sisakjai egész arczélra állítva az illető családok régisége szerint öt, majd négy, vagy három pántúak; a csőr-sisak a polgári osztálybelieknek és a nemesek törvénytelen fiainak maradt.

¹⁾ A vádpontok közt a következők fordulnak elő: »Nämlich und zuerst dass sie Unsre Zeichen und Turnierhelme aufwahlen und in die Siegel und Grabstein machen.«

»Zum andern, dass sie Uns unsre Söhne und Freunde freventlich dutzen.«

»Zum dritten, dass sie sich des Titels, der Uns zugebüht, in Geschriften unterstehen zu unterziehen, mit samt mehr und ändern, damit sie sich Uns vermuthen zu vergenössen, das Uns fürder unleidentlich ist sat. (Krenner „Bayerische Landtagshandlungen in den Jahren 1429—1513. XV. k. 401. l.)

Thamásfalvi György 1415.

b) A sisakok mellék járulékokkal való rangjelzése kétféle volt, u. i. vagy a sisak nyakába függesztett *násfával* vagy a sisakra helyezett ugynevezett *sisak-koronával* eszközöltetett.

Ami az említett nyakdíszeket illeti, ezek eredetileg a torna s más nemesi szövetségek jelvényei voltak, s nyomaik a legtöbb nyugati népnél messze a XV-dik századig visznek ¹⁾; nálunk Magyarországon azonban csak az említett század vége felé kezdtek alkalmaztatni, midőn már Németországban a polgári czímerek sisakjain is (veres szalagra függesztve) elő fordultak.

A *sisak-koronák* nem tévesztendőek össze a későbbi szoros értelemben vett *rang-* vagyis *czím-koronákkal*, melyek mint önálló czímer-járulékok, a sisakot nélkülözhetve, alakjaik különböző módozatai szerint a nemesek rangfokozatait jelölik, míg ellenben a sisak-koronák egyforma szabású alakjukban a nemesség különleges rangfokozatait ki nem tűntethetvén, csupán az előkelőbbeknek az alantabb osztályok irányában való általános megkülönböztetésére voltak hivatva, s tulajdonképen nem is egyebek, mint a sisakok és az oromdíszek aristokratikus jellemű közbevető ornamentatiói.

A XIV-dik század első negyedéből való zürichi czímer-tekeres czímerei közt még csak két koronás sisak látható, a karinthiai és az osztrák hercegeké; de az említett század második felétől fogva a fejedelmi czímereken kívül már az előkelő nemesek czímereinek sisakjain is e koronákkal mindinkább találkozhatni.

Magyarország királyai közül a sisak-koronát Róbert Károly négy érmén ²⁾ s I. Lajos két érmén ³⁾ — IV. Táb. 32. á. — az 1379. évi kis pecsétén (*Pray D. Sig. Tab. IV. Fig. 8.*) és az Achen városának ajándékozott csatokra zománczott magyar királyi czímerén alkalmazta. Az utóbbi király sírkövén — 55. l. — valamint I. Mária királynőnek 1388. évi kis pecsétén is (*Pray D. Sig. Tab. XI. Fig. 8.*) a sisak-koronával találkozunk.

A legrégibb eddig ismert magyar nemesi koronás sisak Miklósnak, Kávási Gergely fiának 1354-dik évi sisak-pecsétén látható — VI. Táb. 53. á.

A Zsigmond király által adományozott czímeres levelekben a sisak-koronák nem tartoznak többé a ritkaságok közé. Ekként például az itt színnyomatban közölt Tamásfalvi Thamásfalvy György 1415-dik év pünkösd napján

¹⁾ A Königshofen-féle strasburgi chronika (*codex hist. I. a. 168.*) szerint az oroszán című társulat tagjai már 1379-diki évtől fogva arany vagy ezüst-oroszán jelvényt viseltek. E nemesi jelvény azonban még csak a ruhára alkalmaztatott.

²⁾ Weszerle Érm. Tábl. Vegykor I. T. 17. á. II. T. 6, 29, 30. á.

³⁾ U. o. III. T. 6, 7. á.

Kosztniczon kapott armálisa négyes arany karámban foglalt címeres paizsán, „kék mezőben agancsai közt megszakgatott arany hálót hurczoló futó arany szarvas“ kék foszlányos koronás csőr-sisak látható, melyből mint oromdísz az említett szarvas emelkedik ki.¹⁾ Így nemkülönben a Vadkerthi Demeternek és Miklósnak a fennebbi évben és helyen kelt armálisa címeres-paizsa fölé helyezett koronás sisakjából egy három tornyú veres vár²⁾, — a Gyalokai János 1419-dik évi címeres levele paizs-sisakjának koronájából egymással szemben álló két madár³⁾, — a Soós család 1418-dik évi meg bővített címere⁴⁾ sisakjának arany koronájából pedig arany kos-szarvakkal ellátott női mellkép emelkedik ki.⁵⁾

E sisak-koronák „címerjarításnak“ tekintettek. Így pl. VI-dik Károly francia király Párisban 1415-ben martius hó 26-dikán kelt oklevelében⁶⁾, Gara Miklós paizs sisakját „*volens eundem Comitem, Genusque et Domum suam praeceteris eiusdem Comitum Palatini Praedecessoribus aliqualem Praerogativa decoris honorare*“ koronával bővítette meg s az említett francia király e címer engedélyét Zsigmond királyunk már fennebb idézett 1416-dik évi armálisában „*coro-*

¹⁾ Az eredeti levél Felső-Győri Nagy Iván családi levéltárában. Nagy Iván Magyarorsz. családai XI. k. 30. l.

²⁾ A címer: kék mezőben három bástyájú veres vár, mely felett, a paizs két felső szögletéből felbőklő kinyúló veres-újas két kar arany koronát tart. — ~~Az~~ eredeti okmány a Kisfaludi Kisfaludy cs. levéltárában őriztetik. No 19.

³⁾ A címer: veres mezőben három boglárú arany korona, melyen két szemben álló zöld madár van. — Az eredeti okmány szerző gyűjteményében.

⁴⁾ A címer: kék mezőben arany koronából kiemelkedő meztelen női mellkép arany kos-szarvakkal. Az eredeti armális a m. n. múzeumban letéteményezett Nagy-Kállói Kállay cs. levéltárában őriztetik.

⁵⁾ Egyébiránt a Zsigmond király adományozta címerek legtöbbjénél a koronás sisakok hiányoznak. Ilyenek többi közt: az 1415-dik évben Kosztniczon Barotzi (de Mellete) Jánosnak — »ezüst mezőben szeracsén fej sárga homlok köteléssel s ugyanazon sisak-oromdíszszel (m. n. múzeum levéltár osztályában), — az 1417-dik évben Kosztniczon Boda Timótnak, testvéreinek és Bodafalvi Boda Imrének — »ezüst mezőben zöld gyepen rózsafa mögött rózsá után ugró természetes színű nyúl; a sisak-oromdísz a paizs címerével azonos, a foszladék veres és zöld (Szerző gyűjteményében), — az ugyanazon évben és helyen kelt oklevéllel a most is virágzó Békási Békássy család őseinek — »kék mezőben, nyakán arany koronával örvöztött iramló fehér szarvas, paizs sisakján azonos oromdíszszel« (Nagy Iván Magyarország családai pótlék k. 120. l.), — a Herenchényi Jánosnak, Piacenzában 1432-ben — »kék mezőben veres ruhájú, fején rózsákkal koszorúzott s kezeiben veres olvasót tartó térdelő nő, ugyanazon sisakdíszszel« (Szandai Sréter cs. levéltárában) — és a Patrohi Mihálynak 1437-dik évben — »kék mezőben arany oroszlán, mely első lábaival ezüst sisakot tart, ugyanazon oromdíszszel« — adományozott címer, stb.

⁶⁾ Az eredeti armális gróf Zay család zai-ugróczi levéltárában a Gara diplomák közt Nr. 6. szjegy alatt őriztetik.

Patrohi Mihály 1437.

nam auream supra galleam,..... ad maiorem eminentioris nobilitatis gloriam“ megerősítette.

Ugyancsak Zsigmond király az 1418-dik évben Kostniczon Soós Miklósnak, s ezen család többi tagjainak adott címér meg bővítési levelében, az említettek sisakját, az őseik és saját érdemeik megjutalmazásául, Soós Miklós kérelmére (*„humiliter et devote supplicavit“*) koronával díszesítette fel. Nem különben a fennebbi 1418-dik évben és helyen kelt okmányában Zsigmond király a Sztárai és Nagy-mihályi gróf Sztáray család őseinek, a Nagy-mihályiaknak ősi címérét, mely *kék mezőben arany tárt kapujú váron egymással szemközt álló két természetes színű, és csőreikkel egy aranygyűrűt tartó szarkát ábrázol*, Nagymihályi Adalbert, auraniai perjel kérelmére *„ad maiorem eiusdem domini Adalberti, ac aliorum supradictorum nobilitatis gloriam,“* sisak-koronával bővítette meg.¹⁾

III-dik Frigyes császár 1459-dik évi (Bécsben, június 19-én kelt) címér-adományában a Szentgyörgyi és Bazini gróf Szentgyörgyi György, János s a Mátyás király ellen vitézkedő Zsigmond címérének sisakját, a császári koronához hasonló koronával bővíti meg s *„Dicta Arma sic melliorata,“* az említett grófoknak Magyarország minden zászlós főurai felett, ideértve a nádort is, elsőséget tulajdonít s megengedé, hogy veres viasz-pecsétet használhassanak.²⁾

A sisak-koronákkal való címér megjavítások azonban idő folytával annyira elszaporodtak, hogy végtére a koronázatlan sisak nemes emberhez méltónak sem tekintetett. A sembachi csatában, az egykorú író bizonyága szerint, már *„350 koronás sisak vett részt“* (Sava D. Siegl. d. Öest. Reg. 37. l.).

A sisak-koronák ez elterjedésével tekintélyök mindinkább alá szállt, minek következtében lassanként az uralkodó s fejedelmi címereken közvetlenül a paizsokra helyezett koronák, az úgynevezett *paizs-koronák* kezdtek felszínre jönni.

Menestrier szerint a koronát sisak nélkül Franciaország címérén VII. Károly király (1422—1460.), az osztrák főherczegek közül Posthumus László

¹⁾ Eredetije a gróf Sztáray-család sztárai levéltárában őriztetik. Az armálisban a Nagymihályiakon kívül a velők egy származású Nagymihályi Pongrácz (XVIII-dik sz. t.) és a Vinnai és Nagy-mihályi Eödfőffy család (XVII. sz. t.) is foglaltatik. Az armális szövegét Pálma: *Herald. Reg. Hung. specimen* művében 103—106. l. közölte.

²⁾ Az eredeti címeres levél az országos levéltárban őriztetik.

A Szentgyörgyi grófok családi címere: kék mezőben arany csillag volt. A XVI-dik század elején Péter gróf pecsétében felnégyelt címert viselt, melynek 1. és 4. tagjában az említett csillag 2, 3-dik tagjában pedig oroszlán volt látható (*Wagner Geneal. Hist. Famil. Dec. II. Fig. 1.*)

osztrák főhercegi felségi (*Sava D. Siegl. d. Öest. Reg. 84. á.*) és Swaidnitz hercegségi nagy pecsége paizsain, Csehország czímerén pedig Podiebrad György (1458—1481.) király alkalmazta először.

A svédek legrégibb paizs-koronája I. Magnus király 1275-dik évi pécsetén, a németeké Stubenberg Anna pettau-i Hertneid leányának, III-dik Frigyes Stubenberg gróf nejének 1370-dik évi pécsetén (*Warnecke. Heraldisches Handbuch 20. l.*), — a dánoké IV-dik Olaus király 1376. évi

titkos pécsetén fordul elő; ugyan ez idő tájban jelentkeztek hazánkban is a legelső paizs-koronák, I. Lajos királyunk itt közölt denárján, az ország rendének 1385-dik évi pécsetén — 36. l. 2. á. — majd I. Ulászló király

három (*Wesslerle. Érem-Tábl. Vegyes kor Táb. VII. 13, 15. és 18. á.*) s V-dik László király két érmén, (*U. o. Táb. IX. 11, 20. á.*), a királyi kegyurság kitüntetése jeleként pedig az erdélyi szász egyetem 1373-dik évi pécsetén levő nyolcz pólyás és lilomos magyar királyi és a lengyel sasos paizsocska felett — VII. Táb. 66. á. — Fogaras-vidékének 1413-dik évi czímeres pécsetén (86. l.), királyi czímeres-pecséteink közül pedig V. Lászlónak a magyar nyolczas pólyával és a cseh oroszlanos czímerrel hasított pécsetén — VIII. Táb. 71. á.

Ugyancsak az utóbbi király Budán május 6-án 1456-dik évben kelt okmányában Ragusa városának minden alkalommal eldődei a magyar királyok, és saját személye iránt tanusított érdemeiért eddigi czímerének mellőzése nélkül, ennek paizsát koronával ékesítette fel. (*Gr. Teleky József Hunyadiak kora Magyarországon X.k. 515—517. l.*)

Corvinus Mátyástól kezdve paizs-koronás királyi pecségeinknek már szakadatlan sora kezdődik.

Az akkoráig alkalmazott paizs-koronák azonban még a sisak-koronák idomától miben sem különbözve, a közönséges heraldikai nyílt koronának szakasztott másai voltak, mely utóbbi szintén már a legrégibb időtől fogva, mint kitüntetési jel a czímer-mező alakjain és ezek járulékaiként, úgymint az oroszlanok, sasok sat. fejdíszjeiül alkalmaztatott, s napjainkig használtatik és már Henrik türingiai gróf (†. 1208.) paizsa oroszlanjának fején előfordúl.

Mátyás király, ki valamennyi pécsetén paizs-koronát használt, nem csak e koronának hazánk czímerén való megalapítója volt, de a közönséges nyílt korona helyébe hazánk czímerén a zárt vagyis a pántos koronát is ő hozta be legelőbb.

Hét ismeretes pecsége közül három, ugyanis a Pray által közölt 1470-dik (*De Sig. Táb. XIII. 2. á.*), s 1477-dik évi közép pecsége — II. Táb. 18. á. — és az 1475-dik évi felségi kettős nagy pecsége hátlapján (*De Sig. Táb. XV.*

1. d.) már zárt korona látható. Az említett király idejében készült egyéb műemlékeinken is, így jelesen a kassai dom *Mátyás tornyán*, valamint a m. n. múzeumban őrzött veres márványtáblára vésett királyi címéren a zárt koronákkal találkozhattunk.¹⁾

Egyébiránt a zárt-korona, mint a legfőbb uralkodói méltóság jelvénye, heraldikai alkalmaztatásánál jóval régibb s azt már a bizanci császárok viselték, miként többi közt a magyar korona pártázata hátulsó lapjának zománczos mezejében Dukas császár mellképe is zárt koronával ábrázoltatik.

Az angol királyok közül pántos vagy is zárt koronát fején már V-dik Henrik (1415—1422.) felségi pecsétén viselt. A német császárok pedig felségi pecségeiken IV. Károly császártól kezdve (1340—1378.) fejökön zárt koronával jelennek meg.

A zárt koronáknak, a német császárok pecségein való heraldikai alkalmazása azonban csak I. Miksa császárral veszi kezdetét. Miksa legrégibb koronás címéres pecsétét, mint flandriai gróf 1485-dik évben használta. (*Wredius. Sig. Com Fland. 116. l.*)

Ausztriában Posthumus László 1454-dik évi osztrák főhercegi nagy pecsége hátlapjának címer csoportozata fölé helyezett legelsőbben zárt koronát, Spanyolországban pedig azt V. Ferdinánd király 1480-ban kezdte heraldikailag alkalmazni.

A francia királyok közül ugyan már VIII-dik Károly 1495-dik évi olaszországi hadjárata alatt vésetett felségi pecsétén, valamint I. Ferencz (1515—1547.) is pecségein s érmein pántos-koronával ábrázoltatta magát, de Franciaország címérének heraldikai kitüntetési jeleként az említett korona csupán II. Henrik alatt (1547—1559.) — tehát Magyarország címéréénél később²⁾ — jött gyakorlatba.

Abból azonban, hogy a pántos-korona országcímérünkön több más nemzetet megelőzőleg alkalmazást nyert, még koránsem következik, hogy

¹⁾ A corvinák címlapjainak miniature címerpaizsai még mind nyílt koronát viselnek. Ellenben a Thuróczy chronicája 1488-dik évi augsburgi kiadásának cím-lapján látható magyar birodalmi címer felett már a zárt korona díszéleg. A m. n. múzeum fegyvertárában a VII-dik szekrényben 36. sz. alatt Mátyás királyunk kezdő betűjével ellátott paizson szintén pántos korona látható. Ez eredeti paizs fényképét lásd *Klősz Gy. a m. n. m. fényképei. Középkori rész 65. sz.*

²⁾ Egyébiránt a francia királyok egész a nagy forradalomig nagy pecségeik paizsán a királyi koronás sisakot is megtarták, a paizs-sisakot a címer sátor felébe téven. (*Menestrier Fr. Abrege Methodique des principes Heraldiques. Lyon, MDCLXXVII. 196. l.*) Ez eljárást követték a porosz királyok (*Gatterer J. Chr. Handbuch der neuesten Genealogie und Heraldik. Nürnberg, 1762. 19. l.*) s a Napolcon császári ház. Magyarország királyai közül, az Anjouk kivételével sisakot címérén egy sem viselt.

már a magyar czímernek politikai jelenégű nélkülözhetetlen alkatrészét képezte volna, a minthogy Magyarország czímere nemcsak a királyi pecséteken, az érmeiken és egyéb műemlékeinken még továbbra is a nyílt koronával váltakozva fordul elő, de arról igen sokszor még ez utóbbi korona is egészen hiányzik.

A Wesserle-féle czímer-táblák szerint ugyancsak Corvinus Mátyás király 30 érmének czímeres paizsa közül csak kettőn van korona, s ezek is nyíltak (*Vegyes korszak Tábl. XII. 78. á.*), — II. Ulászló 18 czímeres érme közt csak egyen (*U. o. Tábl. XIII. 3. á.*), — II-ik Lajos 14 czímeres érme közt kettőn (*Tábl. XV. 3. á. Tábl. XVI. 1. á.*) s János király 9 czímeres érme közt szintén csak kettőn.

A koronás magyar czímernek e kedvezőtlen aránya a koronátlanok irányában — János Zsigmond érmei kivételével, kinek 13 czímeres érme közül korona már kilenczen van — még majdnem egy századon keresztül fennállott.

I. Ferdinánd 23 magyar czímeres érme közül csak hárman (*Wesserle Habsburg-korbéli Tábl. I. 1, 8. á. Tábl. II. 7. á.*), — Miksa király 11 czímeres érme közül ötön, — Rudolf király 16 érme közt csak hárman látható paizs-korona. II. Mátyás királylyale kedvezőtlen arány ugyan érmeinken mindinkább szünetedezik, de a koronás czímerek a koronátlanok felett túlsúlyra, még I. Leopold királyig sem vergődhettek. II. Mátyás érmein a koronázott czímerek még oly arányban állanak a koronátlanokhoz, mint 7:8-hoz, II-dik Ferdinánd érmein mint 8:8-hoz, III-dik Ferdinánd érmein mint 6:7-hez. I. Leopold 42 Magyarország czímerével vert — ugyancsak a Wesserle tábláin előforduló — érme közül azonban a korona már csak kettőn hiányzik. I. Leopold királytól kezdve Magyarország czímere korona nélkül már a kisebb pecséteken is csak ritkán mutatkozik. II. József császár idejétől fogva pedig napjainkig — az 1849-diki forradalmi és az ötvenes s hatvanas évi külföldi magyar emigrationalis czímeres pecsétek és zászlók kivételével — Magyarország czímere korona nélkül többé elő nem fordul. A II-dik Rákóczy Ferencz fejedelemnek Magyarország czímerével ellátott pecséteiről, és zászlóiról — mint a többi közt a közismeretű libertas-érmek is mutatják — a korona még az ónodi gyűlés után sem hiányzott.

A fejedelmek sphragistikai heraldikai koronáikul azonban, a német császárok kivételével, országaik különleges koronáit még huzamos ideig nem használták. Ekként Magyarország czímerének az időbeli zárt koronái vegyest majd négy (az az három látható) pántúak, majd hat (azaz négy látható) pántúak voltak, s a korona homlok pártázatának boglárái pedig, majd lóhere vagy agantus-leveleket, liliomokat, kereszteket, vagy ormókat ábrázolnak.

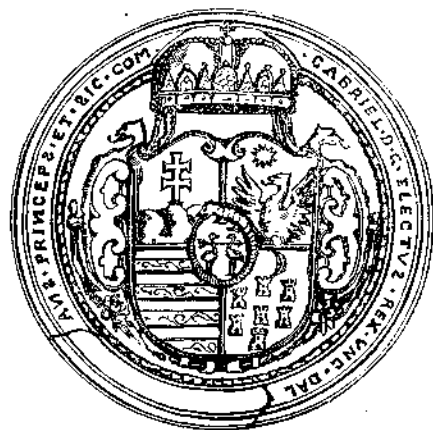
A II-dik Ulászló királyunk 1491-dik évi ¹⁾ pecsége fő-czímeres paizsára helyezett zárt-korona már némileg a magyarszent koronára emlékeztet, de ennek határozott képmása legelsőben csakis II. Mátyás király 1608-dik évi öt koronázási érmén, (*Wessierle. Habsburg korsz. Táb. VI. 1, 2, 3, 4, 5. á.*) az 1610-dik (*U. o. Táb. VII. 9. á.*) s az 1612-dik évi itt közölt (*U. o. Táb. VII. 2. á.*) czímeres tallérán és 1611-dik évi mellképes emlékérmén (*U. o. Táb. VI. 6. á.*) fordul elő.

II. Ferdinánd király 1618-dik évi négy (*U. o. Táb. VIII. 1, 2, 3, 4. á.*) és III. Ferdinánd s neje Mária királyné 1625. évi egy (*U. o. Táb. IX. 16. á.*) koronázási emlékérmén a magyar koronával találkozunk. ²⁾

Bethlen Gábor, mint választott magyar király, 1620-dik évi itt közölt pecsége czímeres paizsán szintén a magyar koronát ³⁾ használta, s annak oldalain már az ismeretes lelógó lánczocsák is láthatók.

A magyar korona sűrűbb czímerészeti alkalmazása I. Leopold korával kezdődik, s az Mária Terézia királynőnk idejében lett hazánk czímerének heraldikai állandó külső kiegészítő része.

A többi különleges rang-koronák a zárt királyi koronák nyomán keletkeztek; jelesen a hercegi s választó fejedelmi koronák, még a XV-dik, a főnemesi koronák a XVII-dik században, és pedig ez utóbbiak Francia- és Angolországban évtizedekkel előbb mint nálunk és a németeknél.

A grófi korona hazánkban már a Trakostyáni Draskovits János horvát bán és az Alsó-Lindvai Bánffy Kristóf tárnokmester 1641-dik évi pecsétein előfordul (*Jászai gyűjtemény 1511—1687. A m. n. múz. könyvtárában.*) ⁴⁾

¹⁾ Pray, D. Sig. Tab. XIII. Fig. 5.

²⁾ Egyébiránt valamint ez egy érmén kívül III. Ferdinándnak többi érmén, úgy a IV. Ferdinánd, I. Leopold koronázási érmein is a magyar koronától különböző koronák láthatók. I. Józseftől fogva azonban koronázási érmeink már mind a magyar szent koronával vannak ellátva.

³⁾ 1621-dik évi tallérja királyi czímeres paizsán is a magyar korona díszleleg (*Erd. érm. Táb. VI. 6. á.*)

⁴⁾ Eszterházy Miklós nádornak 1626-dik évi, (*U. o. 1625—1629. k. 16. l.*) Erdődi Pálffy János s Bribéri Mellith György czímeres pecsétein a grófi korona helyett még a közönséges három agantus-

A mi az alsó nemesség különleges koronáit illeti, azok Angliában még mai napság sem jutottak érvényre s hazánkban csak a mult század második felében kezdtek jelentkezni.

A németországi köznemesi koronák közül Hefner (*Hand. d. Herald* 146. l.) bizonyos Bart Ferdinánd 1692-dik évi pecsétének paizs-koronájánál régibbet nem ismer. Franciaországban ellenben a köznemesi koronák az említett században már annyira elterjedtek volt, hogy az azokkal, valamint a többi rangjelekkel való visszaélések ellen szigorú rendszabályokat kellett hatályba léptetni.

A rangjelek tulságos elszaporodásával a heraldikának *hanyatlási korszakához* értünk.

E korszak kezdetét pontosan meghatározni nem lehet. Mint minden társadalmi intézménynek, úgy a heraldikának átalakulása is, az idők hosszú során keresztül, különböző viszonyok és tényezők hatásai alatt, alig észlelhető lassú léptekkel ment végbe.

A haladó közmíveltség időnként sok oly eszközt s pótszert hozott felszínre, melyek a címereket részben nélkülözhetőkké tévék.

Az olvasni tudás általános elterjedésével a képjelzés szűkebb körre szorult; a lőpor feltalálása által megváltozott hadviselésnél a paizsnak és sisaknak lényeges fontossága megszűnt, s a címér-pompázó tornák is lassanként az újabb társadalmi viszonyokhoz mért más irányú szórakozásoknak engedtek helyet; a jogi és politikai téren, az okiratoknál behozott sajátkezű aláírások által pedig közvetve a pecsétekkel, a címerek is eddigi jogsúlyukból sokat veszítettek.

Ekként a címerek közhasznú gyakorlati jelentőségekben mindinkább csökkenve, lassanként túlnyomólag a fejedelmi jutalom puszta kitüntetési jeleivé váltak.

A heraldika hanyatlása három irányban nyilvánult, úgy mint: a címér részek *összeállításában, az alakok idomításában és a címér tárgyának képjelzésében.*

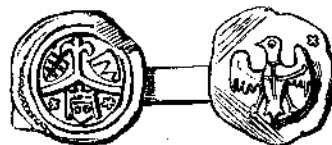
A mily arányban csökkent a heraldika jelentősége, oly mértékben csökkent a címerek könnyebb és gyorsabb felismertetésére hivatott ősi egyszerűsége is, s a paizsmező alakjai s összetételei, a külső alkatrészek s járulékok valamint a díszítmények tulságos elszaporodása által, annál bonyolódottabb szerkezetet vett fel.

levelű koronák használtattak. A főnemesi rangkoronák Magyarországon a szatmári békekötés, vagyis 1711-dik évtől fogva kezdtek általánosabban használtatni.

Az összetett címerek ugyan már a heraldika legrégibb korában sem voltak ismeretlenek, minek bizonyságául szolgál többi közt Németországban Máriának, IV. Otto császár nejének 1238-dik évi itt közölt címeres pecsége „hasított paizs, jobbról egymás felett három leopárd, balról a birodalmi sas félbe hasítva“, hazánkban pedig a Róbert Károly királyunk 1323-dik évi »KAROLUS DEI GRATIA HUNGARIE DALMATIE CROATIE RAME SIE GALICIE LODOMERIE (hátlapján) DOMINIE BULGARIE REGIS PRINCIPALITATIS ET HONORIS MORTIS SUAE REGNI DNS« köriratú kettős felségi pecsége, melyen az Anjou liliomos és az Árpád-házi pólyás-címerek egyesítvék¹⁾ — X. Táb. 81. á. — de az akkori közszokás szerint, valamint a házassági úgy a politikai s birtokjogi viszonyokra vonatkozó czélból összehozott címerek is még leginkább külön paizsocskáikban meghagyatva, egymás mellé sorakoztattak.

Hazánkat illetőleg ez utóbbi címer-csoportosítási mód legrégibb emléke, a Gutkeled nemzetségből származott István stiriai bánnak, V-dik István ifjabbik király ottani helytartójának itt közölt 1254—1259-dik évek közt vert érme előlapján fordul elő, melynek liliomos oromdíszű sisakját jobbról a királynak kettős keresztes, s balról az

¹⁾ Neunai Treutl Miklós királyi tárnokmesternek s pozsegi főispánnak »S. NICOLAI TREUTL MAGISTRI TRAVARRICORVM« köriratú 1404-dik évi pecsége címeres paizsa „felnégyelt; az első és negyedik mezőben egy ág, a második és harmadik mezőben keresztben tett négy kocza (points équipollés) van; a paizs csőrűsisakján lebbentylék és evet-oromdísz látható (orsz. levélár 5813. szjegy) — XI. Táb. 82. á. — A pecsétet Vincze Gábor Arch. Ért. XIII. k. 233. l. közölte.

Miklós tárnokmesternek e címere minden valószínűséggel a házassági összetett címerek közé tartozik, s azt vagy ő, vagy egyik őse német eredeténél fogva valamely magyar családbeli nővel kötött házassága alkalmával meghonosulása jeléül vette fel. E címeren és Rarara Katharinának, István Modrusi s Vogliai gróf hitvesének 1390-dik évi címeres pecsétén kívül (*Der Deutsche Herald.* 1881. No 5. 68. l.) a középkorból más házassági magyar főúri címeres pecsétet tudtommal nem ismerünk. A modrusi grófnő házassági címere a Trentuléhoz hasonlólag felnégyelt paizsból áll, az első és negyedik mezőben csillag, a második és harmadik mezőben pedig szekér látható.

Egyébiránt az egy paizsban egyesített házassági címerek az egész XIII-dik század alatt csekély számban fordulnak elő. Egy paizsban egyesített házassági címereket a flandriai uralkodóházban Margit, Lajos uralkodó gróf leánya, merész Fülöp neje 1384-dik évi (*Wredius. Sig. Com. Fland.* 63. l.), a Savoyai uralkodóházban pedig VI-dik Amadé neje, a francia királyi házból származott Bona 1400-dik évi pecsétén használtak legelsőbbben. (*Sig. d. Princ. d. Savoy. Tav.* XV. 78. á.)

említett bánnak két ékű nemzetségi címeres paizsocskája oldalog.¹⁾ Továbbá fel-
említendő még a Pray által közölt III-dik András király özvegyének, Ágnesnek két
rendbeli pecsége, melyek egyikét l. — XI. Táb. 83. á. — Egyébiránt királynéink
az egy Barbara, Zsigmond király hitvese kivételével, pecséteiken saját és királyi
férjök címereit egymás mellett külön paizsocskáiban viselték egész Beatrix,
Corvinus Mátyás királyunk hitveséig. Királyaink pedig egész a XV-dik
századig egymagával Magyarország címerével beérték, s hazánkban legelsőbben
csakis Zsigmond király viselt 1406-dik évi új kettős nagy pecsétén trónjogainak
részletező kifejezésül egyszerre több címeres paizst.²⁾

Ezen címer-csoportosítási rendszert Zsigmond példájára V-dik László,
Corvinus Mátyás, II-dik Ulászló, II. Lajos, János s későbbi királyaink is felségi
nagy pecséteiken követték.³⁾

Az egymással vonatkozásban álló címerek imént tárgyalt össz-csoporto-
sítási módszeréhez képest az egy paizsban egyesített címerek még huzamosb
ideig eléggé ritkán, akkor is az összetett címerek számának lehető korlátolt-
sága mellett fordulnak elő.⁴⁾

III-dik Eduárdtól kezdve — I-ső Jakab királyig 1327—1603 — az angol
királyok a francia trónhoz való jogigényök kifejezésére, a francia és az angol
vagyis a lilomos és a leopárdos címereket egy paizsban egyesítve viselték.
A Zsigmond királyunk némely kisebb pecsétén összetett címerek száma
a kettőt szintén túl nem haladja.⁵⁾ Albert király 1438-dik évi titkos pecsége

¹⁾ Ezen érmet először dr. Luschin von Ebengreut „*Beiträge zur Münzgeschichte der Steuermark*”
értekezésében (*Numismatische Zeitschrift. Wien, 1879.*) s utána Thallóczy Lajos: Arch. Ért. XIV. k. 365. l.
közölte.

²⁾ A pecsét előlapján a trónon ülő király felett Magyarország kettős keresztos, jobbról felül a
nyolcz-pólyás, ez alatt Dalmácia címere, a tróntól balra a kettős-kereszt, ez alatt pedig a német sas,
legalul a cseh oroszlános címer, a pecsét hátlapján pedig a kettős keresztos főpaizs felett a kettős kereszt,
jobbról a nyolcz pólyás, Dalmácia, Luxemburg, a sas és felül balról a cseh oroszlános címeres
paizsocskák láthatók.

³⁾ A német birodalmi pecsétek közül IV. Károly két rendbeli pecsétén már 4—5 címeres
paizsocskát csoportosított össze.

⁴⁾ Magyarországnak a nyolczas pólyázathól és a kettős keresztből összetett címere, mely mint
fennebb láttuk, már a XIV-dik században I. Lajos királyunk egyik érmén előfordul — 36. l. — szoros
értelemben véve alig számítható a fennebb említett külön állambirtok jogokra vonatkozó címer-egyesíté-
sek rovatába, minthogy Magyarország címerének mind a két alkatrésze ugyanazon fogalomnak: a magyar
állami eszmének kifejezése volt.

⁵⁾ Zsigmond király legelső összetett címeres pecsétét kormányzói állása idejében használta.
E címeren a magyar pólyás címer és a cseh oroszlán felnagyelve fordul elő — XI. Táb. 84. á. — Ugyan

felnégyelt paizsán, az 1—4 mezőben a magyar nyolczas pólyát, a másodikban az osztrák egy pólyát, a harmadik mezőben pedig a német királyi egyfejű sast viselte (*Pray. De Sig. Tab. XI. Fig. 4*); I. Ulászló, V. László s részben Corvinus Mátyás, II-dik Ulászló s II-dik Lajos pecsétein is az egy paizsban összetett címerek a négyes számot még nem haladják meg.

Habár azonban a német császári pecsétek közül is csak az V-dik Károly császár nagy pecsétén találkozunk legelsőbbben nagyobb mennyiségű (12 címérből összetett) paizsszal, a savoyai uralkodók közül pedig csak Emánuel Filibert változtatta át 1566-dik évi nagy pecsétén az elődei által használt egyszerű paizst (*veres mezőben teljes kereszt*) kilencz mezőre, mégis általában véve a XVI-dik század első felébe sem birt még a több címerek egy paizsban egyesítése a címér-paizsocskák csoportosítása felett, legalább az ünnepélyesebb pecséteken túlsúlyra vergődni. Egyébiránt az sem tagadható, hogy az egy paizsban összefoglalt többes címerek Franciaországban már a XV-dik század utolsó negyedétől kezdve divatoztak. Különösen a mi a francia királyi ház mellékágait, jelesen az ifj. Anjou-ház tagjait s a velök rokon fejedelmi családokat, mint például a lotharingiai hercegi házat illeti, ezeknek címeres paizsai már az említett időtől fogva valóságos mozaik-szerű látványosságokat nyújtanak.

Hazánkat illetőleg Candalei Anna, Foixi-grófnőnek s francia hercegnőnek, II. Ulászló királyunk nejének 1506-dik évi pecsége paizsán már 13 egyesített címér látható.¹⁾ Pedig az ez időbeli francia összetett címerek a következő századok összetett címereihez képest csak egyszerűeknek mondhatók. A többi közt a legújabbkori királyi porosz és a császári osztrák nagy állam-címerek közül amaz 4 közép paizsocskából s a hátpaizsnak 48 mezejéből, tehát összesen 52 mezőből, az utóbbi császári nagy címér pedig 6 közép-paizsocskából s a hátpaizson 53 mezőből, vagyis összesen 59 címérből van összetéve.

Mind a mellett azonban, hogy az egy paizsban túlságosan összezsúfolt címér-összetételek, a heraldikai compositio könnyebb felfogására és az egyes részletek szembeszökőbb kitüntetésére nézve az egymás mellé csoportosított paizsocskák irányában — hátrányokkal bírnak, genealogiai s birtokjogi viszonyokból támadt heraldikailag indokolt létjogosultságuk nem tagadható. Nem tartoznak a heraldika legszerencsésebb találmányai közé, de annak nem is korcs kinövésai.

Ezen szoros értelemben összetett címerektől megkülönböztetendők az

c király többi összetett pecsétein, ugymint 1389. és 1390-dik évi pecsétén, a magyar pólyák és a német sas felnégyelve (*Pray. Tab. X. Fig. 1. Fig. 5*), 1379-dik évi pecsétén pedig a magyar pólyák a német sassal hasítva fordulnak elő (*U. o. Tab. X. Fig. 6*.)

¹⁾ *Pray. De Sig. Tab. XIII. Fig. 6.*

ezek mintájára többszörösen felosztott paizsok, melyek megannyi címerből látszanak összetéve, de valóságban csak egy címet képviselnek.

Ez összetagozott címerek tulajdonképen nem is volnának egyebek, mint heraldikai színeképek, melyek már a címerek legvirágzóbb korában ismeretesek voltak. Csakhogy míg ez utóbbiaknak szabályszerűleg egymással egyenlő tagozatai csak kétféle, egymással váltakozó mázból állanak (*a hármalás = tierce* kivételével) s más alakokkal, csak nagy ritkán ékesítvék, addig az előbb említett tagozatos címerek részleteinek minél változatosabb többszínűsége s aránytalan, combinatio színezetével bíró összeállítása, s a legkülönbözőbb alakokkal való megrakása czélzatosan szándékolt, a végből, hogy a valóságos jogcímekeket tartalmazó összetett címerek jellegét tüntessék fel.

Ez ál-összetett címerek már a heraldika valóságos elfajzásához számítandók. Fictiosus összetételeik által címertulajdonosaikat oly kiterjedt jogi hatáskör látszatával igyekeznek felruházni, melylyel azok nem bírnak, különösen megrovandók azonban ott, a hol — mint például hazánkban — címeres hűberek nem is léteztek.

A címertulajdonosok megőrzésére ugyan már a XV-dik században is a magukat kitüntető előkelő nemesek s helyhatóságok részére adományoztattak; e címertulajdonosok azonban, az eredeti ősi címertulajdonosok teljes épségben hagyása mellett, csak az illető megjutalmazott cselekményre vonatkozó jelképeket tartalmaztak, s a paizsban a másodrendű helyen alkalmaztattak. Ekként bővítette meg V-dik László királyunk, Pozsonyban 1453-dik évi febr. 1-én kelt armálisában, Hunyadi János ősi címertulajdonosát, mely kék mezőben csőrében aranygyűrűt tartó természetes színű holló volt.

E megőrzött címertulajdonos, mint az országos levéltárban őrzött eredeti armális címertulajdonosának ide mellékelte színnyomatú másolata mutatja: *kékkel és ezüsttel felnégyzelt paizs, melynek 1—4-dik tagjában az ősi Hunyadi címertulajdonos; második és harmadik ezüst tagjában egy jobbjában arany koronát nyújtó veres oroszlán van.*¹⁾

¹⁾ E címertulajdonos bővítést az említett eredeti okmány következőleg okadatolja: *Que enim forma leonis rubri in campo albo in statu et modo supra expresso addita conspicitur, significat antefatum Comitem Johannem superioribus nostre absencie temporibus quibus videlicet post sedatum huius regni nostri disturbium ipse Comes Johannes officium Gubernacionis Generalis cum suo honore et onere sustulit nostro nomine et supportavit ea omnia que pro defensione Regni nostri et nostro Jure tuendo opportuna fuere in sincera fide et solitudine que sinceritas per colorem album designatur, egit, exercuit et operatus est. In quibus quoniam virtuosa bella plurima suo et suorum sanguine resperso magno animo et conamina ut dicere solent audacia plerumque confecit, pugnanti leoni et eruento non indigne assimilatus est, quod*

Hunyadi János 1453.

A paizson arany csőrsisak arany sasszárny-óromdíszszel látható; a foszlány arany és ezüst.

A Hunyadi-ház azonban azontúl is csak egyszerű ősi címere mellett maradt.

Általában az említett század végéig a tagozatokkal meg bővített címerek Magyarországon nem igen voltak még keresettek s azokat csak Jagello-házi királyaink idejében némely, a külföldieket utánzó nagy ur családaink, jelesen a Szentgyörgyi grófok ¹⁾, a Perényiek — IX. Táb. 78. á. — (íjlaki Lőrincz — IX. Táb. 76. á. — és a Zápolyák, István — XI. Táb. 83. á. János — 99. l. és György stb. kezdék felkapni.

A tagozott címerek elszaporodása hazánkban Habsburg királyaink alatt, különösen pedig a mágnási rangra emeltetésök alkalmával címeröket megváltoztató családok körében érte el tetőpontját, azon megrögzött balhiedelemnél fogva, hogy minél több s tarkább tagozatból áll valamely címer, annál arisztocraticusabb jellegű, — pedig annál újabb eredetre vall. Így többi közt a múlt században a Galantai Fekete család 1760-ban, a Gyaraki Grassalkovich (később hercegi, † 1841.) ²⁾ család, a Maros-Németi és Nádaskai Gyulay család 1701-dik évi ³⁾, a Futaki Hadik-család 1763-dik évi, a Hallerkői Hallereknek 1713-dik

autem additum est leonem ipsum altero suorum anteriorum pedum coronam auream tenere et offerre aperte designat, quod Comes Johannes supradictus, Corone nostre Jura et possessionem eorundem suis laboribus, suisque sudoribus ab impugnantium manibus erepta et fideliter conservata, devota promptitudine maiestati nostre obtulit, ac restituit suaeque precipua assistentia, nos ad eorum regimen feliciter introduxit.

¹⁾ Wagner. Collect. Geneal. Hist. Hung. Famil. Dec. II. Fig. 5.)

²⁾ Négyelt paizs; az első ezüst tagban három zöld halmon veres oroszlán kivont karddal, a második és harmadik kék tagban felajzott arany ív felfelé fordított nyíllal, felette jobbról csillag, balról félhold, a negyedik veres tagban pedig kardot tartó arany oroszlán, a paizs alján oltott ezüst ékelesben zöld gyepen rózsafa s ezen három piros rózsza látható. A paizsban szívpaizs van, melynek arany mezejében Mária Terézia királynőnk nevének kezdő betűi M. T. látszanak. (Nagy Iván. IV. k. 448. l.)

³⁾ Felnégyelt paizs; az első veres tagban, zöld gyepen koronás arany oroszlán jobb lábával kardot, a ballal zöld koszorút tart; a második kék tagban zöld gyepből ezüst félkerék s ebből egy arany koronás oroszlán emelkedik ki, első lábával arany kettős keresztet tartva; a harmadik kék tagban arany koronából két arany szárny között egy vértezett, veres tollas sisakú vitéz áll, kezeivel a szárnyokba fogódzva; a negyedik veres tagban hullámos vizen koronás szíren látható jobb kezében kigyót, baljában pedig hal-farkát tartva. A paizs alján beékelte arany beoltás van, melyben farkát szájában tartó koronás kigyó látszik. A címer arany szívpaizsában C. VI. betűk (VI. Károly császár neve) láthatók. (Nagy Iván IV. k. 490. l.)

évi grófi¹⁾, a Kászoni Bornemisza és a Somoskői Péterffy († 1804.)²⁾ családnak III-dik Károly királytól, s a Nagyvárad Inczedy³⁾ s Négyesi Szepessy családnak Mária Teréziától nyert bárói címere stb. tarkábbnál-tarkább látványosságokat nyújtanak.

A több címerek egy paizsban egyesítésével s a paizsok többszörös felosztásaival a sisakoknak többszörösítése is gyakorlatba jött. Ez eljárás Németországból kiindulva — a francia és az angol heraldika kivételével — a többi népeknél is követőkre talált, s különösen az éjszaki népek heraldikájában a címér tekintélyesség egyik fő jelzőjévé lett.

E többes sisakok egy paizson való alkalmazásának heraldikai méltatása ugyanazon bizonyos szempontok alá esik, mint a címerek összetételei és a paizsok felosztásai.

Ha a többes sisakok valamely paizs összetett címereinek egyenként külön eredeti járulékait képezik, akkor, mint az illető paizs-címér szerkezetének kiegészítő részei heraldikailag teljesen indokoltak, miként például a Brandenburg-Onolzbach hercegek összetett hűbéri s genealogiai címereik után járó tizenhárom⁴⁾ s a Brandenburg-Culmbach⁵⁾ örgrófok tizenkét különböző oromdíszekkel ellátott sisakjainak jogosultságát legkevesebbé sem lehet kétségbevonni.

Az összetett címerek mintájára többszörösen tagozott paizsokon levő többes sisakok ellenben, valamint azok is, melyek nálunk az osztrák befolyás nyomán rang-jelként a grófi és bárói paizsokon hármásával és Ausztriában a lovagi paizsokon kettesével szerepelnek, mint a valóságos jog-címeket tartalmazó összetett címerek látszatának bitorlói határozottan kifogásolandók.

¹⁾ Egyszer hasított s háromszor vágott paizs, mely 8 tagot képez. Az első és hatodik fekete tagban ezüst talapos pantallér (Band-Champagne), a második és ötödik kék tagban felfordított ezüst szaruzat (chevron) van. A harmadik és nyolcadik tag merő veres. A negyedik és hetedik ezüst tagban veres leopárd látható. (Nagy Iván V. k. 34. l.)

²⁾ Felnagyelt paizs aljába ékelt beoltással s középeben szívpaizssal. A koronázott s naptól tetézt szívpaizs arany mezejében fekete sas van. Az első kék tagban zöld gyepen arany koronás ezüst oszlop áll, repkénnyel körülfogva; a második és harmadik veres halmon arany korona felett páncélos kar könyököl, kivont kardon turbános törökfejet mutatva; a negyedik tagban zöld téren nádas között ezüst hattyú úszik fölemelt szárnyakkal; a paizs ezüst beoltásában zöld gyepen veres mezű török fekszik fej nélkül, fölötte veres csillag.

³⁾ Felnagyelt paizs, beékelt beoltással és szív-paizssal. A szívpaizs kék mezejében kardot tartó arany griff van. Az első kék tagban arany oroszlán zöld koszorút tart; a második kék tagban természetes színű sas repül három arany csillagtól tetézve; a harmadik veres tagban ezüst talpas-kereszt látszik; a negyedik kék tagban ezüst falazat felett arany horgony áll. Az ezüst beoltásban sas repül. (Nagy Iván V. k. 244. l.)

⁴⁾ Gatterer: Handbuch der neuesten Genealogie und Heraldik. Nürnberg 1762. 55. l.

⁵⁾ U. o. 56. l.

A hason-alakú s jelentőségű rangjelek többítésén kívül az ugyanazon rangjelentőséggel bíró, de alakilag különböző jelek együttes alkalmazása is gyakorlatba jött.

Ekként például, a banderialis jog (napjainkban már csak commemorativ) jelzésére, három külön önálló címérjel létezik: a paizstartó, a zászló és a hadi jelszóval ellátott szalag, melyek közül az említett hűbéri eszme határozott kifejezésére mindegyik egymagában is elégséges; a hiuság-kór azonban egygyel be nem érte, — s a címereken mind a három jel egyszerre alkalmaztatott. Hasonló pleonasmus észlelhető a szoros értelemben vett cím-jelzéseknél is; így a többi közt a grófi címereken a már úgy is grófi koronával ékesített különleges grófi sisakok mellé még külön grófi paizs-koronák is helyeztetnek.¹⁾

A francia és az angol heraldika a külső járulékok e pleonasmusától magát megóvta. E helyett azonban az angoloknál azon fonák szokás jutott érvényre, hogy az oromdíszek, a sisakok mellőzésével, a főnemeselek címerein, a koronák felett, a kisebb rendűek címerein pedig közvetlen a paizsok felett lebegő helyzetben alkalmaztatnak.

Ezen, az oromdísz sisakjától megcsönkítő izléstelen mód, részben a csatornán innen is utánczókra talált. Ekként hazánkban többi közt a Csábrági és Szitnyai gróf (később herceg) Koháry család (1826. †.) címere felett az *Isten-szeme*, — a Farkasfalvi Mauchs-család koronából kiemelkedő, zergét ábrázoló oromdísze előtt *egy csillag*²⁾, — a Falk-család, mely (címérlevelét 1791-ben nyeré) címérének koronás sisakja felett *felhő s ettől jobbra nap, balra pedig hold*³⁾, — a Szent Háromsági Szereday-család paizs-sisakját ékesítő két strucz-toll között *arany csillag*⁴⁾, — az I. Leopold királytól 1701-ben nemességet nyert Wilffersheim címeres paizsa sisakjának koronájából kiemelkedő két fekete szárny oromdísze közt *három arany csillag lebeg*⁵⁾ stb.

A címér-részek túlhalmozásánál a heraldika hanyatlásának általánosabb jellege az alakok idomváltozásában nyilvánul.⁶⁾

¹⁾ A németeknél a rangkorona gyakran közvetlenül a paizson van, a rang-sisak pedig a koronából emelkedik ki. A svédeknek a többes sisakokkal ellátott címereken a paizs-korona a sisakok közé középre helyeztetik.

²⁾ Nagy Iván Magyarország családai. VII. k. 375. l.

³⁾ Ugyanott III. k. 111. l.

⁴⁾ Ugyanott X. k. 684. l.

⁵⁾ Ugyanott XII. k. 192. l.

⁶⁾ A címér-szerkesztés fennemlített fonákságai leginkább csak a főbb rendűek címereire szorítkoznak, az alakok idomváltozásának ellenben nagyobb-kisebb mértékben kivétel nélkül valamennyi címér alávetetett.

A címér-részek ez általános átídomításának főkozója, a rangjelek túlságos elszaporodása és a renaissance s a későbbi úgynevezett baroque-kor izlésének befolyásai mellett, a hadviselési mód megváltozásának a fegyverekre gyakorolt hatása volt, mely — mint már fennebb is említett — épen a címerek két legfőbb alkatrészét: a paizst és a sisakot legérzékenyebben érinté.

A paizsoknak a haditérről leszorításával, azoknak harcziás szabású háromszög, dobor és az úgynevezett tornás alakjai is mindinkább eltűntek, s ezek helyébe a XVI-dik századtól kezdve oly idomok léptek, melyek a paizsokat inkább a czégtáblákhoz, mint sem hadi eszközökhöz teszik hasonlókká.

A németeknél és a többi éjszaki népeknél, mint szintén hazánkban a többszörösen szögletezett, kikanyarított és hornyozott paizsok jöttek divatba. Az olaszok a kerekded idomnak adtak elsőbbséget. Franciaországban a hosszúkás négyszög, alul peczkelt úgynevezett francia paizsok kerekedtek felül, melyek a címér-paizsok legújabbkori typicus alakját képezik. Ezeken kívül azonban még számos más bizzar formák kerültek színre, mint például az alján hosszú uszályban végződő, s az ennél is idomtalanabb nyolcz szögletű keskenyded, alul kihosszabbodó, a ló fejéhez való némi hasonlatossága miatt *lófejnek* nevezett paizsok sat. E paizsokat azonfelül különösen a XVII-dik századtól a XVIII-dik század utolsó harmadáig, széleiken cikornyás kivágásokkal kiesipkézni s fodrosítani ¹⁾, részint pedig keretekbe foglalni is szokták.

A paizsokhoz hasonló átídomításnak vettettek alá a sisakok is, melyek eddigi fejre és nyakra alkalmazott kellő öblösségöket és magasságukat elvesztve, a gyakorlati használatra alkalmatlan nyomott fejű és vékony nyakú éktelen alakúakká tétettek.

A *köpenyded sisak-takarók* s az ezeket a csatákban széthasogatott állapotban feltűntető *foszlányok*, melyek hajdanában a sisakon, a lovag fejének a nap égető sugaraitól és a sisaknak az időjárás viszontagságai káros hatásától való megóvására szolgáltak, ebbeli feladatukhoz mért formáikat — 55, 56, 57, 100. l. IV. Táb. 30. á., IX. Táb. 79. á. — szintén elvesztve, czifrábnál-czifrább szabású lengő szalagokká ²⁾, lombfüzé-

¹⁾ A széleiken felfodrosított *perge*-paizsok már a XV. század végén Olaszországban, de a XVI. századi Dürer és Baldung-féle, az említett század későbbi éveiben pedig Amman sat. féle német címer-rajzoknál is már előfordulnak. Hazánk legrégibb perge paizsa tudunkkal Hunyad vármegye pecsétén látható. — 86. l.

²⁾ E szalag-lebbentyűk Magyarországon előbb fordultak elő mint Németországban, első címerészeti nyomai hazánkban Corvinus Mátyás idejében jelentek meg. Ebbeli legrégibb emlékeink közé tartozik a már többször említett, a nyolczas pólyával és a cseh oroszlánal négyelt s a hollós szívpaizssal ellátott, a m. n. múzeumban őrzött vörös márvány-címeres tábla. Mátyás királynak 1478-ik évi (*Pray D. Sig.*

rekké¹⁾, agantus levelekre szabott lebbentyűkké, vagy pedig valóságos címert-függönyökké váltak. Nem is annyira többé a sisak különleges járulékat, mint inkább a címert általános ornamentális részeit képezték.

A címert két leglényegesebb alkat-eleme, a paizs s a sisak, ez átváltozásainak természetes következménye, a címert többi elemeinek is régi stílszerűségökből való kivetkőzése lett.

Az egykoron oly éles szabású, erőteljes, zömök, silhouette-szerűen színezett formák mindinkább a természeteshez hasonlókká váltak.

A címert-állatok és növények a XVIII-dik században már jóformán a Buffon- és Linéé-féle leírások után készült természetrajzi ábrák másolataivá lettek. Ez időtől kezdve már az emberi alakok is — így például a vitézek, forgójuktól kezdve, öltözetük minden egyes darabján keresztül, a sarkantyú-tarajig — részletességgel ábrázolják. Sőt némely XV-dik századi személyesítő pecsét példája nyomán, a XVI-dik század első tizedétől kezdve, a címereken elvétve már az arcképzéssel is találkozhatni. Ekként II-dik Ulászló királyunk a gyermekei Lajos és Anna udvarmesterének, illetőleg az ezek nevelésével megbízott Gersei Pethő Jánosnak érdemeit megjutalmazandó, az 1507-dik évben számára adott címert-bővítési levélben az említett főurat azon kitüntetésben részesíté, hogy címertén a királyi család tagjainak arcképeit viselhesse.²⁾

Táb. XII. Fig. 7) s 1489-dik évi (U. o. Táb. XIII. Fig. 3) pecsétein a címert-szalagoknak már szintén nyomai mutatkoznak. Egyébiránt a címert-szalagok össze nem tévesztendők a pecsétek legenda-szalagjaival, melyek például Zápolya Imre nádor — IX. Táb. 77. á. — s Bercsényi Miklós — IX. Táb. 80. á. pecsétein láthatók.

¹⁾ Tudtunkkal a legrégibb falombozatokkal ékesített sisak-lebbentyű hazánkban a már kihalt Kalondai Kalonday-család egyik tagjának Györgynek, a Nógrád vármegye Kalonda helysége régi templomában levő 1504-dik évi márvány sírkövén látható. A sírkőre faragott címert: a paizs mezejében könyökében meghajlott páncélos kar nyíllal átlöve, kezében napraforgót tart. A paizs felett sas-szárny oromdíszű sisak van, melytől két oldalt makkos cserfa lombozat csüng alá. A sírkő felirata: „*Hec est sepultura Egregii Georgii nati condam Stephani de Kalonda, qui obiit in anno Domini millesimo Quingentesimo quarto.*” E sírkő metszetét Mocsáry Antal *Nógrád vármegyének történelmi sat. ismertetése* című művében (I. köt. 186. laphoz mellékelt táblán) közölte.

²⁾ A terjedelmes és nagy díszszel kiállított oklevél címertén ott díszlik trónon ülve a szelíd és aluszékony II. Ulászló, előtte jobbról fia áll koronásan, balról mellette pedig Anna királyné, de ennek képe jóformán már meg van rongálva. A képek művészi becséssel bírnak s a német iskola szerint készültek. E címertes levelet a történelmi társulat 1871-dik évi október havi választmányi ülésén Fraknói Vilmos ismertette meg. Az okmány a gróf Sztárayak sztárai levéltárában őriztetik, valamint ugyan-ez okmánynak II-dik Miksa által kiadott másolata is, mely még Miksa arcképével is meg van toldva. (Századok 1871. 581—582.)

Az alakok e naturalistikus irányú heraldikai felfogása elvégre a címerek egész tárgyszövegének előállítási módjára nézve sem maradhatott hatás nélkül.

A középkori heraldika a címerképek értelmi kifejezésére kétféle eljárást követett, ugyanis a címer tulajdonosára, illetőleg a címer szerzőjére vonatkozó eseményeket és fogalmakat vagy symbolikus alakba öltötte, vagy pedig azoknak a tényálladékoknál szerepelt egyes főtárgyak ábráival adott kifejezést; így például az utóbbi módot illetőleg, a hazai címereinknél annyi-szor előforduló pánczélos kar kivont karddal, melyre egy fej van tűzve, mind-annyiszor levágott ellenségre utal.

Ezen jelző módszerek ellenében, a XV-dik század vége felé, a címerképek részletesb ábrázolási módja kezd mutatkozni, mely a XVI-dik században jóformán már közgyakorlatba is lép.

A képjelek értelmének kulcsa akkor már mindinkább veszendőbe menvén, a címerek azontúli általános s könnyebb megértéséhez, csupán az azokban foglalt eseményeknek a körülményes részletességig menő lemásoló előállítása vezethetett.

Hazánkban, II-dik Ulászló király alatt már a naturalisticus irányú címerszövegezésnek teljes példányaival találkozhatunk. E részben szolgáljon például az említett király által Jánosi Kántor Benedeknek s vérrokonainak adott 1509-dik évi címeres levél. Az okirat címer-festménye, a Gömör vármegyében tartott királyi vadászatnak azon jelenetét tünteti fel, midőn Kántor Benedek, a király láttára egy szarvast ejt el. A kép *felülről mindinkább halványuló, távlatoszerű égies kinézésű kék mezőben zöld gyepet ábrázol, melynek földszíni ösvényén egy szájában patkót tartó, jobbfelől a gyep felé ügető természetes színű szarvas látható, melyet a paizs balfelén álló sűrűke öltözetű vadász célra tartott puskával fogad.*¹⁾ Valamint a kép compositiója úgy részleteinek rajzolati s színezési természet-hű kivitele, e címert már a valóságos miniature genre-képek sorába helyezik. A címer ide mellékelte színnyomatát Ipolyi Stummer Arnold, a tudós besztercebányai püspök gyűjteményében levő eredeti armalis festményéről közöljük.²⁾

¹⁾ A címer-festményen kívül az okmány még a címer következő leírását is adja: »...scutum partim celestini coloris, cuius campum cervus natura pavidus, in ore solem ferream gestans dextro anteriori, et sinistro posteriori pedibus sub levatis, terrore venatoris, cuius qui hoc eadem in conspectu nostro gessisti figuram preter fers cum pexide coram cistantis ipsamque cervum in pectore ferientis concussus occupari cernentibus videtur.«

²⁾ II-dik Lajos király 1519-dik évben Dobay Mártont szintén egy vadász jelenetet ábrázoló címerrel ajándékozta meg. A paizs kék mezejében zöld gyepen ugyancsak a címer-adományos veres öltönyű alakja egy természetes színű medvét dárdával leszúrva látható. Az eredeti armalis a gr. Károlyi Ivtárban őriztetik.

Kánthor Benedek 1509.

Az e nemű jelenetes címerek Francia- és Angolországban ugyan sohasem verhettek gyökeret, de a többi népek, jelesen a németek, kiválólag pedig a magyarok által annál buzgóbban karoltattak fel.

A XVII-dik s XVIII-dik század heraldikai ízlése már be sem érte többé a Kántor Benedek-féle genre-képekkel, de még ezeknél is sokkal látványosb s alakgazdagabb címerképeket követelt.

A heraldikában egész csataképek és tájképek keletkeztek. Ilyen az Asvai Jókay-család, I. Leopold királytól nyert címere: *a paizs alját sátorok alatt tanyázó török tábor foglalja el, középen a pasa sátorával; a tábor felett várbástya van, melyen egy magyar vitéz baljában zászlót tartva egy ágyút süt el.*¹⁾ E címerkép hirneves regényírónk egyik ősenek hősi tettét ábrázolja, aki Esztergom várában zászlótartó volt s a vár vivásánál fölfedezvén, hogy a tüzerek meg vannak vesztegetve maga irányzott egy ágyút a vár alatt táborozó ellenségre, oly szerencsésen, hogy golyója egy pasának karját sodrá el.²⁾

Tájképes nemesi címereink közül elég legyen felemlítenünk a III. Károly királyunktól 1719-ben megneemesített Jordán család címerét „*zöld gyepen hasi-*

¹⁾ Nagy Iván. Magyarorsz. család. V. k. 347. l.

²⁾ Csataképeket ábrázoló címereket, az erdélyi fejedelmek is adományoztak. Ekként Boeskey István fejedelem Lápispataki Segnei Miklós kassai kapitányt az ország mánásai rendébe felvevén s az ezzel járó Nagyságos címmel felruházván egyúttal új címerrel is megajándékozta, melynek az eredeti okmány következő leírását adja: »Scutum videlicet militare in tres aequales campos divisum, Inquorum superiori coelestino videlicet Arx quaedam turri, muro et duobus propugnaculis munita super altero propugnaculorum miles Hungaricus alba Damascena veste inductus, et vagina gladij vacua rubea purpura contexta succinctus, evagitano gladio dextra manu fortiter appraehenso Turcum similiter evaginato gladio repugnantem humi prostrasse et occidisse: Medio utpote rubeo, due instructae acies a dextra Christiana sinistra vero scuti partibus Turcica modico intervallo inter se disiunctae stare, ac in conspectu earum medio videlicet in spatio, duo Equites alter Hungarus Thorace et galeo indutus alisque aquilinis in tergo, et cristis ardeae in capite ornatus equo subrufo, Turcus alter, clypeo munitus et cristis aquilinis insignitus equo colore subflavo dimidiatim tincto insidentes hastis ingenti impetu congregi, Ungarusque Turcum per medium clypeum et pectus hasta, Turcus econtra caput equi ipsius Hungari itidem hasta transfixisse; inferiori autem similiter coelestino prope quandam civitatem turribus et muris propugnaculisque obfirmatam Eques Hungarus apprime armatus mucrone, duos Germanos interemisse, tertium vero abjectis armis et sublatiis palmis sedentem caepisse, visuntur. Panagyrica nimirum et monumenta sunt ista stratagematum annotati Nicolai Segniey. Arx enim praescripta est Girgio in finibus Transalpinae sita, in cuius expugnatione ipse nobis inspectantibus, primus omnium propugnaculum superavit, Turcum sibi obvium et propugnaculum fortiter tuentem obtruncavit, caeteros etiam milites christianos ac capiendam Arcem ipsam inflammavit. Duo equites inter se vehementi impetu congressi, illud singulare eius certamen denotant, in quo in conspectu duarum instructarum acierum Vaivodam Zabackaiensem spectatae fortitudinis Turcum hasta, per medium ius pectus longe exacta vita spoliassse perhibetur. Civitas porro Epperiesiensis est, cuius rebelles Incolas et praesidiarios milites in apertum campum egressos, felici Marte saepius fudit, fugavit ceciditque et multos eorum in captivitatem asseruit.« Az eredeti armalis a gr. Károlyi levltárban őriztetik. 21. fiók. 7. sz.

*tott fa-korláttal bekerített virágos kert, melynek közepén folydogáló kékes patakban egy fehér hattyú uszik; a kert két oldalán természetes színű terebélyes fa áll; a kert felett derült ég látszik.*¹⁾

E naturalistikus címér-képirás hazánkban III-dik Károly király és Mária-Terézia királynő idejében érte el tetőpontját. E tekintetben különösen felemlítendők az imént nevezett királynő által adott helyhatósági címerek, többi közt Szolnok és Doboka vármegyéekéi; amabban a kún vitéztől elrablott magyar leánynak Szent László király által való megszabadítása, a másik címeren pedig a décs-óvári emlék-templom előtt a hét magyar vezérnek vérszerződése van a legkisebb részletekig menő pontossággal s természetességgel előállítva.

Jóllehet azonban e század második negyedétől kezdve az újból felébredt józan heraldikai-érzék az említett genre-, táj- és historiai címér-képektől idegenkedve elfordult, mindamellett is hazánkban e század közép táján is még oly címérkép-compositiókkal találkozhatni, amelyek már a fennebbi képnemek közé sorozhatók, hanem a szédelgő kuruzslók vignette-ihez hasonlítanak. Ez utóbbi esetek illusztrációjául szolgáljon, a Bach-féle osztrák kormány alatt, a Naszód vidékének, saját kérelmére adományozott bizonyos nemzetiségi aspiratiokat magában rejtő címér: *A paizs mezejét zöld gyep képezi, itt-ott tarkálló bokrokkal, melyet félig rézsut a dombhát hasít át. Baloldalt egy ezüst farkas Romulus és Remust szoptatja, jobbról pedig egy fatörk mögött Mars isten pánczélos alakja látható, jobbájában láncát, baljában ezüst paizst tartva, s azon V. R. R. azaz Virtute Romana Rediviva betűkkel. A háttérben zöld erdő van ábrázolva mögötte az Erdélyt Moldvától elválasztó havas, melynek középső felhőövezte csúcsán, a nap leáldozó sugaraitól megvilágítva Nagy Oláhország címér-alakja, a csőrében ezüst-keresztet tartó fekete sas áll.*²⁾

Bizonyos, hogy minél több felosztással, összetétellel s alakkal van valamely címér elhalmozva, annál hiányosabban felelhet meg gyakorlati feladatának.

Az ily címerek szerkezetének tömkelegében többnyire az illető címertulajdonosok sem tájékozhatják magukat; sőt épen nem ritkaság, hogy némely vármegyénk címérét — nem mondom heraldikailag helyesen leírni, de — teljes részleteiben csak köznapiasan is előmondani az illető vármegyék legfőbb címér-kezelői sem képesek, — a min egyébiránt legkevesebbé sem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy az afféle bonyolódott címerek meg-

¹⁾ Nagy Iván. Magyarorsz. családai. V. k. 353. l.

²⁾ Tagányi Károly. Magyarország címertára 24—25. l.

fejtése nem ritkán még a gyakorlott címéresznek is nem csekély fejtörésbe kerül.

A túlterhelt címereknek másik hátránya műkivitelőknél nyilvánul. Ha a címerek csupán s egyedül a halottas-táblákra és a monumentális kőfaragványokra szorítkoznának, túlterheltségük még csak megjárna. De a halottas-táblákon és a monumentális faragványokon kívül vannak még más fontos, sőt amazoknál sokkal jelentékenyebb s elterjedtebb címéres objectumok is — a pecsétek, melyek szűk térfogatuknál fogva a túlhalmozott ábrák pontos technikai kivitele igényeinek meg nem felelhetnek.

Már magában egy túlterhelt szerkezetű címér is elégséges arra, hogy a pecséten a nézőnek látképességét kifárasztja, ha pedig több ily címér egyesítetik a pecséten, akkor azok pontos felismerésére még a legerősebb szeműeknek is okvetlenül görcsöhez kell folyamodniok.

Az e nemű címerekkel metszett stampigliáknak s pecsétnyomóknak az is hátránya, hogy eléggé élesen ki nem vésethetvén, gyengéd karczfelületű nyomataik a legrövidebb idő alatt igen könnyen lekopnak.

Mindamellet az azonban hogy a heraldika hanyatlásának jelenségei a renaissance beálltával már sűrűn jelentkeztek, e korszakban alig találunk még oly címet, melynek legalább egyes alkatrészei a heraldikai szellem kívánalmainak meg ne felelnének. Így a fennebb színnyomatban közölt 1509-dik évi Kántor-féle címér is, naturalisticus ábrájú mezeje mellett, még legalább paizsának és sisakjának tiszta középkori alakjával dicsekedhetik.

Sőt a mi a címerek mű-kivitelét illeti, a heraldika éppen alkonyának küszöbén érte el legmagasb fokát.

Az utóbbi korból különösen a fa- és réz-metszvényeket illetőleg oly címérműlapok maradtak fel, melyek mindenha a legszigorúbb műbírálok teljes elismerésével találkozandnak.

Wohlgemuth Mihály (sz. 1434. mh. 1519.), idősb Cranach — Sunder — (1472—1553.), Dürer Albert (1471—1528.)¹⁾, Grien Baldung János (1476—1545.), Beham János Sebestyén (1500—1550.)²⁾, Holbein János (1497—1543.)³⁾, Amann Jost (1539—1591.), ifj. Cranach Lukács (1515—1586.) Németországban, — Leiden-i Damessen Lukács (1494—1533.), Goltzius Henrik (1558—

¹⁾ 1500—1527-ig 15 címéres műlapot készített, — kettőt réz, a többi fa-metszethen. Ezekon kívül még számos címér-fametszet tulajdonítottat neki.

²⁾ Dürer iskolájából való. A címér-bitőlőknak heraldikus módon kigúnyolja. Egyik metszetén a paizsban oroszán következő körirattal: „Von Gottes Gnaden Herr von weis mit ror“ egy másik metszetének paizsában pedig sas s e felírat: „Wer mich will han, der nehm mich an.“ látható.

³⁾ Címér-rajzain leginkább a címér-tartókkal s örökkel remekel. Címerrajzi működéséről Woltmann Alfr. „Holbein und seine Zeit. Leipzig, 1874.“ című művében bővebben értekezik.

1616.), Rubens Péter Pál (1577—1640.)¹⁾ Német-alföldön, — Laune István (1518—1583.), Callot Jakab (1592—1635.), Mellan Klaudius (1598—1688.) a francziáknál, — Rota Márton²⁾, Tempesta Antal (1555—1630.), Carraccio Ágoston (1558—1601.)³⁾, Valesio János Lajos (1561—1640.)⁴⁾, Briccio Ferencz (1575—1623.), Reni Guido (1579—1642.)⁵⁾, Ribera Spagnoletto József (1588—1656.), Ciamberlano Lukács (1586—1641.) stb. pedig az olaszoknál a címér-metszésnek és rajznak mindannyi remeklői voltak.

E korból a címerek decoratív mű-gyakorlatának három főiskolája válik ki, úgymint a német, a francia és az olasz.

A német iskola még a XVI. sz. első felében a gót stílt követi, s e részben legfeljebb a paizs formájánál tűntet fel eltéréseket, mint ez Dürer Albert némely címér-rajzánál s metszeténél tapasztalható. Ezen iskolánál a címér-díszítmények s címér-járulékok szorosan a paizshoz simulnak, mi nem ritkán a címert nyomottá teszi. A címér-tartók és a címér-védek többnyire az akkori kor mezét viselő fegyveresekből vagy delnökből állanak. E címerek jellege még harcziás, komoly és méltóságteljes — sőt némelykor mint a Dürer híres halálfejes címér-metszetén megható.⁶⁾

A francziák díszkiállítású címereinél a díszítmények s a külső járulékok a paizsszal lazán érintkeznek. E címereknek bojtos redőzetekből, lengő szalagokból, körül repkedő, szökdécselő s lebegő amourettek s meztelen gyermekekből álló környezete s gyakori angyal- és genius-címertartói már kezdetől fogva a

¹⁾ Négy címér-metszete maradt fel, melyek közül a Barberini család s a VI. Sándor pápa címereinél-metszetei különösen híresek.

²⁾ Született Sebenicoban 1536. táján. Leginkább Rómában és Velenczében dolgozott s 1586. után halt el. A többi közt Bartsch szerint (*Peintre graveur*. XVI. k. 283. l.) 1574-ben Radetius István zágrábi püspök címérét rajzolta.

³⁾ Ezen hírneves művész a többi közt Aldobrandini, Bianchetti, Castagna, Cesio, Fachenetti, Fieschi, Franciotti, Lauri, Peretti, Sampieri, Sega, Sforza bibornokok s a Boncampagni, Mantua, Molozani, Medici stb. családok címereit metszette ki.

⁴⁾ Negyvennél több címér-tábla metszete ismeretes. Ezek közül felemlítendők Serra bibornoknak az erő és a dicsőségtől, Borghese bibornoknak a fölségesség és a hűségtől, Buonfiglioli bibornoknak az erő s hittől az ájtatosság és az előrelátástól, Farnese bibornoknak Herculestől és Minervától, Cappone bibornoknak a gráciák és a tudományoktól környezett Mercur és Apollo, Medici Máriának pedig az eszélyesség, erő, igazság és a mérsékeltség személyesített alakjaitól tartott s környezett címerei stb. (*Bartsch Peintre graveur*. XVIII. köt.)

⁵⁾ Peretti bibornok s VIII. Kelemen pápa címereit véste ki. Az elébbi címér-metszet ritkasága mellett a legremekebb címér-metszetek egyike. A paizs-tartók: az erő és eszély.

⁶⁾ A renaissance izlésű címér-díszítmények a németeknél körülbelül csak a XVI. sz. második negyedében kezdtek általánosabban lábra kapni. A többi közt Dietterlin Vendel (1550—1599.) architektonikus díszítésű címér-metszetei már határozottan renaissance jellegűek.

Kanizsay Dorottya 1519.

renaissance irány félreismerhetlen jellegét mutatják. Hiányzik bennök a német iskola mély felfogása, de amannál több elevenséggel és eleganciával bírnak.

Az olasz címereknél a renaissance jelleg a XV. sz. közép tájától fogva szerepel. E címerek legjellemzőbb ornamenticáját a lombozatok, az allegoricus alakok és az architectonicus formák képezik. A koszorúkban s keretekben foglalt paizsok, gyümölcsös s virágos lombfüzérekkel (festonoktól) beaggatott oszlopos csarnokokban, fülkékben s diadal íveken felfüggesztve vagy gyermekektől (putti) tartva, a tulajdonosaikra vonatkozó allegoricus csoportozatok által, mint a hűség, mérséklet, a hit, a remény, a szorgalom és a bőség stb. személyesített alakjai, a Hercules, Amor, Hymen, Bellona, Pomona stb. mithologikus avagy a nevezetes történelmi férfiak alakjai által környeztetnek. E műiskola a heraldikának ősi hadi jellegétől leginkább eltér.

Magyar művész készítette fa- s réz címér mű-metszetek az említett korból nem igen maradtak fel. Egyébiránt a Corvinus Mátyás idejébeli némely emlékeinkről világosan kitűnik, hogy a renaissance jellegű címér-ornamentatio itt előbb gyakoroltatott mint sok máshol, jelesül mint Németországban. ¹⁾ Jagellóházi királyaink néhány armálisán elég műgonddal készült címér-festményekkel találkozhatni; ilyenek a már említett Gersei Pethő Jánosnak 1506-ik évi német ízlésben, Kanizsay László vasvármegyei főispánnak II-ik Lajos király által 1519. márcz. 12-én Budán ²⁾ — 102. l.; és az ugyan ez utóbbi királytól 1519-ik évben ugyancsak Budán jun. 23-án kelt, Kanizsay Dorottyának, előbb Geréb Péter nádor utóbb Perényi Imre nádor özvegyének adományozott s a Kanizsay, Geréb és Perényi család címereiből összeállított francia modorban készült címere. ³⁾

A heraldika művészeti gyakorlata a XVII-ik sz. folyama alatt hanyatlásnak indult s a XVIII-ik században már a baroque ízlés meredt és cikornyás formáinak uralkodása alá került.

A heraldika általános hanyatlásával egyidejűleg azonban annak oly kiegészítő része merült fel, melylyel az említett tudomány legvirágzóbb korában nem dicsekedhetett. A heraldika e fontos jelensége: a színjelzés volt.

¹⁾ *A Renaissance kezdete és fejlődése. Myskovszky Viktor.* (Értekezések a történelmi tudomány köréből. XI. k. 24—26. l.)

²⁾ Országos Ivtár dipl. lev. 24, 772. sz.

³⁾ Kanizsay Dorottya e címeres paizsa hármalt; fenn hasított, lenn vágott. Fenn, a jobb kék mezőben koronából kinövő arany koronás oroszlán, a Perényi családnak, — a bal aranymezőben fekete szárnyas sas láb, a Kanizsay családnak címere látható. A paizs harmadik vagyis alsó harmadrészét a Geréb család címere foglalja el „*veres mezőben ezüst pólya.*“ A paizst kétfelől két lilaszín tunikás angyal tartja s a paizs felett bőségszarukkal két meztelen gyermek van. Az eredeti armális az orsz. Ivtárban dipl. lev. 24, 773. sz. alatt őriztetik.

Bármily szembetűnő erőteljes s élesvonásokkal voltak is a középkori címerek a metszeteken és a faragványokon előállítva, teljes tartamukat még sem adhaták vissza, mert egyik leglényegesebb alkatrészőket, a mázakat nem tűntették fel. E hiány különösen az okmányokon a személyek hitelesítéseül szolgáló pecséteknél annál érezhetőbb volt, miután tudvalevőleg csupán mázakból vagyis szín-tagokból, de sőt csak egyetlen mázból álló (úgynevezett *tar-*) címerek is léteznek s számos nemzetség és család hasonló alakokkal ellátott címereket visel, melyek egymástól csupán eltérő mázaik által különböztethetők meg.

A damaszkolás különösen a németországi címeres pecséteken a fémeknek a színektől való megkülönböztető jeleként ugyan már a középkorban szerepelt, ebbeli gyakorlati jelentősége azonban alig vehető számba, mert fél-szeg irányú jelzési feladata mellett közhasználatra sohasem emelkedett. A legtöbb országban, jelesül a francziáknál valamint őseinknél is a damaszkolatlan címerek a damaszkoltak számát mindenkor jóval felülmúlták, de azonfelül a damaszkolás mint mázjelzés nem is volt meghatározott állandó szabályhoz kötve ¹⁾; leginkább a címer-metszők önkényes eljárásától függvén, nem ritkán ugyanazon egy nemzetség vagy család címerén majd a színek majd pedig a fémek jelzésére alkalmaztatott. ²⁾

Egyébiránt míg a színezett címerek a paizsokon, sisakokon, zászlókon és az egyenruhákon mindennapi közhasználatban voltak, addig a címer-mázak e folytonos nyilvántartása mellett, a metszeteknek máz-jelzési hiányuk sem volt még annyira érezhető.

A fennebbi színezett címer tárgyakra a köztérről időfolytával leszorítása által azonban a címer-metszetek, jelesül a pecsétek eddigi máz-mediumuktól elestek.

A címer-mázak nyilvántartásának e veszteségét azontúl a címer-könyveknek kellett kipótolniok. A szabad kézzel készített régibb címer-könyvek azonban színezett ábráik által kínálgató előnyeik mellett is lassú s költséges kiállításaiuknál fogva nehezen hozzá férhetők levén, feladatuk betöltésére elégtelenek voltak.

A nyomdászat jutányos és gyors többszörösítési képessége ugyan a fennemlített akadályokat is elhárította, a nyomtatott címeres-könyvek ellen-

¹⁾ A szakférfiak nagyrészenek véleménye szerint a damaszkolás rendszeren a címer fémes részére alkalmaztatott.

²⁾ Ekként többi közt a gróf Isenburg Salentin 1302. évi pecsétén nemzetségi címere két veres pólýája, ellenben nejének 1279. évi pecsétén megfordítva a mező damaszkolt. (*Simon. Geschichte des Hauses Isenburg und Büdingen. Taf. I. nr. 7. 8. Taf. II. nr. 5. Taf. III. nr. 2.*)

ben épen a gyors s olcsó többszörösítés okánál fogva a szabad kézből készült színezést mellőzve metszeteiken pusztán fekete körvonalokra szorítkoztak.¹⁾

A címér-metszetek e hiányos voltán, a kiadók és metszők bizonyos segédmodokkal iparkodtak segíteni. Némelyek, tábláikra a címerek mellé ezek mázainak szóbeli leírását mellékeltek, mely eljárás Rixner 1530 és 1532-ik évi torna-könyvében, sőt még Siebmacher címéres-könyve 1604-ik évi első kiadásában is feltalálható.

Többen a címér mezőt s alakjait színeik neveinek kezdőbetűivel, magában a címérben jelezték; ez eljárást követék többi közt a sváiczi Urstis Keresztyély 1580-ban kiadott bázeli krónikájában, a németek közt Solis Virgil 1555-iki Nürnbergben kijött „*Libellus scutorum*“ című művében és Siebmacher címér-könyvének 1609-ik évi, vagyis második kiadásában — ez utóbbi a zöld szín kivételével, melyet egy hársfa levéllel jelez, — továbbá az olasz Ughelli Ferdinand „*Italia Sacra*“ című az olaszországi püspökök, Ciaconi Alfons a pápák és bibornokok, Franzoni Ágoston a genuai patriczius családok címereiről adott gyűjteményeikben.

Az angol Speelmann Henrich (1561—1641.) a Bisseus Eduard által 1654. kiadott *Aspiologia* című művében a címér-mázak jelzésére az égi jegyeket alkalmazta, az aranyat a nap ☉, az ezüstöt a hold ☾, a vereset Mars ♂, a kéket Jupiter ♃, a zöldet Venus ♀, a feketét Saturnus ♄, a bibort Mercur ☿, a rózsaszínt ♀ a sárkány feje, a testszínt ♂ a sárkány farka jegyével jelezvén.

Mások a fémeket féhéren, azaz kivájva, a színeket pedig minden részletesb rendszer és különbség nélkül keresztül-kasul összevonalozva állíták elő. Ekként Borghini a „*Delle arme delle famiglie Fiorentine*“ című 1585-ben megjelent munkája fametszetein a fémeket féhéren, a színeket pedig különbség nélkül a jelenlegi zöldet jelző vonalozással tünteti elő; e mellett azonban a mezők s az alakok mázainak részletes megismertetésére azok neveinek kezdőbetűit is: úgymint, a veresre az R (rosso), a kékre az A (azzurro), a feketére az N (nigro), a sárgára illetőleg aranyra a G (giallo) és a fehérre vagyis az

¹⁾ A színnyomatnak legrégibb kísérlete a Fust és Schöffer által Mainzban 1457-ben nyomtatott Psalterium initialisain és versalisain fordúl elő. Ptolomeus földleírásának 1515. évi kiadásában legelőször találkozzunk színnyomatú címerrel. Jóllehet azonban a színnyomások Németországban Wohlgemuth Mihály, Pilgram Ulrik, Cranach Lukács, Hans Baldung Griën, Burgmaier, — Olaszországban Ugo de Carpi, Girolamo Mocetto, Peruzzi, Fantuzzi, Andrea Andreani és Bartolomeo Coriolano, a „*chiaro oscuro*“-ban, — Németalföldön Goltz Henrik, Bloemart Frigyes és Busing Lajos, Angliában pedig Kirkall Eduárd és Jackson János némely metszetein nem voltak ismeretlenek — e művek inkább csak a műkereskedés mint a nyomdászat számára készültek. A színnyomás, heraldikai czélokra csakis a Pond Arthur és Knapton György által 1730. s 1740. évek között történt tökéletesbítése után kezdett sűrűbben használtatni.

ezüstre a B (biancho) betűket használta; a zöldszín Borghini könyvében elő nem fordúl.

E máz-jelzési módok minden hasznosságuk mellett sem felelhettek meg heraldikai feladatuk teljes követelményeinek.

A pecséték címermázainak a címér-könyvekből való felderítése, nemcsak hogy ez utóbbi kútfőknek megszerzése s az azokban való keresgélés által sok bibelődésbe került, de az említett kútfőknek egymástól eltérő — különösen a nemzeti nyelvek szerinti szavakkal és betűkkel jelzett — máz-ismertető módszereik is mindmegannyi nehézségekre s félreértésekre adhattak okot. Erre nézve elég legyen többi közt az *ezüst* mázra utalnunk, mely a francia címeres könyvek fa-metszetein A. (argent), a spanyolokén P. (plata), az olaszokén B. (bianco) vagy A. (argento), a németekén S. (Silber) betűkkel jelezve használtatott.

A máz-jelző betűk s égi jegyek, azonfelül, hogy a címerekben sok tért foglaltak el, s következésképen a kisebb méretű címér-részleteknél nem alkalmazhattak, a címereket el is éktelenítették; külön alakjaik pedig, mint a zöld színt jelző hársfalevél és a betűk, a szakavatatlanok által a tulajdonképeni címér-alakokkal könnyen összetéveszthetők voltak.

Mindezek következtében a címér-metszeteknek oly máz-jelzési rendszere vált szükségessé, mely a címér alakjainak idom-változtatása nélkül közvetlen ezek felületével azonosítható volt.

E módszer alapelvének nyomai ugyan már a fennemlített középkori pecséték damaszkolásain és némely XV-dik századi fa- s rézmetszeten, a címér-részeknek fehérén hagyása s bevonalozásai által jelentkeztek, de az említett módszer e legelső jelenségei csupán a heraldikai máz-beosztási rendszer két főágának, a fémeknek és a színeknek félszeg megkülönböztetésére szorítkozván gyakorlati értékek még a szóbeli, betű- s égijegy jelzési módszerekkel sem ért fel s jóformán csakis az üres nagyobb címér-közök egyhangúságának élénkítő díszesítéseként tekinthetők.

Csak a fekete szín képezett kivételt, mely már némely XV. s XVI-dik századi fa- s réz-metszvényen vájtalan — azaz fekete — felülettel állíttatott elő.

A többi címér-mázak különleges felületi színjelzései, a XVII-dik század elején keletkeztek.

E rendszeres máz-jelzési mód legelsőbben a Francquart Jakab Brüsszelben 1623-ban kiadott „*Pompa funebris Alberti Pii austriaci*” című díszkiállítású ritka munkájában fordul elő. Az említett műben az arany vízszintes, az ezüst függőleges, a zöld balról jobbra húzott harántos és a fekete egymást keresztező függőleges s vízszintes vonalozásokkal, a veres pontozatokkal, a kék szín pedig kivájva — azaz fehérén hagyva — jeleztetik.

Francquart rendszerének alapján csakhamar a belga Butkens Kristóf 1626-ban s Espinoy Fülöp „*Recherches des antiquités et nobles de Flandre. Douai 1631.*“ művében, az olasz Petra-Sancta Silvester jezsuita 1638-ban Rómában megjelent „*Tesseræ gentilitiæ ex legibus fecialium descriptæ*“ című könyvében és Gelenio Egyed 1645-ben, a spanyoloknál Caramuel és Lobkovitz, ez utóbbi 1639-ben, a hollandi de Roúck Tamás 1645-ben és a francia Segoing „*Armorial universel de principales armes de l'Europe. Paris 1654.*“ című művében mind megannyi egymástól többé-kevesebb eltérő szín-jelzésekkel léptek fel.¹⁾

E szín-jelzési módszerek közül a Vulson de la Colombiere Mark 1639-ben Párisban kiadott „*Recueil de plusieurs pieces et figures d'Armoiries émises par les Auteurs qui ont écrit jusqu'ici de cette science*“ című munkájában a saját találmányaként alkalmazott Petra-Sancta-féle módszer lett a francziáknál, ezektől pedig, mint a heraldika akkori irányadójától a többi nemzetek által is elfogadva s napjainkig használva.

Angliában Planché²⁾ szerint a Petrasancta-féle, vagyis a jelenleg hatályban levő címér-színjelzés legelsőben 1654-ben alkalmaztatott.

Páriz Pápai Ferencz 1695-ben Kolosvárott megjelent „*Ars Heraldika*“ című munkáscsájában (168—169. l.) e színjelzési módszert már mint heraldikailag megállapítottat ismerteti. Azonban e színjelzés a címér alakok felületével egybeolvadó s a címerek belső arányait s idomait teljes épségben hagyó előnyei mellett sem bírt még jó ideig, a címéres könyvek korlátolt köréből közvetlenül a pecséteken általános érvényre emelkedni.

A legrégibb magyarországi rendes sraffírozással színjelzett címér-metszvény tudtunkkal II-dik Rákóczy Ferencz 1694-dik évi gyűrű pecsétén fordul elő.³⁾ Egyébiránt a magyar főurak legtöbbjei még a XVIII-dik század első negyedében is pecséteiken színjelzetlen címerekkel beérték, mint ezt gr. Bercsényi Miklós 1708-dik évi pecsége mutatja — IX. Táb. 80. á.

¹⁾ Petra-Sancta az aranyat pontozással, az ezüstöt fehérén hagyva, a veres színt függőleges, a kék színt vízirányos, a zöldet jobbról balra, a bíbort balról jobbra harántos a feketét egymást keresztező függőleges s vízirányos vonalakkal, — Butkens az ezüstöt vízszintes, a vereset jobbról balra, a feketét balról jobbra harántos vonalakkal a kék színt fehérén hagyva, — Gelenio a vereset vízszintes a kéket balról jobbra harántos a fekete színt függőleges vonalakkal, — Lobkovitz a vereset függőleges s vízszintes vonalakkal keresztezett, a fekete színt jobbról balra harántos, a zöld színt végyes kis megszakított vonalakkal és pontokkal, — Caramuel a vereset vízszintes, a feketét harántos vonalakkal keresztezve, a kék színt függőleges vonalakkal jelezte.

²⁾ J. R. Planché Rouge Croiache, *pursuivant of arms*. London 20. l.

³⁾ A Rákóczi és Felső-vadászi Rákóczy-család címere volt: ketté vágott paizs; a felső veres tagban karmában kardot tartó koronás fekete sas, az alsó kék tagban pedig hármaz zöld halmon arany kerék.

A német császári ¹⁾ és a magyar királyi pecséteken az említett színjelzés VI-dik, illetőleg mint magyar király III-dik Károly alatt használtatott legelsőben. Ugyanezen uralkodó idejében kezdett az említett színjelzés hazánk családi címéres pecsétein is — érmeinken azonban csak II-dik József alatt — közgyakorlatba jönni.

A heraldika jelen fejezetben tárgyalt fejlődésének főmozzanatai nyomán a címerek alakulásánál két főkorszak állapítható meg.

Az elsőben a címér alkatrészei a paizs, a sisak és részben ezek járulécai is (a sisak lebbentyűk, az oromdíszek stb.) még valóságos hadi alkalmazásban részesültek; a második korszakban azok már hadi tényleges alkalmazásukat mindinkább elvesztve, lassanként pusztá fogalmi tárgyakká váltak.

Az első korszak a címerek keletkezésével kezdődik s körülbelül a XV-ik század végeig terjed s három alkorszakra osztható:

a) A címerek keletkezésétől a XIII-dik század közép tájáig, mikor még a címéres paizs csak egymagában szerepelt;

b) az utóbbi időtől körülbelül a XIV-dik század elejéig midőn a paizsok mellett a sisakok és az oromdíszek s

c) a XIV-dik századtól a XV-dik század utolsó negyedéig, midőn már a címér-összetételek s a másodrendű címér-járulékok is mindinkább érvényesültek.

E korszak általános heraldikai jellegét — a románkori legrégibb címerek kivételével — a XV. század másod negyedéig a gót-stil képezi.

A második főkorszak körülbelül a XV-ik század végétől napjainkig tart. Ezen majdan négy századot magában foglaló heraldikai korszak a renaissance, a baroque s a modern alkorszakokra osztályozható, s általán véve a címerek túlterheltsége, a címér alkatrészek eredeti formáinak elvesztése, a rangjelek különösen a rangkoronák szapora elterjedése és naturalisticus iránya különösen pedig a baroque és a modernkori címér-metszvényeken a színjelzés által válik ki.

A heraldika, fénykorának tetőpontját a XIV—XV. századokban — határolásának legalsóbb fokát pedig a XVIII-dik századtól a jelen század első feléig érte el.

¹⁾ C. Heffner: Die Deutschen Kaiser und Königs Siegl. Tav. XXVIII. 154. á.

IV. A CZÍMER-JOG ÉS CZÍMER-ELLENŐRZÉS. A HEROLDOK ÉS TORNÁK. A CZÍMEREKKEL VALÓ VISSZAÉLÉSEK ELLEN HOZOTT RENDSZABÁLYOK.

A czímeretek alakiságán s közczélú jelentőségén kívül, a heraldika történeti fejlődésének legfontosabb részét jogköre képezi.

A czímeretek törvényes volta már kezdettől fogva bizonyos jogi követelményekhez és szabályozásokhoz volt kötve, melyek alapfeltételei a *czímer birtoklási képességben, a czímer jogos szerzésében és illetékes használásában* állottak.

A czímer-jog (*jurisprudentia heroica, — Wappenrecht*) ez alap feltételei azonban igényeik s követelményeik terjedelmére a különböző korszakok s nemzeti sajátságok szerint egymástól sokban eltérnek, s nem ritkán a mely eljárási mód a czímeretek érvényesítésére az egyik században igényeltetett, ugyan az a következő században keletkezett czímeretekre nézve már egészen hatálytalanná vált. Így például a XIII-dik századi czímeretek jogérvényessége más mérték alá esik, mint a XVIII-dik századi czímereteké.

A czímerjog alapfeltételei közül a legszabadelvűbb s korkülönbség nélkül a legváltozatlanabb a *czímer birtoklási jogképesség*, melylyel — mint már az előbbi fejezet 76. és 82. lapjain láthattuk — a legalsó osztályok kivételével rang-, vallás- és nem-különbség nélkül kezdettől mostanig úgyszólván mindenki dicsekedhetett és dicsekedhetik.

Mabillonnak és a *Nouveau traité diplomatique* szerzőinek abbeli állítását, hogy a nők kezdetben férjeik czímereire szoríttatva, saját nemzetségi és családi czímereiket csak a későbbi időkben a férjekével egyesítve viselhették — épen a legrégibb heraldikai korszak tényleges példái czáfolják meg. Ekként ugyanis már Ida, született Boulogne-i grófnő, Gerbhard Geldern gróf neje 1189-ik évi,¹⁾ Vermendois Eleonóra, Boulogne-i Máté gróf neje 1198-ik²⁾, — Eustachia Chatillon grófnő, *Danielis Atrebatensis Advocati et Domini Bethuniae*³⁾ neje 1219-ik évi, — Blanka, VIII-ik Alfons castiliai király leánya, VII-ik Lajos francia király neje 1210-ik évi⁴⁾ ellenpecsétein, valamint Sofia született Geldern és Mecheln grófnő, Brede Henrik özvegye 1278-ik évi okmányon függő személyesítő

¹⁾ Vredius, Genealogie des Comt. de Flandr. Tab. 31.

²⁾ U. o. Tab. 31.

³⁾ U. o. Tab. 6.

⁴⁾ U. o. Tab. 15.

pecsétének előlapján a grófnő álló alakja mellé helyezett Geldern és Mecheln címereivel ellátott paizsoeskáin¹⁾ stb. férjeik címereinek mellőzésével, mindannyian csupán nemzetségi címereiket használták.²⁾

A *czímerszerzés jogának* módját illetőleg két korszakot különböztünk meg.

Az elsőben, a címerbírhatalom jogával összhangzólag, a legalsóbb osztályok s a gyámság alatt álló és a büntetésből polgári jogaiktól megfosztott egyének kivételével magának címert szintén mindenki szabadon választhatott; a második korszakban a címer birtoklásához már a legfőbb állam-hatalom engedélye s megerősítése szükségeltetett. Az előbbi korszak körülbelül a XV-dik század második felével végződik míg az utóbbi napjainkig tart.

Egyébiránt már az első korszak alatt is közben a fejedelmek által némelyek kiváló tetteikért új címerrel vagy régi címereiknek némi megváltoztatásával tüntetettek ki. Ekként a krónikák szerint mikor Montmorency I-ső Máté, kinek címere: *»arany mezőben ezüst kereszt volt, négy kék alériontól* (csonkasastól) *kísérve,*“ a bouvines-i csata után az ellenségtől általa elfoglalt tizenkét zászlóval Fülöp Ágoston király elébe lépett, ez kezét a hős vérébe mártva s azzal ennek paizsán keresztet vonva, a tizenkét zászló emlékére a Montmorency-ek címerét még ugyanannyi alérionnal bővíté meg, mely időtől fogva ez őcsalád címere egész mostanig: *»arany mezőben veres kereszt tizenhat kék alériontól kísérve.*“

E fejedelmi címer-kitüntetések az idő szerint azonban még nemcsak hogy az ünnepélyes diplomatikai adományozások tárgyát nem képezték, de kötelező erővel sem bírtak, amennyiben azokat az illető adományosok és ezek maradékai megváltoztathatták, sőt egészen el is hagyhatták. E címerek a többiek között csupán történelmi eredetökre nézve tűntek ki, hasonlóan azokhoz, melyekkel a diadalmas bajnokok a küzdőtéren sebtében a heroldok által vagy a sereg rögtönzött határozata következtében ékesítettek fel, mint többi közt az Aragoniából, Constanciával Imre királyunk nejével hazánkba szakadtsopronmegyei kihalt Nagymártoni illetőleg Miskócz nemzetség ősei, Simon és Bertram testvérek, kik, régi

¹⁾ Vredius. Genealogie des Comt. de Flandr. Tab. 35.

²⁾ A legrégebb magyar női pecsét Mária királyné, IV-dik Béla hitvesének egy 1269-dik évi okmányán fordul elő. Az okmány az orsz. Ivtárban 686. szjegy alatt őriztetik. A felségi kettős pecsét előlapján a királyné ülve ábrázoltatik. A pecsét hátlapján, közvetlen a pecsét mezejében, a kettős-kereszt látható. E pecsét azonban, a mennyiben paizst nélkülözve csupán címer-alakot foglal magában, a szoros értelemben vett címeres pecsétek közé nem sorozható. Az Ágnes, III. András király nejének, már említett két rendbeli pecséteinél — IX. Táb. 33. á. — régibb szoros értelemben vett címeres női pecsét a magyar sphragistikában eddig nem ismertetik.

hazájukban, a tuniszi szultánon nyert diadalmuk alkalmával, a hadsereg határozatából addigi veres tar-paizsukba egy sast vettek fel.¹⁾

A heraldika imént említett korszakában általában véve a címerek nagy része még jóformán a hellén hősök hadijelvényei módjára, az alkalmilag és időközönként felvett egyéni címereknél egyebek nem voltak. Henricourt 1398-ban írt krónikája szerint a német-alföldi nemeseknél az állandó címerek ugyan már ő előtte mintegy kétszáz évvel kezdtek elterjedni, de még azontúl is sokáig, a gyakori önkényes megváltoztatásoknak maradtak kitéve.²⁾ Hasonlóan nyilatkozik Butkens a brabanti címerekről.³⁾ Menestrier szerint⁴⁾ a francia nemesség címerei még az egész XIII-dik század alatt változók voltak⁵⁾, így pl. többi közt az 1216—1266. években a Beauvilliers nemzetségnek öt tagja mind-megannyi különböző címert viselt.⁶⁾ Így honunkban is jöllehet a XIII-dik század második felében a nemzetségek címer-jelképei már nagyobbára megállapodottak voltak, mint az általunk többször idézett Aba, Gutkeled, Csák, Rátold és a Buzád⁷⁾ nemzetségek címereinek állandó jelképei világosan bizonyítják, mégis némely nemzetségeink kebelében még azontúl is számos teljes címereltérésekkel találkozhatunk, különösen a Hunt-pázmán nemzetségnél, melynél például az Ivánkák (*veres mezőben ezüst-*) *félkutyát*, a Szentgyörgyi grófok ellenben a már 1278-ik évi február 21-én kelt okmányon Tamásnak, Ábrahám fiának függő pecsétén⁸⁾ (*kék mezőben arannyal és veressel szelt-*) *csillagot* viseltek.

A címer-birtoklás és választás szabadságának ily tágkörű gyakorlata

¹⁾ Simon de Kbeza. De origine et gest. Hungarorum. Budae. 1833. 89. l. — Thuróczy Chron. II. Cap. 21.

²⁾ Miroir de Nobles de Hasbaye composé en forme de chronique par Jacques Henricourt, ou il est traité des Généalogies de l'ancienne Noblesse de Liege, avec l'Histoire des guerres civiles dudit pays etc. Bruxelles, 1673.

³⁾ Les Trophées sacrés et profanes du duché de Brabant. La Haye 1724. — Le grand théâtre du duché de Brabant 1729.

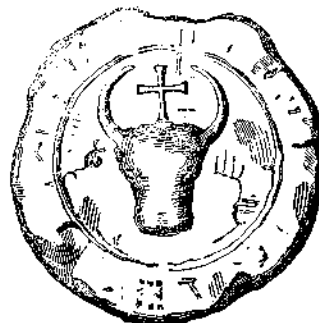
⁴⁾ L'origine des armoiries et du Blason. Lyon 1679: 87—89. l.

⁵⁾ Sire Jean de Dol egy 1145. évi okmányban mondja: »Lovagságom kezdetén pecsétemen más képet használtam, Jeruzsálemből visszatértemmel ismét mást választottam. Morice. Mémoires pour servir à l'histoire de Bretagne. Paris 1742. I. p. 597. l.

⁶⁾ Père Anselme. Histoire des grands officiers de la couron. Tab. IV.

⁷⁾ A Buzád nemzetségből származott (fili Buzad bani) magister Buzadinus, comes Csák, Tristanus, Lanceret és Iven testvérek egy 1235. évi okmányon (*orsz. lvtár 207. szjegy*) megannyi az itt közölt bölény (vagy ökör-) fejjel ellátott Buzadinus pecsétéhez hasonló pecsétet használtak. A fennemlített Tristanus bölény-fejes bírói idéző pecsétét Pray közlé D. Sigill. Tab. 1. Fig. 2.

⁸⁾ Orsz. lvtár 998. szjegy.

mellett azonban, a címér tulajdon sérthetlenségének elve már kora kezdettől fogva általánosan el volt ismerve.

Közös címert önjogilag csak a címér-szerző törvényes egyenes ivadécai viselhettek.

Valamely idegen nemzetség, család és testület címere teljes vagy egyes sajátságos részeinek mások általi felvételéhez már kezdettől fogva rendesen az említett címér tulajdonosának beleegyezése szükségeltetett. Ekként támadtak: a megtiszteltetés és jutalomként ajándékozott úgynevezett *megtiszteltetési címerek* (*Insignia concessionis, insignia gratiae, — Armoiries de concession, concession honoraire, — Arme di concessioni, — Gnaden-Wappen, — Augmentation of honour.*). Ilyen volt például a Chateaubriant örgrófi család címere, mely annak előtte veres mezőben elhintett arany fenyű tobozokból állott, IX-ik Lajos francia király azonban az említett család egyik ősenek V-dik Gefroinak az 1250-dik évi mansurahi csatában tanúsított vitézségeért, a fenyű-tobozokat a királyi címér elhintett arany liliomaira változtatta át.¹⁾

E kitüntetési módot az említett király utódai is követték. Ekként VII-dik Károly 1401-ben III-dik Miklós Este örgróf címérét a liliomokkal akként bővítette meg, hogy az említett örgrófi ház azontúl címérét ezekkel felnégyszelve viselhesse.²⁾

Nemkülönben XII-dik Lajos király Medici II-dik Péter toskánai nagyhercegnek címérébe a francia liliomok felvételét engedélyezte.³⁾

Hasonló kitüntetésekben részesítették hazánk több családját Anjou-házi királyaink is.

Hogy Róbert Károly Donch zólyomi főispánt a Csák Máté elleni harczokban való kiváló szolgálatai jutalmául azzal tüntette ki, hogy címérében a királyi család címerebeli liliomokat viselhesse, ez Ipolyi Arnold magvas érvelései nyomán alig vonható kétségbe.⁴⁾

Első Lajos királyunk Kanizsai István zágrábi püspöknek, Szlavonia helytartójának címér-mezejét — mint már a 62. lapon említők — királyi sisak-oromdíszével, a csőrében patkót tartó strucczal ékesíté fel.

A francia királyi házéhoz hasonló bőkezűséget tanúsítottak a többi fej-

¹⁾ W. Maigne. Abrégé méthodique de la science des armoiries. Paris 1860. 2. l.

²⁾ Az Este örgrófok címere azontúl felnégyszelt kék paizs volt. Az 1—2 mezőben az estei ezüst sas, s 3—4 fogacsolt keretű kék mezőben 3 arany liliom. *Muratori. Delle Antichità Estense. Modena MDCCXL. P. II. 195. l.*

³⁾ A Mediciék azelőtti címere »arany mezőben 6 veres labdac volt. XII. Lajos engedélye után a felső golyó helyébe egy a többinél nagyobb kék golyó helyezettett 3 arany liliommal.

⁴⁾ Besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878. 28—29. l.

delni házak is címereiknek, vagy azok részleteinek mások kitüntetéseire való adományozásaikban.

Kolumbusz Kristóf címérébe Ferdinánd és Izabella Castilia és Leon királyságok címérét adák.¹⁾

A német császároknak a birodalmi kétfejű és a német királyi egyfejű sassal való címér-bővítési engedélyeiről számosnál-számosabb német és olaszországi család címere tanúskodik, s e címér-alakokkal Habsburg-házi királyaink, hazánk több családjai címereit is bővítették; így többi közt III-dik Ferdinánd az 1654-ben grófi rangra emelt Késmárki Tököl család (kihalt 1705-ben Imrével, Nikomédiában) címérét²⁾, — I-ső Leopold az 1697-ben gróffá tett Körispataki Kálnoky³⁾, és a Széki gróf Teleky⁴⁾, — a Magyar-Óvári Keszey család († 1799.)⁵⁾ és 1686-ban az őt veszélyes betegségéből kigyógyító Hellenbach János Gotfried orvos bárói címérét⁶⁾, III-dik Károly király

¹⁾ Négyelt paizs; 1 tagjában veres mezőben ezüst vár — Castilia címere, — 2 ezüst tagjában veres oroszlán — Leon királyság címere, — a 3 kék tagban ezüst szigetek s arany fővénnyel elszórt fűkkel ékesített szárazföld látható, — a 4 kék tagban négy arany horgony van.

²⁾ A Tököl család grófi címere volt: felnégyelt paizs, szív-paizsszal. A szív-paizsban arany mezőben kétfejű fekete sas. Az 1—4 ezüst tagban kardot tartó veres oroszlán, a 2—3 kék tagban ugyanolyan arany oroszlán. — Nagy IV. XI. köt. 285. l. E család nemesi címere, melyet I-ső Miksa királytól 1572. évben Tekelházi Thekelly Sebestyén és ennek testvére Vincze nyert: kék mezőben arany leopárdos oroszlán. A sisak koronájából ugyanily oroszlán kardot villogtatva emelkedik ki. Az eredeti armális az orsz. lvtárban NR. A. fasc. 132. No. 17. őriztetik.

³⁾ Négyelt paizs szív-paizsszal. A koronázott arany szívpaizsban fekete kétfejű-sas, mellén paizsoeszkával, melyben L (Leopold) betű van. Az 1. kék tagban arany griff karddal, — a 2. ezüst tagban szájában országalmát tartó koronás kígyó, — a 3. ezüst tagban fiút vérével tápláló pelikán, — a 4. kék tagban pedig nyíllal átlőtt koronás láb látható. — Nagy IV. VI. köt. 52. l.

⁴⁾ Címere egyszer hasított, kétszer vágott, szívpaizsszal. A veres szív-paizsban lábaival fenyű-ágot tartó vadkecske látható — a Telekyek ősi címere. Az 1—4 kék tagban ezüst félholdon kettős farkú arany-oroszlán, koronát tartva, — a 2—5 arany tagban oldalvást kinövő kétfejű fekete sas, — a 3—6 ezüst tagban veres ezülp van. — I-ső Leopold II-dik Teleky Mihályt már 1685-ben saját kézirata által grófságra emelte, a melyről utóbb, 1697. évi apr. 20-án az elhalt Mihály fiai III. Mihály, I-ső László, I-ső József, I. Pál és I. Sándor és ezek utódai részére a római sz. birodalmi grófságról és ősi címér meglővítéséről ünnepélyes diplomáját is kiadta. — Nagy IV. XI. köt. 100. l.

⁵⁾ Vágott, alul hasított paizs. A felső kék tagban a császári kétfejű sas, mellén az osztrák egy-pólyús paizsoeszkával van; a sas lábaival arany láncot tart, mely az alsó két tag alakjait is bekeríti; a lánc felső tövében ezüst paizsoeska függ I-ső Leopold király kezdő-betűjével. A felső tagban: CAESAREUM INCREMENTUM. körirat olvasható. A paizs alsó jobb tagjában a Keszey család ősi címere: veresben ezüst fővén-órán álló daru, a bal feketetagban pedig arany griff hármassal kinyílt liliumot tartva látható. A két alsó tag közt hármassal zöld halom van beoltva. — Nagy IV. IV. k. 232. l. E címér már a XVII. századi heraldika elfajzásának példányai közé tartozik.

⁶⁾ Hasított paizs, arany jobbtagjában oldalról kinövő fekete sas; ezüst baltagjában kettős farkú veres oroszlán látható — ez utóbbi a Hellenbachok ősi címere. — Nagy IV. V. k. 86. l.

a Kászoni báró Bornemisza ¹⁾ és a grófságra emelt Jobaházi Döry-ág († 1822.) ²⁾, 1735-ben ³⁾ a Zajezdai Patachich család grófi, Mária Terézia királynő az Aszódi báró Podmaniczky ⁴⁾ család címérét, sat.

A címerek e nemű mások általi viselésének engedélyezései azonban a fejedelmi házakon kívül is szétében gyakoroltattak, s különösen az olaszországi városokban az úgynevezett hospiciumokban és albergumokban összeállt politikai pártok jelentékenyebb tagjai nem ritkán pártvezéreik nemzetségi nevével és címérével szoktak volt megtiszteltetni. Így például Chieriben a XIII-dik század közepe táján a Balbi nemzetség huszonnyolcz vegyest idegen származású családot számított keblében. ⁵⁾ A fennebbi mód szerint lett Posthumus István, II-dik András király s Beatrix királyné fia is Ravennában, a Traversari család tagjává »*Dominus domi. Traversarii*« felvéve.

Ha a főur címere viselésével valamely helyhatósági s törvénykezési joggal felruházott alattvalóját ajándékozza meg, akkor az illető engedélyezett címér *kegyúrinak* nevezetik (*insignia patrocini*, — *armoirs de patronage* — *arme di patronanza. Schutz-Wappen.*) Ilyeténképen kezdetben a római német birodalmi hűbéri fejedelmeknek is nagyrésze, jelesül a brandenburgi örgrófok, a rénusi választó-fejedelmek, a szász hercegek, a szavojai grófok, az utóbbiak I-ső Fülöpig vagyis 1285-ig, továbbá az osztrák Babenberg-házi hercegek úgynevezett dicső Lipót haláláig 1230-ig hivatalos eljárásaik alkalmával zászlóikon, paizsaikon és pecséteiken az akkori egyfejű-esászári sast használták. ⁶⁾ Hogy az oláh- és a moldvaországi vajdák a magyar-korona fennhatósága alá tartozásuknak kifejezésül a XIV. századtól a XVI. századig címéres pecséteikre és

¹⁾ Vágott, felül hasított paizs koronázott arany szívpaizsszal, melyben kétfejű fekete sas látható. A felső veres jobb tagban zöld halmon ezüst kereszt, a baloldali kék tagban pedig ezüst csillag van. A paizs alsó fele kanyardad ékre hármalt. Ezek első kék tagját balról egy ezüst három csillaggal megvakott szalag szegélyzi, — a második veres tagban ezüst hattyú, a harmadik ezüst tagban pedig egy fészken ülő pelikán látható. — Nagy Iv. II. k. 183. l.

²⁾ Négyelt paizs, szív-paizsszal. A veres szív-paizsban kardot tartó arany oroszlán — a Döry-ek ősi címere látható. Az 1—4 arany tagban fekete sas, a 2—3 kék tagban pedig ágaskodó szarvas van. Nagy Iv. III. k. 373. l.

³⁾ Felnégyelt paizs koronázott szívpaizsszal, melynek kék mezejében jobbra dőlt horgonyon maga felett rózsaszínű fátyolt tartó szerencse istennője áll. Az 1—4 arany tagban fekete sas; a 2—3 veres tagban pedig kettősfarkú arany oroszlán látható. — Nagy Iván IX. k. 144. l.

⁴⁾ Hasított paizs ahál ékbeoltással. A veres jobb tagban zöld téren pánczélos vitéz áll, jobbjaiban kardot, baljában pedig török fejet tartva — a bal arany-tagban fekete sas, az ezüst beoltásban pedig egy kürt van. — Nagy Iv. IX. k. 341. l.

⁵⁾ Luigi Cibrario. Operette e frammenti storici. Firenze 1856. 373. l.

⁶⁾ J. Chr. Gatterer. Praktische Heraldik. Nürnberg 1791. 41. l.

érmeikre a magyar-czímet (a nyolczas pólyát, ritkábban a kettős keresztet) alkalmazták, a 30-ik lapon említettük.

A kegyúri címerek azonban leginkább a helyhatósági testületeknél, különösen a fejedelmi, püspöki, királyi és birodalmi szabad városoknál jutottak érvényre, mint ezt hazánk testületi címerei közül a már emlí III-dik fejezetében idézett esztergomi olaszok 1269-ik — VII. Táb. 64. á., — Pest-Újhegy (a mostani Budavára) VIII. Táb. 87. á., — Kassa 1369-dik évi, — Ó-Buda — VII. Táb. 65. á., — Kőszeg, Telkibánya, Libetbánya, Békés-Gyula — 78. l. — városainak, a szepesi — 81. l., — és az erdélyi szászoknak — VII. Táb. 66. á. címeres pecségei is tanúsítják.

A másoktól beleegyezéssel elsajátított címerek közé számítandók még a házassági frigy címerek (*insignia matrimonii*, — *armoiries d' alliance*, — *arme di matrimonio*, — *Heiratswappen*); a fújtási²⁾, az örökbefogadási (*insignia adoptionis*, — *armoiries de substitution*, *armoiries d' adoption*, — *arme di sostituzione*, *arme d' adozione*, — *Substitutions-Wappen*) és a vett-címerek. Az utóbbi adás-vevés által szerzett címereknek hazánkban legkisebb nyoma sem mutatkozik.

A címér-eladásoknak valódi hona Németország volt. Többi közt Ausztriában bizonyos Hans Tragauer 1468-ik évben, fekete mezejű felfordított ezüst szaruzatú címerét, szárnyas-oromdíszével és pecsétével egyetemben Wolfsthal Pilgrimnek oly kötelezéssel adá el, hogy azt többé viselni és használni nem fogja.³⁾

A Hohenzollern uralkodóház veres fülű kinövő aranykopó sisak-oromdísze (l. 69. l.) szintén a vett címerek közé tartozik.

Az említett címérszerzési módokon kívül az idegen címerek felvétele a hadijog alapján foglalás által is eszközölhető. Az állami s fejedelmi nagy

²⁾ A fújtás általi címérfelvételnek egyik legújabb példáját hazánkban a Magyar-Szőgyényi Szögyény család mutatja. Ugyanis Szögyény László neje Mária, Szolga-Egyházi Marich István leánya, családja utolsó ivadéka lévén, 1841-ben fiágat illető javaiban fújtatott (*prae-ficiáltatott*), minnek következtében férje 1854-ben, majd ujolag 1862-ben kelt királyi oklevélben őt régi nemesi családi nevének és címerének a fiágon kihalandó Marich család régi nemesi címerével, vezetéki és előnévvel egyesítését nyerte, úgy hogy ő és ezen házasságból származott és származandó mindkétnemű gyermekei Magyar-Szőgyényi és Szolga-Egyházi Szögyény-Marich nevezettel és e két család egyesített címerével élhessenek. Ez egyesített címér: veressel és késsel felnégyelt, szívpaizszal. A szív-paizs kék mezejében zöld talajon csőrében tollat tartó lúd — a Marich család címere látható. A hát-paizs 1—4 tagjában fészken ülő, fiát vérével tápláló pelikán, — a 2—3 tagban pedig kettős farkú kardot tartó arany oroszlán van. — Nagy Iván X. k. 849—850.

³⁾ E címér a Wolfsthal családról később a Windischgrätz hercegek címerébe ment át. *Sava. D. Sicg. d. Öst. Regenten.* 2. l.

pecségeket tartító összetett címerek nagy része a meghódított országok s tartományok címereiből kerültek ki.

Zsákmányul nyert címér állítólag a Visconti hercegi ház, illetőleg a milánói hercegség — a későbbi lombard királyság címere is „*czüst mezőben szájában derékig veres gyermeket tartó arany koronás kék kígyó*“¹⁾, melyet, a krónikák szerint, a Viskontiak őse: Otto egy általa legyőzött saracentől foglalt el.²⁾ Hasonló eredettel dicsekszik a walesi hercegek által napjainkig viselt címér badge-e a három strucz toll, mely alatt szalagon a német „*ich dien*“ jelszó áll. E címér-jelvényt a Cressynél 1346-dik év aug. 26-án győzedelmeskedő angol trónörökös, a hírneves „*Fekete herceg*“, a francia királynak ott elesett szövetségésétől: Luxenburgi János cseh királytól zsákmányolta.

A címérjog alapkellékeinek legbonyolultabb s legelágazóbb részét a címerek *illetékes használásának* módozatai képezik.

Ekként bizonyos korszakokban — mint már más helyt is említők — a címerek szerkezetét illetőleg, címér-sisakokkal és azok orom-díszével csak a tornaképeszemélyek, koronássisakokkal csak a főnemesség, paizstartókkal a zászlósurak, tiszti jelekkel csak az illető méltóságok és tisztek élhettek. Ha e rang-megkülönböztető jelek idő folytával egyben-másban meg is lazultak, vagy megszűntek, azokat nyomban új szabadalmi jelek pótolták, mint az ugyane mű harmadik fejezetében részletezve tárgyalt rang-sisakok és rang-koronák példái mutatják.

E későbbkori rangminősítő jelek joghatásköre is a különböző nemzetekhez képest jelentékeny eltéréseket tüntet fel. Így például a korona s az orom-dísznélküli polgári csőr-sisakok sem emelkedtek az utóbbi osztálynál mindenütt kötelező érvényre, mint ezt többi közt az 1594-dik évi stíriai kancellária díjszabályzatában a 60 frtban megállapított *koronás és a nyíltsisakú* közönséges polgári címeres levelek „*gemeine bürgerliche Wappen mit Kronen, geschlossenen und offenen Helmen*“³⁾, s az 1722-dik évi felső- és alsó-ausztriai udvari kancellária díjszabályzata⁴⁾ és az ezt megerősítő 1756-dik évi legfelsőbb rendelet⁵⁾ által száz frtra taksált *nyílt sisakokkal* ellátott polgári címeres levelek bizonyítják.

Nem különben a születésrendi különleges címér-törések is, melyek a francia, angol, a németalföldi és részben az olasz uralkodó s főnemesei családok

¹⁾ Galvani de la Flama (Muratori. *Rer. Ital.* Tom. XII.) szerint a kígyófejére a koronát a Viscontiak 1346-ban az osztrák Otto és Albert hercegek engedélyével vették fel „*cum magna difficultate concesserunt, quia hoc (t. i. a korona) Ducibus Austriae quondam pro magno munere concessum fuit.*“

²⁾ A. Ginanni. *L'Arte del Blasone.* 187. l.

³⁾ *Die ahnen und adelsprobe in Oesterreich.* Karl. Edu. Langer. Wien 1862.

⁴⁾ „Für einen Wappenbrief mit offenen Helm, ohne Nobilisation.“ U. o. 239. l.

⁵⁾ U. o. 239. l.

utószülött fiai címereinek kötelezettjárulékait képezik, nem csak hogy Magyar-, Lengyel-, Svéd- és Németországban úgyszólván csak hírből ismeretesek, de az azokat használó országokban is egymástól eltérő eljárásoknak vannak alá vetve. Így az angoloknál és az olaszoknál az úgynevezett *teljes*, vagyis töretlen családi címert (*arma plena*, *arma plana*, — *arme pleine*) egyedül a családfő, a franciaíknál és belgáknál ellenben az illető apán kívül, legidősebb fia is viseli. E szerint Angliában III-ik Eduárd idejétől fogva a király első szülött fiának, a Walesi hercegnek Nagybritannia címeres paizsán egy ezüst három függentyűs tornagallér törése van ¹⁾, míg ellenben a francia királyok első szülöttjei, a dauphinek, királyi házak címérét minden belső módosítás nélkül hagyván, ezen uralkodóház hercegeinél a címertörések Fülöp Ágoston (1223. †.) király idejétől fogva a király második szülött fiának, az orléánsi hercegnek három függentyűs ezüst tornagallérral megtört címérével lépnek hatályba.

A születés-rendi törésekkel kapcsolatban még felemlítendők a törvénytelen szülöttek által kötelezőleg viselt *fattyú-törések* (*brisures des batards*, — *marks of illegitimacy*, — *Beizeichen des bastardismus*), melyekről már Prinsault »*Traité du blason*« művében mondja, hogy az uralkodók törvénytelen magzataikat fiokul elismerve, őket a koronára vonatkozó címekkel, nevekkal és fejedelmi címekkel diszeshetnek fel, azok címereit azonban a törvényes ágyból született királyi hercegekéitől egy bal-szalagszállal különböztetik meg.

E szalag-szál, lebegő vagy a paizs egész mezején végig érő helyzetben napjainkig a törvénytelen származás különleges jelét képezi ugyan, azonban a törvénytelen szülöttek címertörései más kevesbbé határozott módokon is, jelesül címertalapzatok, címertörések s keretek által, sőt az illető családi címert eredeti képalakjainak szín- és idomlagos módosításai útján is eszközölhetők. Az utóbbi törések közül elég legyen János burgundi herceg törvénytelen fiának Jánosnak, és IV-ik Vilmos bajor herceg fiának, Dux Györgynek (*a Hegnenberg grófok ősének*) címereit idéznünk, kik közül az előbbi Új-Burgundia címérében arany talapzatot ²⁾, az utóbbi hercegi fattyú pedig a pfalzi címert megcsonkítva, fekete mezőben egy veres koronás fél arany oroszlánt viselt.

Különben a fejedelmi kegy által, a már viselt fattyú balszalagok a törvényes születés jellegével bíró alakokra is átváltoztathatók, mint többi közt Dunois-Longville János, az orléánsi hercegnek törvénytelen ágyból nemzett fia, az angolok ellen tanúsított vitézségeért VII-ik Károly francia király

¹⁾ A savoiai uralkodó házban az első szülött, vagyis a korona-örös által címérében használt tornagallér legelsőben Eduárdnak, V-dik Amadé Savoiai gróf fiának 1308-dik évi címeres pecsétén fordúl elő. *Sigill. d. Princ. d. Savoia. Tav. XI. 52. d.*

²⁾ Louis Geliot. *La vraie et parfaite science des Armoiries, ou indice armorial, augmenté par Pierre Palliot. Paris 1664. 83. l.*

által a fekete bal-szalag helyébe Franciaország címérébe ezüst jobb-pantalért nyert.

I-ső Mátyás királyunk családi címérét törvénytelen fiának Corvin János hercegnek épenség minden változtatás nélkül engedé viselni — XI. Táb. 85. á. — Egyébiránt a fattyú-törések Magyarországon aligha használtattak valaha.

A mi a papságot illeti, ennek törvénytelen ágyból származott tagjai, ha egyháznagyi méltóságra emelkedtek, mint Prinsaultból kitűnik a fattyú töréseket címereikből kihagyták. Montagu szerint az angol papok, a reformáció előtt töréseket címereikben nem használtak — azonban az említett író kivételes eseteket is hoz fel.

A címerek, kötelező szerkezeti módozataikon kívül, egyszersmind a tárgyakra nézve, melyekre azokat alkalmazni és az esetekre nézve, melyekben azok viselését megengedni lehetett, birtokosaik rangállásához mért bizonyos határookra voltak utalva.

A címéralkalmazás e rangfokozatos rendszere, a közjogi egyenlőség elvének általános érvényre jutásával napjainkban jogosultságát ugyan legnagyobb részben elveszté, ámde mikor még a közügyi teendők társadalmi osztályok szerint voltak beosztva, ezek címereinek szükségképen saját hatáskörük terjedelméhez kellett alkalmaztatniok; következésképen, minél tágasb jogkörrel bírt, illetőleg, minél előkelőbb osztályba tartozott valaki, címere jogerejének is annál szélesb körre kellett kitérjednie.

Ez alapon a címér-birtokosok két fő-csoportozatra, a nemesi és a polgári osztályra váltak.

Az utóbbi osztályhoz tartozó egyének címéralkalmazási körébe a köznap élet békés jellegű mozzanatai és tárgyai tartoztak. Címereiket házaikon, butoraikon, szerszámaikon, portékáikon, siremlékeiken és pecséteiken érvényesíthették.¹⁾

A címerek hadias alkalmazását illetőleg azonban a polgári osztálybeliek csupán testületi, ugymint városaik, cézeik és egyéb politikai, törvénykezési és ipar-szövetségeik címereire voltak szorítva.²⁾

A nemzetségi, családi és az egyéni címerek hadi alkalmazása a nemesi

¹⁾ Egyébiránt címerekkel szőtt kelméjű ruhát nem viselhettek.

²⁾ Kivételt képeztek némely szabad város patriciusai és a nemesített polgárok. Így többi közt Franciaországban a toulouse-i előjáróság, Páris, Abbeville, Angers, Angoulême, Bourg Gognac Niort, Poitiers, La Rochelle, Saint-Maixent, Saint-Jean-d'Angély, Tours, Nantes, Péronne, Bourges és Lyon városok polgármesterei és város bírái, hivatalaik után — *par les charges* — nemesak személyökre, de utódaikra nézve is megnevesültek. E polgári nemesség »noblesse municipale, de ville, d'échevinage, de mairie és nobles de cloche nevezetek alatt fordul elő. Utóbbi elnevezését onnan vette, hogy a városi előjáróságot harangszóval szokták volt tanácsba hívni.

osztály előjogához tartozott. Itt sem terjedt ki azonban a rangfokozatok minden árnyalataira egyiránt.

Magyarországban, hol a nemesi fokozatok a többi országokhoz képest kevesebbé fejlődtek ki, a címerek hadi alkalmazása jogának gyakorlatára nézve a vitézlő rend csak két osztályzatra, u. m. a fő- és köznemességre szakadt.¹⁾

XV-ik századi címeres leveleink szerint a magyar nemesek címereiket általában a tornákon, fegyvergyakorlatokon, bajvívásokon, a banderiumokban, háborúban és minden egyéb katonai cselekménynél, „*in omnibus actibus militariibus*“ paizsaikra, sisakjaikra, vértzetökre, támadó fegyvereikre, lószerszámaikon és sátoraikon szabadon alkalmazhaták.

Kivételt a hadizászlók képeztek. Ezek, mint legfőbb hadi tájékozó jelek, csakis a tulajdon csapatokkal bíró, úgynevezett banderialis, vagyis zászlós urakat illették meg.²⁾ Egyébiránt címereiket dsida-zászlócskáikon a magyar köznemesek is használhatták.

Hogy főuraink címeres zászlóikat a hadban már Árpád-házi királyaink korában viselték, IV. László királynak egy 1274-dik évi oklevele tanúsítja, melyben a Chák nemzetségből származott Péterről iratik: „*ut leo fortissimus, cuius et indicia gessit in vexillo.*“³⁾

Kezdetben a magyar főnemesek zászlós úrijoga bizonyos hűbértartásokhoz és tiszti méltóságokhoz vagyis országos főhivatalokhoz (*officiales regii*) volt kötve. Szoros értelemben vett örökség útján az említett jog csupán a XV-dik század folyama alatt ment át némely családra. Az 1500-dik évi 31-dik t. cz. már azon nemeseket, kik zálogban oly főnemesi jószágot bírnak, melyhez banderium állítási jog van kötve, e jogtól megfosztja s fegyvereseiket a köznemességhez hasonlólag a vármegyék zászlói alá kötelezi állítani.

1) Mily címerjogi osztályzatba tartoztak a vár-jobbágok (*jobbationes castri*)? valószínűleg az elszegényedett nemesekből lett várjobbágok nemesi címer-jogukat megtartották, a nem valódi nemes várjobbágok pedig, aligha nem a legújabb korig fennmaradt kiváltságos kerületek szabadosai, a jász-kunok és a hajdúk stb. módjára a polgári osztályukhoz hasonló címerjogban részesültek.

2) Banderium, az olasz bandiera vagy bandera szóból eredt, mi zászlót jelent. Eleinte nálunk is vexillum vagy labarum szavak értelmében vették; s így már IV. Béla-nak egy 1264-ki oklevelében is, (melyet Kovachich Suppl. ad Vest. Com. 1. 382. alaptalanul tart gyanusnak) előfordul. Később, s már 1312-ben is használtatott lovagesapat nevéül: például Kézay Simonnál Cap. 2., Thuróczy Cap. 6. — Chron. Leibiczer. Wagnernál: Analecta Scepus 2, 9. Azután pedig közönségesen ezen második értelemben vették; így Zsigmond kegyelem-levelében, egy 1416-ki oklevélben, melyben Chicher Ferencz, ki ellen bírói vizsgálat rendeltetett, halasztást kér, mivel állítólag Ozorai Fülöp, temesi ispán banderiumába kelle sietni. Leleszi Convent. levélt. Fasc. 16. Nr. 47. Ezt bizonyítja végre Zsigmond egy 1416-ki lev. Schlözer: Krit. Samml. zur Gesch. d. Deutsch. in Siebenb. 1. 40. — Horváth Mihály. Kisebb történelmi munkái. Pest, 1868. 174—175. l.

3) Fejér: Cod. Dipl. V. 2. 170. l.

A mi zászlósaink számát illeti, ezt az 1433-ik évi pozsonyi országgyűlés 30-dik t. cz. tiszti, egyházi s főnemesi zászlósokkal együttesen 66-ra ¹⁾, — az 1498-dik törvény 20-ik és következő cz. pedig a 27 egyházi, 5 hivatalos és az ugyanannyi örökös rangczímmel ellátott herczeg Ujlaki, Zápolya, Szentgyörgyi és Bazini, Frangepán, a Corbaviai és Wingarthi Geréb grófokon kívül, 44 ²⁾ főúri családra teszi.

Az egyházi és a hivatalos ³⁾ banderiális hadak rendes csapatai régebben 500, a XV-dik század vége felé pedig 400 egész s 200 főből álló fél, felerészből nehéz, felerészből pedig könnyű zászlóaljokat képeztek; hogy azonban a főnemesek fegyvereseinek létszáma azok birtokai nagyságához mért külön kulcs szerint vettettet ki, az 1433-dik évi országgyűlés banderialis lajstromából kitűnik, melyben ugyanis kilencz főúr 100, tizenhét pedig 50 fegyveressel fordul elő.

Az utóbbi szám, a főnemesi banderiumok létszámának minimumát képezte; minek következtében az 1525-iki országgyűlés 12. t. cz. és az 1526-iki ország-

¹⁾ E lajstromban névszerint a következő főurak említettek: Corbaviai gróf, Blagaiak, Tóth László, Nemai Cheh Péter, János György fia, Mathko nomine Zrebernik, Marothy János, Bothos fia, Garay János, Vajdaff Henrik, Serkei Loránd György, Hederváry, Bazini és Szentgyörgyi grófok, Stibor, Modory Wolfart, Szechenyi László, Galgóczy Miklós, Balassa-Gyarmathi Miklós, Forgács Péter és János, Thary Róbert, Noffri fia, Arany István, Jakabffy János, Erney Mihály, Zelchenyi Oszvald, Sáffár István, Deghy Sebestyén, Pelseőczyek, Derencheny Imre, Perényi János, Pálóczi Imre, Homonnai Drugethek, Káhmói Miklós, Berzenczey Henrik és Demeter, Kompolthy Pál, Kukalfus (Hikalphus), Czudar János, Semsey Ferencz, Soós Miklós és György, Budamery András, Aguady György, Nesay Timotheus, Szechy Frank, Kanisay László, Gersei Petheő László, Hathvany Mátyás, Serkyek. — (*Jos. Nic. Kovachich. Sylloge decretorum Comitatus inchoati Regni Hungariae. Pestini 1818. Tom. I. 433—437. l.*)

²⁾ Ezek névsora: Drágffy Bertalan, Somi Józsa, Alsó-Lendvai Bánffy Miklós, Báthory György, Chaktornyai Ernust János, Dengelegi Porgráz Mátyás, Perényi Imre és Gábor, Pelsőczy Bebek János, Rozgonyi István, Pálóczy Antal, Homonnai Drugeth János, Kanisay László, János és György, Széchy Miklós Zalónoki Pankircher György, Monyorokereki Elerboch János, Guthi Ország Zsigmond, Návai Kompolthy Zsigmond, Losonczy Bánffy Zsigmond, Lévai Cheh Zsigmond, Ráskay Balázs, Bajnai Both András, Nádasdi Ongor János, Bolondóczy Bánffy János, Hederváry Ferencz, Nagylaki Jaksith István, Grabórai Beriszló Ferencz és János, Zokoly Albert, Belmusavith. (Corp. Jur. Hung. Uladislai II. Regis Decr. III. sive minus)

³⁾ Az 1498-dik törvény 20. cz. szerint: az esztergomi érsek és az egri püspök két-két egész banderiumot, (azaz 800 lovast), a kalocsai, n.-várad, pécsi, erdélyi, zágrádi püspökök, az auranai perjel egy-egy egész, — a győri, veszprémi, váci püspökök, a szentmártoni, pécsvárad, pétervárad apátok, a lövöldi karthausi szerzetesek, az esztergomi, egri, erdélyi, pécsi káptalanok fél — fél banderiumot állítottak. Egyébiránt az említett banderialis létszámra nézve, az egyháziak közt is voltak kivételek: ugyanis, a csanádi püspök, a szegszárdi apát, a fehértvári nagy s kis-prépost káptalanostul 100—100 — a nyitrai és szerémi püspökök, a zabori apát, a titeli prépostság és a bácsi káptalan pedig csak 50—50 lovast tartoztak kiállítani.

A hivatalos banderiumok közül, a királyén kívül, mely 1000 főből állott, az erdélyi vajdára, a székelyek grófjára a horvát bánra 1—1 teljes zászlóalj esett.

gyűlés még azon urakat is, kik előbb a zászlósok közt táboroztak a vármegyék alá rendelte, ha saját jövedelmeikből a megkívántató 50 huszárt el nem tarthatták.

Azóta hogy I. Ferdinánd király, pártját növelendő a gazdagabb s tekintélyesebb nemeseknek grófi és bárói címeket kezdett osztogatni, a banderialis jog egyedül az említett címadományosok tulajdonává vált. Azonban a magyar mánásoknak a jog a törvényhozás többszöri határozatai, jelesül a pozsonyi 1601-dik évi országgyűlés 11. cz. ¹⁾ által azontúl is csak azokra terjesztetett ki, kik legalább 50 harczost voltak képesek kiállítani, — az ennyivel nem bírók továbbra is a vármegyék zászlói alá utasítottak.

A hadi zászló kivételével, a címér-alkalmazás többi nemeiben a magyar fő- és köznemesség közt különbség nem létezett. Ami a főnemesség veres viasszal való pecsételési jogát illeti, ez szoros értelemben nem is a heraldika de a sphragisztika körébe tartozik.

Hazánkhoz a címér alkalmazás gyakorlatában legközelebb állt Lengyelország.

A többi országokban a címerek rangszerű alkalmazási módjai a nemesi osztályok megannyi minuciosus fokozatai szerint ágaztak el.

Sok helytt még a zászlós urak is zászlaik használásában korlátozásoknak voltak alávetve. Így például a zászlónak a vár tornyára való kitűzése ²⁾, valamint annak tulajdonosa előtti hordása — mely előjoggal többi közt az osztrák örgrófok a IV-dik Henrik császártól 1058-ban Ernő örgrófnak adott engedély alapján bírtak — külön szabadalmakat képeztek.

A főurak előtt hordatni szokott zászlók száma nem pusztá önkénnytől, de az illető zászlósok hűbér-tartományainak számától s legfőbb hűbéruraik engedélyétől függött.

Ezenfelül minden zászlós urnak, zászlaja nagyságára s formájára nézve, a rangja szerint előlirt mintához kellett alkalmazkodnia. Ilyetén Franciaországban, a XIV—XV-dik századok alatt Prinsault szerint ³⁾ nyolcz egymástól különböző rangzászló létezett, melyek nagyobb részének különleges elnevezései nyelvünkben még kifejezéssel sem bírnak.

¹⁾ Quicumque autem Dominorum, numerum quinquaginta equitum non habuerit; subsit Banderio Generali Comitatus. Eos vero, qui in diversis Comitatibus bona habent, sufficit in eo tantum Comitatu insurgere, ubi suas residentias personales faciunt, aut officiolatus habent. *Corp. Jur. Hung.*

²⁾ Notum enim est et provocatum, vexilli erectionem in castro sive turri supremi dominii symbolum semper fuisse. (*Heinecius Syntagma Hist. d. veteribus. Germanorum aliarumque nationum sigillis. Francof. et Lipsiae MDCCXIX. 129. l.*)

³⁾ En armerie banières sont plus nobles que estandars. Estandars en batailles et journées sont plus nobles que banières; compnanons que panonceaux, panonceaux que banderolles, banderolles que crevechies, crevechies que jarretières, jarretièrés que bagues.

Ugyancsak az említett országban, Palliot, a XVII-dik században még négyféle rangzászlót különböztet meg.

Angliában, a XIV-dik század középtájától fogva három heraldikai hadi zászló-nem használtatott: a *banner*, *standard* és a *pennon*.¹⁾

A legtekintélyesebb helyet a fejedelmi, országos s tartományi zászlók (*banderiae*, — *bannières*, — *bandiera*, — *panner*, *paniere*) foglalták el. Ezek a többi zászlóknál sokkal nagyobbak és rendesen négyszögletesek voltak. Ilyen volt a Franciaország történelmi híré oriflamme-ja.

A nagyravágyás viszketege azonban néhol, különösen a németeknél, az egyszerű négyszöglettel be nem érve, az említett zászlók felső vagy alsó külszéléhez még külön hosszú, keskeny uszályokat (*Schwenkel*, *Zagel*) is toldott. Többi közt ily zászlóval ajándékozta meg I. Rudolf császár 1273-ban Zürichet. A német birodalmi zászló (*Reichs-panner*) zöld uszályát csak V-dik Károly alatt vevé fel, de a birodalmi viadal-zászló (*Reichs-sturmflagge*) azt már a legrégebb időktől viselte.

Az országos s fejedelmi zászlók zászlótartói tisztségével rendesen a legfőbb állami méltóságok ruháztattak fel. A német birodalmi zászló örökös zászlótartói a württembergi uralkodó grófok, a későbbi hercegek voltak. Magyarország főhadi zászlaját csatában a király személye előtt az ország bírāja (a mohácsi csatában az ott elesett Drágffy János) tartotta.

A fejedelmi s országos zászlókhoz hasonló formájú, de kisebb szabású zászlókat viseltek némely birodalmi szabad s országos főváros²⁾ és a főbb hűbéres urak; Franciaországban már azok is, akik 250—300 fegyverest ezek közt legalább 30 nemes alhűbérest birtak harczterre kiállítani.

A kevesbbé tehetős urak — jelesül Franciaországban a legkevesebb 20 fegyveressel hadba szálló lovagok és tős-nemesek rendesen hegyesvégű és fecskefarkú hosszúdad zászlókat (*vexilla*, — *étendards*, *Fahnen*) használtak.

A zászlósúri joggal együtt járt a hadszólitási-jel joga is (*tessera militaris*, *clamor praeliaris*, — *cri de guerre*, *cri d'armes*, — *grido di guerra*, — *Schlachtgeschrei*, *Kriegsruf*), mely leginkább a zászló netaláni megroncsolása vagy elvesztése esetében a harc-zavarban elszórt fegyveresek összegyűjtő jelül szolgált.

¹⁾ Ch. Boutell. Arms and armour in antiquity and the middle ages. London 1872. 284. l.

²⁾ A köztársasági olasz városok, különösen Milano és Florencz, zászlóikat kerekeken járó, lépcsőkkel ellátott s drága kelmékkel és aranyozásokkal feldíszített emelvényekre tűzve vívék a hadba. E hadi zászlók carroccio név alatt ismeretesek. Egyébiránt az olasz városok a harcban kétféle, úgymint, a község és a nép czímereivel és jelvényeivel ellátott zászlókat használtak. (Della economia politica del medio evo L. Cibrario Torino MDCCCLXI. T. I. 240. l.)

A 20-nál is kevesebb harczossal bíró vagy épen semmi fegyverest ki nem állító lovagok és tős-nemesek dsidáikra háromszögű vagy fecskefarkú zászlócskákat (*pennon, cornette, banderolle, — Fühnlein*) tűztek, melyekre azonban címert alkalmazniok nem mindenütt engedtetett meg, s Angliában azokat az illetők legfeljebb badgeikkel ékesíthették fel.¹⁾

Egyébiránt a lovagok és tős-nemesek zászlóviselési előjogaikon felül a nemesség zöme felett még egyéb címér-alkalmazási előnyökben is részesültek.

Czímeres paizst háborúba kivétel nélkül minden egyes nemes (*Schildbürdiger*) vihetett ugyan magával, címérének egyéb hadi jellegű alkalmazási képessége azonban nemesi őseinek bizonyos számától függött, s hogy valaki a teljes nemesi címérjogi szabadalmakat élvezhesse szükségképen az ősi és telivér nemességhez (*noblesse de race, noblesse d'ancienne extraction, — noblesse immémoriale, — nobilita generosa, — Uhradcl*) kellett tartoznia, vagy is apai és anyai részről legalább 4—4 nemes őst (*noble de quatre ligne, quatre quartiers, Vierschildiger*) vagy, mint Mária Terézia királynő alatt Lombardiában, kétszáz éves nemességet kellett kimutatnia.

A címér alkalmazásnak e fokozatos előléptető genealogiai rendszere alól a lovagok, daliák, leventék (*eques, — miles, — chevalier, — cavaliere, — Ritter*) ha valamelyik közölők származásra polgári osztályhoz tartozott volna is, ki voltak véve.²⁾

¹⁾ Boutell. Arms and Armour 284. l.

²⁾ A lovagi rend tagjai össze nem tévesztendőek az egyházi s a későbbi, fejedelmek által alapított rendlovagokkal. A lovagság a nemességtől abban különbözött, hogy míg az utóbbi rang, örökösdés által szállt az utódokra, a lovagi állás csupán személyhez volt kötve; továbbá a nemesi kinevezés a fejedelmeknek felségi, a lovaggá emelés ellenben a lovagi karnak, vagy épen ennek bármely egyes tagjának jogához tartozott. Kezdetben a lovagi rendbe való felvétel az előkelő születéshez volt ugyan kötve, miként I. Frigyes császár, a nemesi tekintély fentartása végett, a papok és parasztok fiait abból kizárta, s IV-dik Konrád császár idejében is még (1237—1254.) jogelvül el volt ismervé, hogy lovaggá csak lovag fia lehet, mindamellett is azonban már ugyan akkor, de különösen a következő századokban, a nem egészen szabad férfiaknak lovaggá felvétele a ritkaságok közé többé nem tartozott. A lovagrend általános becsét leginkább a tagjaitól megkövetelt kiváló erkölcsi s hadi tulajdonságok képezték.

A lovaggá avatásnak különféle módjai voltak, melyek közül az úgynevezett fűrdési felvétel, a legünnepélyesebb, a legközönségesebb és leggyakoribb pedig az egyszerű karddal való lovaggá ütés volt. Rendszeresen a lovaggá szánt fiu szülei házából 10—11 éves korában valamely tekintélyes levente udvarához apodul (*page, — paggio, — damigello*) adatott nevelőbe; 14 éves korát elérve, oltár előtt pap által felszentelt karddal és övvel fegyvernökké (*écuyer, — scudiere, — Knappe*) öveztetett és ezüst sarkantyút kapott. Ekkor bizonyos kipróbált lovaghoz szegődött. Ezt hadi s ünnepélyes járataiban és vállalatainál hűségesen követé, lovaira és fegyvereire felügyelt, annak kengyelét tartá, ha az lóhátra szállt, s csatába és a tornákra sisakját és lándsáját utána vitte. A fegyvernök hadi fegyverze a lovagétól abban különbözött, hogy aranyos sarkantyút, és lándsáján kézvéd-fogantyút még nem viselhetett. A fegyvernök rendszeren 21 éves korában avattatott fel lovaggá. A felavatás előtti napon, az ártatlanságot

A lovagok és a tős-nemesek címerekalkalmazási kiváltságaik közé különösen a sisakjaikat tényleg ékesítő oromdíszek és a tornajog tartozott, mely

utóbbi kiváltságuknál fogva, a német tős-nemesek, a tornából kizárt új nemesektől való megkülönböztetésök végett magukat *torna-nemeseknek* (*Turnier-Adel*) szokták volt nevezni.

A címereknek e kitűnő szerepköre mellett azonban oly esetek is fordulnak elő, melyekben valamely címer fényes pályafutása közepette teljesen megszűnhetik vagy eredeti jellegét elvesztheti. Ez esetek:

a) a heraldika régebbi korszakában leginkább a címer tulajdonosok címereik önkényes elhagyása, a későbbi időkben pedig a fejdelmek címer engedményei

által idéztettek elő. Ily módon az osztrák Eberstorf család címere 1262—

jelvényező fehér színű ruhába öltözött többször megfürdött s az éjt imádkozás közt virasztotta át. Másnap fehér öltönyét skarlát színűvel váltá fel, jeléül, hogy vérét a bitért ontani kész, s alázatossága jeléül haját lenyiratta. Daliáktól, fegyvernököktől és delnöktől templomba kísértetve, ott leoldott kardját és övét megszentelés végett az oltárra tette. Ezután az őt felavató lovag elé térdelt, s ennek kérdésére, hogy miért kíván lovaggá lenni? válaszolá — hogy a hit és a lovagi rend dicsősége emelésében óhajt részt venni, s ebbeli szavait a lovag kardjára tett esküjével megerősítette. Erre a lovagok és delnök által teljes fegyverzetébe felöltöztetve s az arany sarkantyúk lábaira felcsatoltatván a felavató lovag elé lépett, ki kivont kardja lapjával a neophita vállára, utolsó megaláztatása jeléül három ütést tett, s őt »az Isten, szent György és szent Mihály nevében« ünnepélyesen kész loagnak nyilvánította.

Czímert a kiknek még nem volt, lovaggá avatások alkalmával választottak. Az új lovagok címeres paizsaikat többnyire kelmével tapasztották be, s címerek mindaddig láttatlan maradt, míg a kelme az ellenfelek kardcsapásai és lándzalökései alatt le nem foszladozott. Ha a lovag a csatában elesett, s nem maradt időt eltemetni, lovagtársai a végtiszteletet címeres paizsával adák meg, azt a holt testre borítván.

1556-ig †, tehát nem egész háromszáz év alatt mintegy tizenötször változott.¹⁾

A címér-megváltoztatás egy érdekes példáját hazánkban többi közt a Békási Békásy családnak 1417-dik évben Zsigmond királytól nyert czímere képezi — 115. l. 5. jegyz. — melyet az említett család csakhamar jelenleg használt következővel váltott fel: „veres mezőben arany koronán könyöklő kar kivont kardot tart, jobbról ezüst félholdtól, balról arany csillagtól oldalozva. A sisak oromdisze három ezüst rózsza.”²⁾

A Bethlenfalvi Thurzók czímere háromszor változott. E családnak — 1456-dik évi eredeti armalisa után az előbbi lapon közölt — legelső czímere volt: „veres mezőben, koronás sárga (illetőleg arany) oroszlán, mely lábában hasonló színű rózsát tart. A sisak oromdisze veres sasszárnyba tett oroszlán.”³⁾

Az említett család, mint elaponközölt, löcseiparochialis templomban levő II-dik Jánosnak sírköve mutatja, 1508-tól fogva már következő czimert viselt: „veressel és kézzel vágott paizs; a felső veres tagban kinövő koronás arany oroszlán, az alsó kék tagban pedig 3 arany rózsza.”⁴⁾

A Thurzók harmadik címérét, V-dik György fő-asztalnokmester

¹⁾ M. Weittenhiller. Die Wappen der Herren von Eberstorf: *Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler*. II. Jahrgang. Wien, 1875.

²⁾ Nagy Iván Magy. Család. Pót. k. 120. l.

³⁾ Az eredeti armalis az orsz. lvtárban őriztetik. Fast. 828. Nr. 3.

⁴⁾ Henszlmann Imre. Löcsének régiségei: *magyarországi régészeti emlékek* III. k. 2. r. 132. l.

s Árva vármegye örökös főispánja, a későbbi nádor, 1607-dik évi címermegbővítő levelében nyerte; ez: „*felnégyelt paizs, szívpaizszal. Az arany szívpaizsban kétfejű koronás fekete sas; az 1—4-dik veres tagban kinövő koronás arany oroszlán; a 2—3-dik kék tagban pedig ágaskodó ezüst egyszarvú látható. A paizs felett két koronás sisak van, melyek egyikét oroszlán, másikat kinövő egyszarvú oromdís ékesíti.*”¹⁾

A leggyakoribb címernem megváltoztatásokat a nemzeti elágazások idézték elő. Ekként például a Gudkeled nemzetségből származott Kis-várdai Várdai (†) és Szokoli s Kisvárdai Szokoly (†) családok, ősi nemzeti címereik ékezetait az előbbi család (kék mezőben farkát szájában tartó kigyótól körített)lebegő ezüst szarvas agancsesá²⁾, az utóbbi család tagjai pedig a paizs közepében (kék mezőben) lebegő (ezüst) félholdda³⁾ változtatták.

Most élő egy törzsről szakadt családaink közül, melyek egymástól egészen különböző címert viselnek többi közt felemlitendők, a Felső-Kubini Kubinyi és a Felső-Kubini Mesko-családok. A Kubinyiaknak I. Rudolf király által 1578-ban megbővített címere: „*veressel és kékkel szelt paizs, melynek jobb kék tagjában egy fenyőfát közbevett két kőszirt felé iramló természetes színű kőszáli vadkecske, — bal veres tagjában pedig egy balról felhőkből kinyúló kardot tartó pánczélos kar látható. Rostélyos koronás sisakjának oromdísze két fekete sasszárny közt kinövő kőszáli vadkecske*” — XI. Tábla 86. á.⁴⁾ Ellenben, a Meskó család címere: „*kékkel és veressel vágott paizs; melynek felső tagjában kezeit csipőin tartó nőalak, alsó tagjában fekete sas van. Oromdísze kardot tartó kinövő kettős farkú arany oroszlán.*” XI. Táb. 88. á.⁵⁾ Az utóbbi család egyik mellék ága († 1838.) pedig Meskó Ádám-mal 1721-ben báróságra emeltetvén, előbbi címere helyébe következőt vett fel: „*hasított paizs; kék jobb-tagjában veres pólyán ezüst párducz-oroszlán,*

¹⁾ Nagy Iván Magy. Csal. XI. k. 200. l.

²⁾ Várdai V. dik Mihály 1579-dik évi pecsétén. Wagner. Geneal. Hist. Famil. Dec. II. Fig. 6.

³⁾ U. o. Dec. IV. Fig. 10.

⁴⁾ Az eredeti armális, melyről az itt közölt címernem vététt, Felső-Kubini és Nagy Olaszi Kubinyi Géza tápió-szent-mártoni levéltárában őriztetik. Az armalist Kubiny Péter »Genealogia Familiae de Felső-Kubin. Pesthini 1824.« című művében közölte. A Kubinyiak régebbi 1497-ben II. Ulászló lókirályt nyert címere a következő: »kék mezőben balról két bérce közt álló fenyőfa, s zöld gyepen egy jobbra vágató természetes színű kőszáli vadkecske. — XI. Táb. 87. á.

⁵⁾ Szontágh Dániel. Felső Kubini Meskó család nemzedékrendje és történeti emlékei. Pest, 1861. 9. l.

a pólya felett megfordított ezüst félhold és alatta arany csillag van; baltagja ezüsttel és veressel négyszer pályázott. Pántos koronás két sisakjára, a jobb oldaliból kivont pallos hegyén koronát tartó, kettős-farkú arany oroszlán, a baloldali sisakból pedig pálmafa emelkedik ki.“ — XI. Táb. 89. á. ¹⁾

A szándékos címér-megváltoztatásokon kívül találkozhatni oly esetekkel is, melyekben a címerek, tulajdonosaik gondatlansága vagy a festők és vésnökök tudatlansága s szépítési vágya következtében eredeti ősi jellegüket s képüket lassanként észrevétlenül elvesztik. Ily módon sokszor a burákból (*varium, petasites velles, — vairs, — vajo, — feh, eisenhüttlein*) felhők, az oroszlánokból és bikákból párduczok, sőt emberi alakok is keletkezhetnek. Siebmacher címeres könyvében ily nemű átalakulásokra vonatkozó számos példát idéz. Stiria címerének jelenlegi párducza is Menestrier és Querfurth ²⁾ szerint, e tartomány német nevére vonatkozó bikából (Stier) képződött. Gatterer ³⁾ szerint pedig Quedlinburg hercezség címerének harántos keresztbe tett konyhakései eredetileg a szász választó fejedelmek birodalmi marsali méltóságát jelző kardok voltak. Hasonló nemű címér-átalakulások — mint a III. fejezetben érintők — hazánkban is sűrűn fordultak elő.

Ily címér-átcsuszamlásokat jelenleg virágzó főúri családaink közül a Wesselényi család címere tüntet fel. E család címere I. Miklós 1587. évi sírkövén ⁴⁾, egy balra fordult s első lábaival három rügyszemmel ellátott fatörzsöt tartó halfarkú oroszlánt ábrázol. Egy nemzedékkal később Wesselényi Anna 1612—1649. évi levelein használt pecsétén, az említett rege-állat fején már koronát visel s a lábai közt tartott fatörzs rügyszemei kilombosodtak. ⁵⁾

Egy 1665-ben készült kirakott diszasztalon ⁶⁾ a Wesselényi címér immár kettévágott paizsból áll, melyben az oroszlán halfarkú kezetlen női alakká, sellővé (sirén) idomult át. Az említett család bárói armálisában végre a habléány kezeket nyerve, három lilomot tart. ⁷⁾

b) Kivesz a címér az illető nemzetségnek vagy családnak törvényesen helyettesített örökös nélkül való kihalásával. Ekként hazánkban többi közt: fiágban III-dik Lászlóval 1526-ban s női részről Chemeri Zay Ferencznével,

¹⁾ Szontágh Dániel. Felső Kubini Meskó család nemzedékrendje és történeti emlékei, Pest 1861. 30. l.

²⁾ Kritisches Wörterbuch des heraldischen Terminologie. Nördlingen, 1872.

³⁾ Praktische Heraldik. Nürnberg 1791. 149. l.

⁴⁾ Deák Farkas. A Wesselényi-család címeréről. Arch. Értesítő. X. k. 21. l.

⁵⁾ Gróf Wesselényi Ferencz nádor és fia László pecsétén a halfarkú oroszlán három rózsát tart. U. o.

⁶⁾ Ezen disz-asztal gr. Bethlen Ödönné sz. br. Wesselényi Sarolta birtokában van.

⁷⁾ Arch. Ért. X. k. 22. l.

Borbálával 1579-ben kihalt Garai ¹⁾, a fiágon 1526-ban (a mohácsi harczytérén) Antal Zemplén vármegye főispánjával s nőben Ráskai Ráskay Györgynével, Zsófiával kihalt Pálóczi Pálóczy ²⁾, az 1543-ban II. Kristófban, női részről pedig Pröszing Boldizsárnéval Gertruddal 1546-ban kihalt Szent-györgyi és Bazini ³⁾, az 1691-ben II. Bálintban s női részről 1727-ben Julianna Theréz gróf Althann Mihálynéban kimult Homonnai Drugeth ⁴⁾, az 1621-ben fiágban Imrével s nőben gróf Eszterházy Istvánnéval Erzsébettel 1642-ben kihalt Bethlenfalvi Thurzó, az 1704-ben a passauai fogságban Boldizsárban kimult Zrinyi ⁵⁾, az 1838-ban István-nal magvaszakadt Illésházi Illysházy ⁶⁾ és az 1866-ban férfi ágban Domokossal s nőben 1871-ben gr. Losonczy Bánffy Miklósnéval, Katalinnal kihalt Iktári és Bethleni Bethlen ⁷⁾ stb. grófi családok czímerei az említett családok neveivel egyetemben kiholtaknak tekintendők.

c) Megfosztathatik valaki büntetésből nemességétől és czímerétől, mely eset leginkább a felségárulási vétségeknél fordul elő. Francziaország régi törvényei szerint e büntetés az árulónak fiait is sújtotta, ha fejevételnél becsstelentőbb halálnemre volt ítélve. Angliában a felségáruló főúrnak elkobzott peeri jóságait és ehhez kötött méltóságjeleit nemcsak hogy egyenes férfi és női maradékai elvesztik, de ha az említett peer-ség, az illető felségáruló adománylevelében az ő egyenes maradékai kihalása esetében valamely mellék-ágára lenne is előjegyezve, még az utóbbi ág sem léphet mindaddig a peeri méltóságba, míg a felségsértő egyenes örökösei léteznek.

A felségáruló lovag czímer-megfosztása kirívó látványosságokkal járt. Közpiaczon, szekérre vagy emelvényre állíttatván fegyverzetétől darabonként

¹⁾ Czímerét adjuk szinnyomatban s az V. Táb. 41. á.

²⁾ Wagner. Coll. Geneal. Hung. Famil. Dec. H. Fig. 7. Czímer-képe volt: koronából kinövő szakálás férfi, ölében könyvet tartva.

³⁾ Lásd czímerét jelen mű: V. T. 34. á.

⁴⁾ U. i. IV. T. 30. á. V. T. 35. á.

⁵⁾ A Zrinyi család illetőleg a Subicsok ősi czímere »arany mezőben kiterjesztett fekete sasszárny volt; kiterjesztett szárnyú koronás sas oromdiszszel A család későbbi meg bővített czímere, arannyal és veressel hasított paizs jobb tagjában fekete sasszárnynyal, bal tagjában pedig egytornyú ezüst várral. Nagy Iv. Magyarország. csal. XII. k. 441. l.

⁶⁾ Illysházy család czímere volt »kék mezőben arany koronán álló, repülésre készülő, koronás fekete sas, nyakán nyíllal átlőve. Orondisze koronából kiemelkedő sas. U. o. V. k. 229. l.

⁷⁾ Az Iktári Bethlen család czímere volt: »kék mezőben két szemközt álló ezüst vadlúd, nyakaiton egy nyílveszővel átlőve« (nem pedig: hattyúk vagy mint gr. Majláth János a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 1823. évi folyamának 459. l. állítja daruk). E czímet Zsigmond királytól Bethlen János nyerte annak emlékéül, hogy a királyi vadászaton egy nyíllövésre két vadludat nyakon keresztül lött. (Casp. Böjthini. De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen. 1624. Monumenta Ungarica. Joh. Christ. Engel. Viennae MDCCCIX. 241. l.)

megfosztatott, azok egyenként összetörettek, sarkantyúi lábáról leszakítottak, származási fájáról neve kitoröltetett, paizsáról pedig címere levakartatván, felfordítva lófarkához kötve sárban hurczoltatott végig. Közben a heroldok őt gazznak és árulónak kiáltották. A jelenlevő papság a 108-dik átkozó zsoltárt énekelte. A herold háromszor egymásután kérde a degredálandó nevét, háromszor nevezték meg neki az illető lovagot, a herold mindannyiszor azt válaszolá, hogy ily nevű lovagot nem ismer, de ismer egy ekként hitt gyalázatos gazembert. Miután a degredált lovag feje meleg vízzel leöntetett s az emelvényről kötéllel lerántatott volna, szent-mihály lovára tétetve, a gyászbaborított templomba vitetett, és ott halotti mise mondatott felette.¹⁾

d) Némely országban az úgynevezett elaljasodott, illetőleg az oly tönkre-

¹⁾ Az említett címer-megfosztáson kívül állítólag más címer-büntetési nemek is léteztek. A paizs felső jobb szögletének fekete szelése (*angulus dexter abscissus*, — *coin droit coupé*, — *Rechtsgespizter Winkel*) a kérdésnek, — a paizs alsó csücsának fekete gömbölyded vágása (*pes semicirculo separatus*, — *le bas point arrondi*, — *mit einer rundung abgenommene Schildesspize*) a hadi foglyát meggyilkolónak, — a paizs alsó csücsának fekete egyenes elvágása (*pes scuti linea transversa abscissus*, — *le bas point coupé*, — *die unterste schildspize durchschnitten*) a fejedelmét hazugságok által háborúba keverőnek, — a paizs bal oldaláról kikanyarodó fekete csücs (*cuspis sinuata ex laevo latere versus centrum protensa*, — *gore*, — *links ausgerundete spize auf den mittelpunkt*) a gyáváknak és a kicsapongóknak, — fekete négyszög a paizs közepében (*quadra medio clipei inserta*, — *franc quartier au milieu de l'écu*, — *vierung mitten in schilde*) a szőszegőnek és hamis hírmondónak, — a felfordított szívpaizs (*parmula inversa scuto inserta*, — *ecusson renversé*, — *gestürztes herzschildlein*) a hadi szőkevényeknek, — a felfordított főpaizs (*scutum inversum*, — *ecu renversé*, — *gestürzter hauptschild*) az árulóknak, — az alólól kiemelkedő kanyardad fekete háromszög (*triangulum sinuatum ad centrum clipei ascendens*, — *bas triangle arrondi*, — *ausgerundeter gerader triangle*) pedig a kötelességmulasztóknak megbélyegzése volt. Vulson de la Colombiere és Menestrier néhány ily büntetés-jelekkel bélyegzett címert idéznek, így a többi közt szerintök bizonyos Avesne János, Henegauban, egy nyelvetlen, farkatlan és karmatlan oroszlánt (*lion morné*) volt kénytelen címerében viselni, mert anyját megátkozta. A lengyel Jastr-Zembie nemzetség egyik ága nemzetségi címerének arany lópatkóját felfordítva használta, mivel őse király-gyilkosságban vett részt. Nem valószínűtlen, hogy a hirbedt Makfalvi Dósa Györggyel egy vérből származott Gömör vármegyébe szakadt Uzapanniti Dósa család († 1701.) itt közölt címere, mely Nagy Iván közlése szerint (*Magy. Csál. III. k. 365. l.*) egy pallossal átütött sisakos emberfőt, alatta felfordított háromágú koronával ábrázol, Dósa György lázadására vonatkozva, szintén a megbélyegzett címerek rovatába tartozik. Ami Dósa Györgyöt illeti, ez még mint belgrádi lovassági kapitánya szendrői törökök vezérével Alival párbajra kiállván, annak páncélos jobb karját egy csapással tövestől levágta, mely hősi tetteért Budán, Istvánffy szerint, a király által sarkantyús vitézzé emeltetvén diszkarddal, arany nyaklánczczal, bibor-ruhával, 40 telkes faluval és a következő címerrel ajándékozták meg: »karddal át-

ment nemesek is rangjuktól és ezzel járó címereiktől megfosztattak kik iparüzletre vagy bizonyos alsórendű hivatalokra adták magukat.

Lombardiában e rangfosztó szabályzat alól a művészek, a posztó- és nagykereskedők ki voltak véve.¹⁾

Franciaországban, egész a nagy forradalom idejéig a műiparosokon, kiskereskedőkön, alkuszokon, bérlőkön és napszámosokon kívül a törvényszéki kézbesítők, törvényszéki szolgák és jegyzők is a nemesi elaljasodás (*derogance*) alá estek; a tengeri — s a nagy-kereskedők, a saját földjeiket kezökkel művelő földbirtokosok, a királyi hercegek és hercegnők bérlői, s az üvegesek kivétettek.²⁾

E tekintetben hazánk a szabadelvűségben s józan felvilágosodásban a legtöbb civilizált népeken túltéve, itt nemcsak hogy a becsületes munkakeresetet a nemességgel összeférhetetlennek sohasem tekinték, de a műiparosokat még bizonyos megtiszteltetés jeleivel is illették, mint ezt néhai czéheinknek, jelesül a csizmadia-czéheknek még nem is oly régen a közéletben szokásos nemesi címeztetése bizonyítja.

A címerek bonyolódott soknemű jogviszonyainak s jelző módjainak rendtartása a címer-intézmény szervezetének kiegészítő részét képezi.

A címer-bitorklások s egyéb visszaélések elleni őrökésre kezdettől fogva első sorban a legközelebb érdekelt címer-tulajdonosok voltak hivatva, s e tekintetben különösen a középkori testületek és szövetségek, kiválólág pedig az egyébként is szabadalmakkal túlárasztott s nemzetközi szervezetöknél fogva egymást gyámolító egyházi és világi lovagrendek bizonyos intézkedési jogokkal is bírtak.

A címerészeti legfőbb fennhatóság-joga azonban az uralkodókban összpontosult. Ilyeténkép Franciaország Fülöp Ágoston és IX-dik Lajos királyok, Olaszország a Hohenstauffenek s Magyarország Anjou-házi királyai rendszabályozó buzgalmának köszönhatték címerészetök megállapodását. A fejedelmek címer-tulajdonjogi legfőbb bíróságáról többi közt a strasburgi dom építő mesterei és a Rappolstein grófok közt címereik azonossága felett támadt Zsigmond császárhoz felebbezett peres-ügy tanuskodik, melyet a III. fejezet 87. lapján tárgyaltunk.

Megtörtént ugyan, hogy egyes fejedelmek címer-jogi hatáskörükön túlléptek, mint többi közt Róbert Károly királyunk 1326-ban az Enyruh,

¹⁾ Maria Terézia királynő 1769-dik évi patense XII. §. Langer. Die Ahnen und Adelsprobe 112. l.

²⁾ Bretagneban a nemesi származású kiskereskedők míg üzletüket folytatták nemesi előjogaiktól felfüggesztettek ugyan, de üzletüket abbanhagyva ismét teljes nemesi jogaikba léptek vissza. Maigne. Methodique de la science des Armoiries 394. l.

(Erenyei) Miklós mesternek és testvéreinek adományozott *csőrében lóherét tartó arany sólyom* sisak-oromdísz viselését adományosai javára még azoknak is egyáltalában megtiltá, kik azt netalán királyi eldődei valamelyikétől nyerték.¹⁾ Ily jogtipró esetek azonban vajmi ritkán s csakis ott fordulhattak elő, a hol mint épen az időtájt hazánkban, a címerezészet a társadalmi szervezettel szilárdul még egybe nem forrt.

A hol a címerezészet az egyetemes társadalmat mozgató eszmék alapján közjogi jelentőségre emelkedett ott azt sarkalatos osztályszerű jogsajátságaiából, a történelmi fejlődés változtató hatásán kívül, egyéb földi hatalom, nem volt képes többé kiforgatni. Ekként jöllehet a fejedelmek közül többen, jelesül a német császárok XV-dik századi armalisaikban az új nemeseket is torna-joggal ruházták fel, ebbeli adományozásaiknak a meddig a tornák társadalmi intézmények jellegével bírtak, a lovagok s tősnemesek irányában érvényt nem szerezhettek.

Egyébiránt a fejedelmek címerezészeti fennhatóságuk ügykezelését különleges szakközegeik, a heroldok által gyakoroltatták.

A herold tisztség, (lat. *heroldus, fecialis, pater patratus, praeco*, — franc. *heraut*, — ol. *araldo*, — ném. *Herold, Ehrenhold*, — ang. *herald*²⁾) eredete a hatósági rendeletek s a törvénybe idézéseket kihirdetők testületeivel kapcsolatban áll, mint az az említett tisztség latin *praeco*, s legrégibb magyar *hírmondó, hiradó* s *hírnök* elnevezéséből, de a legujabb német címerezészeknek, jelesül Hefnernek (*Theoretische Heraldik* 4. l.) véleményezése szerint magának a herold szónak az *Ausruffer* és *Waibel* szavakkal azonos elévült német értelméből is kitűnik.

Hazánkban többféle u. m. egyház-törvényhatósági, megyei, királyi

¹⁾ Volentes, ut nullus fidelium nostrorum quoquomque titulo nomine et dignitate in Regno nostro profulgentium Cristam superius presentibus descriptam nec sub colore aureo nec argenteo nec quovis alio preter dictum magistrum Nicolaum, suos fratres et generationem eiusdem ac eorum posteros deinceps ferre audeat vel presummat et eosdem ratione eiusdem Criste ullo processu temporum aliquo contradictionis obstaculo perturbare ita nichilominus, ut siqui predecessorum nostrorum Regum Hungarie quibuspiam de Regno Nostro falcone sub quovis colore vel specie pro Crista contulissent, auctoritate presentium revocamus, nec quisquam falconem pro Crista in quavis permutatione tocus Criste prescripte vel alicuius sue partis aut aliam quamvis avem nomine Falconis vulgo Solum dicti a modo pro Crista portandi habeat facultatem.“ Ez okmány eredetije a szombathelyi káptalan levéltárában őriztetik. Fehér György »Cod. Dipl. tom. VIII. 3. 63. l. és Katona tom. 8. 535. l. Cornides kézíratai után közlik s Engel »Gesch. d. Ungr. Reichs« II. k. 19. l. említi.

²⁾ A régibb írók közül némelyek a herold elnevezést a görög *heros* szóból, mások a német *Heer* és *Alt* (= táborban megőregedett), mások a *Heer* és *Halt* (= sereget összetartó) vagy a régi német szolgát jelentő *Ald* és *Heer* (= tábori szolga) szavakból származtatják. Planché szerint a *herold* szó eredetileg hadifőnököt jelentett.

(*praecones regii*) híradó testületek léteztek¹⁾, melyek s szabadosok (*libertini glebe adstricti*) udvarnoki szerény állású osztályához tartoztak, fő tisztségeik azonban az ország előkelő személyeivel töltettek be. Így pl. a XIII-dik századi okmányokban többi közt Wech királyi főlovászmester és (1255-ben) a Buzád nemzetségből származott Buzád bán fia, Tristanus gróf²⁾ mint comes praekonum említetik.

Ez udvari főtisztek feladata körébe: a békekötések és hadizenetek, a fejedelmi s országos összejövetelek, jelesen a fejedelmi házasságok, születések, temetkezések, hűbéri beigtatások, koronázások, országos s tartományi gyűlések s egyéb más udvari, közjogi s nemzetközi ünnepélyek és események közzétételén kívül, az ily alkalmakra való meghívások, a meghívottak személyi azonosságának ellenőrzése s azok felvonulása s felállításának rendje feletti ügyelet tartozott.

Az említett ünnepélyek rangfokozatos szervezeténél fogva rendezőiknek, illetőleg a praeco-k előjáróinak részéről az ott megjelenő személyek és testületek rangminősítvényeinek ismeretén felül, egyszersmind azok egyediségének felismerése is szükségeltetett.

A hírnökök ezen feladatukat, az udvari ünnepélyeknek mindinkább népesebbé válása, a rangfokozatok rohamos elszaporodása, kiváltképen pedig a XIII-ik században a hadias diszmeneteken és tornákon használatba jött a személyeket teljesen elfedő vértetek elterjedése következtében, csakis az illető ünnepély-járók zászlain, lándzsa zászlócskáin, paizsain, lószerszámain és sisakjain viselt jelvények és címerek tökéletes ismerete alapján voltak képesek megoldani.

A címereknek ez ünnepélyes közfontosságra emelkedésétől fogva az

¹⁾ A megyei vagyis főispáni praecok kötelessége a főispán elé tartozó ügyek törvénybe idézésén kívül, a királyi s a hatósági rendeleteknek a megyében közpiacokon s vásáros helyeken való kihirdetése volt. A törvénybe idézés az illető bírák vagy hírnök-grófok pecségeinek puszta felmutatása által is (*sigillum dare, mittere, projicere*) eszközöltetett. A megyei praecok főnökei archi- vagy major-praecoknak neveztettek. Legrégibb krónikásaink szerint pogány őseinket egész Géza fejedelemig, a nemzeti szövetség által elhatározott általános fegyveres felkelésre az országban szétküldözött hírnökök szolgáltatták fel. (*Simonis de Kéza de gest. Hung. Budae 1833. 17. l. — Chron. Budense. Budae 1838. 14. l.*) Hazai törvényeink közül a praecokról már sz. László király I-ső t. k. 42. fejezete III-dik t. k. 25. fej. és Kálmán király I-ső t. k. 5., 6. és 14. fejezetei emlékeznek. Árpád-házi királyaink okmányaiban pedig többi közt már 1165., 1235., 1237., 1245., 1252., 1255. és 1269. évekből felemlítetnek. (G. Fejér Cod. Dipl. Hung. II. k. 170. l., III. k. 2. 429. l. — IV. k. 1. 81. l. — IV. k. 1. 400. l. VII. k. 5. 305. l., — IV. k. 2. 328. l., — VIII. k. 5. 288. l. X. k. 7. 40. l.)

A királyi praecokhoz tartoztak a királyi herczegek és királynék híradói is. IV-dik Bélának egy 1268-dik évi oklevelében mondatik »*Arpa, cuius terrae mediatas pertinet Comitatus de Comarum alia vero mediatas Praeconibus Domina reginae*» (*Fehér Cod. Dipl. Hung. IV. 3. 454. l.*)

²⁾ Tristanus idéző pecsége metszetét Pray. De Sig. Tab. I. Fig. 2. közölte.

udvari praecók tisztjei műveleteik s tanulmányaik súlypontját a címerekre fektetvén csakhamar, jelesül Franciaországban már a XIII-dik században, hazánkban azonban úgy látszik csak Anjou-házi királyaink alatt szoros értelemben vett heroldokká váltak. Ekként a hajdani udvari ceremoniálék felügyelőiből és kihirdetőiből az ismeretek óriási anyagát felkaroló szakmesterek lettek, kiknek teljes kiképeztetésére Scohier János hírneves francia főherold állítása szerint, legalább 30—40 évi tanulmányozási s gyakorlási idő igényeltetett.¹⁾ Ilyetén az említett pályára már kora ifjúságukban kellett lépniök. A tanoncz-éveket elvégezve, 20—21 éves korukban *heroldsegédek*ké vagy is *czímergyakornokok*ká, (*prosequentes, prosecutores, — poursuivants, — perseveranti, — Perseveranten, Kündiger der Wappen, — parsavants*)²⁾, 7 év múlva pedig a kellő vizsgák letétele után heroldokká avattattak fel. A nemességre vonatkozó hatáskörüknél fogva, okvetlenül megkívántatott, hogy szintén az utóbbi osztályhoz tartozzanak.

A heroldok élén a fejedelem által ünnepélyes szertartások közt³⁾ felavatott fő-herold, vagyis *czímernagy*, a több helyen úgynevezett *czímerkirály* (*rex armorum, — roi d'armes, — re dell' arme, — Wappenkönig, — King of*

¹⁾ L'état et comportement des armes. Paris 1630.

²⁾ *Prosequentes* s *poursuivants* elnevezésök onnan eredt, hogy a fejedelmi udvart s a heroldot folytonosan követni tartoztak. Felavatásuk csak is ünnepnapokon a következő módon történt: a herold a felavatandót balkezénél fogva a király elébe vezeté, felkérve ezt, hogy az elébe vezettet az illető herold melléknévvel felruházni kegyeskedjék; — mi megtörténvén a herold, a jobb-jában tartott serleg vizesbor tartalmát a felavatandó fejére önté s nyakába fejedelmi címerrel himzett felöltőt vetett oly módon, hogy annak ujjasai előre és hátra, az illető felöltöny elő és hátulsó részepedig a felavatandó karjaira csüggték. A felavatási ünnepélyt a hűségi eskü zárta be, melyben a titoktartás is bennfoglaltatott; ezen utóbbi oknál fogva a *czímergyakornokok* *milités linguarum*-nek is neveztettek.

³⁾ Franciaországban a connetable és a marsalok által ajánlott heroldot szokta volt a király *czímerkirálynak* kinevezni. A kinevezett főherold királyi köpenyt öltve *czímergyakornokok* és heroldok által templomba vezettetett. Utánok három lovag ment, az egyik egy hüvelyébe rejtett s hegyével felfelé tartott kardot, a másik francia lilomos címerrel himzett heroldfelvetőt, a harmadik lovag pedig egy koronát vitt. A templomban az új *czímerkirály* térden állva tette le az esküt a királynak. A királyi palást vállairól levétetvén, a király által megöleltetett és az említett karddal megajándékoztatván, ezt a főherold oldalára a connetable csatolta. A *czímerfelvetőt* a *czímerkirály* vállaira maga a király s fejére a fennebb említett koronát pedig a connetable tevé. Ezek után az új *czímerkirály* a király imaszékébe, a király mellé ült s a mise alatt vállai felett két herold királyi köpenyt tartott. Az isteni tisztelet után a királyt haza kísérve, az udvari ebédnél közvetlenül a király jobb-ján, azonban emezénél alacsonyabb széken ült. Végre két marsal s a heroldok által hazavezetettve, a király nevében teljes lovagi vértessel s egy arany koszorúval ajándékoztatott meg. Ha az illető még nem volt lovag, ez alkalommal azzá ültetett.

armes) állt¹⁾, ki az ország nevéből, címereiből, vagy az illető uralkodó jel-szavától vett melléknevet viselt. — Ekként a német birodalmi főherold »Deutschland«, a francia címerkirály az ottani uralkodó-ház »mont joye Saint Denis« hadi kiáltásának megrövidítésével »Mont joye«, a skót herold Skótszág oroszlanos címereiről »Lion king of arms« s Angolország legfőbb heroldja a térd-szalagrend után *Garter* név alatt fordulnak elő.

A címernagyok elnevezéséhez hasonló eljárás alá estek a tartományi heroldok. Így a régi francia hűbér tartományok heroldjai *Orléans*, *Bourgogne*, *Bretagne* stb., a németeké *Tirol*, *Brandenburg*, stb. névvel láttattak el. Angliában a hat tartományi herold még napjainkig a: *Richmond*-, *Somerset*-, *Windsor*-, *York*, *Lankaster* és *Chester* neveket viselik.

A heroldok felismertető jelét mellékneveiken kívül egyenruházatuk képezte, mely ha a különböző országok s idősorok szerint egyben másban némi változásokon is ment keresztül, általános jellegét azonban mindenkor megtartotta.

Ez egyenruha: az illető országok vagy fejedelmek színeinek megfelelő kabátból és szűk nadrágból, de különösen a rövid ujjú, paszomántozott, elől hátul az illető címerekkel kihimzett misemondó ruhához hasonló *címer-felvetőből* (*amiculum*, — *cotte d'armes*, — *sopra vesta*, — *Wappenrock*, — *tabard*), tollas kalapból — melyet régebben koszorúk helyettesíthettek — és egy rendesen felső végén címerrel ellátott, néhol fel is szalagozott, többnyire fehér színű hirnöki pálczából (*baculus caduceus*, — *caducée*, — *Heroldstab*, — *rod* áll.²⁾ Némely országban mint Angliában a főheroldok egyenruházatát királyi palást egészíti ki.³⁾

¹⁾ A főheroldok címerkirály elnevezéséből némely szaktudós, jelesül Hefner, ezen tiszt-ség méltóságára következtet. Kétséget nem szenved, hogy a heroldok általában, különösen pedig főnökeik mindenha előkelő állást foglaltak, e tekintélyes állásukhoz »király« mellékelnevezésük azonban mivel sem járult, amennyiben a középkorban hasonló *király* mellékeztet több más, sőt polgári elemekből álló testületek főnökei is viseltek. Így Olaszországban a főtömlőcztartók, kik egyszerűsmind a halálos ítéletek végrehajtói is voltak, gazemberek királyainak (*re de ribaldi*) neveztettek. Hisz, a farsang első napjaiban tartott úgynevezett bolondok vagyis szamarak ünnepeinek főrendezőit is szamarak és bolondok érsekének szokták volt nevezni — anélkül, hogy ez elnevezésük tekintélyes állásukra csak legtávolabbról is engedne következtetni.

A címerkirály elnevezés Franciaországban Robert de Susan főheroldnak a Mont-S.-quenteni apátság kápolnájában levő 1260. évi sírkövén fordul elő legelsőbbben. (*Montfaucon. Monumens de la Monarchie Française. Tome. II. p. 63. Règne de St. Louis.*)

²⁾ Az angol heroldok címer-felvetőik alatt arannyal paszomántozott fekete hajtókás s vállakon világos veres selyem szalagokkal ékesített öltönyt viselnek.

³⁾ A térd-szalagrend főheroldja karmazsin veres palástot visel, melynek vállaira Szent-György-keresztos paizs van hímelve. A herold-egyenruhákra vonatkozólag többi közt Palliot, *La vraie*

A magyar herold: zsinóros zöld dolmányt (szűk veres nadrágot) magyar címeres felvetőt, nemzeti hármasszínű, tollakkal feldíszített főveget és felső végén apostoli kettős-keresztrel ékesített hirnöki pálczát visel; színnyomatú ábráját — jelen művünk címét megelőző lapon — az I. Ferencz József királyunk Ő Felségének 1867-dik évi koronázása alkalmával, az ország heroldja: Vértessy Sándor által viselt egyenruha után közöljük.¹⁾

Külső kitüntetések mellett a heroldok országonként külön collegiumokat képeztek, a melyek, míg egyrészt disciplinaris czéhszerű szervezetők által tagjaik tevékenységi erejét összpontosították, másrészt az idegen országok hason testületeivel ápoltt élénk összeköttetéseiknél fogva nemcsak ismereteiknek tágabb tért de működéseiknek általános nemzetközi érvényt is szereztek.

A tényleges címerek létszámának s tulajdonosaik illetékességeinek ily módon való részletes s alapos ismereténél fogva a címérbirtoklási, különösen a címérbitorlási kérdések megoldásánál csakhamar a heroldok szava lett irányadóvá. A kik tehát a címér-azonossági perlekedéseket elkerülni, illetőleg címerek jövő joglétét biztosítani óhajták, azoknak új címereik tervezetét, mások címereivel egybeazonosítás végett, szükségképen a heroldok elé kell vala terjeszteniük.

A heroldok működésének azonban legmaradandóbb absolut hatálylyal bíró eredménye: a címerek különleges képszerkezetének megállapításában nyilvánult.

Bizonyos kiváló jellegzettel ugyan már a heroldokat megelőző legrégibb címerek is bírtak, csakhogy különleges sajátágaikban az egyes országok és népek szerint egymástól sokban eltértek.

Ezen különböző címér-alakítási módok egybevető combinációja alapján a heroldok bizonyos szabályokat következtettek le, s azokat a viszonyok és körülmények igényeihez képest módosítván és újabbak felvételével gya-

et parfaite science des armoiries“ című művében a francia, Herrgott pedig „*Monumenta Augustae Domus Austriacae*“ művében az osztrák heroldok és ezek segédei egyenruhájának illusztrációkkal kísért részletes ismertetését közli.

¹⁾ A bécsi cs. kir. kincstárban egy XVII-dik századi magyar herold egyenruha őriztetik. Az 1792-dik évben I. Ferencz király koronázásakor szerepelt magyar herold egyenruhájának színnyomatát Tinsch Károly „*Samml. merkwürd. National-Costüm des Königr. Ungarn u. Kroatien, nach der Natur gezeichnet in 60 Blättern. 4r. Wien 1816.*“ című művében közölte. A „*Bilder-Atlas Ikonographische Encyclopädie der Wissenschaften und Künste Leipzig 1875. VI. B. Tav. 40. Fig. 3.*“ egy XVI-dik századi magyar herold ábráját közli metszetben. Itt az említett herold csak főveg nélkül s egyszerű hosszú bottal ábrázoltatik, s címeres felvetője kivételével a magyar jellegét nélkülözi. Francolini az I. Ferdinánd 1560. évi bécsi ünnepélyeinek leírásában szintén egy magyar herold képét közli (*Rerum praeclare gestarum ect. Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhalter*).

rapítván, egy általános syntheticus címér-rendszert, címertant alapítottak meg.

Ettől fogva a heroldok címér-igazolási s hitelesítő eljárásának vezérfonalát a címertan képezé. Azontúl a heroldok rendes címérül csak olyat ismeretek fel, a mely az említett tan előirt szabályai szerint készült; az ellenkezőket mint *gyanus* és *kifogásolható címereket* (*Tesserae postulatitiae, insignia per-vestigatoria, — armoiries enguerantes, armoiries a enguerre, — arme dimandanti, Rätzelwappen*) fennebb említett fogyatkozásaik és jogeredetök okadatoló kimutatása végett hozadalmas s terhes vizsgálatoknak vetették alá, mely kényszerítő nyomás következtében a heroldok végre a címérkészítés felügyeletét is magukhoz ragadák.

Ilyetén mint a címérkezelés legközvetlenebb s leghatályosabb tényezőiről, a címerekre vonatkozó ismeretek köre *heraldika* összes elnevezését is a heroldokról vevé fel.

Mind e nagymérvű, a címérészet kifejlődésére mélyen beható tényezői állása daczára alig létezett intézmény, mely a hivatalos hatalommal való visszaélés vádjával kevesbbé lett volna terhelve, mint a herold-intézmény. Ennek oka, a címerek társadalmi s közjogi jelentősége által ébren tartott címérészeti közérdekeltségnek s a szabadalmaikra s kiváltságaikra féltékeny címertulajdonosok összetartó testületi szellemének ellenőrző befolyásában rejtett, melyet épen a heroldok legfontosabb hivatalos ténykedésének, az országos s fejedelmi ünnepélyeken végzett címér-igazolási, hitelesítési s megbíráló eljárásának nyilvánossága emelt hatályra.

A nyilvánosság ez ellensúlyozó hatása a tornán, (*Torneamentum, hastitodium, decursio ludrica, — Tournois, — torneo, giostra, — tournier*) a középkori címér-látványosságok e legkiválóbb színhelyén érte el tetőpontját.

A nyilvánosság, mely a többi fejedelmi s országos ünnepélyeknél a heroldok eljárását inkább csak erkölcsileg befolyásolta, a tornákon résztvevőknek címér-igazolási s megbírálni ügyekben már tényleges beavatkozására is szabad tért engedett.

A tornákat némelyek Spanyolországból a móroktól, mások a németektől származtatják. Dufresne szerint azokat Franciaországban II-dik Preuilly Gotfried 1066-ban, Olaszországban pedig Sigonius szerint (*Hist. Bonon* 57. l.) a XII-dik században I. Frigyes császár honosította meg; sőt Rixner, torna-könyvében, a németországi tornák sorát a 938-dik évvel nyitja meg.¹⁾

¹⁾ Az utóbbi írónak nézve Hefner megjegyzi, hogy »Ich brauche nicht zu erwähnen, dass das rixnersche Turnierbuch wenigstens in seinen ersten zehn Turnieren 938—1165. gänzlich fabelhaft sei. Namentlich ist das zehnte, das Züricher-Turnier eine verfehlte Kompilation, bei der es dem Rixner

E legrégibb tornák azonban vívási sportoknál s ünnepélyes fegyverjátékoknál egyebek nem voltak, s ha külső látszatra a későbbi szoros értelemben vett tornákhoz hasonlóknak is tűnnek fel — miként hogy az utóbbiak ez előbbiektől is származtak — mind a mellett egymástól feladatuk lényegére nézve határozottan eltérnek.

A heraldikában szereplő tornák a keresztes-háborúk által felébresztett lovagi szellem átalakító társadalmi hatásának eredményei voltak, és tulajdonképeni feladatuk a magasabb nemesség különleges testületi összetartása s önérzete emelésére, erőképessége kitüntetésére s edzésére, s mindezzel hatalmi befolyása súlyának nagyobbítására irányult.¹⁾

Hogy ezen, a politikai életre közvetve kiható intézmény az állami érdekek legfőbb vezetőinek, az uralkodóknak ellenőrzését ki nem kerülheté, magától értetik.

darum zu thun war' eine Menge Geschlechter des kleinen Adels, die nie, also auch zu Rixner's Zeiten nicht, für Turnier gehalten und geachtet worden sind, in die Listen einzuführen. *Handbuch der theor. u. pract. Heraldik.* 9. l.

¹⁾ A lovagi szellem és testületi összetartás előmozdítása mellett a tornák viadalai közben számtalan tragikus jelenet fordult elő. Így például egy 1234-ben tartott tornán a Clermont grófné által kegyelt Florenz hollandi gróf és a féltékeny férj összecsapván, egymást megölték, a grófné pedig megőrült. Az 1186-diki párisi tornán Gottfried, II. Henrik angol király fia, az 1268-diki merseburgi tornán János brandenburgi örgróf, az 1403-ban Neussenben tartott tornán pedig állítólag negyvenkét lovas végezte be földi pályáját. Sokan nem is sebeikben, de ellenfeleik lándzsája által a nyeregéből kivetve, fegyverzetük súlya alatt múltak ki. Ez oknál fogva, a zsinatok, pápák sőt némely királyok által is, jelesen Angliában egész oroszlászívű Richard idejéig a tornák eltiltattak. Az 1139-dik évi laterani zsinat végzése szerint a tornákon esettek egyházi szertartással s szentelt földben el nem takaríthatottak. Ennek következtében Wichmann magdeburgi érsek az 1175-ben tornán elesett meiseni örgróf testvérének temetését nemcsak eltiltá, de e tilalmát megszegni szándékozókat egyházi átokkal is fenyegette. Az elesett testvérei kérelmére s annak bebizonyítása s ígérete után, hogy az illető halála előtt meggyónt, hogy az említett testvérek többé tornákon részt nem veendnek s azok tartását is birtokaikon eltiltják, végre a szigorú egyháznagy a hullának egyházi eltakarításába oly feltétel alatt egyezett belé, ha erre az engedélyt a kérelmezők a pápától kieszközlik. III-dik Inceze pápa idejében a tornák eltiltása miatt a lovagok keresztes háborúban résztvenni s arra adakozni vonakodtak, mire a pápa az egyháziaknak meghagyta, hogy a tornászok irányában lehetőleg elnézők legyenek, s az említett ügyben a körülményekhez képest lehető simán járjanak el. Az egyházi tilalmak dacára is azonban magában Palestinában javában tornáztak s általában nem tartozott a ritkaságok közé, hogy az említett harezias ünnepélyeket látogatásaikkal pápák is megtisztelték. Egyébiránt a szerencsétlenségek elhárítása végett bizonyos tornaszabályok léteztek. Ekként többi közt: a kardoknak $2\frac{1}{2}$ —3 hüvely széleseeknek s tompa élűeknek és hegyűeknek, a lándzsáknak gömbösöknek kellett lenniök. A karddal való szúrás tilalmas volt. Harapós és rugós lovak a tornákról ki voltak zárva. A nyergeknek elől hátul támaszokkal kellett ellátva lenniök. A lószerszámoknak nem volt szabad oly szerkezettel bírniök, hogy az ellenfél lovát érintvén azon sérelmet idézhettek volna elő; valamint általában a lovak ellen intézett mindennemű támadás el volt tiltva.

Azon országokban, melyek hűbér-tartományokból álltak, a tornák tartásának és felügyelésének jogával, a legfőbb hűbérúron kívül csupán azon fejedelmek bírtak a kik erre külön szabadalommal voltak felruházva. Ily módon Németország négy: a sváb, frank, bajor és a rajnai torna-kerületekre oszlott. E négy kerületbe voltak Németország többi tartományai beosztva. Ekként például a *Sachsenspiegel* szerint a szász, anhalti, brandenburgi, meiseni és a bremeni torna-nemesség és lovagság a Sváb kerülethez, vagyis a sváb fejedelmek torna-hatósága alá tartozott. Kivételesen a többi tartományi fejedelmek, sőt egyes főurak is tarthattak ugyan némelykor tornákat, de ezekhez az illető torna-kerület főnökének beleegyezése s ez utóbbi biztosának (*Unterturnier Fogd*) jelenléte szükségeltetett.¹⁾

Az említett fegyveres ünnepélyek megtartásának helyét és idejét a fejedelmek heroldjai s ezek segédjei által országszerte már hetekkel, sőt hónapokkal előbb hirdették ki.²⁾

Néhány nappal a torna megnyitása előtt az abban részt venni ohajtók neveiket s rangjaikat a torna-kerület főnökénél vagy ennek helyettesénél a vezénylő torna-parancsnoknál bejegyeztetni, címerez paizsaikat és oromdíszes sisakjaikat pedig a heroldok által közszemlére kitétetni tartoztak. A heroldok a címér tulajdonosok neveit kikiáltva a jelenlevőket felszólíták, hogy a

¹⁾ A tornáknak e korlátozásán kívül, az azokon megjelenő fegyveresek összetözlését megakadályozó közbiztonsági tekintetből a fejedelmek által még más különféle óvintézkedések tétettek. Így többi közt Németországban minden tornaképes családból ugyanazon tornán csak egy vívhatott s e rendszabály alól csupán a család lovagtagjai vétettek ki »Es soll zu jedem Turnier nicht mehr denn ein Helm eines Geschlechts einreuten und turnieren. Es wäre denn ein Ritter unter ihnen, der für sich selbst turnieren. Die andern sollen alle für das ganze Geschlecht ihres Namens und Stammes turnieren.« *Goldasti Constit. Imp. T. I. 212. l.* A tornázók fegyveres kíséretét illetőleg a grófok csak hat, a bárók négy, a lovagok három, a nemesek pedig csak két lovassal jelenhettek meg. Angliában a tornákon résztvevők túlságos összesereglésének meggátlása s egyszersmind kincstári haszon czéljából Oroszlánszívű Richard egyebek közt, a tornázóknak, rangfokozataikhoz mért megadóztatását hozta be, mely a grófoknál 20, a báróknál 10, a föld-birtokos lovagoknál 4, a birtoktalan lovagoknál pedig 2 ezüst márkából állott.

²⁾ A tornákat a fejedelmek önszántukból vagy a kerületi torna-nemesség sőt némelykor az egyes jelentkező vitézek megkeresésére hívták össze. — A tornák tartásának jó előre való kihirdetése által, az akkori közlekedési módok lassúságán kívül a meghívottaknak a tornához kellő szükségleteikkel való ellátására megkívántató idő is vétetett figyelembe. Egyébiránt a tornákon résztvevők túlságos fényűzésének meggátlása végett néhol, jelesül Németországban, bizonyos megszorító szabályzatok léptettek életbe. Így például a fegyverfelöltő (*Waffenrock*) kivételével a tornázóknak arany s ezüst mezt s a lovagokon kívül arany lánczot s gyöngyökkel kirakott hadi ékszereket viselniök tilos volt. A fényűzési szabályok alól a nők sem voltak kivéve; ezek 3—4 dísz-szoknyánál többet a torna ideje alatt nem viselhetek — ezek sem lehettek arany-szővetből. A mely nő e szabályt megszegé a tornák ideje alatti mulatságokon, előtánczosnó nem lehetett. A francziák és az olaszok azonban a nők irányában e tekintetben sokkal engedékenyebbek voltak.

kinek a kiállított címerek és tulajdonosaik személye ellen, különösen a delnök részéről az utóbbiak jellemét s lovagi magaviseletét gáncsoló kifogása lenne, azt jelentse ki.

A tornaképesnek nemcsak törvényes születését, lovagi rangját vagy tősnemességét kellett kimutatnia, de kizárattak a tornákból azok is, kiknek hitvese nem volt nemes származású, a kik polgári foglalkozást űztek; a rabló-lovagok, szőszegők, árulók, gyilkosok, zsorások, a zsaroló vámszedők s végtére az özvegyek s árvák sanyargatói is. Ha pedig a közszemlére kiállított címeres paizsok és oromdíszes sisakok egyike jogosultsága ellen a torna-közönség valamely tagja által kifogás tétetett, ez esetben az illető címer felett heroldokból és a torna tagjaiból, a torna-kerületi főnök vagy a torna-parancsnok elnöksége alatt összetült bizottság ítelt. A címer bitorló jó vagy rossz hiszeműségből eredt vétségéhez mért büntetés alá esett, azonban mind a két esetben a tornából kirekesztetett.

A tornázást megelőző ez előkészületi napok képezték a címer, genealogiai s rangbeli ügyek censurájának tulajdonképeni részét.

Következett a torna.

A vítért környező drága szőnyegekkel bevont aranyos emelvényeken a fejedelmi személyek, a néző lovagok s a hölgykoszorú foglaltak helyet. A küzdter bizonyos pontjaira a viadalvezénylő torna-parancsnok, hazánkban az udvari főlovázmester, a heroldok és a rendtartó pálcázások (*Grieswärtel, Stäbler*) helyezkedtek. A parancsnok vezényletére kürtök harsogása közt a küzdter sorompói megnyitak s a viadorok érzbe burkolt automatszerű rejtélyes alakjai hadirendben léptettek elő. Csak címeres paizsaikról és sisak-oromdíszzeikről voltak felismerhetők. Ismételt kürtjelre a közbevont kötél kettévágatván, a roham megkezdődött.

A tornázásnak különféle nemei léteztek, úgymint a lovas és gyalog, a csapatos és kettős, a dsidával, karddal és buzogánnyal való viadatok, s ezek ismét válfajokra oszlottak. Így például Freydal Turnierbuch-ja ¹⁾ szerint a lovas tornázásnak Németországban hétféle módja ismertetett a: *Deutsche Gesteck, Rennen fest angezogen, das rennen unter dem Bund, geschifft Rennen, Schweifrennen, Feld und Kampfirennen* és a *wälsche gestech*.

A viadatok után, melyek rendesen napokig tartottak az azokban kitűntek megjutalmazása következett. A jutalmak delnök által osztattak ki és leginkább

¹⁾ Ezen a tornák történetének legbecsesebb kútforrásai közé méltán számítandó XVI. sz. elejéről való vastag 4. r. papir codex, a bécsi cs. k. ambrási gyűjteményben őriztetik. 255 ábrában az I. Miksa császár jelenlétében tartott tornák főmozzanatait állítja elő. Szövegében mind azon főurak és delnök a kik előtt és a bajnokok akikkel az említett császár viaskodott felsorolják.

diszkardokból, gyűrűkből, drága kövekből, koszorúkból stb. állottak s azokban a győzteseken kívül a diszköszönet (*Zierdank*) nevezet alatt a legszabályszerűbben felszerelt bajnokok is részesültek, mely utóbbi tekintetben főleg a korrekt s ízletes heraldikai felszerelésre kiváló figyelem fordítottatott. Legvégül a tornáról jegyzőkönyv vétetett fel s a bajnokok tornabizonyítványokkal látattak el. Ez írásbeli eljárások genealogiai-heraldikai tekintetből kiválóképp Franciaországban annyiban voltak fontosak, hogy a ki az említett okiratok alapján bebizonyította, hogy két tornában vőn részt annak címere s tősnemesi rangjogossága minden hatóság által elismertetett.

Hazánkban a torna-intézmény a legtöbb európai népnél elért hivatásának teljes magaslatára sohasem emelkedhetett. A magyar tornák azonfelül, hogy az ország teljes egységénél fogva, a hűbéri tartományokból conglomerált birodalmak torna-kerületeinek s tartományi nemességek torna-szövetségeinek versenyző élénkségével sohasem mérközhettek, egyszersmind a közbejött sűrű interregnumok s királyaink gyakori távolléte miatt hosszabb időközi megszakadásokat is szenvedtek; minthogy pedig a tornázás hazánkban a tős-nemesség és a lovagság kizárólagos szabadalmát nem képezte, tornáinkon a külföldiek aristocratico-hyerarchicus éles jelleg kinyomata és szigorú lustralis természete sem vergődhetett érvényre.

A szoros értelemben társadalmi jelentőségű tornák Magyarországon a többi országokhoz képest később is honosultak meg.

Nem állítjuk ugyan, hogy Árpád-házi királyaink korszaka vége felé őseinknél a tornák még egyáltalán ismeretlenek lettek volna, hogy azonban a XIII-dik században őseinknél a szoros értelemben vett szabályos lovagi vívómód még nem igen divatozhatott, a Horneck Ottokár verses kronikájában említett svévek és magyarok közt folyt viadal bizonyítja, melyben az utóbbiak versenyfeleiket az említett vívószabályokra való minden hivatkozásaik daczára kiméletlenül össze-vissza vagdalták.

A rendes tornák hazánkban Anjou-házi királyaink alatt léptek életbe. Magának Róbert Károly királynak személyes résztvételéről a tornában 1419.^x 1316. évi adománylevele tanúskodik, a melyben a Pázmán-nemzetségből származott Istvánnak, a torna közben általa kiütött három fogáért kárpótlásul ugyanannyi falut — Pózsát, Somogyit és Somot Bihar-vármegyében — ajándékoz. ¹⁾

¹⁾ *Fejér Cod. Dipl. T. VIII. V. II. pag. 209—210.* — Miller J. F. *Epist. Card. P. Pázmány.* Buda 1822. I. k. VII. l. — Hogy Róbert Károly temetésén a koporsóját torna-fegyverzetébe öltözött lovagok kísérték nézd: *Chron. Bud. Pothraczky kiad. 249—262. l.*

A torna Magyarországon fénykorát Corvinus Mátyás alatt érte el, ki is uralkodása csaknem minden örvendetesebb eseményét tornázásokkal szokta volt megünnepegni.¹⁾

Mátyás király bajnoki buzgalma s a fényes tornáira messze országokból özönlött lovagok serkentő példája a hősi magyar nemesség tornázási szenvedélyét annyira fokozták, hogy leventéink akkoron külföldi tornákra is el-elkalandozának, mint ez az angol térdszalagrend heroldjának hivatalos jelentéséből kitűnik, amelyben e címernagy IV-ik Eduárd királyt három magyar nemesnek, névszerint Bodna (Vadnai?) Ulászló, Várdai Frigyes és Erdélyi László vitézeknek Canterburyba való megérkezéséről értesíti, kik három egymásutáni napon külön-külön angol lovagokkal a király és királyné előtt óhajtanak tornán mérközni.²⁾

¹⁾ Tudvalevőleg Mátyás király maga is híres tornász volt. Többi közt Holubár cseh lovaggal láncsát futván, azt oly erővel veté ki nyergéből, hogy esése következtében csaknem meghalt. Különösen fényesek a Mátyás király által megkoronáztatása alkalmával 1464-ben, a Boroszlóban 1469-ben és az 1476-ki Budán Beatrixszal való menyegzője alkalmával tartott tornák. A boroszlói tornán Pán Grott lengyel nemes és a város szolgálatában álló Polutz Kristóf oly erővel csaptak össze, hogy az előbbi az utóbbit keresztül szúrva maga is lováról lefordult. A király által Beatrixszal való házasságának ünnepélyein rendezett tornán két vitéz annyira összecsapott, hogy mint kettő leesvén lováról a királyi menyasszony ebbeli ijedtében élénken elsikoltotta magát (*Eschenloer. Chron. 345. l.*). Mátyás király fia Corvinus János herceg 1490. évi bécsi tartózkodása alatti egyik torna viadaláról Bonfinius írja: »In primo namque congressu cum infentis utrinque hastis in arena decurrent (t. i. János herceg és vívó ellenfele), consertatorem laeso capite, ex equo deturbat« *Dec. IV. lib. VII.*

²⁾ E herold-jelentést gr. Teleky József »Hunyadiak kora.« XII. k. 491—498 l. a *Tracta en chivalry Bibl. Hari. 69. Plat. LV. F. B. Folio 14—18*-ban találtató eredeti után angolul közölte. Az illető okmány év nélkül július 19-kén kelt. A herold által megállapított viadalrend a következő pontokban állapított meg: az említett magyar lovagoknak az Eduárd király által kijelölt helyen és napon teljes tornafelszerelésben kellett megjelenniök. Bodna Ulászló gentleman ellenfelével tizenöt nápolyi módra intézett láncsárohámot visz végbe, a melyek közül az első öt rohamot Bodna kezdi meg, a következő ötöt az ellenfelek mindegyike szabad akarata szerint intézheti, az utolsó rohamot pedig mindketten egyszerre kezdik meg. Két nappal a viadal előtt láncsáját mindeniknek torna helyére megmérés, címeres jelvényét pedig megtekintés végett a heroldhoz kell hoznia. A két első 5 rohamban a láncsáknak egyenlőknek kellett lenni, az utolsó öt rohamnál tetszés szerinti hosszúak lehettek.

A második napon Várdai Frigyes jelenik meg gentleman bajnok ellenfelével a küzdőtéren. Megállapított, hogy láncsáik csúcsa legalább is egy garas szélességű legyen. Ha valamelyik láncsáját elejti vagy elveszti, akkor azt csak úgy nyerheti vissza, ha a delnöje keresztnevének első betűjét bajvivó ellenfelének megmondja, ha pedig láncsáját másodszor elejti vagy elveszti akkor ellenfele által egy hozzá tetszés szerint intézett kérdésre köteles felelni, hacsak valamely delnö (lords daughter) ebbeli kötelességét el nem engedi. Ha pedig láncsáját mindkét vívó elveszíti akkor a vívás a hetedik nap tartatik bármely jelentkezővel.

A harmadik nap Erdélyi jelentkezik a küzdőtéren bármely gentlemannel szembeszállni a ki vele bajt vívni ajánlkozik. Addig rohannak egymásra, míg mindkettő vagy egyik láncsája el nem törik; ha pedig egyikük láncsáját elejti, azt csak úgy nyerheti vissza ha ellenfelének egy gyé-

Egyébként is a torna-intézmény nálunk habár — mint már említők — a többi nemzeteknél elért hivatásának teljes magaslatára nem emelkedett, annyira meghonosult, hogy bizonyos sajátos nemzeti jelleget öltött a mi különösen az úgynevezett *huszártornázásban* nyilvánult, mely viadalnem még a későbbi időkben a külföldön is, így pl. az 1557-ik év december 4-kén és az 1557-ik év május 2-kán Prágában tartott torna-ünnepélyen követőkre talált.¹⁾

Jóllehet azonban illetően a tornák Mátyás király halála után sem szűntek meg a magyar nemesség kedvtelésének kiváló tárgyát képezni²⁾, de

mánt követ ad oly célból, hogy ez azt hölgyének ajándékozza. Ha mind a két bajvívó elveszti lándsáját egy futásban, fegyvernöke által más lándsát hoztathat hölgye nevében s újra megkezdhetik a rohamot. A lándsaviadal után az ellenfelek kardjaikkal a nyereg felett egymásra 25 vágást mérhetnek bármily módon, a szúrást kivéve, és ha e 25 vágás közben valamelyikök kardját elveszti, azt csak úgy nyerheti vissza, ha ezt az udvari hölgyek nevében egy megbízott gentleman kívánja, — ha másodszor is elveszti kardját, akkor csak a király parancsára kaphatja vissza. Ha pedig mind a ketten elvesztik kardjukat, ez esetben azt csupán a király legidősebb leányának rendelkezésére kaphatják vissza. A lándsák hegyének szélességét és a kardok szélességének és hegyeiknek méretét a király határozza meg.

Ha az említett viadalon a bajvívók valamelyike ellenfelének lovát lándsával vagy karddal megsebzí, akkor ellenfelének oly löszerszámot tartozik adni a minőt ez magának választ, — ha pedig ennek lovát megöli, akkor tartozik neki azon lovat átadni a melyen épen aznap lovagolt.

¹⁾ A huszár-tornázásoknál különleges paizsok használtattak, melyeknek a többiektől eltérőleg felső részök csúcsban végződött, mint ezt az ugyancsak a fennemlített prágai tornán használt s jelenleg a bécsi cs. kir. anbrasi gyűjteményben őrzött *huszárpaisok* mutatják. E fából készült paizsok bőrrel vannak bevonva, s mindkét oldaluk fűsz alapon festett. E paizsok egyike (*Ambr. gyűj. Invent. Nr. 235.*) veres és fejjérel pantallérozott, — belső részében feketével és sárgával. A másik paizs (*U. o. Nr. 237.*) veres mezejében egy arany sas láb látható, — belső része zöld veres és sárga virágokkal díszített. Felső részükre vagyis a paizsfőre forgók vagy zászlócskák tűzettek. Igen valószínű, hogy a huszártornázás egyik feladata az ellenfél paizsának ez ékességeitől való megfosztásában állott, miként az általános kardtornázásnál is a küzdő felek legfőbb célját sisakoromdíszek levágása képezte. Egyébiránt, hogy fennemlített, felzászlózott s egyéb oromdíszekkel feldíszített paizsok a magyar könnyű lovasságnál divatoztak Listhi Jánosnak II. Miksa király megkoronázásáról írt emlékirata következő soraiból kitűnik: »Apparatus autem fuit bellicus, in qui solet esse equitum Hungarorum levis armaturae, omnes enim lorica, galea, framea, ense, clypeo, fuere militariter armati. cristati non solum galeas, sed et clypeos, cristis variis generis elegantissimis, gemmis distinctis.« (*Mart. Georg. Kovachich. Solemnia inauguralia Reg. Hung. Pestini 1790. 14 l.*)

²⁾ II. Lajos király udvarában a lakomák, táncvigalmak, az álarcos menetek és fegyverjátékok egymást szakatlan sorban követték. 1522-ben Batthyányi Ferencz főlovászmester Szlavóniából küldöttet menesztett a királyhoz Prágába, azon kérdéssel: vajjon kívánja-e, hogy ő is harcjátékokra fölkészülve jelenjék-e meg? A király válaszában »*bár hol leszünk — úgymond — még ha úban lennénk is, vigan akarunk lenni és jókedvben töltöni napjainkat*« felhívja Batthyányit, hogy a harcjátékokban használt lovát és fegyvereit mindenesetre hozza magával. (II. Lajos király Prágából 1522. nov. 22-kén Batthyányihoz írt levele a körmündi levéltárban). Az említett király menyegzője alkalmával (1521. é. jan. közepén) rendezett ünnepélyes harcjátékban Brandenburi Györggyel mérkőzött meg, és ő a tanítvány mestere felett győzedelmet aratott (*Orion Lőrincz 1521. jan. 15-iki követi jelent.*). 1523. őszén Pozsony-

másrészről az is tagadhatatlan, hogy addigi kizárólagos komoly harcziás méltóságukból sokat veszítettek. E tekintetben egyebek közt Brandenburgi György egyik levelében II-ik Lajos királyunk 1519-ben tartott tornájáról írja, hogy ott »először Stibitz és Zettritz hat ízben gyalog összezsaptak, azután én (a levél írója) és Krabat lóháton vívtunk egymással, Krabat ördög volt, én meg vadember; az ördög lefordult lováról és arczára esett.«

Az efféle alakoskodó s allegoricius képesoportosításokkal vegyes látványosságok különben már I. Miksa császár, VIII-ik Henrik angol és I-ső Ferencz francia király hírneves tornáit is egyiránt jellegzik.

Általában, miután a tornák a XV-dik század második negyedében a fejedelmek által a társadalmi s közjogi hatalmukban megtört hűbéres aristocratiának és lovagrendnek tüntető közegei lenni megszűntek és ezen osztályok azokra többé irányadó befolyással nem bírtak, a XVI-dik század elején már Európaszerte az uralkodó fejedelmek korlátlan rendelkezésétől függő, az ujabbkori ízlés igényeihez irányult merő udvari ünnepélyekké váltak.

Heraldikai tekintetben a tornák ez átalakulásának legközelebbi következménye a bajnokok fegyverzeténél nyilvánult. Ugyanis a tornákon az ez ideig majdnem egyedül látható, de már a valódi harcokban többé nem használt a bajnokok alakját és arczát teljesen elfedő nehéz vértzet mellett azontúl a lovagviadaloknál is a könnyű fegyvermez lépvén előtérbe, ez által a tornások felismertetése végett a vértzetökre alkalmazott címerek fontossága is mindinkább hanyatlásnak indult. — Ez ősi jellegökből való kiforgatásuk után is azonban a tornák még jó ideig fenntarták magukat. — És ha II. Henrik francia királynak az 1559. évi tornázás közben dsidadóféls okozta halála következtében e viadaljátékok ritkábbak lettek is, mind a mellett azokra a fejedelmek kitünőbb ünnepélyeik alkalmával még az egész XVI-ik század folyamában súlyt fektettek. Így I. Miksa királyunk megkoronázását Pozsonyban 1563. évi sept. 12-kén szintén tornával volt megünneplendő ¹⁾, sőt egyes fejedelmek-

ban a császár és a lengyel király követeinek tiszteletére rendezett tornán Lajos királyunk Ungnád János báróval küzdött. Paizsát a lengyel követ, ellenfeléét Vilmos Brandenburgi ögróf vitte. Győztes Lajos király lett, ki Ungnádöt nyergéből kiemelte. — Orion Lőrincz 1519. évi jul. 27-ki követi jelentésében írja II. Lajosról „*Sua Maestas si andó ad arma . . . e con una lanza grossa come una antonella corse alcune bote, poi si andò a disarmare, vene dove erano li oratori et li mostro la lanza e la spada, di li quali fu molto laudato.*“ Az 1525. és 1526. években szintén többszörös fegyverjátékokat rendezett az udvar, ekként az 1525-dik évi martius 3-káról, és az 1526. évi jun. 15-kéről szóló királyi udvari számadási könyvekben néhány érdekes torna-költséggel találkozhatni sat. Mindezeket I. bővebben Fraknoi Vilmos „II. Lajos és udvara“ című a »Budapesti Szemle« X. (1876. év. foly.) kötetében megjelent tanulmányában.

¹⁾ A torna megtartását tüzvész akadályozta meg, mely a pályatér állványait elpusztította és számos embernek életében került. *Mart. Georg. Kovachich Script. rer. Hung. minores. Budae. MDCCXCVIII. T. I. 119. — 143 l.*

nél, mint például Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarán az e nemű ünnepek a rendkívüli ritkaságok közé még épen nem számítottak.

Ekként fényes pályákat befutva a tornák végre a világ színpadáról a XVII-ik század másod negyede felé letűnnek.¹⁾

Ámde a fejedelmek felségi jogkörének kiterjeszkedése, sokkal mélyebben s messzebbre ható következményeket rejtett magában, semhogy a címerezés terén is csupán a tornákra, illetőleg az egyes társadalmi osztályok torna-kiváltságaira vonatkozó intézkedésekre szorítkozott volna.

Az említett korszak alatt az uralkodók legjelentékenyebb heraldikai vívmányát a szabad és önkényes címér-felvételi jog megszüntetése s a címerek érvényességéhez feltétlenül kötött fejedelmi adományozás és jóváhagyás kellékének behozatala képezte, mely felségi jogot — Angliának és a volt német birodalomnak kivételével, mely utóbbiban a polgári címerek adományozási jogával részben a császári udvari grófok (*palatini minores*, — *Hofphalzgrafen*) is bírtak²⁾ — az uralkodók saját nevökben kiadott okmányok által napjainkig gyakorolják.

Az uralkodók e címerezési jogának terjeszkedése azonban, jölehet a

¹⁾ A tornák helyett a XVII. században a célversenyek vagyis játékok — carrousel-ek — (e szó az olasz carrozza-kocsi szótól származik) jöttek divatba. E lándsákkal, karddal és pisztolyokkal üzőtt udvari lovagjátékok Olaszországból származtak Franciaországba, hol azok leginkább IV. Henrik és XIII. Lajos királyokban buzgó kedvelőkre találtak. A carrouselnek négy főneme volt: 1. A *fejcéltalálás*; ennek céltárgyait leginkább török és szerezsenfejek képezték. E céljátéknein különösen a bécsi udvarnál divott s abban többi közt III. Károly főhercegi korában nagy ügyességgel bírt. 2. *Kariká-szűrés*, már a XV. század vége felé üzőtt lovagi játék, mely II. Lajos királyunk budai udvarán sem volt ismeretlen. 3. *Bábcél-rohamok* (*Quintanrennen*). A forgó báb (*fachino*) egyik kezében tárcsát a másikban suhángot tartott, ha a célfutó személy lándzsájával a tárcsát találta a suhángtól ütletet kapott. A céltalálás a fachino arcza-szűrésében állott, a mikor is az említett báb megszűnt forogni. Néha e bábok az elemek után elnevezett négyszeres céltárgyul is szolgáltak. Ugyanis ha a légcélpont találatot el, akkor abból madarak, a tűzpont eltalálásánál pedig röppentyűk szállottak ki. A vízcélpont eltalálásánál a báb szája vízszöglet bocsátott ki, végre a bábállomány talapzatának eltalálásával, mely a földet képviselte egy nyúl vagy róka ugrott ki. 4. *Női célversenyek* (*Damenfeste*). A nők urak által hajtott szánokról és phaetonokról üzték lándsa vagy hajító dárda (kelevéz) célvetési játékaikat. A célverseny-játékok némely udvarnál még a XVIII. század elején is nagyban műveltettek.

²⁾ A császári udvari palatinusok a császárok által tudori címek s költői koszorúk adományozására, törvénytelen születtek törvényesítésére és császári közjegyzők kinevezésére voltak felhatalmazva. Polgárcímér-adományozási joguk az előbbieknél későbbi eredetű volt.

A VI. Károly császár által udvari palatinussá kinevezett Venturini Miklós római polgár és latherani gróf 1407-ben bizonyos Racchai Benedek zágrábi papot közjegyzővé nevezvén ki, őt egyzersmind felhatalmazza, hogy Magyarországon és Szlavóniában 12 közjegyzőséget állíthasson fel és ugyanannyi törvénytelen gyermeket törvényesíthessen. (Az eredeti okm. orsz. levélár. 9336. sz. alatt).

XV-ik század folyamán már úgyszólván általános közjogi elismerésben részesült, s habár az említett században a címérbirtokosok és az új címereket felvenni szándékozók illető címereiket megerősítés végett már rendszeren uralkodók elé szokták volt terjeszteni, mindazáltal a szabados címerszerzés gyakorlásának teljes kiküszöbölése — az egy Angolország kivételével, hol az ily címerszerzést már III. Rikárd király végleg eltörölte — a fejedelmeknek még nem csekély idejébe s fáradságába került. Így a franziáknál, kiknél a XV-dik században még csak a családi nevek megváltoztatásához követeltetett határozottan királyi engedély ¹⁾, az említett kényszer-rendszabályt a címerekre II. Henrik király, 1555. évi rendeletével, 1000 livre bírság s a nemesi rangtól megfosztás terhe alatt terjesztette ki. E rendszabályt aztán IX. Károly 1572-ben, III. Henrik 1579-ben, IV. Henrik 1599-ben és XIII. Lajos 1629-ben megújították. ²⁾

A németeknél, ámbár náluk a címér-adományozást már III. Frigyes császár felségi jogai közé számítá, e császári jogigény véglegesen csupán I. Lipót 1658-ik évi császári hitlevelében emeltetett határozott birodalmi törvénynyé. Sőt a mi az egyháznagyokat illeti, ezeknél a családi címerrel nem bírók részéről az önkényes címérfelvétel szabadossága sok helyt egész a legujabb korig fenntartá magát. Így például az osztrák főpapok csak az 1825. évi jan. hó 13-kán 89. szám alatt kelt udvari kanczelláriai rendelet által köteleztettek felveendő címereiket jóváhagyás végett a kanczelláriához, az osztrák belügyministerium 1878. évi 5782. számú rendelete szerint pedig e ministeriumhoz felterjeszteni s egyúttal innen illető címereikről 53 frt díj lefizetése mellett címérlevelet váltani.

A szabados címerszerzés jogának megszüntetése tehát, mint az imént idézett esetből is kitűnik, a címérgy-kezelés s eljárás tekintetében is lényeges változásokat vont maga után. Ez új változások közt elsőként a heroldoknak kell vala áldozatul esniök, mint a kik céhszervezetű testületeik s egymásközi nemzetközi szövetségek által ezentúl a fejedelmek korlátlan címérszerzés-uralmi törekvéseinek sok tekintetben útjában állottak.

A heroldok testületei feloszlattatván, eddigi legfontosabb teendőikkel az uralkodók, legközelebb álló meghitt udvari méltóságokat és egyes kormánysszékeket ruházták fel. E részben csupán Angolország foglal el kivételes állást, a hol ugyanis a királyok beérve magával a címérfelvétel szabados jogának eltörlésével, a heroldokat középkori szervezetök mellett a III. Rikárd király által

¹⁾ A családi, illetőleg vezetéknévek önkényes felvételének s megváltoztatásának tilalmát hazánkban I. Ferenc királyunk 1814. évi dec. 13-án 31764. sz. alatt kelt legfelső rendelete foglalja magában.

²⁾ Magne. Abr. meth. d. l. science. d. Armoir. 406. l.

1483-ban adományozott címér-genealogiai fennhatósági szabadalmaikban meghagyták.¹⁾

A legtöbb országban az úgynevezett *országos heroldok* állása ugyan napjainkig fenntartá magát, de hatáskörük legkedvezőbb esetben a Németország némely részében létező heroldhivatalok (*Heroldsamts*) módjára, a felsőbb helyről hozzájuk lejjebbezett címerek heraldikai szabályossága feletti véleményadás szerény feladatán túl nem terjed. E jelenkori heroldok legtöbbszörre még csak a heraldika elemi ismeretével sem bírnak; kinevezéseiknél leginkább daliás testalkatuk vésztetik figyelembe, miután feladatuk kevés kivétellel csak a nagyobb udvari és országos ünnepélyek, jelesül a koronázások alkalmával betöltendő gépész díszszerepre szorítkozik.²⁾ Így többi közt jóllehet Ausztriában a cs. kir. főlovászmesteri törzshez négy herold tartozik, a címerek megbíráásával nem ők, hanem egy a cs. udvari kamarási hivatalnál önkénytelenül fizetés nélkül vállalkozó szakavatott kamarás van megbízva.

Az osztrák heroldok szűk hatásköréhez hasonló a magyar herold feladata

¹⁾ Az angol herold collegium szabadalmait VII. Eduárd (1649-ben), Fülöp és Mária királyné (1556-ban) újból megerősítették. E testület három főheroldból; ugymint: a garter, a clarenceux és a norroy nevű címernagyból vagyis címerkirályból, 6 heroldból (lásd 162. l.) és 4 (fallgatter, veres keresztes, kékköpenyes és veressárkány nevű) alheroldból áll.

A garter az ország legfőbb heroldja. A térdszalagrend ünnepélyeit vezeti s ő van hivatva az illető rendjeleket a külföldi uralkodóknak átadni. A parlamentben a paírek ülőhelyeit rangfokozat szerint jelöli ki; az ország nagymarsalja meghagyására saját nevében címeradományokat, címer-bővítéseket és címerjavításokat eszközöl. A collegium genealogiai s heraldikai kérdéseinek tárgyalásánál elnököl. Helyettesét V. Henrik király 1417. évi engedélyénél fogva ő maga nevezi ki. Címerét Angolország címerével egyesítve viseli s címerpaizsát a herold-korona ékesíti. A másik két címerkirály hatásköre geographiailag van megosztva. A clarenceux alá a Trent folyótól délnek, a norroy alá pedig az említett folyótól éjszaknak eső grófságok tartoznak. Az utóbbi címerkirályok a garter beleegyezése mellett területeiken címereket adományozhatnak. A területeiken létező címerekről, azok oromdíszeiről, paizstartóiról, deviseiről s illető tulajdonosaik leszármazásairól, házaságairól rendes jegyzőkönyvet kell vezetniök. A heroldok címe: *esquire*, az al-heroldoké *gentleman*. Az angol heroldok összejövetelei káptalanóknak neveztetnek, melyek rendszeresen minden hó első csütörtökén tartatnak meg. A káptalanokban szótöbbség dönt; a címerkirályok két szavazattal bírnak. Az angolországi herold-collegiumhoz majdnem egészen hasonló szerkezettel és hatáskörrel bírnak a skót és az irlandi herold-collegiumok.

²⁾ A svéd király az upsalai érsek által megkoronáztatván az ország heroldjai a trónlépcsőjére hágyva kiáltják: »Ime N. N. lett Svéd- és Gótsországok s melléktartományaik királya és senki más ő kívülte.« Erre botjaikat magasra emelve dob- és trombita-szó mellett a királyt éltetik. — Bajorországban 1848. márt. 21-kén a herold lóháton két segéd kíséretében járta be München útszáit s I. Lajos trónlemondási okmányát olvasva fel az új királyt II. Miksát trombitaharsogások közt éltette. — Franciaországban a király halála után a heroldok a „*Le Roi est mort*” háromszoros kiáltás után mindannyiszor hozzátevék: „*Priez Dieu pour son ame*”, ezután pedig az elébbinél hangosabban kiálták; „*Vive le Roi auquel Dieu donne très heureuse et longue vie.*”

is, ki jelenleg már csak királyaink és királynéink koronázási díszmenetei látványosságainak egyes festői részleteit van hivatva kiegészíteni. A magyar-herold ugyanis ily alkalmakkor a megkoronázandó király kíséreténél a felség személye mellett az apostoli keresztet vivő főpap s a kivont kardot tartó főlovászmester, a sorrend szerint következő főhercegek, főudvarmesterek, a koronázási jelvényeket vivő főurak és a két koronaőr előtt teljes díszében lovagol, mintegy határpontot képezve az imént említett díszkíséret és az ezt folytató, az anya-ország, a kapcsolt-részek és az igény-tartományok zászlóit vivő s a többi főurak, a kamarások, az apródok s az udvari személyzet csoportozata között. A koronázási actusra következő királyi esküvetétel szertartásánál a herold lováról leszállván a király által elfoglalt emelvénnyel első lépcsőjére hág s az eskü alatt heroldbotját földre eresztve tartja. Ennyiből áll Magyarország jelenkori heroldjának egész hivataloskodása.

A negyvennyolcz előtti időkben a magyar herold legalább — ha szakértő volt és Bécsben lakott — a magyar-kanczellária által a király elé megerősítés végett felterjesztendő új-czímer szabályosságának megvizsgálásával gyakrabban volt megbízva.¹⁾ — A bekövetkezett Bach-féle időszak alatt a magyar nemességnek, illetőleg a magyar nemesi címereknek adományozása is megszűnvén s e helyett az osztrák birodalmi rangkitüntetések hozatván be, a rangfokozatokkal és címerekkel megajándékozott magyar honfiak minden ebbeli ügye, tehát a heraldikai megvizsgálás is az osztrák cs. birodalmi belügyministerium alá jutott.

Magyarország államiságának visszaállítása, vagyis 1867-től fogva valamennyi honi illetőségű rang- s címer-kitüntetési ügyek a magyar belügyministerium szakkörébe tartoznak, melyeket e kormányközeg a király személye melletti minister közvetítésével terjeszt szentesítés végett a trón elé. A mi a címerért folyamodó magányszemélyek által benyújtott címertervezetek megbírálását illeti, ezt az utóbb említett minister belátása szerint választott valamely szakértő által, — rendszeren a cs. osztrák főkamarási hivatal címerbíró kamarása által — eszközölteti, míg ellenben a fennhatósági testületek, jelesül a vármegyék, szabad királyi és rendezett tanácsossal bíró városok újon nyerendő címerei szabályosságára nézve a belügyminister közvetlenül helyben Budapesten az országos levéltárnak és a m. tud. akadémiának véleményét szokta kikérni.²⁾

¹⁾ A herold a benyújtott festett címerterv alá szokta volt észrevételeit jegyezni; így például a magy. udv. kanczellária levéltárában egy 1793. évi (14657. számú) címer-tervezeten e sorok olvashatók: *conformia sunt regulis artis et nobilitatis status. Josephus Pavich qua Heraldus Regni Hungariae.*

²⁾ Az akadémia közgyűlése a minister által véleményezés végett leküldött címertervezetet a II-dik osztályhoz ez pedig az archaeologiai bizottsághoz teszi át megbírálás végett.

Egyébiránt tagadhatatlan, hogy a régi címertügykezelés a címerek eredeti feladatának fokozatos csökkenése következtében beállt viszonyokhoz képest reformokat követelt.

E reformoknál azonban okvetlenül az általános heraldikai érzék és a heraldikai közérdeklődés lehető további fenntartását, mint a címér visszaélések legélénkebb ellenőrző tényezőit kellett volna szem előtt tartani.

A heroldrendszer helyébe behozott bureaucratikus címertügykezelési módszer ellenben a legtöbb országban a helyett hogy az általános heraldikai érzéknek és közérdeklődésnek lendületet adott volna, éppen az említett ellenőrzői tényezők elnyomására irányult, akadálytalan tért nyitva a címéradományozásnál való visszaéléseknek; a fejedelmek ugyanis címéradományozási jogukat értékesítendő, a címereket most már mint a maguk részéről a jutalmazások legolcsóbb módját és mint az azok adományosaira rótt díjak jövedelmi forrásait a kamara javára kizsákmányolni törekedtek.

A rangcímek és a címerek adományozása jelenleg is nagy díjak lefizetéséhez van ugyan kötve ¹⁾, miután azonban az említett kitüntetések napjainkban az uralkodók által, mint ez József császárnak 1783-dik évi udvari rendeletéből is kitűnik már csak nem egyedül a szoros értelemben vett megjutalmazásnak tekintetnek e nagy díjak rendesen elszokván engedtetni, az ado-

¹⁾ A rangemelési díjak Magyarországon és Austriában a következők: a nemesi rangdíj = 1050, a bárói = 3150, a grófi = 6300, a hercegi = 12,600 o. é. frt. Az austriai lovagi rang díja 1575 frt. Austriában az »Edler von« címért és a predikátumok adománya után is külön díjak fizetnek, melyek az illető rangért járó díjak tizedrészét képezik. Ekként az egyszerű nemes predikátumáért 105 frt, a lovag 157 frt 50 kr., a báró 315 frt a gróf 630 frt és a herceg 1260 frtot fizet. Továbbá, úgy Magyarországon mint Austriában: ha valaki nem díjmentes rangemelésnél valamely nemesi fokot átugrik, akkor az elnyert rangfokon kívül még az átugrott közbeeső fokok vagy fok után járó díjat is kénytelen megfizetni. A rangadomány-levelek megerősítésének (placet) díja: a nemesi okmányoknál 53 o. frt, — (a lovaginál Austriában 63 o. frt), — a bárónál 73 frt, a grófnál 103 o. frt, a hercegnél 131 o. frt. A rangadomány-oklevelek megújításáért (ha az eredeti elveszett) az illető díj ötöd-része fizetetik. Hercegnél 2520, grófnál 1260, bárónál 630 és az egyszerű nemesnél 210 o. frt. Ha több testvér egyszerre ugyanazon bizonyos rangfokozatra emeltetik, az illető nemesi rangfokért járó díjat mindegyiknek külön-külön kell letennie. Ellenben ha az adományosnak újon nyert rangja testvére gyermekeire is kiterjesztetik, akkor az utóbbiak az illető díjat csak együttesen fizetik. Ha valamely nő rangemelést nyer, a rangdíjnak a felét, ha pedig a nő rangemelése már élő gyermekeire is átruháztatik, mindegyik leány gyermeke után egyenként a fél, a fiú gyermekért pedig egyenként az egész díjat fizeti. Megjegyzendő, hogy a fennebb felsorolt rangemelésért járó díjakban még nincsenek az okmánykiállítás díjak beszámítva, melyek a hercegnél: írási illeték 210 frt, egyeztetési díj 1104 frt 60 kr., pecsétdíj 28 frt 35 kr., címerbírálat 56 frt 70 kr., címerfestés 37 frt 8 kr. A grófok és báróknál: az írás és illeték 26 frt 46 kr., egyeztetés 36 frt 75 kr., pecsétdíj 2 frt 52 kr., címerbírálat 22 frt 5 kr., címerfestés 25 frt 20 kr. Az egyszerű nemesnél: írásiilleték 2 frt 10 kr., egyeztetés 2 frt 10 kr., pecsételési díj 2 frt 52 kr., címerbírálat 12 frt 60 kr., címerfestés 6 frt 30 kr.

mányosok által rendszerint az illető kiállítási költség fizetendő, a mely Magyarországon és Austriában a pusztá czímermegerősítő s czímerváltoztató leveleknél — a pergament, becsomagolás és a küldés díján kívül — az okmány írásáért 2 frt 10 kr, a czímer-terv megbírálásáért 12 frt 60 kr, az okmány egyeztetéseért 2 frt 10 kr, a czímerfestésért 6 frt 30 kr. és a pecsételésért 2 frt 52 kr, vagyis összesen csak 25 forint 60 krajczárban van megállapítva. ¹⁾ Daczára a díjak e csekély voltának, a czímeradományok száma a kitüntetések sok tekintetben pótoló rendjelek, de még inkább az illető folyamodók fennérintett társadalmi viszonyainak s a politika, tudomány, művészet, és az ipar és a had ²⁾ terén szerzett érdemeiknek előzetes censurálása miatt, a ranghajászok nagy számához képest napjainkban eléggé mérsékelt.

Nem így volt ez a XVI—XVII-dik és részben még a XVIII-dik században, a midőn az említett czímerüzérkedések következtében a czímer- és rangadományoknál a személyi s társadalmi minősültségek alig vétetvén figyelembe, a czímerészet tekintélyének rovására a legkirívóbb inconvenientiák és érdeksérelmek követtettek el.

A rang- s czímeradományozási visszaélések Franciaországban érték el tetőpontjukat.

A rangkitüntetések árubabocsátását a francziáknál Valois Fülöp király alatt látjuk először, midőn ugyanis (1384-ben) Jean de Reins nevű egyén 30 aranyért nemességre emeltetett. Az ehhez hasonló esetek azonban a középkorban a még teljes erejében virágzó tekintélye megóvására féltékenyen őrködő francia nemesség ellenzésénél fogva, csak időközönként szórványosan fordultak elő.

A rangczímerüzérkedések valódi korszaka Franciaországban a XVI-dik századdal kezdődik. — Ez időtől fogva ha az említett ország uralkodói pénzdolgában megszorultak s elégséges számú önkéntesen jelentkező rang- s

Az 1609. évi koronázás utáni országgyűlés 73. t. czikke 8. §. szerint: Pro Literis super Nobilitatione cujuspiam, cum Armorum insigniis, sine tamen bonorum collatione: floreni viginti quinque; cum collatione vero bonorum, adduntur, pro quolibet Colono, denarii quinquaginta; pretium quoque scripturae, meritum non excedat et solvantur pro simpliciori scriptura floreni duo, pro elegantiori vero et auro ornata floreni quatuor. 27. §. Pro Baronatu florenos quinquaginta. 28. §. pro Magnificencia florenos centum quinquaginta. 30. §. Eques Auratus florenos duodecim. 32. §. pro literis Consiliariatus suae Mjnestatis florenos viginti quinque. 41. §. Aureae Bullae et Sigilli duplicis taxa duplex fiat.

¹⁾ A czímerkérlemzők által felterjesztett czímertervezetek megbírási díját illetőleg megjegyzendő, hogy a hányszor e tervezetek a czímercensor által kifogásolva a folyamodónak vissza küldetnek, azokért ugyan annyszor új censori díj fizetendő.

²⁾ Az 1757. évi jan. 12. kelt legfelső rendelet szerint a hadiszolgálatban kifogástalanul 30 évet töltött katonatisztek díjelengedés mellett nyernek nemességet. A magasabb nemesi rangfokozatokra nézve azonban az illető taksák alól ők sincsenek felmentve.

czímervevőkre nem találtak, készletben tartott cím- s címeradományozó leveleik megvételét minden különbség nélkül bármely vagyonos polgárra ráparancsolták. Ekként többi közt III. Henrik király 1577-ben bizonyos Graindange Richárd augeri marhakereskedőt 30,000 livrenyi díj kiszabása mellett nemesség elfogadására kényszerített.¹⁾ Ha pedig az említett királyok a rangezímek ily módon való elárusítása által sem segíthettek pénzügyi bajaikon, akkor a már megtaksált adománylevelektől újból díjat fizettettek. Ily általános financialis műveleteknek Franciaország 1598., 1648., 1664-ben s utoljára XV-dik Lajos uralkodása alatt 1741-ben volt tanuja, mely utóbbi évben az 1715-től fogva címérleveleket nyert személyek ebbeli adományaikat 6000 livre megdíjaztatás mellett újból megerősíttetni köteleztettek.

Ama kevés ország közé, mely az imént említett visszaélésektől némileg megóva maradt: Anglia, Svédország, Lengyelország, Olaszország egyes részei és Magyarország tartoztak; Anglia leginkább szigorú heroldrendszere, a többiek pedig megőrzött alkotmányos szabadságaik következtében.

Hazánkban a címérlevelek túlságos osztogatása s jogosulatlan adományozása által előidézhető, közjogi bonyodalmaknak elhárítása tekintetében az országgyűlések többször intézkedtek.

Ekként az 1563-dik törv. 35. cz. az 1567. törv. 40. cz. és az 1608-dik évi koronázás előtti törvény 9-dik czikke szerint, csupán a magyar kancellariától kiállított és kiadott címérlevelek ismertettek el érvényesekül. Az 1622-dik évi törv. 17. cz. az armalisok általi nemesítések számát korlátozandó, egyszersmind abbeli óhajának is kifejezést ad, hogy: „*Militarium tamen, et Virtuosorum ac Litterali sciencia praedictorum ad sufficientem commendationem merito respectus habeatur etc.*“²⁾

A címérlevéllel megnemesítendő úrbéres jobbágyságok tekintetében az 1622-dik országgyűlés 17-dik t. cikkében az illető földes urak beleegyezését és ajánlatát követeli; az 1630-dik évi országgyűlés végzése szerint pedig az armalissal megnemesített jobbágyságok urbéri kötelékeikben maradni tartoznak. Az 1625-dik évi törvény 54-dik cikkében a földes urától megszökött jobbágynak adott címéres levél semmisnek mondatik ki. Az imént idézett urbéreszek címérlevéllel való nemesítését korlátozó rendszabályok azonban az 1791-diki országgyűlés 35-dik cikkében eltörölt örökös jobbágysággal, illetőleg a szabad költözködés újbóli behozatalával érvényüket veszítvén, azontúl az urbéri kötelék alá tartozók címérleveli megnemesítésök esetében az 1630. s 1641-iki országgyűlé-

¹⁾ Magne. Abr. meth. d. l. Science d. armoiries. 376. l.

²⁾ Ez értelemben nyilatkozik az 1609. törv. 33. czikke: »Ratione Literarum Armalium condignam rationem sua Majestas habebit eorum, qui ex benemeritis commendabuntur, et digni videbuntur.«

sek által a szabadállású egyének megnevesítésénél megszabott eljárás alá estek, mely szerint ugyanis a nemesítésre kijelölteknek a legfelső helyre három királyi tanácsos, vagy az illető vármegye és a szabad királyi város által kellett ajánlatniok.

A benszülöttek armalisaira vonatkozó e korlátozásokon kívül nem kevesebb féltékenységgel örködött a magyar törvényhozás az idegenek részére adományozandó czímerlevelek felett is; mint ezt az 1550. törv. 77. czikke, az 1630-diki törv. 30. czikke, az 1687-dik törv. 26. czikke, az 1723-dik törv. 126. cz. és az 1741-diki törv. 41-dik czikkei világosan tanúsítják.

Ekként az 1550-diki törvény idézett czikke szerint az ország irányában érdemeket szerzett külföldieknek magyar nemességet, tehát nemes-czímerlevelet is a király csupán az országgyűlés, vagy az ország főpapjai és zászlós urai tanácsával adhat.¹⁾

¹⁾ A honfiusításról az 1550. évi országgyűlés 77. czikke így szól: »Caeterum cum ad supplicationes humillimas Ordinum Regni, et Statuum Sacrae Regiae Majestati, Domino eorum Clementissimo, super eo porrectas, ne Majestas Sua externos homines in Ungaros absque consensu et approbatione Ordinum Regni et Statuum assumere dignaretur, Sacra Majestas Sua clementer responderit: se se juxta auctoritatem, potestatemque suam Regiam qua Serenissimos condam Reges Praedecessores suos, super hujusmodi Nobilitationibus externorum, consilio Consiliariorum suorum Ungarorum usos, ex litteris quorundam Regum constaret, imposterum, cum, Comitiorum in Hungaria tempore, creare externum aliquem voluerit in Ungarum, cum scitu et participatione fidelium suorum Ordinum Regni et Statuum id facturam. §. 1. no Ubi vero intra, vel extra Regnum, praeter Comitiorum tempus aliquem de se, et Regno bene meritum Majestas Sua in Ungarum creare vellet, illum ex consilio Dominorum Praelatorum et Baronum Consiliariorum Suae Majestatis ex hoc Regno creaturam esse. §. 2-do OO. et SS. Regni clemens responsum Suae Majestatis submissis animis acceptantes, deliberationi Majestatis Suae hac in re assenserunt etc.

Néha az ország rendei is terjesztettek elő külföldieket honfiusítás végett a királynak, így többi közt az 1542. országgyűlés (art. 50.) Musica más néven Lascanus Márton esztergomi várkapitányt kérte I. Ferdinándtól az ország nemesei közé felvenni. A honfiusítottnak a király, az országrendei vagy a cancellária előtt új hazája iránt ünnepélyes hűségi esküt kellett tennie, s esküje nem csak a *liber regiusba*, de honfiusítási okmányába is szóról-szóra beigtattatott. (1550. törv. 77. czikke.). A honfiusítás díja az 1609. törv. 73. czikke 31. §. szerint 200, az 1687. törv. 26. czikke szerint pedig 1000 arany volt, ez összeget azonban az 1741-ik évi I. törvénykönyv 41. czikke 2000 aranyra emelék. Az egyháziak honfiusítási díját az 1790. évi törvénykönyv 70. czikke a püspököknél és főapátoknál 1000, az utóbbiaknál kisebb állásuaknál pedig 200 aranyban állapította meg. Míg az illető hűségi esküjét és honfiusítási díját le nem tette, a magyar nemesség politikai jogainak gyakorlására s fekvőjóságok birtoklására képes nem volt. I. Mátyás király 1486. évi IV-dik törvénykönyve 32. czikke szerint lengyelek és velenceiek magyar honfiusítást nem nyerhetnek, s e tekintetben csupán Laszky Albert (1575. évi országgyűlés 18. cikk) és Czartorinszky Ádám herceg a lengyelek, Mocenigo Alajos pedig a velenceiek részéről képeznek kivételt (1647. II. törv. k. 94., 1802. évi törv. 54. s 1805. évi törv. 6. czikke.). A beczikkelyezett honfiusítottak száma 1542-től 1825-ig 419-re megy; a legkevesebb honfiusítás Miksa és II. Mátyás uralkodása idejében 3—3 esettel fordul elő; a legtöbb pedig, vagyis 163 honfiusítás I. Lipót uralkodása alatt történt.

Az 1630-dik évi törvény 30-dik cikke a honfiusításuk előtt czímerlevéllel megnevesített idegeneket magyar nemeseknek el nem ismeri, s őket, mivel még maga az armalis által »*ungari non sunt facti*« habár az országban laknának is, fekvő jószágok vételétől és birtoklásától eltiltja.

A magyar törvényhozás mindez óvatos s körültekintő intézkedéseinek kívül, a jószág és armalis általi nemesítő adományok jogerejét az adományozó fejedelem törvényességéhez is kötötte. Így habár a Hármastörvénykönyv (*Pars. I. T. 3. §. 6.*) szerint magyar-nemességet csupán s egyedül a király adományozhat, hogy azonban adománya jogerővel bírjon, okvetetlenül megkivántatik, hogy az illető uralkodó a magyar szent koronával lett legyen megkoronázva, s ha netalán az említett fejedelem már azelőtt adományozott volna nemes-leveleket, azokat, törvényesen megkoronáztatván, utólagosan meg kell erősítenie, mint ezt Corvinus Mátyás (1464. törv. 23. cikk) és I. Miksa (1563. évi törv. 64. cz.) királyaink cselekvék.

A törvényes megkoronáztatás nélkül elhalt király nemességi adományai, ha azokat törvényesen megkoronázott utóda, mint ezt II. Lipót király II. József császár adományleveleivel tévé (1791. évi törv. 32. cikk), meg nem erősíti, I. Ulászló király adományai módjára (1453. évi törv. 5. cz.) érvénytelennek tekintetnek.

Királyainknak a magyar közbirodalomra kiterjedt kirekesztő nemességi adományozásjoga azonban Erdélynek Magyarországtól különválása után tetemes megrövidítést szenvedett az által, hogy azontúl nemcsak a szoros értelemben vett Erdélyben, de ennek az anyaországtól hozzá kapcsolt részeiben is a nemesség adományozásának törvényes gyakorlatába az említett fejedelemség uralkodói léptek. Így az 1595. évi prágai békekötés 2. cikke a Báthory Zsigmond, az 1609-iki törv. 8. cikke pedig a Bocskay István fejedelem által Ugocsa, Bereg és Szathmár vármegyékben — *salvis tamen juribus fisci et ecclesiarum* — tett nemességi adományozásait érvényeseknek ismeri el. Az erdélyi fejedelmek nemességi adományozásainak magyarországi joghatályát III. Károly király 1735. évi febr. 11. s Mária Terézia királynő 1750. évi dec. 22. és 1781. évi mart. 24-én kelt legfelső rendeletei, nemcsak az említett fejedelemségtől a magyar koronához visszaesetolt részekben, névszerint Máramaros, Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna vármegyékben és Kővárvidéken, de egyszersmind az Erdélyből Magyarországra átszármazott s itt megtelepedett családokra nézve is világosan elismerik.¹⁾ A mi pedig az erdélyi fejedelmek által, a nekik csupán közigazga-

¹⁾ A székelyek nemessége az erdélyi fejedelmek által több ízben elismertetett s azt I. Lipót király 1691-ben meg is erősítette. Az 1750. évi dec. 22-iki legfelső rendelet szerint a nemesi rang csak a törzsökös székelyeket, de nem a közéjük habár régtől fogva letelepedett idegeneket s azok ivadékait illette. Egyébiránt a Magyarországra települt székelyek közül az 1781. évi mart. 24-én

tási s haszonélvezeti tekintetből élethossziglan átengedett részekben, ugymint Abauj, Zemplén, Borsod, Szathmár, Szabolcs, Ugocsa és Bereg vármegyékben tett nemesi adományokat illeti, ezek jogérvényességéhez az 1622. évi törv. 29., az 1630. évi törv. 46-ik és az 1647. évi törv. 20. cikke szerint feltétlenül királyi helybenhagyás s az illető adományleveleknek a magyar kancelláriától való kiadása szükségeltetett. Ellenben az erdélyi fejedelmek által hadjárataik közben ideiglenesen megszállott magyarországi területeken párthiveiknek osztogatott nemességi adományozások semmisnek tekintettek, az egy Bocskay István fejedelem címérlevelei kivételével, mely utóbbiak a bécsi békekötés alapján az 1608-iki koronázás utáni törvény 19. cikke szerint érvényességök tekintetében csupán az országgyűlésnek bemutatandók voltak.

A magyar törvényhozásnak címeradományozások feletti örökösére vonatkozólag, alkalmilag a híres Leibniz által Bécsben 1713-ban szerkesztett s VI. Károly császárnak benyújtott két emlékiratot kell felemlitenünk, melyekben a nevezett német tudós egy császári központi birodalmi heroldhivatal felállítását indítványozza, s többi közt hazánk címerészeti s rangcím-ügyeit is »*de arbitrio Caesaris et regis*« e hivatal teendői közé sorozandónak véleményezi.¹⁾

Tetszéssel fogadtatott-e Leibniznak ajánlata a bécsi udvarnál, arról nincs tudomásunk. Bizonyos azonban, hogy ha a tervezet érdekében az illető

kelt legfelső királyi határozat szerint, magyarországi nemesektől csak azok ismertettek el, a kik nemességüket jóság- vagy címeradománnyal tudták bebizonyítani, miután maguk a székelyek közt is nagy különbség volt az adományos nemesek és a közönséges lovas- és gyalogosok közt, mely utóbbiak a nemtelenek módjára adót fizetni és a közmunka terhekben részt venni tartoztak.

¹⁾ A két emlékirat eredeti fogalmazványa Leibniz kéziratai közt a hannoveri kir. könyvtárban őriztetik. Sajtó útján az ottani könyvtárnok Bodemann Ed. által a »*Deutsche Herald*« folyóirat 1882. évi folyamának 7—8. számában bocsáttattak közre. Az említett birodalmi heroldhivatal feladatát illetőleg elég legyen Leibniz saját szavait idéznünk: »Der Zweck wäre zuvörderst nur, guthe Ordnung zu halten und die Missbräuche abzuschaffen, weil einmahl nicht billig, dass ein jeder seines gefallens sich hierinn aufführete, ist auch oft ungelegenheit dabehrer entstanden, dass einer sich der Wappen und Ehrenzeichen, so einem andern zugestanden, zu ungebühr angemasset. Nichts, dem so würde sich vermittelst der Herold-Cassa ein neues obschon mittelmässiges Einkommen finden, so dem fast ganz verloschenen Reichs-Cameral-Wesen in etwas zu statten komme, und köndte solch cassa zu hülff genommen werden zu Besoldung der Reichs-Hofrätthe und ander nützliche leute und bestreitung der Unkosten, so nöthig, jura imperii zubehaupten, dessen Histori zu illustriren, dessen Archiva wohl einzurichten, di Teutsche Sprache wohl auszuüben und dergleichen. Wenn dieses Heroldswerk einmahl richtig gefasset köndte allerhand nützliches ausgerichtet werden, anjezo aber und zuvörderst wäre das Wappenwerk fürzunehmen und jederman, sonderlich in den Kayserl. Erbländen, dazu anzuweisen, dass er das Wappen, so er bisher geführet, zur localisirung einschiecke.« Leibniz a magyar kancelláriára nézve megjegyzi, hogy a mennyiben a rang- s címérlevelek kiállításának elvesztésével jövedelmei megcsönkítettának ebbeli megkárosítását más alkalmas jövedelmi forrásokkal lehetne kipótolni sat.

helyen intézkedések tétettek volna is, azok fennidézett törvényeinknél s a nemzetnek alkotmányához való rendíthetetlen ragaszkodásánál fogva aligha hajótörést nem szenvednek vala.

Az absolutisticus rendszernek czímer-adományozási visszaélésein kívül, egy más, nem kevesebb kártékony kinövését a rangczím és czímer-bitorlások képezték, melyek a heraldikai ügyvezetés burocratikus ellenőrzésének elégtelensége következtében, a XVII-dik század folyamában már oly nagy mérveket öltöttek, hogy némely országban úgyszólván csakis az nem használt tetszése szerinti czímet és czímert, a ki nem akart; sőt a francziáknál a valódi főnemesek, nehogy bitorlóknak látszassanak már-már jogos czímeiket is réstelték használni.¹⁾

E visszaélések elfojtására Franciaországban az 1560-dik évi Orléansban kelt királyi parancs a nemes-családi nevek, czímek és czímerek bitorlóira szigorú pénzbírságokat szabott.

III. Henrik király 1578-dik évi rendeletével a nemesi rangok jogos viselését rangfokozatokhoz mért hűbértartásokhoz kötötte, melynek alapján az örgrófoknak legalább is három bárói s ugyanannyi vár-hűbért, vagy két báróságot s négy várjóságot, a grófoknak négy algrófi, vagy két bárói és három várjósági hűbért, az algrófoknak két báróságot, a báróknak pedig három várjóságot kellett bírniok.

XIV-dik Lajos 1667-dik évi rendelete szerint, a hűbértartó lovagoknak és nemeseknek rangjuk igazolására, adománylevél hiányában, ki kellett mutatniok, hogy nemességüket és hűbértartóikat már legalább 1560-tól fogva élvezik: a birtoktalan nemeseknél pedig megkívántatott, hogy kimutassák, miszerint családjuk nemesi rangja legalább is 200 évre vihető fel. Ez időtartamot XV-dik Lajos király azonban 100 évre szállította le.

E szerint Franciaországban a rangbitorlók elleni szigorú intézkedések meg lettek volna ugyan téve, de hiányzott a következetes foganatosítás.

Ekként, míg egyrészt a hűbéri területekhez mért rangczímek szabályozása a francia királyok részéről tovább is folytatottatott pusztá czímeradománylevelek osztogatása miatt általános érvényre nem emelkedhetett, másrészt az 1560-dik s az 1667-dik évi királyi rendeletek a rangczímek jogosítlan viselőinek kifürkészésére és feljelentésére szükséges állandó szakközegek hiányában eredmény nélkül maradtak.²⁾ Ily módon legkevesebb sem lehet csodálni, hogy

¹⁾ Maigne. Abr. Méth. de la Science des Armoiries 461. l.

²⁾ A francia nagy forradalom által eltörölt hercegi, grófi, bárói és lovagi czímeket I. Napoleon császár újból behozván, azok viselőire nézve két osztályzatot állított fel; az egyikbe az említett rangczímekkel egybekötött hivatalos állásukat, ugymint a miniszterek, érsekek sat. mint grófok, — a püspökök, a választó testületek elnökei sat. mint bárók stb. tartoztak; a másik osztályzatot az örökös rangczímviselők

kevéssel a nagy forradalom kitörése előtt a rangbitorlók Franciaországban már annyira elszaporodtak miként Maugard, a híres genealogus szerint 1788-ban a 8000 főre menő örgróf, gróf, algróf és báró közül címét jogosan legfeljebb ha 2000 viselte.¹⁾

Magyarországban a rangbitorlások alattomos becsempészése ugyan nemességünknek közjogi nyilvános állásánál fogva meg volt nehezítve — hogy mindamellett az említett visszaélések áramlatától hazánk sem volt egészen mentes, azt III-dik Károly király 1723-dik évi ápril 10-dikén kiadott határozata tanúsítja, melyben az összes nemességi jogcímek megvizsgálását (*generalis nobilitum investigatio*) elrendeli s e feladattal a vármegyéket bizza meg.

Ennek alapján a vármegyék bizottságokat választottak, melyek előtt a területeiken lakó minden egyes nemesnek nemességét igazolnia kellett.

A bizottságok, a vizsgálat eredményét tartalmazó iratokat a vármegye közgyűlése elé terjeszték, hol azok felülvizsgálatván, az alispán, főjegyző, szolgabírák s néhány táblabíró által aláíratva és a vármegye pecsétével megerősítve,

képezték. Ez utóbbiak rangcíme hitbizományokhoz volt kötve. A hercegi majoratusnak legalább 200,000, a grófinak 10,000, a báróinak 5000, a lovaginak pedig 3000 frankot kellett jövedelmeznie. Az 1809-dik évi jan. 4-ki és 1810-dik évi martius 3-ki császári rendeletek szerint a majoratus birtokosának legöregebb fia apja címénél egy fokkal kisebb címet viselt, ennek testvérei pedig lovagok voltak; a család címere és a család színmeze (*livrée*) valamennyi testvért egyiránt illette, kivéve a majoratusi címhez kötött heraldikai jeleket, melyek a családfőn kívül csupán a legöregebb testvért illették. XVIII. Lajos 1815-dik évi augusztus 19-én kiadott rendelete alapján a pairséget viselő hercegeknek 30,000, az örgrófoknak és grófoknak 20,000, az algrófoknak és báróknak pedig 10,000 frank tiszta évi jövedelmet hozó majoratussal kellett bírniuk. Egy más, ugyanazon napon kelt rendelet szerint az első szülött fiú közvetlen az apja után következő, a többi pedig a legidősebb testvér címe után következő címet viselte. Az 1835-dik évi törvény a hitbizományok további felállítását megszüntette. Az 1848. febr. forradalom a nemesi címeket eltörölte ugyan, de Napoleon Lajos köztársasági elnök azokat a majoratusok elhagyásával 1852. évi január 24-én kelt rendeletével ismét visszaállította.

¹⁾ A nemesi rangcímek bitorlóinak kikutatására a francia királyok időnként vizsgáló-bizottságokat küldtek szét az országban. E bizottságok azonban nemcsak hogy többnyire szakavatatlan egyénekből álltak, hanem említett hivatalos működésükért az államnak haszonbért fizetvén, feladatuknak eléggé gyarlón feleltek meg, miért is azokat 1727-dik évben megszüntették. Később a nemesi címek ellenőrzése a tartományi számadó-székekre (*chambres des comptes*) ruháztatott át, de ezek előtt megint épen csak a kinek tetszett igazolta nemesi rangját. Az említett francia ambulans vizsgáló-bizottságok eljárásához annyiban hasonlítottak az Angolországban 1530—1688. évek közt harmincz évi időszakonként tartatni szokott nemesi vizsgálatok, a mennyiben ezek is az ország legtávolabbi részeire kiterjeszkedve, önkényesen bárkit s (az alsóbb nemességből) maguk elé idézhettek. Csak hogy e vizsgálatokkal szakavatott heroldok voltak megbízva. Ez ambulans vizsgálatoknak Angolországban Cromwel vetett véget. Mai napság Angolországban az alheroldkirályoknak kötelessége ugyan, hogy kerületeik nemességének létszáma s különösen címerei felől pontos tudomással bírnak s e tekintetben a kutatásokat és a kellő titkos utánjárásokat is megtegyék, de eljárásukban a legkisebb önkénytől is óvakodniuk kell.

a királyi helytartó tanácshoz, onnan pedig a magyar királyi udvari kancellária útján megerősítés végett a trón elé terjesztettek.

A vizsgálat alá vetett nemesek — az 1747-dik év május 30-diki legfelső rendeletnél fogva királyi határozás hozataláig rangjokban meghagyattak.

A vizsgálat alól a közismeretes, ősi, valamint a király által felmentett családok ki voltak véve.

Az 1731-dik november 6-kán s 1772. apr. 22-kén kelt királyi rendeletek, a nemesség nyilvántartásának nagyobb ellenőrzése végett, a vármegyéknek meghagyták, hogy a területeiken lakó és tartózkodó nemesek névsoráról rendes jegyzőkönyveket vezessenek s azokat a helytartó-tanács elé időnként felterjesszék.

Az 1732-dik év apr. 16-dikán és október 11-dikén kelt királyi rendeletek szerint a nemesi rang igazolásánál a nemesi levelek, jelesen a jószág- s címradományozások, a honfiusítási, fuisítási stb. oklevelek a nemesség bebizonyítására magukban véve még nem tekintettek elegendőnek, ha birtokosaik az illető okiratok adományosaitól való genealogiai leszármazásukat a kellő próbákkal ki nem mutathatták, mivel régi nemesi leveleknek vétel, esetleg találás vagy jogtalan elsajátítás által bárki is birtokába juthat a nélkül, hogy az illető okmányok új tulajdonosaik származásával a legtávolabbi vonatkozásban is állnának.

Mindamellett azonban, miután a nemeslevelek az igaz nemesség alapbizonyítványát képezték, következésképen birtoklásuk a nemesség bitorlásának előmozdítására szolgált, az 1765-ben május 20-kán kelt királyi leirat a vármegyék és a szabad kertületek hatóságainak meghagyta, hogy ügyészeik a területeiken férfiágban kihalt nemesi családok hagyatékából azok címmerleveleit lefoglalják, a vármegye levéltárába letéteményezzék, ha pedig netalán az illető okiratok már mások által lefoglaltattak vagy elsajátítottak volna, akkor ezek ellen az illető hatóságok ügyészei visszakövetelő keresetet indítsanak.

Azokra nézve, a kiknek az idők folyamában címmer- s egyéb nemesi leveleik elveszttek vagy megsemmisültek, nemességök további hatályban hagyására az 1725-dik évi szeptember 3-iki (nem különben az 1805-dik évi január 29-iki) legfelső rendelet elégségesnek találta, ha nemesi rangjuk 60 évi szakadatlan használatát kimutatták.

Az állandó országos nemességi vizsgálat félszázadig tartott.

Miután szigorú eljárása az országot a nemességi bitorlólóktól megtisztította, Mária Terezia királynő 1774-dik évi april 15-ki s május 20-ki rendeletei által megszüntetvén, a nemesi rang jogos viselésének ellenőrzésével a vármegyei ügyészek bízattak meg, kiknek a nemesi rang bitorlásával gyanúsítottak ellen a vármegye törvényszéke előtt kellett vádat emelniök; valamint másrésről a

nemességre igényt tartóknak is rangjuk elismeréseért, legfelső helyre való folyamodásuk előtt, ugyancsak az említett törvényszéknél kellett önmaguk ellen nemességi igazolási keresetet indíttatniok. (1784. július 1., — 1792. oct. 5. 22299. Nr., — 1784. júl. 1. 1576. Nr., — 1787. 14710. sz., — 1771. ápr. 20., 1818. dec. 15., — 1819. ápr. 6. 9830. sz. kir. rendeletek.)

Végre a nemesi vizsgálatok zaklatásai alól a nemességet felmentő II-dik József 1786-dik évi augusztus 30-kán kelt rendeletében kimondta, hogy indokolatlan puszta és titkos feljelentések a nemességi vizsgálat tárgyát nem képezhetik; az 1819-dik évben június 1-jén 15281-dik szám alatt kelt legfelső rendelet pedig a vármegyéknek meghagyta, hogy a területeiken megtelepedett jövevényeknek, kiknek nemessége kétségbevonható, rangjuk igazolására bizonyos határidőt tűzzenek ki, mely egy éven túl nem terjedhetett.

Megjegyzendő, hogy az imént tárgyalt vizsgálati intézkedések a polgári címérlevelekre ki nem terjeszkedtek. Jóllehet ezek további adományozását Austriában Mária Terézia 1774-dik évi dec. 29-kén kelt rendeletében még az összes német örökös tartományokra is kiterjesztette, miként hogy az utolsó e nemű kitüntetésben Austriában Ferencz császár 1818-ban Ginner János tiroli törvényszéki pénztárnokot részesíté ¹⁾. Austriával szomszédos s azzal belső állami kapcsolatban álló viszonyaink mellett is azonban honunkban az említett polgári címérlevelek a XVIII-dik században puszta diplomatikai emlékeknek már egyebek nem voltak. Még azt sem tudjuk, hogy melyik királyunk adományozott ilyeneket utoljára. Közigazgatásunk keveset törődött velök, mintán a puszta címerviselésénél egyéb kiváló szabadalmakkal nem járván, mások érdekeinek megrövidítésére legkisebb alkalmat sem szolgáltatottak. ²⁾

Egyébként általában magukra a szoros értelemben vett nemesi címerekre nézve is hazánkban a XVI-dik századtól kezdve kedvezőtlen idők következtek.

Már Verbőczy — mint a 76-dik lapon említettük — a címereket pusztán a nemesség nélkülözhető ékességeiül tekinté, s azokat mivel egymagukban az illető adománylevelekben világosan kitett nemesítés felemlítése nélkül úgy sem nemesítnek, ellenben nemesség címer nélkül is nyerhető, a törvényszékek előtt a nemesség bebizonyításához szükségtelennek nyilvánítá. ³⁾

¹⁾ Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler. Wien 1876. 29. l.

²⁾ A polgári címerek már a múlt századtól fogva Európaszerte mind inkább értékeket vesztek, minek oka hatáskörüknök megszorításában rejlett. Ekként például Mária Terésia királynőnek Lombardiára vonatkozó 1769-dik évi rendelete szerint a polgári osztálybeliek címereiket se sírköveken se temetéseken s hintáikon, templomi székeiken, imádságos és énekes könyveik tokjain, ezüst és ezüstös szekrénykéiken nem alkalmazhatták. — *Die Ahnen- und Adelsprobe. C. Ed. Langer. Wien 1869. 113. l.*

³⁾ Tripart. Pars. I. tit. 6.

Alig is létezett ország, melyben a címerek szoros értelemben vett szabályozására a törvényhozás és a kormányhatóságok részéről kevesebb gond fordítottak volna, mint Magyarországon.

Egyetlen törvényünk sincs, mely címerekkel közvetlen tüzetességgel foglalkozott volna, és e részben törvényhozásunk az ország címere irányában is feltűnő hanyagságot tanúsított.

Ekként a — már a 31. lapon idézett — 1445-diki törvény 15. cz. 1. §-a az országrendei számára készítendő pecsétről csak annyit mond, hogy „*in quo sit signetum crucis sic uti signetum regni Hungariae.*”¹⁾ Verbőczy ugyan a magyar címernek mind a két alkatrészét, úgymint a kettős keresztet és a pólyát, már részletesebben írja le, de a ki e leírás után a pólyás címerrészt le akarná ábrázolni, annak Magyarország címerétől *veres mezőben négy habos ezüst csíkot* kellene előállítania.

Későbbi törvényeink Magyarország címere alkatáról és szerkesztéséről még annyit sem tartalmaznak. Az 1550-dik törv. 48-dik czikke a magyar címernek érmeiken való alkalmazására nézve csupán annyit mond, hogy „*In cusione tamen numismatum, sive grossorum tam maiorum tam minorum, iuxta propositam picturam sue Majestatis, eam Ordines et Status Regni rationem habendam esse censent, ut Regia Maiestas antiqua Regni Hungariae insignia mutari, abolere minime patiatur.*”²⁾

Hasonlóan szól az 1553-dik évi soproni országgyűlésen hozott 23-dik törvényczikk.³⁾ Az 1557-ik évi pozsonyi országgyűlés 14. t. czikke szerint „*omnes (t. i. érmek) sub imagine Beate Virginis, ab una parte cum circumscriptione solita, ex altera vero parte sub insignibus Ungariae, cum superscriptione nominis Regie Maiestatis . . . cudantur.*”⁴⁾ Az 1723-iki törvény 98-ik cikkében pedig a magyar kir. helytartótanács pecsét metszetére nézve elhatároztatott, hogy „*utatur sigillo Sue Majestatis Caesare-Regiae cum circumferentia aquillae, in medio autem Insignibus Regni; prouti hoc in aliis quoque Regnis et Provinciis hereditariis omni tempore usitatum fuit.*”⁵⁾

Sőt az 1848-ik törv. 20-ik czikke is, mely különben hazánk címerének hivatalos használati körét az addigi törvényeknél határozottabb és nemzetiesebb irányban alapítja meg, annak szerkezetét, alakrészeit és alkalmazása módjait meghatározni elmulasztotta. E körülmények alapján egy szaktudósunk azt következteti, hogy a magyar címert a magyar országgyűlések szabatosan megha-

¹⁾ Jos. Nic. Kovachich. Sylloge decretorum comitiarum. Pesthini 1818. Tom. I. p. 103.

²⁾ Magyar országgyűlési emlékek. Szerkeszté Dr. Fraknói Vilmos. Budapest. 1876. III. k. 315. l.

³⁾ U. o. 456. l.

⁴⁾ U. o. IV. k. 135. l.

⁵⁾ Corp. Jur. Ung.

tározni nem tarták feladatuknak, hanem a régi szokás fenntartását hallgatólag a királyok belátására bízták.¹⁾

Más országok, állam-jelvényeik szabályosságának megóvása körüli intézkedéseiken kívül, egyszersmind azok tekintélyének fenntartása s visszaélések elleni megóvás tekintetében szigorú rendszabályokról is gondoskodtak. Ellenben hazánk címérét boldog-boldogtalan egész 1883-ig szabadon bitorolhatta, s e visszaélésnek csak is végtére az említett évi törvénykönyv 18-dik cikke vetett véget, mely szerint „a magánosok, a magánjellegű testületek, vállalatok és intézetek közül az említett címerek bármelyikét (t. i. a magyar és egyesült országok címereit) gyári, úgy iparcikkeiken, áruikon, üzleti helyiségeiken, címtábláikon, címlapjaikon, üzleti nyomtatványaikban stb. csak azok használhatják, kik arra a miniszerelnöktől engedélyt nyernek.“

E törvénycikk egyszersmind az első eddig ismeretes magyar országgyűlési határozat, mely címerbitorlásra büntetést szab.²⁾ A pecséthamisítások elleni fenyítő eljárásoknak hazánkban ugyan már a középkor alatt találunk nyomaira, miként e végből Miklós nádor 1351-ben Tolna vármegyében Szakács helység mellett³⁾, 1409-ben pedig Zsigmond király rendeletére Rozgóni Simon országbíró Bereg-vármegyében⁴⁾ gyűlést hívott össze; törvényeink közül pedig az 1462-dik évi törv. 2-dik s az 1487-ik évi törv. 70-ik cikke, Verbőczy-hármas könyve I. részének 14—16-ik fejezete, II-ik Ulászló királyunk 3-ik törv. könyve 14-ik cikke és az 1723-dik évi törv. könyv 11-dik cikke az említett hamisítási vétség ellen a legszigorúbb büntetési nemeket, így többi közt azokra a kik okirat és pecsét hamisítással mások életét, vagy életét és vagyonát együttesen veszélyeztetik halálos büntetést szabnak; e fenyítőtörvények azonban, noha a címerek a pecséteknek legtöbbször előforduló alkatrészeit képezik is, de mivel pecsétek címerek nélkül létezhetnek és mert az említett büntügyi intézkedésekben a címerekről legkisebb különleges említés sincs téve, voltaképen szoros értelemben heraldikai jelentőséggel nem bírnak.

A címervisszaéléseket tüzetesen tilalmazó rendszabályok hiányánál fogva Magyarországon, a tornák megszűnése után, a különleges hivatalos címerpróbák is feleslegessé váltak: holott azok más országokban, jelesül az

¹⁾ Ivánfi Ede. Magyar Birodalom címerei és színei. Budapest, 1873. II. f. 4. l.

²⁾ Jelen esetről az idézett törvény, két hónapra terjedhető fogságot vagy 300 forintig kiszaható bírság büntetést ró.

³⁾ Fejér. Cod. Dipl. IX. k. 163. l.

⁴⁾ Zsigmond király az említett ügyben kiadott levelében Bereg vármegye rendének meghagyja, hogy »... vestri de medio juratos Assessores instituere debeatis, qui falsarum monetarum cutores, ac falsarum sigillorum sculptores, literarumque falsarum imitatores extradare, nominare, et pronunciare debeant et teneantur.«

osztrák birodalom területén — mint többi közt Mária Terézia királynőnek 1769-dik évi november 20-dikán kiadott Lombardiára vonatkozó rendelete tanusítja — az általános országos s az egyes területeken rendezett nemesi rang-címvizsgálatokkal kapcsolatban még az egész mult század folyama alatt szigoruan gyakoroltattak.

A magyar czímerészetnek a törvényhozás és a hatóságok részéről való illetén elhanyagolása s devalvatiója a külföld irányában amaz ellentétes helyzetét idézé elő, hogy ámbár hazánk a rangezímek, illetőleg a nemesítő czímerlevelek ellenőrzése tekintetében, a többi országokat jóval felül múlta, mindamellet a czímerészet terén amazokhoz képest rohamos hanyatlásnak indult. És ha álczímerekkel el sem árasztatott annyira hazánk mint más országok, de e helyett valódi törvényes czímereinek hatáskörére, különösen azoknak genealogiai jelentőségére nézve oly szűk határok közé szorult, hogy a magyar nemesség Austriában is, a leszármazási ízek számától függő kitüntetések, jelesül a csász. kir. kamarási s a csillagkeresztes-rend (*Sternkreuz-Orden, Ordre de la Croix étoilée*) méltóság és a csász. kir. udvari apródi állás elnyeréséhez igényelt czímer-próbák alól — az egy Johannita lovagrend kivételével¹⁾ — egész e század harmadik negyedének utolsó éveig felmentve maradt.

A czímerészet hatáskörének e megrövidítése nálunk nemcsak az általános heraldikai szellemnek de különösen egyesek családi czímereik iránti ragaszkodásának csökkenésében elég korán érezhető volt. Ekként már 1531-ben az ős Zoláthy család (†) egyik tagja, Mihály, családi czímerét nem ismerve, útbaigazításért egy öreg-asszonyhoz, Puthnoky Istvánné sz. Puthnoky Eufrosinához, volt kénytelen fordulni.²⁾

A magyar heraldikát aléltságából irodalmi művelése ragadhatta volna ki. A mi azonban e téren a XVIII-dik század végeig történt, alig vehető számba.

A heraldika tanszéki oktatását illetőleg pedig, jólehet az a külföldi népek legtöbbjénél már a mult század első negyedétől fogva, jelesül Németországban Triers Farkas János kezdeményezésére, Reinhardt János Pál által az erlangeni,

¹⁾ A Johannita rendnek prágai nagy-priorsági levéltárában őrzött 1542—1861-ig szóló rendlovagok névlajstromában mindössze csak 6 magyar fordul elő, névszerint: Serényi Lipót gróf (1694), Erdődi Pálffy Ernő gr. (1775), Szent-léleki Castellany (1811), Zichy Ferraris Melani gr. (1832), Faji gr. Fáy István (1833) és Edődi gr. Pálffy Vilmos (1838.).

²⁾ Puthnoky Istvánné a czímer kérdésre Puthnoky Imre főispánhoz »Datum In puthnok in vigilia Simonis et Judee 1531.« intézett levelében következőleg válaszolt »... Ees The K. ha Zolathy Mýhalt talalya haat Mondya meg Neky, hogy ez ew chymerewth egebnek nem lelhetem, hanem kewtl. puplican madár Tharth Eg gyreth.« Ez érdekes levelet Thomka Mihálynak, a Puthnoky család leányági utódjának Kassán őrzött levéltárában őrzött (fasc. XXVI. nro 26.) eredetije után Thaly Kálmán az »Archaeologiai Értesítő 1878-dik évi folyamának 349-dik lapján közölte.

Gatterer János Keresztyél által pedig a göttingai egyetemen jelentékeny lendületnek örvendett, nálunk az említett század végéig ügyszólván teljesen parlagon hevert, s azt legelsőben 1784-ben II-dik József császár, mint rendkívüli tantárgyat a diplomatikával együttesen hozta be a magyar kir. tud. egyetemen.

E két tudomány együttes előadására minden pénteken egy óra (3—4) volt szánva.¹⁾

A szünidőket és az általános vizsgákra szükséges időt leszámítva, az említett tudományok együttes előadására egész éven át körülbelül 25 tanóra esett; azonban miután a főszűk szükségképen a diplomatikára volt fektetve, a szoros értelemben vett heraldikára, mint a mely csak jóformán a diplomatikának segédtudományaként a sphragistikával alkalmilag mellékesen adatott elő, az egész évfolyama alatt alig jutott egy-két óra. Hogy e rövid oktatási időtartam, mely még a címertan elemi alapszabályainak futólagos megismertetésére is elégtelen volt, a heraldikai szellem és heraldikai jogfogalmak fejlesztését elő nem mozdíthatta, minden kétségen felül áll.

Az 1848-ik évi európai forradalmaknak a középkori intézmények maradványai ellen irányult támadásai a heraldikát sem hagyták érintetlenül.

A győzedelmeskedő forradalom első mámorában sok helytt — így például Franciaország ideiglenes köztársasági kormánya mindjárt keletkezése második napján (febr. 29-én) — a rangezímek s ezzel kapcsolatban a nemzetségi s családi címerek eltörlését határozta el.

E cím- s címerirtó támadásokat a további politikai események nemcsak meghiusították, mint ezt többi közt épen Franciaországban Napoleon Lajos köztársasági elnöknek 1852-ben januárius 24-iki rendelete is bizonyítja, hanem a rangezímek s a címerek feletti legfőbb fennhatóságnak s az említett kitüntetések adományozásának joggyakorlatában az uralkodó fejedelmek továbbra is sértetlenül megmaradtak.

¹⁾ A II. József császár által kiadott »*Entwurf für das philosophische Studium*« című programmban a philosophiai tudományágak 3 csoportozatra osztattak úgy mint: 1. a bölcészetre, mennyiségtanra és történelemre, 2. a természet s a gyakorlati mennyiségtanra, 3. olyanokra, melyek az előbbieknél segédtudományai. Ez utóbbiakhoz sorolja a szabályzat a diplomatikát, a heraldikát, a régiségtant, a numismatikát és a technológiát. A heraldikai oktatásra nézve az említett szabályzat ezt mondja: Die Heraldik kann mit der sphragistik verbunden und dazu Gatterers »*Abriss der Heraldik*« welche in Nürnberg bei Raspe 1774. mit Kupfern herausgekommen ist zum Muster genommen, zur vollständigen Erklärung aber Triers Wappenbuch gebraucht werden. A történelmi segédtudományok tanítása a könyvtárnok és könyvtárörök közt a pályázati királyi biztosság által lévén felosztandó, Pray György, másodkönyvtárnok oklevélten, Wagner Károly, első ör a címer és pecséttan, Schoenvisner István, másodör pedig régiség és éremtan tanáraivá nevezettek ki. *Pauler Tivadar. A Budapesti Magyar Kir. Tud. Egyetem Története. Budapest 1880. I. k. 154. l.*

Mind a mellett a rangczímerekre s ezek jelvényeire a közjogi egyenlőség elvének általános politikai hatályra emelkedésénél fogva azontúl politikait ekin-
tetben a negyvennyolczas évet megelőző időknél is mostohább ügykezelési
állapot következett be.

E részben a cím- és a címér-intézmény legérzékenyebb veszteségét az eddigelé annak különleges érdekei megóvásával foglalkozó elsőfokú heral-
dikai közegek hivatalos működésének megszűnése képezte. Ekként szűntek meg
demokratikus átalakulásuk következtében honunkban a vármegyék, a többi
országokban pedig a rangvizsgáló bizottságok a rangcím ügyek ellenőrző fel-
ügyelői lenni. Ily viszonyok között az uralkodók által a heraldikai visszaélések
ellen kibocsátott szigorú rendeletek sora is megszakadt.¹⁾ És ha némely legújabb-
kori törvényhozásnak a rangcím bitorlások ellen hozott intézkedéseivel talál-
kozhatunk is, heraldikailag e rendszabályok legfeljebb címér-rangjelek illeték-
telen használására szorítkoznak, a címerek önkényes felvételével fűzött egyéb
visszaéléseket azonban figyelmen kívül hagyják. A porosz büntető törvény-
könyv — 360-ik cikke —²⁾, a rangcím bitorlókat 150 márka bírsággal
vagy megfelelő fogsággal, a magyar büntető törvénykönyv II. rész II. fej.
45. §-a pedig 100 forintig terjedhető pénzbüntetéssel fenýíti ugyan³⁾, a címér-
rangjelek jogtalan használásáról azonban különleg egy árva szóval sem emlé-
kezik meg.

Néhol, különösen Németalföldön már a rangcím bitorlók elleni s a rang-
igénykereseteknél követendő eljárásokra nézve sem léteznek különleges meg-
állapított rendszabályok.⁴⁾

¹⁾ E század első felében még Franciaországban I. Napoleon császár 1810-dik évi büntető tör-
vénykönyve 259-dik cikkében a jogtalan rangcímek és ezek *jelvényei bitorlóira* hat hótól 1 évig tartó
fogságot szabott. III-dik Napoleon császár az említett vétséget 1858-dik évi június 28-kán kelt rende-
letben 500 francról 10,000 francig terjedhető pénzbírsággal sújtotta. Ausztriában 1835. év mártius
10-kén 5745. sz. alatt kelt udvari kancelláriai rendelet szerint, a kik illetéktelen nemesi címeket és *czi-
merek*et használtak, 20 frttól 100 frtig terjedhető pénzbírságra ítéltettek, ha pedig az említett összeget nem
valának képesek lefizetni, három naptól 14 napig terjedhető fogságbüntetéssel sújtattak. Ismétlés ese-
tében a pénzbírság 100 frttól 1000 frtig emelendő vagy pedig fizetése képtelenség esetében 14 napi egész
6 hétig tartó fogsággal volt büntetendő. (*Die Ahnen und Adelsprobe. Carl. Edm. Langer. Wien 1862. 252. l.*)

²⁾ A fennidézett 360-ik. t.-cikkben említett büntetés alá esik »Wer unbefugt einen Uniform,
eine Amtskleidung, ein Amtszeichen, einen Orden oder ein Ehrenzeichen trägt oder Titel, Würden oder
Adels prädicat annimmt in gleichen wer sich eines ihm nicht zukommenden Namens einem Zuständigen
Beamten gegenüber bedient.

³⁾ Az idézett Magyar büntető-törvénykönyv 45. § szövege szerint az említett bün-
tetés alá esik: a ki őt jogosan meg nem illető olyan címet vagy rangfokozatot használ, a mely által a
közönség tévútra vezettetik, valamint az is a ki őt jogosan meg nem illető belföldi rend- vagy díszjeleket
nyilvánosan visel:«

⁴⁾ Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler VIII. Jahrgang 70. I.

Sőt a francziáknál 1870-től azaz III-dik Napoleon császár bukásától fogva a rangcímek és címerek az állam kötelékei alul egészen kiestek. A köztársaság kormánya által nem adományoztatnak többé, s ott címeket és címereket az amerikai köztársaságok módjára kénye-kedve szerint bárki felvehet és használhat a nélkül, hogy a legkisebb törvényes akadályokba ütközhetnék.

Hivatalos rendügyeleti kezelésének ily hirtelen és váratlanul bekövetkezett megszűnése a heraldikára kétségkívül megdöbbentő csapás volt. Közigazgatási s törvénykezési védtámaszaitól megfosztatva nem elég hogy köztekin-télye érzékeny csorbát szenvedett, de önmagára hagyott helyzeténél fogva ellenségei támadásainak és a visszaélések legkicsapongóbb tüzelveinek tétetett ki.

Másrésről azonban a heraldika sok tekintetben épen az említett korban még emelkedett is.

A fenyegető körülmények nyomása által a heraldikai körök védelemre készítetve, gyámság alatti helyzetükből a tevékenység terére léptek.

Mennyire sikerült a heraldikai köröknek tevékenységek létjogosultságát igazolniok, azt csakhamar kifejtett nagymérvű irodalmi munkásságuk, szám-mosnál-számosabb genealogiai, sphragistikai és műtörténelmi címeres könyvek és folyóiratok kiadása, a közélet nyilvános gyakorlati terén rendezett szakfelolvasásaik, szakkirándulásaik és a nemzetközi heraldikai kiállítások által legfényesebben bebizonyították.¹⁾

A heraldika e szerencsés eredményét első sorban szakkörei testületi szervezkedésével, különösen a legutóbbi időkben keletkezett heraldikai társulatok által érte el.

A legelső rendes heraldikai társulat 1869-ben Berlinben »*Verein für Heraldik, Sphragistik und Genealogie*« cím alatt jött létre²⁾, s azt nyomban Szászországban Zwickaiban 1870-ben a »*Rother Löwe*«, a mely 1880-ban Lipszébe helyeztetett át, — Austriában ugyancsak a fennemlített 1870-dik évben a »*Heraldisch - Genealogische Verein Adler*«, — Olaszországban a Crollalanza János által 1879-ben Pizában alapított »*Reale Accademia Araldico-genealogica Italiana*« Franciaországban az 1879-dik év elején keletkezett »*Société héra-*

¹⁾ A heraldikai tárlatok kezdeményezésének érdeme a bécsi heraldikai társulatot illeti. Az 1878-dik évi bécsi kiállítást a haagai 1880-ban és a berlini 1882-ben követte.

²⁾ Tíz év múlva a berlini heraldikai társulat keletkezése után a berlini főiskola ifjúsága a *Greif* című heraldikai-genealogiai-sphragistikai társulatot alapította. A társulatnak főfeladata a régi várakban és templomokban találtató heraldikai genealogiai emlékek felkutatása s azok rajzainak s leírásainak gyűjtésében áll, mi végből tagjai időnkénti szakkirándulásokat tesznek. A társulat, működéséről *Greif* című évkönyvében ad jelentést.

dique et généalogique de France», — 1880-ban a koppenhágai dán-norvég genealogico-heraldikai, — hazánkban az 1883-ban Radváni báró Radvánszky Béla buzgólkodása következtében létesült »Magyar heraldikai és genealogiai társaság« című egyesületek követték.¹⁾

Ekként az elsőfokú hivatalos közegek helyébe a címerezési rendtartás és biztonság ellenőrzésére a heraldikai egyesületekben oly tényezők léptek életbe, melyek ámbár a fennebb említett hatóságok rendőri hatalmával nem rendelkeznek, de társadalmi úton kifejtett beható kritikai vizsgálataik által nem csak az illető területeikhez tartozó családok heraldico-genealogiai viszonyainak tényállását folyton nyilván tartják, hanem egyúttal ebbeli eljárásaik nyilvános vezetése s köztudomásra juttatása által a rangcímek és címerekkel való visszaélések féken tartására hatályos erkölcsi befolyást is gyakorolnak.²⁾

E különleges érdekeit megóvó eredményein kívül a heraldika legújabb kori jelentőségének és fontosságának egy másik tényezőjét a történettudomány-nyal való szorosabb összhangba hozatala képezi.

A címerek keletkezésének és fejlődésének alapfeltételei a mult időkbeli társadalmi s politikai viszonyokkal és formákkal oly kapcsolatosak, hogy a heraldikát már a XVII-dik s a mult század szaktudósai a történelem segédtudományául voltak kénytelenek elismerni.

Már napjainkban határozottan a történelmi disciplinák közé számítandó. Sőt a címerek sok oldalú műszaki alkalmazását, volt mintaszerű gót és renaissance stíli mesteri compositióit s ezek kivitelét illetőleg a heraldika manapság már a műtörténelemnél valóságos alkatrészét képezi.

A heraldika, magasabb álláspontra emelkedve eddigi egyoldalú módszerét is megváltoztatta s maga iránt az eddiginél sokkal általánosabb érdekeltséget ébresztett. És hogy egy külföldi szaktekintély szavaival éljünk: a czopfot levetette, melyet valamennyi tudomány között legtovább viselt s felvirágzásának újjászülemelését épen korunkban érte el.

¹⁾ A fennemlített heraldikai társulatok rendes szakközlönyökkel bírnak. Ekként az osztrák heraldikai társulat az »Adler« című év könyvet, a porosz heraldikai társulata »Der deutsche herold« havi iratot egy ugyan ily című emlékkönyvvel, a lipcei heraldikai társulat a Rother Löwe folyóiratot, az olasz társulat a »Giornale araldico-genealogico-diplomatico«, a magyar heraldikai társulat pedig a »Turul« című negyedévenként megjelenő folyóiratot adja ki.

²⁾ A heraldikai társulatok örve alatt azonban, különösen Párisban és Brüsszelben »Collège historique et généalogique« című rangcím s címergyárak is keletkeztek, melyek jó fizetésért bárki fiának ősi származásáról bizonytságot adni, s azt *extraît généalogique* cím alatt kiállítani képesek. Ez iratok rendszeren bizonyos *chevaliers de plusieurs ordres* aláírásával s ministeriumi legalisáló aláírásokkal vannak ellátva, mely utóbbi körülmény az illető okiratnak hivatalos jelleget kölcsönöz. Csakhogy az említett legalisatiók nem az illető iratok beltartalmának hitelességére, de csupán az aláíró *chevaliers de plusieurs ordres* személy azonossága s aláírása valódiságának bizonyítására szolgálnak.

V. A HERALDIKA KÜTFORRÁSAI.

A heraldika messzeterjedő, különböző tudomány- s műágakat felkaroló feladatához képest, ismeretei anyagának gyűjtésére nézve szükségképen a legkülönbözőbb nemű forrásokra van utalva.

E forrásokhoz első sorban maguk a szoros értelemben vett heraldikai írott emlékek, a pecsétek, érmek, emlékkövek, zászlók, a leszármazási- s címerekönyvek, a heraldika-génealogiai ügyeket tartalmazó oklevelek, jelestül a fiúsítási, nemesítési és címéradományozási stb. levelek; másod sorban a műipar különféle tárgyai, úgymint a címeres serlegek, fegyverek, szőnyegek, s a régi költemények és krónikák stb. tartoznak.

Miután a címérfogalom bizonyos különleges alaki kellékekhez van kötve, melyek a címereket a többi jelvényektől megkülönböztetik s egyedi voltuknak sajátos önálló jelleget adnak, a heraldika alapelvét magától értetődleg a címerek különleges jellegzete képezi, s minthogy e különleges alaki kellékek meghatározását a címertan tartalmazza, természetesen következik, hogy a címerek alapismeretének legfőbb forrásául a címertan tekintendő.

A címertani iratoknak kútfői fontossága és becse régiségüktől függ. Egy XVII. századbéli címertani mű heraldikai jelentőségére nézve távolról sem mérkőzhetik egy oly példánnyal, mely még a heroldok legvirágzóbb időszakából való.

Azonban épen a címérezés intézményének eme legjelentékenyebb korszakából alig lehet egy-két címertani művet felmutatni.

A heroldok iránti közbizalom s a máskülönben is a címereknek akkori mindennapi nyilvános szerepeltetése által a közönség részéről elsajátított címérezési gyakorlottság az említett irodalmat úgyszólván feleslegessé tévé, míg másrészt a heroldoknak sem állott érdekében címérmesterségek bensőbb s részletesb titkaiba mindenkit beavatni.

Innen van, hogy az egész XIV-dik századból csak egy heraldikai művet bírunk, „*Tractatus de Insigniis et armis*“ cím alatt Dr. Bartolo a Saxoferrato-tól. E mű is inkább csak címérjogi kérdésekkel, mintsem címertani szabályokkal foglalkozik.¹⁾

¹⁾ Dr. Bartholomus Peenümnak Saxoferrato nevű városkájában 1313-ban született, honnan vezetéknévét vette. 1340-ben Pizában, 1351-től fogva Perugiában a jogtudományok tanára volt s e téren kora legelső tekintélyei közé tartozott. Szülővárosa által IV. Károly császárhoz követségbe küldetett, mely alkalommal ez uralkodótól, állítólag az 1356-dik évi birodalmi arany-bulla szerkesztésénél való

Ehhez régiség tekintetében legközelebb a (cízmertani szabályokkal már tüzetesebben foglalkozó) francia Clément Prinseault-nak 1416-diki „*Traité de Blason*” cízmertani műve áll.¹⁾

E két író közül azonban egyik sem levén herold, tantételeiket csak tapasztalataik után s a heroldoktól ellesett, talán nem is épen mindenben vakon megbízható adatok nyomán írták meg.

A XV-dik század végéről még négy cízmertan ismeretes: Angolországban a „*Book of St. Albans*” 1486-ból,²⁾ s Upton Miklós (*Sarisberiensis canonici*

részvétele miatt többrendű kitüntetésen kívül cízmerrel is megajándékozott. Halála évét némelyek 1355-re, a görög Diplovatatus Tamás »De raestantia doctorum sive de claris iuriconsultis« című művében ellenben 1359-dik év július 13-ra teszi. Jogi művei, melyek 39 értekezésből állanak, több-izben: 1472 (Velence); 1479 (Milano); 1485, 1487, 1493 s 1499 (Velence); 1506 (Milano); 1541, 1547, 1562 (Basel); 1588, 1615 és 1662-ben stb. láttak napvilágot. Az említett értekezések sorában cízmerészeti műve rendszeren a nyolczadik helyet foglalja el. Az utóbbi mű már több önálló kiadást is ért: 1654 (London), 1727 (Altorf), legújabbán pedig Hauptmann F. által Bonnban 1883-ban bő jegyzetekkel ellátva s az eredeti latin szöveghez rovatolt német fordításban adatott ki. A mű két részre oszlik, az elsőben szerző a római jog alapjára fektetett cízmerjogi kérdéseket, a másodikban cízmertani szabályokat tárgyal. Az egész 33 rövid fejezetből áll.

¹⁾ Prinseault heraldikai műve két részből áll: a »*Traité*« és az »*Armoriale*«-ből. Az első rész a következő XII. fejezetből áll: I. De ceulx qui premier trouvèrent armes (itt Nagy Sándor, Hector stb. mint az első cízmerviselők említetnek). II. De quelle manière on fait armes. III. Quantes métalx, quantes couleurs et quantes pennes il y a en armes et comment on les doit blasonner. IV. A quelle vertu, quelle complexion, quelle des sept planettes, quel des XII. signes célestes, quelle pierre précieuse, quel jour de la semaine, quel des III. éléments et quel métal signifie en armes chacun desdits métalx et couleurs. V. Le chapitre contient IX. choses dont chacune desquelles fait le tiers de l'escu, et quant elle est plus petite, c'est devise. VI. Démonstre jusques à quel nombre on doit nombrer toutes choses... et quant on doit dire sans nombre ou semé. VII. Fait mention de la disposition des métalx ou couleurs ou blason, et comment on peut discerner les faulces armes des vraies. VIII. En quelle partie de l'escu on doit commencer à blasonner. IX. De certaines différences d'oyseaux et bestes ou blason d'armes. X. En quelle façon on doit blasonner lyons et léopars. XI. De quelle façon sont en armes basans, tourteaux, cotice etc., et quelle différence il y a entre crois etc. XII. Démonstre la manière de blasonner XV. escut difficiles cy après contenus avecques la conclusion de ce présent livre. — A második részben a francia királyi vérből származott hercegek, több város, 18 keresztyén király, a 12 francia peer, végre a IX. múzsa (*IX femmes appelées Muses*) és a 7 művészet cízmerleírását foglalja magában. Heffner. *Theoretische Heraldik. München, 1861. 8—9. l.*

²⁾ E mű annyiban is nevezetes, hogy a legrégebb nyomtatásban megjelent heraldika. Szerzője Barnes Julia apáczafejedelem-asszony. Született Essexben. A munka két részből áll: „*Lynage of Cote Armures*” és „*The Blasinge of Armis*.” A mű szövege angol, de a cízmerleírások három nyelven, úgymint latinul, francziául és angolul közölve. Már több kiadást ért, utoljára 1810-ben jelent meg. A régebb kiadások a bibliographia ritkaságai közé tartoznak, különösen az első 1486-dik évi kiadásból, Ebert Adolf „*Allgem. bibliographisches Lexicon. Leipzig, 1820—1830.*” című munkája szerint, magában Angliában még csak két példány létezik. Ezek egyike árverési vételára és csonka állapota mellett is 147 font sterling = 1614 frt. volt.

cus) „*De re heraldica, anglice. Westmonasterii, 1496.*“ című műve; Franciaországban a Caron Péter által 1495-ben kiadott (szerzője állítólag *Sicille hérault d'armes du roi Alphonse d'Aragon*): „*Le Blason de toutes armes et ecus tres necessaire utile et prouffitable a tous noble seigneur et p̄scheurs pour icelles blasōner figures en en sept sortes de manieres*“ és a versekben írt: „*L'honneur des nobles blason et propriete de leurs armes en general blasonnees et comprinses soubz ung seul escu darmes cy desoubz pourtraict*“ című mű.

A XVI-dik század már terjedelmesebb heraldikai irodalma mellett is a szoros értelemben vett címertani munkákra nézve általában még eléggé szegénynek mondható.

Johannis Guigard „*Bibliothèque Heraldique de la France. Paris, 1861*“ című műve 5014 darab legújabbkorig megjelent francia eredetű vagy az említett országra vonatkozó különféle heraldikai munka sorozatában, az említett századból csupán öt valóságos, önálló, rendszeres címertant bír felmutatni; ugyan e században az angoloknál négy ilyenmű munka jelent meg ¹⁾ — a németeknél egy sem.

A legelső teljes címertani művet a németeknél 1643-ban a „*Gesprächspiele, so bey Ehren und Tugendliebenden Gesellschaften ausszuüben, verfasst durch einen Mitgenossen der hochlöblichen fruchtbringenden Gesellschaft*“ című évkönyv III-dik kötetében Harzdörffer György Fülöp (sz. 1607. † 1658.) nürnbergi patricius adta ki, ²⁾ miután azt Franciaországban ugyancsak az említett században már tíz címertani munka előzte meg.

Hazánk legelső címertana ellenben a németekénél ötvenkét évvel később Paris Pápai Ferencz „*Ars heraldica seu Consuetudinum Heraldicarum, quarum criprior passim et usus et in Historiis, praecipue Europaeis mentio Synopsis. Klau-*

¹⁾ Christ. Sam. Theod. Bernd. Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft. Bonn, 1830. I. k. 295—296. l.

²⁾ Harzdörffer címertanát 6 személy kedélyes beszélgetésében ismerteti. Ezek: Freudenstein Julia (eine kluge Matron), Lustgau Vespasian (ein alter Hofmann), Keuschevitz Angelika (eine adlige Jungfrau), Discretin Raymund (ein gereister und belesener Student), Schönliebin Cassandra (eine adliche Jungfrau) és Degenwert Ruhmeck (ein verständiger und gelehrter Soldat). Az eszmecserét Vespasian a következőkép nyitja meg: *Weil wir sonderlich dieses Orte auf Erhartung der Teutschen Sprach sehen, wollen wir uns bemühen eine solche Sache herfürzubringen von welcher unsers wissens in keinen Teutschen buech absonderlich zu finden. Nemlich von der Heroltskunst.*

Julia: *Diese Sache aber ist uns ganz unbekannt wir können nichts darzusagen.*

Vespasian: *Aber wol fragen weil die Weibspersonen gleich so wol als die Mannsperson Wappen und Kleinod führen, und die Mäntzen darauf der Herrn und Oberen Wappen gebreht ofter mehr als die Männer lieben.*

Angelika: *Was wir nicht wissen das wollen wir lernen. Der Herr berichte uns dann was Wappen und Pettschaften seyn?* Ily modorban foly a címertan megismertetésének egész menete.

diopoli MDCXCV.: ex Off. Nicolai Kis de M. Totfalu” című művében látott napvilágot.¹⁾ Ez egyen kívül Magyarországon más címertan napjainkig nem is jelent meg, habár annak szükséges voltát már Révay Ferencz a „*Magyar hírmondó*” 1784-dik év folyamának 97—98. lapjain erélyesen hangsúlyozta s megírására is késznek nyilatkozott.²⁾

Egyébiránt a XVII. s XVIII-dik századbéli címertani irodalom, hazánk kivételével, általában nemcsak számra nézve,³⁾ de egyszersmind már jeles művelőkkel is, a francziáknál Menestrier Klaudius Ferenczcel,⁴⁾ Vulson de la Colombiere-rel († 1658.), Louvan Géliot-tal; az angoloknál Randal Holmes-zel,⁵⁾ John Guillim-mel,⁶⁾ Nisbet Sándorral⁷⁾; az olaszoknál Petra Sanctával⁸⁾; a

¹⁾ Pariz-Pápai Ferencz orvos-tudor és az enyedi főiskola reudes tanára sz. Deésen 1649-ben † Nagy-Enyeden 1716-ban. *Ars Heraldikája* Aleó-Torjai báró Apor Istvánnak van ajánlva s 16 fejezetből áll. Az I. szől: De Majestate, a II. De Dignitatibus, a III. De Familiis, a IV. De Nominibus, az V. De Titulis, a VI. De Reverenciis, a VII. De Praecedentiis, a VIII. De Inhaerentibus Corporis ubi Naturalia, Vulnere, Colores, Unques, Capilli, Barbae etc., a IX. De vestibus, a X. De coronis, a XI. De Annulis, a XII. De Pensilibus instrumentis, a XIII. De Manualibus Ornamentis, a XIV. De Insignibus, u. m. 1. a paizsokról, 2. a sisakról, 3. a foszlányokról, 4. a színekről, 5. a címér-alakokról; a XV. De praecipuis Insignium Exemplis, a XVI. De vario Insignium usu. E sokoldalú fejezetek mellett azonban e címerezési mű igen szűk térre szorítkozik. 16-od réti 196 oldalt foglal magában, melyekből magára a szoros értelemben vett *Ars heraldikája* vagyis címertanra 47 oldal esik. Egyébiránt e munka bibliographiai ritkaságaink közé tartozik. Deák Farkas a „*Turul*” (a magyar heraldikai és genealogi társaság közlönye) I. kötetének vagyis 1883-dik évi folyamának 105—111-dik lapjain bővebben ismerteti.

²⁾ Révay az idézett helyen így szól: »Vajha egyszer nálunk is kapósabb volna ez a gyönyörűsége tudomány Majdnem minden nemzet gazdagon vagyon már ebben is Édes hazám javára buzgó szeretetem annyira ébresztgetett ugyan már engem, hogy Bécsben lévén, nemzetem kedvéért igyekeztem ennek a tudománynak rövid leírását magyarban is előadni. Fáradtságom zsongéja tökéletességre hozatnék, ha a magyar főrend, szabad nemesség címereit való létek szerint leírva és nekem megküldve, előbbre segítene jó igyekezetemben.« Úgy látszik, Révaynak óhaja nem sikerült, mert címertani dolgozatát nemcsak hogy félbehagyta, de annak hátrahagyott kéziratai között nyoma sem maradt fenn.

³⁾ Bernd a XVII-dik századból már 65 önálló rendszeres címertant ismer; ezekből Franciaországra 38, Angolországra 10, Németországra 13, Olaszországra 3, Magyarországra (Páris-Pápai) 1 esik.

⁴⁾ Menestrier sz. 1631. † 1705. Jezsuita. A legtermékenyebb heraldikai író. E szakban összesen 34 műve jelent meg nyomtatásban.

⁵⁾ The academy of armory, or a storehouse of armory and blason. Chester. 1668.

⁶⁾ A display of heraldry. London, 1610. Nyolcz kiadást ért.

⁷⁾ A system of heraldry speculative and practical; with the true art of blason, according to the most approved heralds in Europe. Edinburgh, 1722.

⁸⁾ A jelenleg divó színjelzési mód megállapítója. Szül. 1590. † 1647-ben. Jezsuita-rend tagja. Két nagy művet írt: 1. *Tesseræ gentilitiæ ex legibus facialium descriptæ. Romæ, 1628.* Igen ritka könyv, 2. *De symbolis heroicis libri IX. Antv. 1634.* Öt kiadást ért.

németeknél pedig Spener Fülöp Jakabbal,¹⁾ Trier János Farkassal²⁾, Schmeizel Mártonnal³⁾ és Gatterer János Kristóffal⁴⁾ stb. dicsekedhetett.

Eltekintve a XVIII-dik század általános heraldikai irodalmától, e korból már maga Franciaország a tágas értelemben vett címerezészetre vonatkozó, százakra menő különféle munkákon, címerekönyveken stb., sőt a címertan egyes elemeiről, úgymint a mázokról, paizstartókról stb. írt monographiakon kívül harminczegy teljesen bevégzett rendszeres önálló címertant bír felmutatni.⁵⁾

A XVII. s XVIII-dik század heraldikai irodalom működésének kétségkívül sokat köszönhetünk. Nélküle a különböző népek sajátos nemzeti heraldikai nomenclaturái is rég kivesztek volna, mint ez nálunk, sajnos, valóban be is következett. Bizonyos az is, hogy az említett századbéli címertanok koruk szelleméről és az akkor divó heraldikai alakítások jellegzetéről oly rendszeresen összeállított, részleteiben kiegészített s könnyen áttekinthető képet adnak, a minővel a heraldika korábbi korszakai távolról sem dicsekedhetnek.

Ez előnyei mellett azonban általános tudományos látköre még vajmi korlátolt vala.

¹⁾ Spener (sz. 1635. † 1705.) Gatterer a németországi heraldikai-tudomány apjának nevezi. Evangelikus pap. Menestriernek kortársa; ketten Európa akkori legnagyobb heraldikusai voltak. Spener két nagy heraldikai munkát írt, egy címeres könyvet: „*Historia insignium illustrium seu operis heraldici pars specialis. Fref. ad M. 1680.*” és egy címertant: „*Insignium theoria seu operis heraldici pars generalis, quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitiones, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria, studioso historicarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina fecialium et moribus receptis exhibens. Auct. Phil. Jac. Spenero. Fref. ad M. 1690.*” Másodszor 1714-ben adatott ki.

²⁾ Einleitung zu der Wappen-Kunst. Leipzig, 1714.

³⁾ Schmeizel Márton sz. Brassóban 1679-ben. Theologiai tanulmányait Jénában, Wittenbergben és Gripswaldban végezte, 1721-ben Jénában a bölesészet tanárává és az akadémia könyvtárnokává neveztetett ki. Utóbb hallei tanár volt s itt 1747-ben július 30-án végezte be földi pályáját. Számos munkái között a következő heraldikai munkákat írta: 1. *Commentatio hist. de coronis tam antiquis, quam modernis, usque regiis speciatim de origine et fati regni Hungariae coronae.* Jenae. 1711. 2. *De insignibus vulgo Clenodiis regni Hungariae.* Jenae. 1718. Közölték Schwandtner: *Script. rer Hung.* II. k. és Kovacsich: *Solen. inaugur.* 3. *Dissertatio de natura, et indole artis heraldicae.* Jenae, MDCCXXI. 4. *Einleitung zur Wappen-Lehre.* Jena. 1723. Jena, 1737. Jena, 1751. 5. *Vom Gebrauch und Missbrauch der Wappen.* 6. *Dissert. de natura et indole art. herald.* Jenae. 1721. és Hallae. 1790. 7. *Vollständige Blasonnirung des völligen kön. preussischen Wappens.* Jena. 1723. és 1734. Habár külföldön működött, tudományos pályáján eredeti hazájáról több rendbeli heraldikai s történelmi művet írt, minek következtében öt részben magunkénak vallhatjuk.

⁴⁾ Több rendbeli heraldikai művei közül a következő címertani művei említendők fel: 1. „*Abriss der Heraldik oder Wappenkunde.* Götting. 1773.” Még két kiadást ért. 2. „*Praktische Heraldik.* Nürnberg. 1791.” — Hazánkat közelebbről illető műve: „*Commentatio heraldico-critica de insignibus Austriaco-Ungaricis.*” *Commentatt. societ. reg. scientiarum.* Göttingen. X. kötetében 200—223. l.

⁵⁾ Joannis Guigard, *Bibliothèque Heraldique de la France.* Paris, 1861. 9—13. l.

A XVII—XVIII-dik századbeli heraldika tágasabb és több irányban elágazó tudományos kifejlődésének egyik főakadályát, a legfőbb burokratikus címérhatóságoknak a még csak látszólagos elméleti újításoktól való túlzott idegenkedése okozta, mely által a címérszét szabad és független művelése nemcsak egyáltalában feszélyezve volt, de néhol még a szigorúbb hivatalos rendszabályok miatt tényleges akadályokba ütközött, mint ez pl. Campanile nápolyi címérszete esete bizonyítja, kinek visszaéléseket ostromozó heraldikai munkájára ¹⁾ fordított fáradságait tömlőz fenekén kellett kipihennie.

A heraldika tágasabb körű fejlődésének másik akadály — a sphragistika és a genealogia kivételével — a többi tudományágakkal való kölcsönösen kiegészítő bennsőbb érintkezésének hiányos voltában rejlett. Mert, habár a múlt század heraldikusai a címérszétet — más tudományágakra kiható történelmi jelentőségét már általánosan elismerve — a történelem segédtudományául nyilvánították, mint ezt jelesen Németországban Schmeizel és Gatterer s különösen az érmészetet illetőleg, Köhler Dávid ²⁾ tevék, ez elismerésnek elvi jelentőségén kívül még általános gyakorlati hatályt szerezni nem voltak képesek.

Az általános archaeologia és a műtörténelem, mint a melyeknek nagyban űzött művelési tárgyát még az idő szerint kiválólag az ókori, jelesen pedig a klasszikai emlékek képezik vala, a középkori műhagyományok és készítmények rendszeres tanulmányozására még sokkal kevesebb gondot fordítottak, semhogy a heraldikával közelebb bennsőbb érintkezésbe léphettek volna.

Az általános történelem sem emelkedett még ama többoldalú tudományos magaslatára, hogy a pragmatikai eseményeken kívül, a közéletbe vágó társadalmi viszonyokat, a műveltségi állapotok és intézmények momentumait s következőkép a heraldikát is mint segédtudományt kellő figyelemben részesíthette volna.

A heraldika ily körülmények között, úgyszólván, majdnem kirekesztőleg a rangosztályok érdekeinek álláspontjára szorítkozva, feladatát egyedül a gyakorlatban levő címér-szabályzatok s a címereknek birtokosaik szerinti ismeretére fektette.

E feladatának is azonban csupán a korabeli címerekre vonatkozólag felelt meg teljesen. A mi a XVI-dik századot megelőző címérszeti viszonyokat és állapotokat, különösen a címerek alaki jellegzetei történelmi fejlődésének rendszeres ismeretét illeti, erre nézve, a fennemlített régibb címertanok

¹⁾ Le notitie di nobilita, lettere di Gius. Campanile. Napoli, 1672.

²⁾ Joh. Dav. Köhler's gezeigter und bestärkter Nutz der Wappenkenntnüss zur Entdeckung einer historischen Wahrheit in der Untersuchung der zur Erläuterung der Braunschweig-Lüneburg. Götting, 1749. — Historischer Münzbelustigung. I — 22. k. Nürnberg, 1729 — 1750.

hiányánál fogva, a XVII—XVIII-dik századbeli heraldika még az összehasonlító kritikai alapot úgyszólván majdnem egészen nélkülözte.

A címerek korszakok szerinti, úgymint román, ó és újabb gót és renaissance jellegű szerkezetöknek s stilszerű osztályozásuknak még az e folyó század első felében írt heraldikai tankönyvekben sem találunk nyomára. A címerek korkülönbség nélkül ugyanazon egy chablonszerű címertani szabályok szempontjából ítéltettek meg.

A címertörténelemnek, illetőleg a címerek korszakok szerinti jellegzeiteinek e kritikai hiányossága következtében magától értetődleg nemcsak a valódi címerek körül elkövetett anachronikus tévedéseknek, de egyszersmind a címerhamisításoknak s a nem épen mindenkor rosszhiszeműségből származott képzelt címerekkel való üzelmeknek is szerfelett el kellett szaporodniuk.

Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy oly személyek is címerekkel ruháztattak fel, a kiknek korában a címerintézménynek még híre sem volt. Így hazánk múlt századbeli diplomatikusának, Kaprinai Istvánnak, a magyar kir. tud. egyetem könyvtárában őrzött kézirat-gyűjteménye XVI-dik kötetében, Hunor, az első hun-herceg címere jelvényetül egy XV. századbeli dobor-paizsban baroque-stilben készült naturalistikus terebélyes fa, Bendegúz címereül három csillag, Atila címereül pedig egy üstökös csillag fordul elő, melyet a paizs felső jobb szögletében harántosan keresztbe tett görbe kard és nyilvessző oldalo. E gyűjtemény további címer-sorozatában Géza fejedelem hármashalomra tett koronából kiemelkedő kettős keresztet, Szt. Imre herceg koronából kiemelkedő tulipán vagy természetes lilium-féle virágokkal ellátott bokrot, renaissance paizsban, Vazul herceg karóhoz kötött fűtős szőlőtőt, Kupa pedig harántosan keresztbe tett két bogos fatőkét, baroque paizsban visel. Mind a négy címeres paizst pedig osztrák főhercegi korona díszíti.¹⁾

E pusztá címerrajzi koholmányoknál kártékonyabbak voltak a feliratos pecséteken használt hamis címerek. Az ily címerek hitelességének megállapításához üntig elég volt, ha pecsétök az állítólagos kor sphragistikai forma igényeinek megfelelt.

Ennek következtében a XVII—XVIII. század sphragistikusai által szá-

¹⁾ Ily hazánkat közelebbre érdeklő álcímere, a Du Fresne seigneur du Cange »Illyricum vetus et novum, sive Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae« című 1746-ban megjelent művében, az állítólagosan Pop Rupesics szerb-herold által 1840-ben készített címerkönyv után közölt Silni Dusan István szerb császárnak nagy államcímere is. A paizs dobor s kétoldalt kihoronyzott alakja, s 11 ország címereiből való egybeszerkesztése a XIV-dik század heraldikai szokásával merőben ellentétes, s ez állítólagos állami címer legfeljebb ha az említett szerb uralkodó halála után másodfél száz évvel később állítottatott össze.

mos oly pecsét hitelesnek ismertetett, melyeknek hamis volta a heraldikai ismeretek vívmányai alapján csakis legújabbán címereik anachronistikus jellegéből derített ki.

Ez apocrypheknek bizonyított pecsétek közül példaként hazánkra vonatkozólag Vancsa István esztergomi érseknek 1251-dik évi »† STAPH. S. R. UGAR. ARGH. EPI. STRIG.« köriratú címeres pecsétét említjük.

E pecsétet, mely hitelessége esetében az egyháznagyok teljes címeres pecséteinek a világ eddig ismert legrégibb példányát képezné, legelőször Péterffy, a nélkül azonban, hogy hollétét és az okmányt a melyen függ megismertetné, »Concilia«-iban (*Sac. Cons. Ecc. Rom. Cath. 1741.*) s innen átvévé Török János »Magyarország primása« című művében s Knauz Nándor »*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*« című nagyszabású munkája I. kötetének 348. lapján, rajzban is közölte.

A pecsét középmezéjét István érseknek kördéd hasított címerpaizsa foglalja el; a címer első, vagyis jobb tagja liliomokkal hintett; a másikban három pantallér van. A paizs felett tizenhárom (?) bojtú egyház-kalap lebeg. A családi címeres paizs alatt paizsocska foglal helyet, melyben az egyházi méltóság jelvényei a pásztorbot és az érseki kettőskereszt harántosan keresztbe téve láthatók.

Mint leírásából is kitűnik, e pecsét, illetőleg címer, ha csakugyan létezett volna is, állítólagos koránál jóval későbbben készült.

Az egyháznagyok pecsétein a családi címerek ugyan már a XIII-dik század második felében kezdtek jelentkezni, de akkoron még korántsem a pecsét közép főhelyére, hanem rendszeren az ezt betöltő ornatibusba öltözött főpap, részint ennek egyházi védszentje ábrája alá, vagy pedig attól oldalra helyeztetek; a külföldi egyháznagyok címereiket némelykor contra sigillumokként is használták, minek legrégibb nyomára Mabilon a belvacensi Tamás püspök 1289-ik évi pecsétén talált.¹⁾ Hogy azonban az egyháznagyi pecsétek előlapjának főhelyét a főpapok nemzetségi címerei töltsék be, mint a Vancsa-féle pecséten látható, arra a XIV-dik század előtt egyetlen példa sem mutatható fel. Ily főpapi személy teljes címeres pecsétével hazánkban legelőször Kanizsay István zágrábi püspöknek s Slavonia helytartójának 1363-dik évi oklevelén (62. l.) találkozunk. E pecsét is az említett főúrnak nem annyira egyházi, mint

¹⁾ »Quod attinet ad scuta gentilitia Episcoporum, nullum vidimus qui ea sigillo suo adhibuerit antiquiorem Thoma Belvacensi, qui in litteris pro Compendiensi monasterio datis anno MCCLXXXIX. in contrasigillo insignia sua exhibet. Itaque sub medium saeculum XIII. Episcopi more nobilium insignia sua contrasigillis adponere caeperunt, in recta suam ipsorum effigiem retinere.« *De re Diplomatica. Luceiae Parisiorum. M.D.C.LXXXI.* 133. l.

inkább világi tiszti állását képviselte. ¹⁾ Így nem különben a Vancsa-féle pecséten a püspöki s a szentszéki legatusi méltóságok jelvényeit ábrázoló paizsocskának a családi címერpaizs alá helyezése nemcsak hogy a középkori vallásos kegyelet szellemével össze nem egyeztethető, de az ilyennemű elhelyezés az említett pecséten kívül tudunkkal még ekkoráig egyetlen más főpap egyházi pecsétén sem fordult elő.

A bibornok családi címérének hasított tagozataiban más alakokkal való túlterhelése által támadt nyughatatlan kinyomata egyáltalában a XIII. század közepe táján dívott komoly, úgyszólván egész a ridegségig menő heraldikai egyszerűség jellegvonásával ellenkezik. ²⁾ Körded paizs alakja a XIII-dik században még egyáltalán nem használtatott, a XIV-dik század harmadik negyede tájáig kivétel nélkül a háromszögletes paizsok divatozván. ³⁾

A címერpaizs felett lebegő egyházi kalap sem felel meg a középkor legrégibb bibornoki kalapok formájának. ⁴⁾

¹⁾ A püspököknél alantasabb állású egyházi személyek a teljes családi címéres pecséteket az előbbiekéinél valamivel előbb kezdték használni. Ekként Svédországban Waldenmarsson Magnus östergötlandi prépost 1307-diki (*Svenska Sigiller från Medeltiden. Brom. Emil. Hildebrand. Stockholm. 1862. 16. táb. 22. sz.*) s András bierghami plébános 1314-dik évi pecsétén egyedül címéres paizs látható. (*U. o. 228. l.*).

²⁾ Az összetett-címerek mint házassági címerek a XIII-dik század első felében még nagyon gyóren mutatkoznak. Ily ritka példány (a 117. l. közlött) Mária özvegy császárnénak 1238. évi pecsétén látható. A több tagozatból álló alakokkal megrakott családi címerek a svédeknel ugyan már korán jelentkeznek, de ezek is későbbiek a Vancsa-féle címernél; s az említett század hetvenes éveiből valók. *Svenska Sigiller från Medeltiden. Táb. III. 25. á. — 30. á. — Maltzan Ludolf, német főúr, 1293-dik évi pecsété hasított címéres-paizsában jobbról családja ősi címér alakja a szőlőtő, balról a Hasenkop család két nyúlfeje látható. E címerre vonatkozólag Leesenberg A. megjegyzi: »Das hier erwähnte Siegel ist eines der frühesten Beispiele eines Doppelwappens, welche Ende des 13. Jahrhunderts durch Zusammenziehung entstand. Die ältesten Wappen sind alle einfach, das heist, sie zeigen stets nur ein Feld. (Ueber Ursprung und erstes Vorkommen unserer heutigen Wappen. Berlin, 1877. 47. l.). A többtagú különféle alakokkal megrakott címerek csak a XIV-dik században kezdenek valamivel sűrűbben jelenkezni, mint a zürichi címertekercs néhány címere tanúsítja.*

³⁾ Hazánk egyháznagyi körded alakú címერpaizsának egyik legrégibb példánya Martinuzi György esztergomi érseknek Schwartner Márton (*Introd. in Art. Dipl. Pestini MDCCXC. Tab. 3.*) és Török János (*Magyarország primása 165. l.*) által közölt 1550. évi pecsétén fordul elő. Nagyváradi püspöksége idejében ellenben hivatalos iratainál Martinuzi címéres pecsétében tornapaizst használt. (*Bungitay Vince. Váradi püspökség története. Nagybád, 1883. 409. l.*). Martinuzi címere: »ketté vágott paizs; felső tagjában egy kenyéret vivő holló (a Szent Pál-rendűek jelvénye), az alsóban egy a paizslábából kiemelkedő egyszarvú.«

⁴⁾ Vancsa címérespecsétét terhelőleg már Knauz Ferdinánd megjegyzi: »Edidit Péterffy (*l. c. pag. 63*) e diplomate anni, ut ibidem adnotatur 1251; cum tamen Stephanus hic non ante a. 1252. ad dignitatem hanc assumptus fuerit.« (*Monum. Eccl. Strig. T. I. 688. l.*). Majláth Béla, az említett címéres-pecsét hitelességét határozottan megtámadta: » eltekintve attól — úgy mond, — hogy

Egyébiránt azt, hogy a címerek korszakok szerinti jellegeinek ismeret-hiánya a pecséteken kívül is a legkülönfélébb tárgyakra kiterjeszkedő zavarokra adott alkalmat, többi közt a sírkövek mutatják, melyeknek — mint Hefner Titan Otto a németországiakról mondja — habár legnagyobb része évszámmal van is jelezve s az illető évvel egykorú, még sem lehet e tekintetben mindent bonafide kész pénzül venni, mert nem ritkán ez emlékek a rajtok levő évszámnál száz évvel is később készítettek, mint az több bajor kolostorban, jelesül Ebersbergben, Rottban, Attiban, Seeonban stb. tapasztalható. A XV-dik század utolsó negyedéből való számos sírkő maradt fenn, a melyeknek évszámfelirataik s a rájuk vésett emberalakok viselete, stb. az állítólagos kor jellegének meg nem felelnek. Mily könnyelmű hiszékenységgel állíttatnak elénk ez emlékek, mint valódi eredeti sírkövek a *Monumenta boica*-kban! Mily biztossággal beszéli el Viguläus Hund, az egyébként tudós férfiú Hertzhauser Gottfriednek Undersdorffban falba épített emlékkövről, hogy az 1172-ből származik; hogy rajta az említett lovag paizsa olyan mint Brennborg Aueré, csak hogy sisakján koronát visel, melyből két veres szarv emelkedik ki, stb. Valjon — így folytatja Hefner — találkozni-e oly heraldikus, a ki egy ősrégi sírkő leírását olvasva, mely sírkövön egy alsó nemességhez tartozónak címere felett koronás sisak fordul elő, e címet megtekinteni ne óhajtana! E czélból Hefner ugyancsak — mint mondja — leírhatatlan türelmetlenséggel tévé meg Münchenből az 5 órai útát Undersdorffba, hova megérkezve, azonnal a régi keresztfolyosóba sietett, hol a keresett követ meg is találta; de mennyire csalatkozott várakozásában, midőn abban egy a XV-dik század utolsó felének stíljében — kétségkívül remekül készült — minuskulás német körirattal ellátott címeres faragványra ismert. ¹⁾

István esztergomi érsek csak 1252-dik évben lett bibornok, de egyszersmind prenestei püspök is, és Péterffy mégis az 1251-dik évről adja a címeres pecsétet, eltekintve attól, hogy mint bibornok és prenestei püspök néhány napra reá, azaz 1252-dik évi nov. 13-án, érsekségéről lemond, s még az évben saját személyében jelen volt az esztergomi káptalan azon gyűlésén, melyen Benedek kalocsai érsek esztergomi érsekké postuláltatott s még az évben Rómába el is utazott: nem lehet, hogy egy heti időközre, t. i. nov. 7-től 13-ig oly címeres pecsétet készíttatott volna, melybe mint prenestei püspök, esztergomi bibornok-érseki köriratot vésszen De végre azon körülmény, hogy Péterffy ezen címeres pecsét közlésénél egyszerűen csak az 1251-dik évet nyomatta a rajz mellé s ha ez csak sajtóhibából történt is meg 1252 helyett, a nélkül, hogy az oklevelet, melyről annak függnie kellett, vagy az oklevéltárat, melyben az őriztetett, említette volna, azon föltevésre indít, hogy azt soha nem létezettnek tartsam, annál is inkább, minthogy az évszám lehető tévedése mellett, a névesere még sem történhetett meg, minthogy István nevű esztergomi érsek és bibornok, Vancsánál több nem volt, sem előtte, sem utána. *Arch. Értesítő. Ujfolgam. I. k. 164. l.*

¹⁾ Handbuch der Theoret. und Pract. Heraldik. I. Theil. Theoretische Heraldik. München, 1861. Otto Titán von Hefner. 22—23. l.

Hogy Hefnernek az imént idézett német, illetőleg bajorországi utólagosan készült sírkövekről nyilvánított tapasztalatai a többi népek ilyenemű emlékeinél is egyaránt észlelhetők, számos francia¹⁾, olasz stb. sírkő, így nevezetesen Olaszországban Endrének, I. Johanna királynő férjének, I. Lajos királyunk testvér-öccsének a nápolyi székes-egyházban levő a XV-dik században — vagy a XVI-dik század elején — készült renaissance stílusú címéres paizsszal ékesített sírfaragványa²⁾ is tanuskodik.³⁾

Az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy a restaurált román- s gótszíli eredeti s az ezek mintái után készült építményekre s egyéb műtárgyakra: rangkoronákkal, címér-tartókkal, címér-örökkal, újabb keletű rendjelekkel felszerelt, vagy épen ágyúkból, bombákból, szuronyos puskákból, dragonyos sisakokból s több más effélékből összeállított trophaeumokra illesztett legkülöncz-szerűbb baroque ízlésű címéres paizsok alkalmaztattak.

Ez anachronismusok a heraldika akkori állása mellett aligha egész e század végeig el nem tartanak, ha közben az archaeologia műtörténet irányú kutatásait a középkorra is egyaránt ki nem terjesztve, tanulmányait az említett kor régiség-tárgyai időszaki és nemzetiségi sajátosságainak műformái és stíljei rendszeres megállapítására nem fordítja vala.

A címérek a régészeti tanulmányok terének e kitágulása mellett, mint a középkori műtárgyak gyakori díszítményei és járulécai az archaeologiának figyelmét és beavatkozását magától értetődleg annál kevesebbé kerülheték ki, mivel korjellegekben az említett tudomány nem csak hogy a régiségi tárgyak készítése ideje pontosabb meghatározásának lényeges támpontját, hanem — különösen a feliratok hiányában — az illető tárgyak részletes történeti vonatkozásainak, úgymint, készítő-helyeik, mestereik, hajdani tulajdonosaik, fundátoraik stb. kiderítésére is a legilletékesebb útbaigazítóit ismerte fel.

Ha azonban az archaeologiának eme közbefolyása által a heraldika tágasb kifejlődésének egyik főakadályából, tudományos elszigeteltségéből felszabadított is, mind a mellett még actualis címertani formákhoz és szabályok-

¹⁾ Ily utólagosan készült francia sírkövekkel többi közt Montfaucon Bernátnak a francia középkori emlékekről írt művében találkozhatni. A sok közül felemlítendő az 1109-ben elhalálozott Hélie main-i grófnak a mans-i egyházban látható emléke. — *Les Monumens de la monarchie Française. Paris, 1729. T. I. 349. l.*

²⁾ A címérespaizs metszete a 37. l. látható.

³⁾ Ily utólagosan készült sírkő volt (a Kaprinay által Tom. XLIV. 153. lapon említett) Gizellának, sz. István királyunk nejeének sírköve, melyre állítólag Magyarország címere volt vésvé.

hoz kötött egyoldalú rendszere mellett mindaddig megmaradni kénytelenítetett, míg közigazgatási burocraticus alárendeltségéből a VI-dik fejezetben — a címérjognál — említettük 1848—1849. évi események következtében ki nem szabadult.

A heraldikának ez utóbbi módon bekövetkezett reformja Németországból indult ki s az úttörés kezdeményezésének érdeme a »*Heraldisches ABC-Buch*« című Münchenben 1857-ben megjelent mű szerzőjét, Meyer (Ritter von Meyerfeld) Károlyt († 1883) illeti.¹⁾

Innentúl Németországra háromlott a heraldika művelésének vezérszerepe, mely addig századokon keresztül Franciaországré volt.

E folyó század hatvanas éveitől kezdve a németeknél nem is látott többé napvilágot oly címertani könyv, a mely az actualis címér-viszonyokkal párhuzamosan a címerek korszakok szerinti változásainak deductiv összehasonlító rendszerét ne követné.

A heraldika alapfeltételét manapság már általában a címertani anyagoknak e kettős irányú szempontból való értékesítése képezi. És ha bár egyes országokban, mint jelesül Franciaországban a heraldikusok által az említett kettős címertani feladat irodalmilag egymástól elválasztva külön tárgyalatik is, e csupán tanmódszerbeli eltérés a tárgy érdemleges feladatának lényegén mit sem változtat; a minthogy e tekintetben már széles e világon egyetlen heraldika-művelő nép sem létezik, a melynél e tudomány, a címér-birtokosok egyedi címér-érdekein felül egyszersmind az archaeologia, a képzőművészetek és a művészeti ipar — *les arts décoratifs* — legkülönbözőbb ágaira egyaránt kiható fontossággal ne birna.

A heraldika e széles alapokra fektetett reformja kétségkívül az illető szaktudósok erejének teljes megfeszítését igényelte. A mit századokon keresztül a régi heroldok a címeralakítások ügyében feljegyezni elmulasztottak, azt most mind egyszerre néhány évtized alatt a jelenkor heraldikusainak kellett — s jórészen még ezentúl is kellend — kipótolniok, vagy is a heraldika legrégibb s legérdekesebb korszakainak feledékenységbe merült szabályait s különböző formáit a régi felmaradt címeres emlékekből újból címertani rendbe állítaniok.

A heraldika ez emlék-forrásai két csoportra oszlanak.

¹⁾ Az említett heraldikai reform szerzőjének Hefner Otto Titán magát állítja lenni, s e részben »*Heraldisches Original-Musterbuch. München, 1863.*« című műve előszavában Mayer Károlyt keményen meg is támadja, mint a ki bizalmával vissza élve, tanulmányai eredményeit, illetőleg irományait jogtalan s titkos úton elmulasztotta.

Az első csoportba ama közjogi hatálylyal és befolyással felruházott tárgyak tartoznak, melyeknek jogkövetkeztetési s jogerősítési rendeltetésöknél fogva szükségkép szakellenőrzési nyilvántartás és felügyelet alá kellvén tartozniok, ekként, valamint egész mivoltukat is úgy a rajtok levő címerek szabályosságát s illetékességét illetőleg teljes hitelességűeknek tekintendők.

A heraldika másod-rendű forrásait ellenben a határozott jogi feladattól távolabb eső közönségesebb címerestárgyak képezik, a melyek a hivatalos ellenőrzést nélkülözhetvén, legnagyobb részt egykori megrendelőik és készítőik önkényes akarata s ízlése szerint készültek, tehát — ha egyébként bár mily műtörténeti becsesl birnának is — mint szoros értelemben vett címer-források csak a lehető legszigorúbb kritikai óvatosság mellett használhatók fel.

Az első rendű heraldikai források közül régiségök, valamint számmennyiségök s joghatályosságuk tekintetében a legkiválóbb helyet a:

Pecsétek — illetőleg a pecsétnyomók, ezeknek ünnepélyes diplomatikai lenyomatai és a bullák — foglalják el.

A pecsétek, külformáik és anyagaik szerinti soknemű osztályozásaikon kívül metszeteik képtartalmára nézve is számos osztályra szakadnak. Ez utóbbiakat illetőleg, Hohenlohe-Waldenburg Károly Ferencz herczeg rendszere nyomán a legújabb német sphragistikusok négy fő- s huszonöt alosztályt állítottak fel.¹⁾

- 1) I. [A) a pecséttulajdonos neve nélkül.
Íráspecsétek] B) a pecséttulajdonos nevével.
- II. [A) a tulajdonos neve nélkül.
Képes pecsétek] B) a tulajdonos nevével.
- III. [A) címerek nélkül [1. Fej-, mell- vagy térdkép
] 2. Egész alak [a) állva
] b) ülve
] c) térdelve
3. Lovon
Képinás pecsétek] B) címerrel [1. Fej-, mell- vagy térdkép
] 2. Egész alak [a) állva
] b) ülve
] c) térdelve
3. Lovon
- IV. [A) csak címer képekkel [1. a pecsétmezőben
] 2. a paizsban vagy a zászlón
Czímeres pecsétek] B) csak sisakkal vagy oromdiszszel [1. a pecsétmezőben
] 2. a paizson
C) teljes címerrel.

Dr. T. K. Fürst zu Hohenlohe-Waldenburg. Sphragistische Aphorismen. Heilbronn, 1882. V—VI. 1.

E soknemű pecsét-tani osztályozások közül azonban a címéreszre csupán a címerekre vonatkozó vésetekkel ellátott pecsétek (*Sigilla heraldica*, — *Sceaux heraldiques*, — *Wappen-Siegel*) bírnak mélyebben beható közvetlen kútfői fontossággal. E pecsétek három félék:

A. A címéres paizs egyedül, vagy oromdíszes sisakjával s egyéb heraldikai mellékjárulékaival felszerelve (*avec blason écusson timbre ou couronné*) a pecsét mezejének főalakját képezi.

A külső járulékaik nélküli címérespaizsok, valamint általában, úgy a pecséteken is a legrégiebbek s még a XIV-dik század alatt is a legaristokratább családok, — *III. Tábl. 20., 21., 22., 23., 24., 25. á. stb.*, sőt a fejedelmek pecsétein is leginkább használtattak. E címéres pecsét-nemre királyaink pecsétjei közül álljon itt például I. Lajos királynak eddig nem közölt „S. LUDOVICI DEI GRACIA REGIS HUNGARIE” köriratú s a magyar nyolczas pólyával s az Anjou-liliomokkal hasított 1352-dik évi okmányon függő közép-pecsété. ¹⁾

A címéres paizsú pecsétek közé számítandók még ama négyszögű ²⁾ s háromszögű pecsétek is, melyeknek képmetszetei nem foglalvák ugyan külön paizsba, ebbeli hiányukat azonban az említett pecsétek paizs alakjai pótolják ki — *IV. Tábl. 28., 29. á., V. T. 38., 45. á., VIII. T. 71. á.*

B. A címéres paizs a pecsét metszetének úgyszólván csak járulékát képezi.

A pecsét mezejének főhelyét a pecsét-tulajdonosának alakja tölti be s az illető címer vagy címerek reá vagy melléje illesztettnek.

E pecsétek *személyesítő*-, *személyes*- vagy *képmás*-pecséteknek (*Sig. effigialia*, — *Sceaux à sujets*, — *Porträts-Siegel*) neveztetnek. ³⁾

¹⁾ A magyar országos levéltárban 4321. szám alatt őriztetik.

²⁾ A négyszögű, vagyis az úgynevezett zászlópaizsokról a III. fejezet 92. lapján szólottunk.

³⁾ A német *Porträts-Siegel* (arczkép-pecsét) elnevezés helytelen. Ott, hol az emberi alakok zárt sisakban vannak ábrázolva, ott arczképmásról szó épenséggel nem lehet. A nyílt arcú személyesítő alakok arcvonásai pedig majdnem az egész középkor alatt stereotyp egyformaságot mutatnak, s legfeljebb annyit lehet belőlök kivenni, hogy az illető személy hosszú hajat, bajuszt vagy szakált hordott-e, s hogy sas- vagy rendes orra volt-e. A valódi szoros értelemben vett arczképzészet a személyesítő-pecséteken körülbelül csak a XV-dik század első negyedében kezdett a fejedelmi képmás-pecséteken tért nyerni.

Tág értelemben véve e pecsétek közé a testületek, jelesül a czéhek s a kiváltságos szabad erődtett városok ama pecsétei is számítandók, a melyeken az illető czéheket (88. l.) és városokat képmásoló védszentek és várfalak, kapuk, bástyák és tornyok ábráihoz, ugyancsak az említett testületeknek és véduraiknak címeres paizsai is mellékelvék — VII. Táb. 65. á.

Szűkebb értelemben azonban a címeres képmás-pecsétek fogalma alatt oly pecsétek értetnek, melyeknek fő sphragistikai ábráit emberi alakok képezik. Ez alakok négyféleképen ábrázoltatnak:

a) *Ülő helyzetben.* (*Sceaux á portraits assis, — Sitzende Portraits-Siegel.*) E módra az egyháznagyokon kívül, már a legrégibb időtől fogva, leginkább az uralkodók szokták volt magukat trónon ülve, kezeikben a fejedelmi méltóság jelvényeivel és fejökön koronával — mint ez Szt. István királyunk 1001-dik évi pecsétén is látható — pecséteikre vésetni. Efejedelmi pecsétek: *Felsőgi pecsétek* (*Sigilla majestatica, — Majestäts-Siegel*) név alatt ismeretesek; a trónon ülő királyok mellé helyezett címeres paizsok azonban rajtok csak a XIII-dik században jelentkeztek.

A német császárok közül IV. Károly volt az első, a ki 1354-ik évi felség-pecsétén trónja mellé címert alkalmazott.¹⁾

A magyar királynék közül Ágnes III-dik Endre királyunk özvegye két rendbeli felség-pecsétén²⁾ — XI. Táb. 83. á. ugyan már címereket használt, a mi azonban királyaink felség-pecséteit illeti azokon egész Róbert Károly 1320—1333. évi pecsétéig — X. Táb. 81. á. a címeres paizsokat hiába keresnők.

A legrégibb felség-pecséteken az uralkodók személyét környező címerek száma körülbelül a XV-dik század elejéig alig haladja meg az 1—4 számot; azontúl azonban annyira felszaporodtak, hogy míg például nálunk Zsigmond király 1389—1395-dik évi első elveszett pecséte trónja mellett még csak két (ugyanis a nyolczas pólyával s kettős keresztel hasított) címeres paizs áll³⁾, már 1406. és 1433-dik évi felség-pecsétein hét címeres paizsocska látható.⁴⁾

A külföldi uralkodók közt I. Miksa császár és unokája V. Károly egyesített felségi-pecséte tizenegy paizssal ékeskedik.⁵⁾

III. Frigyes és I. Miksa császárok arczképeit felségi címereikről már a legaggályosabb történeti festő is bátran lemásolhatja. A magyar királyok közül V. László kettős nagypecsétén legelsőbb fordúl elő learczkepezve.

¹⁾ Karl Heffner. Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel. Würzburg, 1875. XI. Tab. 82. á. E pecsétén a trónt még csak 2 címer, az egyfejű német sas jobbról és a cseh oroszán balról oldalozzák.

²⁾ Pray. De Sig. IX. Tab. 3., 4. á.

³⁾ Pray. De Sig. III. Tab. 1. á.

⁴⁾ U. o. Tab. IV. fig. I. — Tab. XIV. fig. I.

⁵⁾ Heffner. Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel. XVIII. Tab. 122. á.

A XVIII-dik századtól fogva azonban a királyok trónon ülő ábrái pecséteiken mindinkább gyérülni kezdenek; az utolsó ily személyesítő pecsétet nálunk I. Ferencz király használta.

Az ülő-pecsétek után a:

b) *Lovas-pecsétek* (*Sigilla equestria*, — *Sceaux á cheval*, — *Reiter-Siegel*) következnek, melyeken, mint nevök is mutatja, tulajdonosaik lóháton ábrázolvák.

E pecséteknek heraldikai kútforrási jelentősége egész a XII-dik század első negyedéig vihető vissza, mint ezt — a III. fejezet 20-dik lapján közölt — II. Albert habsburgi grófnak 1114-dik évi lovas-pecséte tanúsítja.

A lovas-pecsétek címertani tekintetben kétfélék: vagy csak egyszerűen a címerespaizst, vagy pedig ezt kiegészítőleg a lovasnak sisak-oromdíszét is tartalmazzák.

A legrégibb címeres lovas-pecséteken az illető vitézek címereiket balkezekben tartott vagy nyakba akasztott paizsaikban, néha-közben, körülbelül már a XII-dik század végétől kezdve lándzsáik zászlócskáin is, sőt a XIII-dik század második negyedétől, különösen a francziáknál és az angoloknál lótakarókra is hímezve szokták volt viselni.

A hazánkkal szomszédos országok fejedelmei közül II. Ottokár cseh királynak 1257., 1265. és 1274. évi lovas-pecsétein a lótakarók már címerekkel ékeskednek, nálunk azonban az ily lótakarójú pecsétek csak Anjou-házi királyaink idejében mutatkoznak.

A legrégibb címeres lótakaróval ékeskedő lovas-pecsét tudunkkal főuraink közül Drugeth Fülöp nádornak 1324-dik évi pecsétén¹⁾ és Drugeth Jánosnak 1328-dik évi szeptember 21-dikén kelt, a bécsi császári államlevéltárban 1055-dik szám alatt őrzött oklevelen függő „† S. IO

RS ... DRUGET. MILIT. DRI. D. PATSQUEROL.“ feliratú pecsétén fordul elő.

A XIV-dik századtól fogva a fejedelmi lovas-pecséteken a címerek már annyira elszaporodtak, hogy a mennyiben azok számára az uralkodók lovas alakjain hely már nem jutott, a pecsét közvetlen mezejében az illető lovas alakok körül helyeztettek el; ekként IV-dik Rudolf osztrák főherczeg 1363-dik évi pecsétén kilencz, IV. Lipót főherczeg 1408-dik évi pecsétén tíz, Ernő (der eiserne) főherczegén pedig tizenhárom címeres-paizs látható — *XII. Tábl. 90. á.*

Ily címerekkel túlhalmozott lovas-pecsétek kiválólag a németeknél dívtak.

Nálunk nyomuk sincs. Általában a magyar lovas-pecsétek a legtöbb európai nemzetéihez képest ritkáknak mondhatók.

¹⁾ *Arch. Ért. XI. köt. 185. 1.*

Az összes mai napig ismert magyar lovas-pecsétek száma tíznél nem több, s ezek közül is legfeljebb hetet lehet címeresnek mondani.¹⁾

Magyar nőlovas-pecsét pedig aligha létezett valaha.²⁾

A legelső eddig ismert magyar *címeres* lovas alak V-ik István ifjabb királynak, IV. Béla király fiának 1257-ik évi kettős-pecséte itt közölt hátlapján fordul elő.

A pecsét előlapján István király trónon ülve, hátlapján pedig lóháton ábrázoltatik. — A lovas király Magyarország kettős-keresztét viseli paizsában. E címeres lovas-pecsét után ré-

¹⁾ Az eddig ismert kétségbe vonhatatlan hitelességű magyar lovas-pecsétek: Árpádházi királyaink korából — Benedek bán pecséte az 1220. évből. Czimertelen. (Fraknoi Vilmos az *Arch. Ért.* XII. k. 8. l. közl.). 2. László mester pecséte az 1236. évből. Czimertelen. (Nagy Imre *Arch. Ért.* XI. k. 257. l. közl.). 3. V. István fiatalabb király pecséte az 1257. évből. Czimeres. (Thallóczy Lajos *Arch. Ért.* XIV. k. 367. l. közölte). 4. Ugyan e fiatalabb király pecséte az 1267. évből. Czimeres. (*Pray de Sig.* hibásan, Knauz Ferdinánd az esztergomi érseki levéltárban őrzött okmányon függő pecsétről helyesen közölte »*Monum. Eccl. Strigon.*« Tom. I. Tab. V.). 5. Béla, IV. Béla király ifjabb fia — egész Tót-Horvát-Dalmátország hercege 1268. évi pecséte. Roncsolt állapota miatt a címerespaizsnak legkisebb nyoma nélkül, de fel nem tehető hogy V. István testvére módjára ő sem viselt volna lovasképmásán címerespaizst. (Orsz. levéltár Dipl. Lev. 652. sz. dr. Pauler Gyula »*A Magyar kir. Orsz. Levéltárban közszemlére kelt okleveleknek jegyzéke Budapest 1882. 7. l.*« ismertette meg). 6. Mátyás comes 1281-dik évi pecséte. A lovas címeres paizsa alig látható már. Hihető hogy címeres volt. (Majláth Béla az *Arch. Ért.* XIII. k. 397. l. közölte).

Anjou-házi királyaink idejéből ismert lovas-pecséteink: 1. Drugeth Fülöp, a királyné tárnokjának, Szepesi és Ujvári főispánnak 1322-dik évi (Orsz. lvtár. 2112. sz. alatt őrzött) eddig nem közölt pecséte. Czimeres. — XII. Tab. 91. á. 2. Drugeth Fülöp nádor 1324. évi pecséte. Czimeres. (br. Radvánszky Béla az *Arch. Ért.* XI. k. 185. l. közl.). 3. Drugeth János Szepesi és Ujvári főispán eddig nem közölt, a bécsi cs. kir. titkos levéltárban őrzött pecséte. Czimeres. 4. Opólyi László nádor pecséte. Czimeres. (br. Radvánszky Béla az *Arch. Ért.* X. k. 109. l. közölte).

E tíz magyar lovas-pecséten kívül még három magyar lovas-pecsétről tesznek némely tudósaink említést. A Pray által közölt Béla alavoniai hercegnek, IV. Béla király fiának 1268-dik évi (*De Sig. Tab. VIII. Fig. 5*), valamint István erdélyi hercegnek, Róbert Károly királyunk fiának 1351-dik évi pecséte (*U. o. Tab. X. Fig. 3*) a kritika igazoló próbáját nem állják ki. A XIII—XIV-dik századi lovas-pecsétek jellegzetével határozottan ellenkeznek. Különösen az utóbbi herceg lovas hasonmásképét inkább egy XVII—XVIII-dik századi német vasas subalternus-tisztnek, mint egy középkori robogó lovas vitéznek alakjához lehet hasonlítani. A herceg paizstalan volta merőn ellenkezik magas születési és hadi méltóságával. Csapantyús csörsisakja még az időben a lovas-pecséteken ismeretlen volt. A XIV-dik század közepétől a lótakarók sem voltak már oly annyira rövidek, mint István herceg lován, hanem a lónak oldalaira redőzetben omlottak le, mint ezt ugyancsak a Róbert Károly és I. Lajos királyaink idejéből való lovas-pecséteink nyilván bizonyítják.

Vannak, a kik Lucius után (*Memorie istoriche di Tragurio oru detto Trau in Venet. 1673*) Kálmán királyunknak egy 1108-dik évi okmányán függő lovas-pecsétéről is tesznek említést, melylyel a nevezett király Spalato városának szabadalmait megerősítette volna. Az illető oklevelet valamint pecsétét azonban maga Lucius is gyanusnak nyilvánítja.

²⁾ A középkor alatt, különösen Franciaországban, a női lovas-pecsétek nem voltak épen valami rendkívüli ritkaságok, mint többi közt Balluzi »*Histoire d'Auvergne*« művéből kitetszik. E pecséteken azonban címerek alig fordulnak elő. A németországi női lovas *címeres*-pecsétek közül felemlítendő: Daun Kunigundae (1326—53) (*Hohenlohe-Waldenburg. Sphrag. Aphorism. VII. Tab. 62. ábra*); az illető nő lovas alakja feje mellett jobbról-balról két címeres paizsoeska látható, a másik címeres női lovas-pecsét Erzsébet Ingolstadt-i hercegnének pecséte a XIV-dik század végétől. A hercegné férfi tornamezben van. Czimeres paizsa a pecsét mezejének alján, illetőleg a ló alatt foglal helyet. (*U. o. 74. l. b. ábra*).

giségére nézve ugyancsak V. Istvánnak 1267-dik évi kettős-pecséte következik. A trónon ülő királyt ábrázoló előlap körirata „† SIGILLUM STEPHANI DEI (i) . (gra)CIA REGIS ET ... (junioris Hung)ARIE“, az itt közölt hátlapon, vagyis

az említett király lovasalakja körül pedig folytatólag „† PRIMOGENI... (ti) ... BELLEQVA (rti illu)STRIS REGIS HUNGARIE.“ körirat olvasható. István paizsán és ládsza zászlaján Stiria hajdani eredeti ágaskodó oroszlána van ábrázolva, mely még szá-jából nem hány tüzet. A lovas fejét zárt csupor-sisak fedi, melyen csücs-köstetejű és szegésű sisak-takaró lát-ható; ez utóbbi tekintetben a jelen pecsét lovas alakja heraldikai felszerelésében sok vele egykorú lovas-pecsétet megelőz, a minthogy az osztrák uralkodó főherczegek lovas-pecsétein a sisak-takarók legelsőbb-

ben csakis 1330-ban II. Albert¹⁾, a savojai grófoknál pedig 1341-ben Ajmon 1340-dik évi lovas-pecsétén stb. fordulnak elő.²⁾

V. István király imént tárgyalt pecsége azonban minden jelessége mellett is a teljesen felszerelt címerez lovas-pecsétek közé nem számítható, a mennyiben az említett király sisakján oromdísz még nem visel.

Az oromdíszes sisakok a magyarországi lovas-pecséteken legelsőben Anjou-házi királyaink alatt merültek fel, és pedig az ugyan már fennebb idézett Drugeth Fülöpnek 1322-dik évi — *XII-dik Táb. 91. á.* — s Drugeth Jánosnak 1328. évi csonkarigóval (*merlette*) és László opólyi herczegnek, Magyarország nádorának 1370-dik évi sassal ékesített sisakoromdíszű lovas-pecsétein; megjegyezve hogy e három országnagy honosított külföldi jövevény volt.

Ha némely szaktudós ama véleménye, hogy a lovas-pecsétek illetékes használatához a megkívántató születési rangon kívül a lovagi rendhez való tartozás is igényeltetett csakugyan állana, akkor e körülményből a magyar lovas-pecsétek gyér voltának oka lenne megfejtendő, miután a lovagsági intézmény őseinknél a másutt elért politikai s társadalmi jelentőségre sohasem emelkedhetvén, a vele kapcsolatos szokások és attributumok sem honosúlhattak meg kellőleg.

¹⁾ Sava. Siegel der Österreichischen Regenten. Fig. 15.

²⁾ Luigi Cibrario e Casimiro Promis. Sigilli de Princ. d. Savoyia. Tav. XIII. 65. á.

A mi a lovas-pecségeket általában illeti, azokat a királyok önálló független országaik után sohasem használták. Ha kettős pecséteik hátlapján mégis lovas alakjaik nem épen ritkan láthatók, e jelenség csakis törzsbirodalmaikhoz kapcsolt hűbér jogon birt országaik birtoklásának sphragistikai jelzésére szorítkozik. Ily módon az angol királyok kettős nagy birodalmi pecséteik hátlapján napjainkig használt lovasalak, a francia korona hűbér urasága alá tartozott Normandia hercegség hajdani birtoklására vonatkozó hagyomány nyomán maradt fenn. E szokásnak megfelelőleg V-dik István ifjabb királyunknak 1257-dik és 1264-dik évi lovas-pecsétei közül is, az előbbi az apja, IV-dik Béla öregebbik király felségi hatalma alatt birt ország-részére, az utóbbi lovas-pecsét pedig a német birodalomhoz tartozó Stiria hercegség birtokára vonatkozik. A cseh királyok is II-dik Ottokártól fogva egész Luxemburgi János királyig a német, a bosnyák királyok pedig egész 1463-ig a magyar birodalom felsősége alá tartozásuk kifejezésére kettős-pecséteik hátlapján lóháton ábrázoltattak. III-dik Frigyes császár szintén használt lovas-pecsétet, de mint ennek „*Sigillum majus ducale*” legendája nyilván mutatja, birodalmi örökös tartományai részére.

A hűbér-tartományokat és országokat birtokló királyokon kívül lovas-pecségeket rendszeren a királyi hercegek, az ifjabb királyok s trónörökösök, így Franciaországban VI. Lajos „*Sigillum Ludovici designati Regis*” legendájú pecsétén és VII. Lajos még mint Aquitaniai herceg stb.¹⁾, a királyi címet nem viselő uralkodó hercegek, örgrófok, grófok használták; de gyakran az előkelő nemesek s hivatalos méltóságok, sőt papok²⁾ és városok is pecséteikre lovas alakokat vésettek. Az utóbbi esetre többi közt például Németországban, Wolfhagen városának XIII-dik századi pecsége szolgált.³⁾

A lovas-pecsétek fénykora körülbelül a XV-dik század első felében ért véget. Használatuk a főnemességnél már a XVI-dik század elején megszűnt.⁴⁾

A lovas-pecsétekkel úgyszólván majdnem egyidőben tűntek fel

c) a gyalog-pecsétek (*Sigilla pedestria*, — *Scènes a portraits en pied*, —

¹⁾ J. Christ. Gotterer's Abriss der Diplomatie. Göttingen, 1798. 233. l.

²⁾ Németországban Hohenberg Lajos és Henrik testvérek s würzburgi kanonokok 1288-ban, Schwarzburg Gerhard bambergi prépost 1362-ben, Konrád würzburgi prépost 1365-ben és Hatfield Tamás durhami püspök Angliában az 1345—1381-dik években lovas-pecsétet használtak. (*Hohenlohe-Waldenburg. Sphrag. Aphor. 21. l.*)

³⁾ Az említett város pecsége hareziasan felszerelt vágtható lovast ábrázol, ki paizsában s lova takaróján, városa s védura címerének mellőzésével a nevére vonatkozó farkast, mint beszélő csímerjelt viseli. (*Sphrag. Aphor. Taf. XII. nr. 123*).

⁴⁾ Az uralkodó fejedelmi házak tagjai közül lovas-pecsétet napjainkban tudunkkal a porosz királyi, illetőleg német császári trónörökös Frigyes Vilmos használ. E gyűrű-pecsét középkori stílű remek kivitele, a berlini nemzetközi heraldikai-sphragistikai kiállításon általános köztetszést ébresztett. Metszeteinek hasonmását A. M. Hildebrandt »*Heraldische Meisterwerke*» című művében 100. Táb. 30. á. közölte.

Fuss-Siegel), vagyis a melyeken tulajdonosaik képmásai álló vagy térdelő helyzetben ábrázolvák.

E sphragistikai személyesítő módszer a fejedelmek és a vitézi főrend által a lovas-pecséteknél általában kevesbbé használtatott, s leginkább az éjszaki népeknél, különösen a szlávoknál a sziléziai, pomerániai, kujaviai, a lengyel és a XII-dik században a cseh herezegek pecsétein fordul elő.

A németeknél az askán-házbeli brandenburgi örgrófok, a Waldeck és a holsteini grófok használták pecséteiken.

A többi fejedelmek pecsétein a gyalogalak oly gyéren jelentkezik, hogy például a savoyai uralkodóház középkorbéli harmincz lovas-pecséte mellett csak az egy II-dik Filibert herczeg 1502-dik évi pecsétén fordul elő.

E pecséteken is a vitézi alakok teljes vértetben címerez paizsaikat és zászlajaikat kezükben tartva ábrázolvák. E részben kivételt a kiskorú fejedelmi személyek gyalog-pecsétei képeznek, melyeken az illető ifjak köznapi hosszú öltözkben állítatnak elő, mint ez a III. fejezet 93. l. közölt címerez-paizsukat közbentartó Otto és Henrik anhalti herczegtestvérek 1267-dik évi és a fentebb említett II. Fülöp (*il bello*) savoyai herczeg 1502-dik évi pecsétén szemléltethető. Utóbbi az anhalti testvérektől eltérőleg paizs helyett a savoyai ezüst-keresztes vörös zászlót tartja.

Nagyobb kedvezményben részesültek a gyalog-pecsétek a nők és az egyháziak részéről, mint a vitézi rendnél.

A főpapok nagypecséteiken (*Sigilla pontificalia*) körülbelül már a XI-dik századtól fogva egyaránt ülő és álló helyzetben, fejökön mitrával, egyik kezükben pásztorbottal, a másikban a szentírást tartva, vagy e kezöket áldásra emelve, szokták volt magukat ábrázoltatni. E pecséteken azonban a címerek az illető főpapokat oldalozva, vagy lábaik alá helyezve még csak a XIII-dik század második felében jöttek divatba.

A XIV-dik században az egyháznagyoknak egy másik sphragistikai képmásolási módszere kapott lábra, mely az előbbi mindinkább háttérbe szorította, s amattól abban különbözik hogy a pecsétmező legbelsőbb főtérét nem az egyházi személyek képmásai, hanem egyházmegyéik, illetőleg székesegyházaik vagy személyes védszentjeik képei tölték be, magok az illető főpapok képmásalakjai pedig címerestől együtt a pecsét alsó részére, vagyis a szentek alatti fülkébe helyeztettek át.¹⁾

¹⁾ E pecsétekről is azonban még a XIV. század elején az egyháznagyok képmás alakjai mellől a címerek néha hiányzanak. Így pl. Báthory András nagyvárad püspök (1329—1345.) két függő nagy pecsétén. E két érdekes főpapi szentes képmáspecsétet Bunyitay Vince. »A várad püspöke a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad 1883.« című művében 180. l. az Orszg. lvtár. Kinestári osztályából (Monial, Poson. S. Clarae. Bt. 8. — 41. 7. sz.) ismertette meg.

Amaz országokban, a hol az egyházmegyék és testületek rendes címerekkel dicsekedtek, miként a szomszéd Ausztriában is, ott az illető egyház-férfiak képmás-pecséteire egyházi és családi címereik együttesen ábrázoltattak. Hazánkban azonban, a hol az egyházi testületek és megyék szoros értelemben vett címerekkel nem bírtak, csupán az illető főpapok családi vagy nemzeti címerezsapaizsai — symetria kedvéért legtöbbnyire párosan — szoktak volt alkalmaztatni.

Hogy e védszentek alá képmásolt főpapi alakokkal ellátott egyházi pecsétek felkarolásában a magyar főpapság nem tartozott az utolsók sorába, kitűnik abból is, hogy a franciaországi meaux-i püspököket e tekintetben évtizedekkel megelőzte.¹⁾

A magyar kir. országos levéltárban őrzött ily védszentek alá képmásolt egyháznagyjaink XIV-dik századi pecsétei közül mindenekelőtt Boleszláv 1324-dik évi²⁾ és Tamás 1368-dik évi³⁾ esztergomi érsekek függő pecsétei említendők fel. Az előbbi alsó tagjában levő paizsoeskákról fájdalom a címerképek már egészen lekoptak. Tamás érsek pecséte mezejének fő, azaz középső legnagyobb tagjában góthoszlopszatú kettős fülkében két álló szent püspök, a legfelsőbb tagban a boldogságos szűz, gyermekét tartva, a pecsét legalsó tagjában pedig a térdelő áldornagy, jobbról-balról a Telegdi-családnak, illetőleg a Csanád-nemzetségnek csókás (varjas?) címerezsapaizsaitól⁴⁾ oldalozott alakja látható. A pecsét töredezett körirata: „S. THOMAS. AR(chiepiscop)I. STRIGONIENSIS. LOCI(que). EPI(us)SCOPUS. GO(mit)TIS. P(er)PETV(i).“

¹⁾ Az említett francia püspökök közül a fennebb tárgyalt címerezsapaizs-pecsétet legelsőbb Fresnel Péter püspök 1391-ben használta. Eldődei az egyszerű címertelen álló képmás-pecséteket használták. — A. De Longperier-Grimoard. *Notice héraldique, sigillographique et numismatique sur les Evêques de Meaux*. Meaux, 1876. 58. l.

²⁾ Orszg. lvtár. 2214. sz.

³⁾ U. o. 5672. sz.

⁴⁾ A telegdi egyházban az illető család egyik tagjának sírkövén Wagner szerint (*Collectanea genealogico-historica illustrum Hungariae familiarum quae jam interciderunt. Dec. III. fig. 34*) a paizsban sisakon küzdő két ölyv (vagy keselyű) van, az egyik hátán fekszik, a másik ennek mellén áll. — Meg kell jegyeznünk, hogy a két említett madár se ölyv, se keselyű nem lehet, — mert egyenes csőrük van. A két küzdő madár a Thelegdi-czímernek sisak orondíszje volt.

Nem kevesebb érdekes István kalocsai érseknek 1347. évi nagypecséte.¹⁾ A pecsétmező közép főtagjában három szent, a felső tagban egy már egészen lekoptott szent alak, valószínűleg szűz Mária, a pecsét legalsó tagjában pedig az érsek térdelő, kezében keresztet tartó alakja, jobbfelől — alighanem az Ossl-nemzetséget jelző szárnyas saslábat ábrázoló címeres paizstól oldalazva szemlélhető. A pecsét körirata: „S. STEPHANI DEI (et) AP(osto)-LICI(S) SEDI(S) GRA(cia). ARCHIEP(iscop)I GOLI(oc)HR(sis).“

Ugyancsak az említett levéltár XIV-dik századi imént említett pontificalis pecsétjei közé tartoznak még többi közt: Tamás kalocsai érseknek 1362-dik évi okmányon függő pecsége²⁾; melynek azonban alsó tagjában a térdelő érseket oldalozó címeres paizsokskák úgyszólván már egészen lekoptak; továbbá Ponto Antalnak, sebenicói püspöknek³⁾, Kanizsay János

esztergomi érsek vicariusának 1397-dik évi⁴⁾ és Demeter veszprémi püspöknek 1391-dik évi okmányon függő pecsége, mely utóbbi pecsét közép főtagja góth csarnokában a sárkányölő Mihály arkangyal — az említett püspökség véd-szentje — felső tagja fülkéjében a kis Jézust tartó boldogságos szűz, az alsó tag fülkéjében pedig a nevezett püspök térdelő, jobbról-balról egy *felfelé fordított hold felett álló csillagot* ábrázoló paizsokskáktól oldalazott alakja látható — XII. Táb. 92. á. 5); végre az István budai prépost 1361-dik évi „S. STEPHANI PRÆPOSITI BVDARSIS“ legendával ellátott pecsége⁶⁾, melynek góthikus fülkéjű közép főrészében egy jobbával áldást osztó, baljában melléhez keresztet szorító főpapi szent alak, ez alatt pedig az imádkozó prépostnak a

¹⁾ Orszg. Ivtár. 3959. sz.

²⁾ U. o. 5106. sz.

³⁾ U. o. 8243. sz. alatt. E pecsétet legelső dr. Szendrei János a »Turula« I. köt. 141. lapján közölte.

⁴⁾ A pecsét mezejének közép-főtagjában góth stílusú triptichon vagy hármass fülke emelkedik. A középsőben a szűz Mária alakja látható, karján Jézussal. Jobbról sz. Péter és balról sz. Pál állanak. A pecsét alsó tagja fülkéjében, mint a töredezett viaszból kivehető az említett vicariust két paizsocska oldalozó; a jobboldali paizsban pantallér, a baloldaliban egy felülről lenyúló kar (?) látható.

⁵⁾ U. o. 8202. sz. a. E pecsét köriratából még csak ennyi olvasható: † S. DEMETRI DEI. GR

⁶⁾ U. o. 5076. sz.

Rátold-nemzetség hársleveles két czímeres paizsától oldalozott képmása van vésvé — *XII. Tábl. 93. á. 1)* stb.

A szenteket ábrázoló egyháznagyi képmás-pecsétek használása a renaissance-korba is mélyen benyúlik.

E korszakból hazánk egyháznagyi pontificalis czímeres pecsétei közül különösen a Bakocs (Bakacs) Tamás esztergomi érseké érdemel kiváló figyelmet.²⁾ A pecsét körirata: „(S)THO. BAKOZ. CAR. STRIGON. ET PATRI (CONSTANT. LEGATI HVNGARIE.“ Közép tagjának oszlopos tornáczában a kathedrán ülő szt. Adalbert, és az ezt közben álló János evangalista és szt. István király előtt a tornácz alján fedetlen fővel kezeit imára kulcsolva Tamás érsek térdel. A tornácz felett a madonna mellképe, a pecsét alsó tagjában pedig renaissance-szabású paizsban az Erdődi Bakocs-családnak *hármás halmon álló félkerékből kinövő szarvast* ábrázoló czímerképe látható. A paizs már rangjelvényekkel: a paizs mögött középen patriarchalis kettőskereszttel, felélette pedig rojtos főpapi kalappal van felszerelve.

E pecséten képészeti szempontból az egyháznagy vallásos feladatának alapeszméje kétségkívül élethűbb irányban van kifejezve, mint a góthstílusú hasonnemű szentes egyházi képmás-pecséteken, de ama heraldikai intimitas, mely a régibb ilyenmű sphragistikai emlékeken az illető egyháznagyok képmás alakjai és czímereik közvetlen egymás mellé való helyezésében létezett, Tamás bibornok-érsek pecsétén többé fel nem található.

¹⁾ Ugyancsak a budai orszg. levéltárban őrzött Szántódy Lukács nagyvárad püspök (1397—1406) szentes képmás-pecsétét sem hagyhatjuk említetlenül (kincst. osztály: Paulini de Kápolna, 1. 3.) A pecsét középfőterén csücsíves mennyezett alatt a székesegyház védasszonya Szűz-Mária karján a kis Jézussal, jobbján a püspökség alapítója Szt. László, balján egy más ismeretlen szent áll. Ezek alatt Lukács püspök térdelő alakja látható, harantós keresztbe összetett két strucz tollat ábrázoló paizstól oldalozva. E pecsétet Bunyitay Vincze »A várad püspökség története« művében közli, 223. l.

²⁾ E pecsétet dr. Pulszky Károly és Fellner Sándor az *Arch. Ért. Új folyam. I. K. II. Rész. 248. l.* közölték.

Az álló pecsétek használásában a nők az egyházi férfiaknak méltó versenytársai voltak. Vredius hetven németalföldi női képmás-pecsétet közöl; ezek közt 59 gyalog-, tíz lovas- és csak egy ülő-pecsét van. E részben hazánk tesz kivételt, a hol a főpapokon kívül általában gyalogos, illetőleg álló-pecséteket, eddigi tapasztalataink szerint senki sem használt.

Mabillon ¹⁾ a női álló képmás-pecséteket »saltem a seculo XII.« származtatja s ily legrégibb pecsétekül Emma, Guisnes gróf nejének 1120-dik és Laurának, hasonlóképen Guisnes grófnének 1151-dik évi pecsétét tartja. Gaterer (*Element. Art. Diplom.*) Mabillon véleményét osztja.

Ámde Muratori Antal »*Thesaurus Antiquitatum et Historiarum Italiae*« című műve I. kötetének 591. lapján már a XI-dik század végéről toszkanai Beatrixnak, a híres Matild örgrófnő anyjának álló-pecsétét idézi. Ép így az utóbbi századból Richesa lengyel királyné 1097-dik évi pecsége is ismeretes (*Act. Akad. Palat. Tom. III. Táb. 1.*)

A legrégibb női képmás-pecséteken azonban a címeknek még nyoma sem mutatkozik ²⁾. Sőt a XIII-dik század elejéig is e pecsétek csak annyiban bírnak heraldikai vonatkozással, a mennyiben már hátlapjaikra egyszer-másszor címeres ellenpecsétek alkalmaztattak.

A női képmás-pecséteken a címerek csak a XIII-dik században kezdtek jelentkezni. A legrégibb nemű címeres-pecsétek közé Bethune Matildnak, Dampetra Guido gróf nejének, 1248-dik évi álló-pecsége tartozik; a grófné leeresztett hajjal, köpenyben, jobbában lilomot, balját pedig keblén tartva, férjének flandriai oroszlanos címeres paizsától oldalozva ábrázoltatik.

Ez időtől fogva a nők férjeik címerein kívül képmás-pecséteikre már saját családi címereiket is kezdték alkalmazni. Heinecius a legrégibb ily címerül II-dik Henrik anhalti herceg nejének Mechtildnek, született braunschweigi hercegnőnek 1267-dik évi pecsétét idézi. ³⁾ A hercegné jobb kezében az anhalti, baljában pedig a braunschweigi házak címeres-paizsait tartja. Általában a nők pecséteiken rendszeren jobbról férjeik, balról pedig saját címereiket alkalmazták; hanem számos ellenkező eset is fordul elő különösen az özvegyeknél, mint ez III-dik Endre királyunk özvegyének Ágnesnek pecsétén is látható — *XI. Táb. 83. ábr.*

Ama sokak által vitatott vélemény, hogy a paizsok felállításánál a ház-

¹⁾ De re. Dipl. Lib. II. Cap. XVIII. §. IX.

²⁾ A nők lovas-, gyalog- s képmás-pecséteiken kezökben rendszeren sólyom-madarakat vagy virágokat, ülő-pecséteiken pedig öltözkben sokszor kutyát tartanak, mely utóbbi eset leginkább a zárdafejedelem asszonyok pecsétein fordul elő.

³⁾ De Sigil. Tab. XII. 3. sz.

társak közötti rangszármazás lett volna irányadó, csak egyes kivételes esetekre szorítkozik, mint ezt már Gereken Vilmos 1781-ben Augsburgban megjelent „*Anmerkungen über die Siegel zum Nutzen der Diplomatie*” című művében kimutatta.

Annyi bizonyos, hogy a szépnem a férjek címereinek rendesen előnyt engedett. A nők, pecséteikre férjeik paizsocskaí fölé nem ritkán még akkor is azok oromdíszes sisakjait szokták volt vésetni, mikor azt a maguk címeres-paizsairól kihagyták, mint ez Ravesberg Zsófiának — 54-dik lapon közzöltük — pecsétén látható. Noha Leuffenburg-Habsburg Rudolf grófnak neje, született Oettingen Mária grófnő álló-pecsétén jobbról saját, baloldaltól pedig férje címeres-paizsát alkalmazta, mindamellett férje paizsára támaszkodva, jobb kezében saját családi címerpaizsa felett férje keresztnévének R kezdőbetűjét tartja, képleges jeléül annak, hogy férje felsősége alatt áll ¹⁾.

Salm Johanna grófné, született Jenville 1297. évi álló-pecsétén jobbájában férje címeres zászlóját, baljában saját családi címeres paizsát tartva ábrázol-tatik; tudvalevőleg a sphragistikában a zászló fensőségi hatalom jelvénye ²⁾.

Általában a férjes nők pecsét-ábrái, különösen hasonmás-pecséteiken, sok-szor oly szövevényes kombinációkkal szerkesztvék, hogy megfejtésük a szak-ferfiak nem csekély fejtörésébe kerül.

Megjegyzendő, hogy a női képmás-pecséteken a zárda-fejedelemasszonyo-
kon kívül némelykor az özvegyek is térdelő helyzetben ábrázolvák.

A jegybenjáró fejedelmi hajadonok képmás-pecséteiken hébe-hóba az úgy-nevezett várópaizst (*Scutum expectationis*, — *Écu d'attente*, — *Wart-Schild*) alkalmazták, melynek két részre hasított mezejében balra a delnő családi címere, jobbra pedig leendő férje címere felvételére üres hely látható. Ily várópecsétet használt Izabella spanyol infansnő, Albert osztrák főherczeggel való egybekelése előtt egy ülő-, egy gyűrű- és egy lovas-pecsétén. Így szintén Margit, I. Miksa császár leánya képmáspecsét-paizsának jobb oldala mindaddig üresen maradt, míglen Filibert savoyai herczeg nejévé levén, abba férjének címerét vésette.

Jólehet azonban a gyalog-pecsétek a női képmás-pecsétek többi nemei közt legdivatosabbak valának, mégis amazoknál jóval előbb, már a XV. század előtt tűnedeznek le a sphragistika teréről.

c) A mellképmás-pecséteken (*Sigilla pectoralia*, — *Sceaux en buste, en demi figure*, — *Brustbild-Siegel*), mint nevek mutatja, illető tulajdonosaik csak övig vagy épen nyakig ábrázolvák.

¹⁾ Hohenlohe-Waldenburg. Sphrag. Aphor. 39. I. Taf. XI. nr. 110.

²⁾ U. o. V. Tabl. 47. á.

Mint már a III-dik fejezet 92—93. lapján említők, valamennyi képmás-pecsét közt ezek a legrégebbek, s a középkor kezdetétől a XI-dik századig az uralkodók által úgyszólván kizárólagosan használtattak.

A német császárok III. Ottótól kezdve — I. Frigyes egy 1168. évi arany-bullája kivételével ¹⁾ — a mellképmás-pecséteket háromszáz hatvannégy éven át abban hagyták volt ugyan, de IV. Károly császár által a *birodalmi frigy-* (*Land-frieden-Siegel*) s a császári *legfőbb bírósági* pecséteken (*Hofgerichts-Siegel*) újból felvették ²⁾. Az utolsó ilyenmű mellképes-pecsétet III. Frigyes császár használta.

A savoyai uralkodóház tagjai közül csupán Aimone gróf 1341-dik évi lovas-pecséte ellenpecsétén fordul elő mellképmásban, jobbában buzogányt, baljában a savoyai keresztes címérpaizst tartva. — *XII. Tábl. 94. á.*

A magyar királyoknál és hercegeknél a mellképes-pecsétek nem voltak gyakorlatban. Hogy azonban főuraink e pecsétektől nem idegenkedtek, arról János slavoniai bánnak 1285-dik évi mellképes pecséte — 54. l. — István nádornak 1311-dik évi — *IV. Tábl. 29. á.* — és Drugeth Vilmos nádornak 1337-dik évi fejképmás-pecsétei ³⁾ — *IV. Tábl. 30. á.* — tanúskodnak.

C. Végre a címéreszet sphragistikai kútforrásaihoz ama pecsétek tartoznak, melyeken a címereknek csupán egyes, úgyszólván, kiszakított alkatrészei foglalnak helyet.

E pecsétek kétfélék, u. m.:

a) a melyeken a pecsét mezejének főterét paizs nélkül a címér képe tölti be.

E paizstalan címerképes pecsétek kiválólág a XIII—XIV-dik század alatt, különösen hazánkban, sűrűn fordulnak elő.

¹⁾ K. Heffner. Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel. Taf. V. 34. á.

²⁾ E német birodalmi frigy-pecsétek közül minket magyarokat közelebbről Zsigmond király egy ilyenmű pecsétnyomója érdekel. Az említett király teljes uralkodói díszben jobbában vállhoz támasztott karddal, bal kezében pedig a királyi almát tartva ábrázoltatik. Feje mellett jobbról az egyszerű német királyi sas, balról a magyar kettős keresztes, a pecsét alján pedig a magyar nyolcz pólás paizsocska látható. A pecsét körirata: »† S. pacis per dom̃um Sigismundū romanor. regem et hungarie dalmatie ordinate.« E pecsétnyomónak egyetlen lenyomata sem ismeretes. 1862-ben Frankfurtban egy vas-kereskedő lomtárában találtatott fel. Miután a pecséten a cseh királyi cím és az ország címere hiányzik, annak okvetetlenül még 1320. előtt kellett készülnie. Karl Heffner. Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel. 26. l. Taf. XIV. nr. 104.

³⁾ Fejképmású címeres pecséteket nők is használtak. Hohenlohe-Waldenburg herceg három ilyen németországi pecsétet közöl, u. m.: Irmgardnak, III. Konrád nürnbergi várgróf (Hohenzollern) özvegyének 1334-dik (*Sphrag. Aph. 79. l. — XVIII. Tábl. 209. á.*), Neifen Ágnes grófnének ugyancsak az említett századból való, és Wölpe Erzsébetnek született Holsteini grófnének (*u. o. XVIII. Tábl. 210. á.*), 1272-dik évi pecsétét.

Városaink s szabad helyhatóságaink közül ily paizstalan czímeres pecséteket használtak, többi közt: Brassó ¹⁾, Pozsony ²⁾ XIII-dik századi, a szepesi szászok 1295-dik évi ³⁾, Nagy-Szombat, Varasd, Vasvár, Zágráb XIV-dik századi, Kolosvár XV-dik századi ⁴⁾ stb. pecséteiken.

Főuraink e nemű pecsétei közül elég legyen utalnunk a Rátold-nemzetségből származott Ilsvai Lesták nádornak 1396-dik évi — VII. Táb. 62. á. — a Csák-nemzetségbeli Márk fiának, Istvánnak 1304. évi „† MAGISTRI STEPHANI“ köriratú — XIII. Táb. 95. á. ⁵⁾ — Szent-Györgyi és Bazini Ábrahám grófnak 1302. évi hatágú csillagos s „† S. DOMITIS ABRABH SAI GEORI“ feliratú ⁶⁾ — XIII. Táb. 96. á. — és Széchi Miklós országbírónak itt látható (1355—1358) „† S. DOMITIS: MICOLAI IVDICIS: CV(R)IE: REGIS“ legendájú a Balogh-nemzetség gyönyörűen stilizált kétfejű sas czímer-képével ⁷⁾ ellátott pecsétére stb.

⁴⁾ Ipolyi Arnold a »Mittheilungen der K. K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Denkmale« IV-dik kötetében megjelent »Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns« című értekezésében ismertette.

¹⁾ Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Kronstadt 1844. 93, 94, 95. l.

²⁾ Römer Flóris Ferencz »Pozsony és környéke. Pozsony, 1865.« műben közölte.

³⁾ Ioan. Bárdosy. Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis. Leutschoviae M.DCCCII. 392. l.

⁵⁾ E pecsét a legrégibb eddig ismert magyar főúri gyűrű-pecsétek egyike. A bécsi es. és k. titkoslevéltárból Nagy Imre az Arch. Ért. XIII. k. 23. l. ismertette meg.

⁶⁾ Nagy Imre az országos levéltárból Arch. Ért. XII. k. 258. l. közölte.

⁷⁾ A kétfejű-sas a XIV. században mint családi czímerkép a ritkaságok közé tartozott. Hohenlohe-Waldenburg herczeg »Der heraldische Doppel-Adler. Stuttgart, 1871.« című művében az említett századból csak három ily német családi czímert nevez meg. Hazánk előkelő családai közül a Rima-Szécsi és Felső-Lindvai Széchieken kívül a Derencsényi Balogh (†) (Balogh Miklós Gömör vármegye alispánjának kétfejű-sassal ellátott 1345-dik évi pecsété szintén az országos levéltárban 4515-dik szám alatt őriztetik) és a Lengyel-Tóti Legyel család is kétfejű-sast viselt czímerében. Az utóbbi családra nézve l. »Adler« V-dik kötetében Grabner von Rosenberg Lipót sírköve metszetét. Széchy Miklós országbíró itt látható pecsétét Vincze Gábor az országos levéltárban 5813-dik szám alatt őrzött oklevélről az Arch. Ért. XIII. k. 232. l. közölte.

b) *A sisak-pecsétek (Sceaux avec casque au cimier sans blason, — Helmen-Siegel).* — VI. Tábl. 51, 52, 53, 54, 55. á. és 63, 64. l. Ezekre tulajdonosaik csupán oromdíszes sisakjaikat vésették.

E pecsétek heraldikai kútforrási fontosságának bővebb magyarázatába bocsátkozni az oromdíszes sisakokról (III. fej. 62—65. l.) már elmondottak után felesleges; alkalmilag még csak annyit jegyzünk meg, hogy azok különösen a XIV. század alatt annyira dívó egyszerű címmer-paizsok külső heraldikai felszerelésének kiegészítéséhez a legilletékesebb útbaigazítóit képezik.

A mily gazdag kútforrása a heraldikának a sphragistika a pecsétnyomatokra nézve, ép oly szegénynek mondható a pecsétnyomók tekintetében.

A régi pecsétnyomók gyér voltának oka leginkább ama túlságig menő óvintézkedésekben rejlik, melyeknek a pecsétek a középkori culturalis állapotokhoz képest nem minden alap nélkül voltak alávetve:

A pecsétnyomók akkoron még az okiratokon az aláírásokat pótolván¹⁾, ha elvesztek vagy idegen kézre kerültek, a legbonyolultabb jogi visszaélésekre nyújthattak alkalmat. E miatt az uralkodók életében pecséteik a nagypecsétőrök és cancellárok a mily gondos őrizete alatt állottak, tulajdonosaik halála után ép oly szigorú intézkedéseknek vették alá.

Némelykor ez óvintézkedések az elhalt pecsétének csupán valamely kolostor környékén éjjeli titkos eltemetésében állottak.

A francia királyok pecsétnyomói haláluk után gyakran a kolostoroknak, különösen a női zárdáknak, adattak át megőrzés végett. Heinecius ez utóbbi tekintetben Fülöp Ágoston király 1208-dik évi végrendeletére hivatkozik, melyben az említett uralkodó arany pecsétnyomóját a belpoklosokat ápoló salcey-i apáczáknak hagyományozza; ugyan ezt cselekedték VIII. és IX. Lajos királyok²⁾.

Sokszor a pecsétnyomót tulajdonosával együtt temették el.

Ezek voltak az elhalálozott uralkodók pecsétei irányában követett legenyhébb eljárási módok.

Rendesen, hogy az elhalálozott fejedelmek, egyháznagyok és világi főméltóságok pecsétnyomóival való visszaélések lehetőségének teljesen eleje vétessék, az illető pecsétnyomók vonásokkal vagy vájatokkal idomtalanítottak el, sőt legtöbbször a pápai halászgűrűk módjára megsemmisítették. Ily sors-

¹⁾ Ez okból I. Ulászlónak 1440-dik évi magyar királyvá választása okiratán 88, megkoronázási okiratán 65 (*Mart. Schwaertner. Introductio in Rem Diplomaticam aeri intermedia. Budae, 1802.*), amaz oklevelen pedig, melyben az ország rendei Albertnek magyar királyvá való választását megígérik, 112 főúri pecsét függ (*Perger János. Bevezetés a Diplomatiába. 1821. II. rész. 40. l.*). A csehek által 1415-ben a konstanci zsinatnak benyújtott sérelem-levelen 350 pecsét volt.

²⁾ Heineccii. De Sigill. ect. Francof. et Lipsiae MDCCXIX. Pars. I. Cap. I. 15. l.

ban részesültek többi közt Zsigmond császár pecségei is, mint ez Albert osztrák főhercegnek (a magyar király) és Kristóf pfalzi grófnak Schlick Gáspár birodalmi kancellárhoz 1437-dik évi október 11-dikén intézett rendeletéből kitűnik. Corvinus Mátyás királyunk halála után is 1490-ben pecségei az országos tanács előtt összetörték¹⁾.

Innen van, hogy Németország középkori uralkodói közül, a már fennebb említett Zsigmond császár-féle vas frigy-pecséten kívül III-dik Frigyes császárig, nálunk pedig nemzeti királyaink időszakából egyetlen fejedelmi pecsét-nyomó sem maradt fenn²⁾.

Ha azonban a pecsétnyomók tulajdonosaik halála után drákói intézkedéseknek voltak alávetve, más részről az új pecsétek technikai, heraldika-sphragistikai készítésére a lehető gond és figyelem fordított.

A pecsétnyomók metszését tehát szükségképen oly személyekre kellett bízni, a kik különben is féműzeti szakjártasságuk mellett egyszersmind a heraldikai s sphragistikai formák, valamint személyes erkölcsi megbízhatóságuk tekintetében is nemcsak hogy testületi disciplinaris ellenőrzés, hanem műfoglalkozásuk fontos közgazdasági jelentőségénél fogva közigazgatási rendszabályok alatt is állottak. E követelményeknek az ötvösök feleltek meg legjobban.

Ha a megrendelt pecsétnyomó illetékes voltáról hiteles tudomással nem bírtak, pecsétet vésniök nem volt szabad. A ki az ellen vétett, a czéhből kirekesztett és mester-jogától megfosztatott.

Bécs városának 1527-dik évi rendőri szabályzata csupán a helybeli ötvösöknek enged pecséteket vésni az általuk ismert személyiségek számára. Ha az illető mester a pecsét megrendelőt nem ismerte, vagy ha jogosultságáról

¹⁾ »Praeterca, ne quid interregni tempore, frandis malique doli, ex literis Majestatis Regiae falso obsignatis committi posset, Regalia sigilla in medio Senatu, praesidente Regina, Corvinoque, diffracta sunt. Sigillum tantum Reginae superfuit: quo diplomata publicaeque literae, subjectis Optimatuum sigillis, obsignarentur.« *Antonii Bonfinii Rer. Hung. Decades. Budae, 1770. Dec. IV. Lib. VIII. 511. l.*

²⁾ A magyar nemzeti muzeum régiségtárában egy körded fejrő márvány-lap őriztetik, melynek egyik lapján II. Géza, a másikon III. István királyunk trónon ülő képmása látható. E művet sokan az említett királyok pecsétnyomóinak tartják. De bármily inséges helyzetbe jutottak volna is olykor-olykor az arany- és ezüst-bányákkal bővelkedő Magyarország Árpád-házi királyai, még sem tehetők fel róluk, hogy felségi pecséteikre az akkor még a legkisebb uralkodók által is használt arany vagy ezüst anyagot elő ne keríthették volna. Annyi bizonyos hogy a törékeny és a legkisebb fizikai hatás által romlásnak kitett márvány-pecsétnek II. Géza és III. István királyok opportunítási szempontból az arany pecsét fellett előnyt nem adhattak. Tekintetbe véve továbbá a fennebb említett királyi pecsétek irányában általában követett amaz időbeli feltékeny óvatosságot, lehetetlen, hogy az elhalt királynak pecsétnyomóját sértetlenül utólagos használatra lehetségesé hagyván, annak hátlapjára utóda pecsétét véssék. E pecsétnyomó kinézésű márvány-művet nem tekinthetjük egyébnek, mint a magyar királyi udvarnál, vagy a magyar cancelláriánál létező királyi pecsétek nyilvántartási minta-gyűjteménye egyik példányának.

nem volt teljesen meggyőződve, a felől a polgármestert értesíteni tartozott. Az elkészített pecsétnyomók a városi hatóságnak egy külön e végre tartott könyvébe iktattattak ¹⁾.

Ötvösmesterré csak az avattathatott, a ki a címeres-pecsétek metszésében kellő ügyességgel bírt. A kolosvári 1473. évi ötvösczéh-szabályzat egyik pontja szerint „*Item nullus inter sociis debet se nominare socium nisi sciat tria articula laborare bene, scilicet Clipeum armatum formare et bene facere (Wappengraben) insigne scutirisare interius et exterius etc.*“ ²⁾. Ugyan az ottani 1517-dik évi czéh-rendszabály meghagyja, hogy az „*ötvös-renden való új mester tartozik csinálni egy pöcsétet, a kiben metszen egy sisakott és egy paizsott.*“

Az 1529-dik évi pesti ötvös czéhrendszabály szerint a legényeknek mesterségök bebizonyítására egy kelyhet, egy helymes ³⁾ pecsétnyomót és egy drága kövekkel kirakott gyűrűt kellett készíteniök.

A nagyváradi ötvös czéh-szabályzat rendeli, hogy „*az mestör remek peniglen egi szep öszve járo aranyas giürü, kiben legyen foglalvan egi szep draga szinéb kü, niolcz szegü, az harmadik nemeö egi helymös pezet, de nem rostelios es nitot helymös, melyeket el kezitven, az mestörök jo itelettel meghlassanak személy valogatás nélkül, hog ha megherdömlí az mesterségöt avag nem, ha azért meg nem erdömlj, másszor csinallia, ha akkor sem jo, harmadszor csinallia, ha harmadszor sem jo, tehát (mongianak neki valét) az utan tanullion.*“ ⁴⁾

A középkori címér-metszés főhelyei Páris és London valának, a hol számos idegen fejedelem szokta volt pecsétét vésetni. Ekként pl. V-dik Amadé savoiai uralkodó gróf 1291—1292-ben két ezüst, s 1302-ben arany pecsétnyomóját Londonban ⁵⁾, Aimone gróf pedig 1320-ban négy rendbeli pecsétnyomóját Párisban vésette ⁶⁾. Ez utóbbi pecsétek metszése 22 florenczi ducatoiba került.

¹⁾ III-dik Albert és Frigyes főherczegek 1360-dik évi rendelete szerint a bécsi aranyműveseknek valamint a papoknak és a zsidóknak megvolt tiltva pecsétet vésetniök olyanok számára, a kiknek jogsultságáról tudomásuk nem volt. III-dik Frigyes császár 1446-ban e rendeletet akként módosította, hogy csupán a Bécsben lakó s közismeretes ötvösöknek s az általuk felhatalmazott legényeknek áll szabadságukban pecséteket készíteniök. *Sava. Die Siegel der österreich. Regent. 5. l.*

²⁾ E czéh-szabályzat eredetijét dr. Finally Henrik az »Erdélyi muzeum egyesület« közleményeiben becsátá közre.

³⁾ A helymes szó a sisakkal egyértelmű s a német Helm-ből származik.

⁴⁾ A magyarországi czéh-szabályzatokban előforduló címeres pecsétekről bővebb tudomást szerezni óhajtókat dr. Ballagi Aladár által az Arch. Ért. új folyam III-dik. k. közölt: »*Kecskeméti W. Péter ötvös-könyve.*« című értekezéséhez írt Bevezetésére (226—227. l.) és Glossariumára (a Helyem szó alatt) utaljuk. Ballagi az általunk idézettekén kívül még az alsó-kőrösi, debreczeni, kassai, komáromi, rozsnyobányai, nagyváradi és löcsei ötvösczéh pecsétmetszésre vonatkozó ötvösczéh szabályait is idézi.

⁵⁾ *Sigilli de Principi di Savoia. L. Cibrario e D. Casimiro Promis. 89. l.*

⁶⁾ U. o.

Általában a középkori pecsétvésés épen nem volt olcsónak mondható, a mint ezt többi közt ¹⁾ Zsigmondnak 1417-dik évben, római királysága idejében, Bomel Arnold bécsi aranyművesnél 200 rhénusi aranyban kialkudott ²⁾ két pecsétnyomója is bizonyítja ³⁾.

A címér-metszés fénykora körülbelül a XVI-dik századdal végződik.

A német császárok pecsétai közül II-dik Miksa két nagy pecsége a renaissance-stíl anemű készítményeinek utolsó remeke. II. Mátyás pecségein már a baroque-izlés uralma kezdődik.

Egyébiránt hogy el-elvétve még a XVIII-dik század elején is egyes kiválóbb címér-metszések készültek, többi közt hazánkban a II. Rákóczy Ferencz fejedelem szolgálatában állott kassai pénzverdének *példametsző mestere* Debreczeni Ötvös András által vésett több rendbeli címeres-pecsét bizonyítja ⁴⁾, melyek

¹⁾ Amadé, piemonti herceg és Bougé gróf 1424-ben egy-egy ezüst pecsétnyomó véséséért 146 arany francot fizettek. *Luigi Cibrario. Della Economia Politica del Medio Evo. Torino, MDCCCLXI. Tom. II. 335. l.*

²⁾ E két pecsétnyomóra nézve Zsigmond császárnak a bécsi cs. állami levéltárban őrzött ígtatókönyvében a következő tétel olvasható »Anno domini MCCCCXVII. quinta die Novembris pro parte regie maiestatis Romane ego Johannes Kirchen servitorum suorum minimus cum magistro Arnolde de Bomel aurifabro conveni in hunc modum, videlicet, quod idem Arnoldus facere debebit duo sigilla imperialis maiestatis: unum in quo persona imperialis cum pomo et ceptro sedet super duabus aquilis, quarum habet quelibet duo capita, et debent esse quinque clipei circumcirca personam et in circumferentia tituli etcetera: item aliud in quo simpliciter sculpta sit imperialis aquila habens duo capita etcetera, pro quibus ambobus sigillis prefata regia maiestas solvere debebit predicto Arnolde florenos Rinenses ducentos, videlicet centum immediate et centum factis et omni modo completis sigillis antedictis, item faciet sibi dare sex marcas argenti et in nullo alio majestas ipsa pro sigillis premissis erit aliquatenus obligata, nisi velit sibi aliquid ex gracia mera dare.« (*Anzeiger des germanischen Museums, 1872. nr. I.*) Nevezetesen, hogy e császári felségi pecsétek 1417-ben rendeltettek meg, jóllehet Zsigmond csak 1433-dik évi november 21-kén koronáztatott császárrá.

³⁾ A középkori ötvösök címérmetszés által nyert gazdag jövedelmi forrásaikon kívül számos egyéb előnyben is részesítettek. A művészekkel közös címert a veres (a francziáknál kék) mezőben három ezüst, paizsoeskdát viseltek (l. a kassai ötvösök pecsétét 88. l.). Kiváltképen a fejedelmi udvari ötvösök árasztattak el a kitüntetések legkiválóbb nemeivel. A legrégibb eddig ismert franczia nemesítő levelet III-dik Fülöp király 1270-ben Rasul udvari ötvösének adományozta. *W. Maigne. Abregé Méthodique de la Science des Armoiries. Paris, 1860. 375. l.* — Ugyanazon évben kelt adomány-leveleiben V-dik István királyunk Maté nevű udvari ötvösét Zárberényben (a mai Vörösberényben) hatvan ekényi földdel adományozta meg (*Árpádokori okmánytár 1862. III. k. 237. l.*). Róbert Károly királyunk egy 1331-ben Visegrádon kelt oklevelében Péter ötvösének („Magister Petrus, Filius Simonis, de Senis dictus, et fidelis aurifaber noster, Viceque Comes, et Castellanus Scepusiensis“) a Szepesvármegyében fekvő Jamnik birtokot adományozza, érdemei közé sorozván »... et in sculptione, fabricatione, seu paracione praesentis sigilli nostri authentici exhibuit ect.« — Ez okmányt Wagner Károly (*Analecta Scepusii. Viennae, 1773. Pars. I. 131—132. l.*) és Fejér Gy. (*Cod. Dipl. VIII. 3. 529. l.*) közölték.

⁴⁾ Thaly Kálmán »Érem és pecsét-tani adalékok a Rákóczi-korból.« (*Arch. Ért. XI. k. 321. 322. l.*) című értekezésében Rác Márton felső-magyarországi kerületi pénztárnoknak bizonyítványát közli, mely

közül különösen a nemzeti Múzeumban őrzött országos közjövédelmi tanács pecsétének stampigliája méltó figyelmet érdemel.

A mennyiben máskülönben is az udvari s állami szolgálatban levő ötvösök rendszeren a czéhek legjelesebb tagjai közül szemeltettek ki s a többi czéhmestereknél szorosabb hivatalos ellenőrzés alatt is állottak, nagyon természetes hogy az általuk a fejedelmek, a politikai s törvénykezési testületek és az országnagyok számára készített címeres-pecsétek technikai s heraldikai szabályosságuk tekintetében mindenkor nagyobb megbízhatósággal bírnak, mint az alsóbb rendűeknek a közönséges mesterek által készített pecsétei.

A pecsétek kútfői hitelességére vonatkozólag meg kell még jegyeznünk, hogy az oklevélen levő pecsétnek heraldikai kútforrási értéke mindenkor nagyobb, mint az olyané, a melynek megfelelő okirata elveszett.

A pecséteknek heraldika kútfői fontosságát fokozza továbbá, ha készítőiknek évszáma is meg van rajtuk. Ez eset azonban a legrégibb heraldikai korokban vajmi ritkán fordul elő.

A legrégibb évszamos pecsétnek Warnecke egy 1009-dik arab évszámú pecsétet tart, anélkül azonban, hogy hollétét és tulajdonosa nevét említene¹⁾. E pecsét azonban máskülönben sem tartozik a címeres-pecsétek közé. Hohenlohe-Waldenburg herczeg a legrégiebb címeres-pecsétek, illetőleg pecsétnyomók közé Hohenlohe Gottfried Romaniola gróf 1233-dik évi lovaspecsétét számítja; e pecsét hitelessége azonban több oldalról kétségbe vonatik²⁾.

A legelső kifogástalan évszamos címeres-pecsét a németeknél a hornbach-i kolostor 1300-dik évi pecsétén fordul elő.

A német császárok évszámmal ellátott pecsétei közül legrégibb III. Frigyes császár 1452-dik évi pecséte³⁾.

Posthumus László ama két pecsétén, melyet mint magyar és cseh király vegyesen szokott volt használni, angyalok által tartott szalagon az 1454. s az 1456-dik évszám van vésve⁴⁾. Kirekesztőleg magyar királyi pecséteink közül pedig II. Ulászló 1490-dik évi felségi kettős nagy-pecséte hátlapi köriratában fordul elő évszám⁵⁾.

szerint Debreczeni ötvös András »az említett vésnök pénznek csindlására való példákön kívül . . . metszett az tekintetes Oekonomi consilium szükségére elsőben is két öreg (nagy) pecsétet, pro administratione Epperjesiensis, s az másikat pro Trans-Danubiana; ugyan más egy öreg-pecsétet pro Tabula Judiciaria; Regiák pecsétlésére való három pecsétet; Méltóságos praeses (b. Klobusicky Ferencz, a közjövédelmi tanácselnöke) és több epperjesi Administratio Consiliarius uraiméknak és öt pecsétet in summa tizenegyet.«

¹⁾ Herald. Handbuch.

²⁾ Sphrag. Aph. Taf. I. nr. I.

³⁾ Karl Heffner. Die deutschen Kaiser- u. Königs-Siegel. 29. l.

⁴⁾ Sava. Die Siegel der Oesterr. Regenten. 22. l.

⁵⁾ Pray. D. Sig. XVI. Tábl. 1. á.

Az évszámok a XV-dik század folyama alatt, különösen a városok és községek pecsétein kezdenek sűrűbben jelentkezni.

Az említett század második feléből Ausztria már 14 ilyenmű községi pecsétet mutat fel ¹⁾.

Hazánk e részben jóval a kis szomszédország mögött áll; Vámos ²⁾ helységének 1487-dik évi pecsétén kívül régibb évszámos magyar községi címéres-pecsétet alig tudunk felmutatni.

Az évszámokkal kapcsolatban a pecsét-feliratokat, vagyis legendákat sem hagyhatjuk említetlenül, melyekben a pecsét-tulajdonosok név és rang szerint vannak megismertetve.

Egy nagyhirű német címéresz állítása szerint a legrégibb időtől kezdve egész a XVII-dik századig csak két XII-dik századi feliratlan pecsét létezik (?).

A XVII-dik századtól fogva — a fejedelmi, állami, helyhatósági és községi pecsétek kivételével — a pecsétek teljes legendái helyébe tulajdonosaik névének és címeinek csupán kezdőbetűi alkalmaztattak. A XVIII-dik századtól fogva ez is — a heraldika nem kis veszteségére — elmaradt ³⁾.

A sphragistika, ez újabb keletű fogatkozásától eltekintve, a múltra sem felel meg mindenben a heraldika követelményeinek. Ugyanis mindenekelőtt a címerek egyik leglényegesebb s nélkülözhetetlenebb alkatrészére a mászakra nézve a XVII. század középtájáig legkisebb tájékozást sem nyújt. A pecsétmezők csekély terjeme miatt a címerek alakisága tekintetében teljes részletességet vajmi ritkán tartalmaz, sőt különleges alakjai által a címerek eredeti jellegét s szerkezetét is gyakran alterálja.

Szintén kétséget nem szenved, hogy a címerek egyes részeit ábrázoló már fennebb (C) alatt említett pecsétek, a heraldikának csupán félszeg forrásait képezik.

Nagy nehézséget gördítenek a heraldikai kutató elé ama pecsétek is, a melyekre hajdani tulajdonosaik és metszőik részben tévedésből, részint tudatlanságból, vagy különczködési viselkedésből a címér egyes alkatrészeit a rendes szokástól eltérőleg alkalmazták. Előfordúl hogy a címérnek összetartalmából a pecséten csupán a sisak nélküli oromdész látható, máskor ellenben az oromdíszek sisak nélkül a címérpaizs fölé állítvák.

Németországban pl. a XIV-dik század alatt a Swartepape-család tagjai

¹⁾ Karl Lind. Blätter für ältere Sphragistik. Wien, 1878.

²⁾ Századok 1873. évfolyam. 721. l.

³⁾ A legrégibb középkori pecsétek nagy római betűkkel, a XIII. és XIV-dik századiak góth-majusculákkal, a XV. és XVI-dik századi pecsétek minusculákkal, a renaissance-korbeliek pedig római betűkkel vannak ellátva.

„fészkében fiait vérével tápláló pelikánt“ ábrázoló oromdíszöket váltakozva majd az egyik, majd a másik mód szerint alkalmazták ¹⁾).

Nem ritkán bizonyos alakok a címérpaizsszal való közvetlen összeköttetésöknél fogva címerrészletekül tűnnek fel, pedig nem egyebek, mint valamely család vagy nemzetség egyik-másik tagjának pusztán sphragistikai symbolicus magánképei. Ekként Frohendingen Ágnes grófnő 1290-dik évi pecsét-paizsára keresztnéve beszélő sphragistikai jelképét a bárányt vésette ²⁾).

A heraldikának e sphragistikai bonyodalma, nem kevesebbé a tisztí jelvények szabados alkalmazási módjai is fokozzák. Elég legyen e részben a német Limpurg grófok példájára utalnunk, kik közül többen öt *buzogányt* ábrázoló családi címerek hátrányára birodalmi pohárnok tisztségek jelvényének a *kancsónak* adtak elsőséget, mint ezt Matildnak Limpurg Frigyes gróf özvegyének egy 1338-dik évi oklevélén függő pecsété is tanúsítja, a melyre a grófné, saját és férje családi címere mellőzésével, csupán az egyébként is férje halála után öt többé meg nem illető *kancsós-paizst* ³⁾ alkalmazta.

Hogy a címér-részeknek ez egymás s a sphragistikai elemek közti nyilvánuló viszás jelenségeik számos félreértést és zavart idéztek elő, bővebb magyarázatra nem szorúl ⁴⁾.

A sphragistikánál a heraldikának biztosabb — habár nem oly kiterjedt — vezérfonalát a: **hivatalos címér-okiratok** képezik. Ide tartoznak:

a) a *címér-levelek* (*Litterae armales*, — *Lettres d'armes*, — *Wappenbriefe*);

b) a *címér-igtatókönyvek* vagyis az úgynevezett *arany könyvek* (*Livre d'or*, — *Libro d'oro*, — *Goldenes Buch*);

c) a legfelsőbb helyeken kiadott *címérdöntvények* és *határozatok*.

¹⁾ Dr. F. K. Fürst zu Hohenlohe-Waldenburg. Sphragist. Aphorismen. Heilbronn, 1882. 33. l. — IX. Táb. 100. á.

²⁾ U. o. 43. l. — XIII. Táb. 128. á.

³⁾ U. o. 81. l. — XIX. Táb. 216. á.

⁴⁾ E tekintetben hazánkra vonatkozólag szolgáljon például az Aba-nemzetségből származott Sándor fiának, Demeternek, Neksche és Lipolch urának „S. MAG(ist)RI. DEMET. F. ALLEXANDRI. D. G(e)RRAT. ABT. TAVERNICORVM. REGIS“ feliratú 1336-dik évi pecsété (Orsz. lvtár. Dipl. oszt. 2793-dik sz. Vincze Gábor az »Arch. Ért.« XIII. k. 231. l. közölte). A pecséten háromszögletű monorpaizsban két damaskolt pólya, a paizs felett egy derékig kiemelkedő, jobbában kardot tartó vitéz látható. Ettől jobbra A betű, balra csillag van. A vitéz alakja valószínűleg paizsvéd, de lehet az a fennemlített németországi Swartepape-ék módjára használt sisak nélküli oromdísz, vagy sphragistikai személyesítő képmás-paizsvéd is, mely utóbbi körülményre az említett vitéz alakja mellé helyezett nevére vonatkozó A betű utal. Megjegyzendő hogy az A betű a szintén az Aba-nemzetségből származott Dózsa nádor pecsétén a paizs alatt látható. — XIII. Tab. 97. á.

Itt már a címerek nem kiegészítő részt, hanem alaptárgyat képeznek.

E legfőbb heraldikai forumok által kiállított okiratok feladata a bennök foglalt címerek alaki s birtoklásjogi megállapítása levén, ehhez képest természetesen ez okiratoknál az illető címerek lehető pontos s kimerítő leírása követeltetik. E descriptiv eljárási módszernek köszönhető nagyrészből, hogy nemcsak a heraldikai nyelvezet formuláréinak, de számos címér provenienciájának is ismeretében maradtunk.

A heraldikai hivatalos okiratoknak a pecsétek feletti másik fölénye abban áll, hogy a címerek mázaival megismertetnek; a mi továbbá a címeralkatrészek szabályszerű s egymásközi arányaiknak rendszeres összeállítását illeti, erre nézve címér-ábrák által a címertan legújabb műtörténeti igényeinek legkimerítőbb mintáit képezik ¹⁾.

E heraldikai okiratok keletkezésének ideje a XIV-dik század első évtized tájára tehető, a mikor jölehet ugyan a címér-birtoklás jogereje — lásd IV. feje-

¹⁾ A címerek alkatrészei egymás irányában való arányainak meghatározása tekintetében a német szaktudósok már nagy szolgálatokat tettek, mint ezt a művészek, műiparosok, különösen pedig az építőmesterek, pecsétmetszők, történeti képrók számára írt munkáik közül jelesül Hildebrandnak „*Heraldisches Musterbuch. Berlin, 1872.*“ s Warneckének, a porosz cultusministerium segélyezésével kiadott „*Heraldisches Handbuch. Görlitz, 1880.*“ című nagybecsű műve tanúsítja. Hogy az említett tudósoknak minden fáradaik mellett is a korszak-jellegű címertani arányok rendszeres szabályait még mindekkoráig nem sikerült teljesen megállapíthatniok, ennek oka leginkább abban rejlik, hogy heraldikai méreteiket úgyszólván csakis a pecsétekre terjesztették ki. Általában a címerlevelek ügye Németországban ez idő szerint még eléggé háttérbe van szorítva, mint ezt az 1878-dik bécsi és az 1882-ik évi berlini heraldikai kiállításokon tapasztalhattuk. A bécsi tárlaton kiállított 92 nemes- s címer-leveél közül az egész XV. századra csak 7 eredeti esett; ezek közül is három magyar (V. László király 1456-dik évi Budán kelt Kansdorffer Jánosnak, I. Mátyás király 1475-ben kelt Lehner Jánosnak és II. Ulászló király Budán 1494-ben kelt Castellione testvéreknek adományozott címeres-levelei) — és valamennyi közt a legrégebb Zsigmond császár 1431-dik évi — Regensburgban bizonyos Mackssondt Péter részére ajándékozott címer-levele volt.

A berlini kiállításon levő 160 nemesítő- s címer-leveél közt a XV-dik század első negyedéből szintén egy sem volt látható, s a legrégebb címeres-leveél ott is magyar volt, egy V. László királyunk 1456-ik évi címeres-levele (*Der deutsche Herold. Berlin, 1882. 48. l.*). A mily hanyagságot tanúsítottak a németek heraldikai, genealogiai, sphragistikai kiállításaik az armalisok irányában, ép oly kevés buzgalmat fejtenek ki azok irányában az irodalom terén. Ekként pl. a bécsi osztrák heraldikai társulat közlönyében az „*Adler*“-ben tízévi folyama alatt alig jelent meg három cikkk, mely valamely armalisnak valódi kimerítő és alapos leírását adná. A berlini „*Herold*“-ról ugyanez mondható. Hefner Otto „*Heraldisches Original-Musterbuch*“-jában (München, 1863) 101 sírkövekről, szőnyegekről, címeres könyvekből stb. vett címer-mintái közt egyetlen címeres-levelet sem hoz fel; heraldikájának a címer-kútforrásokat tárgyzó fejezetében pedig a pecsétekről 5 teljes lapon keresztül, az armalisokról csak néhány sorral emlékezik meg. Hildebrandnak a berlini heraldikai kiállítás műdarabjait ismertető száz darab photolithographiai táblával ellátott „*Heraldische Meisterwerke von der Internationalen Ausstellung für Heraldik zu Berlin im Jahre 1882*“ című nagyszabású művében 226 címeres tárgy közt csak 6 armalis ábra van közölve.

zet 173. l. — még azontúl is sokáig a kizárólagos fejedelmi adományozástól független maradt, Saxoferrato szerint „*quilibet potest assumere sibi arma et insignia, illa portare et in rebus propriis impingere*“¹⁾, mindamellett azonban az sem tartozott többé a ritkaságok közé, hogy egyszer-másszor az ősi törzs-czímerbirtokosok s az újcímert felvenni szándékozók címereik megerősítése végett a fejedelmekhez folyamodtak, miután az ez úton nyert vagy megerősített címerek nemcsak az önkényesen felvetteknél nagyobb tiszteletben részesültek, hanem tulajdonjogi tekintetben is a legfőbb heraldikai hatóságoknál biztosabb védelemre találtak, miként ugyancsak Saxoferrato szavai szerint „*Habere arma ex concessione principis prodest, quia aliis praefertur et non potest ab alio prohiberi.*“²⁾

Franciaországban a címeradomány-levelek Szép Fülöp uralkodása alatt (1310 †) kezdenek jelentkezni.

Németországban az I. Albert császár által 1305-dik évben³⁾ a szent-gűrki apátságnak és VII. Henrik császár által 1312-dik évben a regensburgi Szt.-Jakab-ról címzett skót szerzetes-rend kolostorának⁴⁾ adományozott címer-levelek tartatnak a legrégebbeknek.

Hefner Ottó a címeradomány-levelek tulajdonképeni korát a németeknél IV. Lajos császár (1329—1347) uralkodása idejére teszi. Ez időtájra esnek hazánknak e nemű legrégebb emlékei is: a Robert Károly királyunk által Erenyei (*Eniruch*) Herczeg családnak, illetőleg Miklósnak, Imre fiának 1326-ban — lásd 159. l. — és Danch Zólyom vármegye főispánjának 1327-dik évben adományozott címerjavító-oklevelei.

A címer-levelek azonban tágabbkörű heraldikai jelentőségöket csupán az említett század második felében érték el. Ez utóbbiakhoz tartoznak már Magyarországon I. Lajos királyunk Kassa városának 1369-dik évi és Zegell Péter óvári kereskedőnek, Ausztriában szenvedett erőszakos megkárosításaiért 1380-ban adományozott⁵⁾ címeres-levelek.

E XIV-dik század második feléből eredő címeradomány-levelek azonban a festett címer-ábrákat még nélkülözik. Ez utóbbi módon kiállított armalisok a XV-dik század elején, jelesül Franciaországban VI. Károly (1422 †), Német-

¹⁾ Do. Bartoli a Saxoferrato. L. L. Doct. Perusin. Tractatus de Insigniis et Armis. Bonn, 1883. I. l. 4. §.

²⁾ U. o. 2. l. 9. §.

³⁾ S. I. Wendt v. Wendtenthal. Geschichte d. österr. Clerisey. III. Rész. V. k. 521. l. — Bohmer regesta imperi inde ab anno 1314. usque ad annum 1344. Frankfurti 1839. 207. l.

⁴⁾ Nützliche und auserles. Arbeiten der Gelehrten im Reiche etc. Nürnberg, 1733. 25. l.

⁵⁾ Fejér Gy. Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. V. 400. l.

országban Ruprecht (1413 †), Csehországban Venczel (1419 †), Magyarországon pedig Zsigmond király alatt kezdenek gyakorlatba vétetni.

Vajjon a Zsigmond király által 1401-ben Semsey Jánosnak, Demeter fiának adományozott címeres-levél az ábrás armalisok közé tartozik-e, láthatatlanban eldönteni annyiban nehéz, mert nemcsak az ez okiratról megemlékező s az azt közlő írókból ¹⁾ annak diplomatikai külső kiállításáról legkisebb felvilágosítást sem nyerhetünk, de magában az illető okirat szövegében sem fordul elő semmi nyoma annak, a mi legtávolabbról címer-festvényre engedne következtetni. Megjegyzendő hogy ha a címeradomány-levelek címer-ábrákkal ékeskednek, e körülmény szövegekben, még ha a címer teljes leírását foglalják is magukban, kivétel nélkül megemléttetik.

A Semsey-féle oklevélről tehát egyelőre addig is eltekintve, míg levéltári elzártóságából kiszabadul, a legrégibb eddig ismert magyar címerképes armalisul a Zsigmond királyunk által Tétényi Imre fiának Péternek budai alvárnagynak és Tétényi Miklós fiának Andrásnak a most is virágzó Kapivári Kapy-család őseinek és a velök rokon Haraszthi-családnak adományozott 1405-ik évben kelt közös címereslevél tekintendő ²⁾.

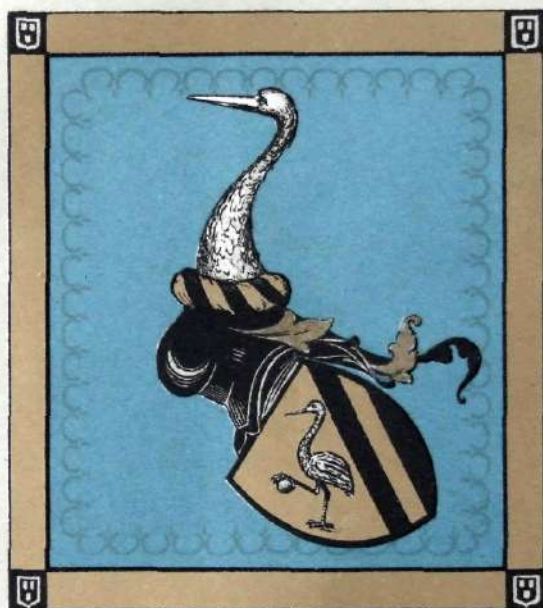
¹⁾ Ez okiratot közzölték: Katona István „*Hist. Crit. R. R. Hung. Tom. XI. 519—521. l.*” — Fejér György: „*Codex dipl. T. X. vol. 2. 455—456. l.*” — Felemlítik: Perger János „*Bevezetés a Dipl. II. Rész. 112. l.*” — Kassich Ignác: „*Laurea Virtutis. Pestini. 1826. 203. l.*” — Nagy Iván „*Magyarország családai. X. k. 138. l.*” Bartal György „*Commentarium ad Historiam Status Jurisque Publici Hungariae aevi medii. Posonii, 1847. Tom. III. 124. l.*” stb.

²⁾ Ez okiratot Wager K.: „*Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. Posonii et Cassoviae. M.DCC.LXXX.*” című művében (354, 355, 356. l.). Fejér György: „*Cod. Dipl. T. X. Vol. II. 372. l.*” közzölték. Másolata Kaprinainál *Mss. B. Tom. IV. 252—254. l.* felfedezhető. Nagy Iván: „*Magyarország Családai*” V. k. 51. l. és VII. k. 76. l. s Bartal György: „*Commentarium ad Historiam Status Jurisque Publici Hungariae aevi medii. Posonii, 1847. Tom. III. 124. l.*” stb. című műveikben említik fel. Az eredeti okirat a Kapivári Kapy-család levéltárában őriztetik. Fasc. III. Nr. 9. Velem az említett család-feje Kapy Eduard cs. és kir. kamarás volt szíves közölni. Az okmány eredeti s hibátlan szövege következő:

Sigismundus dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque rex, Marchioque Brandenburgensis, ac sacri Romani imperii archi camararius, nec non Bohemiae & Lucemburgensis haeres. Omnibus Christi fidelibus, praesentibus pariter & futuris praesentium notitiam habituris, salutem in omnium salvatore. De claro lumine throni regalis, velut e sole micantes radii, nobilitates legitimo iure procedunt, & omnium nobilitatum insignia a regia maiestate dependent, ut non sit dare alicui nobilitatis, seu generositatis insigne, quod a gremio non provenit regiae claritatis. Proinde ad universorum praesentium & futurorum notitiam harum serie volumus fieri manifestum, quod nos regalis peritiae diligenti contemplatione attendentes multiplicia fidelia & virtuosa servitia fidelium nostrorum Petri filii Emerici de Teten, castri nostri Budensis vice-castellani, & Andreae filii Nicolai de eadem Teten, quibus a multis temporibus transactis, & praecipue proximo praeteritis diversis regni nostri motionibus, & disturbiis, se ipsos, atque sua, pro status nostri regni conservatione, honoris augmento, regnique, ac regnicolarum utilitate, fortuitis, imo formidabilibus casibus & periculis, creberrime exponendo, & intrepide submitiendo, nostrae laudabiliter, fideliter, & solerter complacuerunt, placereque

Mint az ide mellékelt táblán látható, e czímer a régi góth stylból az újabb góth stylbe való átmeneti kór ízlése szerint készült. A jobbra dőlő paizs

ipsos speramus in posterum majestati. Volentes itaque pro praemissis ipsorum meritis & laude dignis fidelitatum servitiorumque obsequiis, eisdem Petro & Andreae a nobis multo plura et majora promerentibus, nunc aliquantulum ut iidem, nostrae bonae intentionis argumenta erga se sentientes ad similia, & majora servitia, fidelitatisque & complacentiae opera, nostrae claritati devotius exhibenda ferventius incitentur, regalis munificentiae benignitate respondere, animo deliberato, de regiae potestatis plenitudine & ex certa scientia, ac gratia speciali, sano etiam praelatorum, baronum, ac procerum et potiorum regni nostri nobilium ad id accedente consilio, supplicationibus nihilominus devotis annotatorum Petri & Andreae per eos superinde nobis humiliter porrectis, benigne & clementer inclinati, infrascripta nobilitatis arma seu insignia in eorum scilicet Petri & Andreae, ac per ipsum Petrum, Johannis & Ladislai filiorum Jacobi filii Johannis de Haraszth, fratrum ejusdem Petri consobrinorum & haeredum ipsorum, ac ab eis & eorum quolibet legitime descendendum personas, regiae maiestatis innata elementia favorabiliter elargimur, videlicet: scutum campi aurei, vel coloris crocei, & in eo unam gruem coloris proprii, in uno tantummodo pede stantem, idemque scutum duabus bandis seu tressis nigris a posteriori parte ejusdem gruis, & superiori margine usque ad inferiorem, quasi per obliquum transversatum, galeam denique nigro tectam, cum retropendio coloris nigri, super coopertorium vero ipsius galeae, sertum seu crinale coloris aurei, aut crocei, aliqua materia subtili & nigra intermixtum, & ex ipso serto, seu crinali caput gruis cum collo & quasi medio pectoris in sursum eminens & erectum; prout praesentibus inserta literis, appropriatis coloribus pictura expresse denotat & declarat, ut haec ubique bellorum & pacis tempore libere habeant, & secure portent, ipsisque armis seu insigniis, memorati Petrus & Andreas, item Johannes & Ladislaus, ipsorumque posteritas universa legitime nata & nascitura, in praeliis, torneamentis et hastiludiis, ac generaliter omni exercitio militari uti possint & gaudere, iidemque Petrus & Andreas, item Johannes & Ladislaus favore regio se conspicientes insignitos gaudeant, & de tantae pietatis indicio, ipsorum etiam proles exultet, & tanto fideliori animo & ferventiori desiderio ad servitia culminis regii, ipsorum semper et posteritatis eorundem intentio solidetur, quanto ampliori studio praeventos se aspicient, & in effectu sentient munere gratiarum. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras privilegiales pendentis & authentici sigilli nostri novi & duplicis munimine roboratas, eisdem Petro & Andreae, item Johanni & Ladislao jussimus assignari. Datum per manus reverendi in Christo patris domini Eberhardi episcopi ecclesiae Zagrabiensis, aulae nostrae regiae summi cancellarii, fidelis nostri dilecti. Anno Domini Millesimo Quadragesimo quinto, decimo septimo Kalendas Maji, regni autem nostri anno decimo septimo. Venerabilibus in Christo patribus et dominis Valentino tituli sancte Sabinae sacro sancte Romane ecclesiae presbitero cardinali, Quinqueecclesiensi gubernatore, Johanne Strigoniensi, Colocensi sede vacante, Andrea Spalatensi, altero Andrea Ragusiensi archiepiscopis, Jadrensi sede vacante, Luca Waradiensi, Stephano Transsilvano, eodem domino Eberhardo Zagrabienzi, Agriensi sede vacante, Johanne Boznensi, Wesprimiensi sede vacante, Johanne Jauriensi, Nicolao Vaciensi, Petro Nitriensi, fratre Dousa electo Chanadiensi ecclesiarum episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus, Sirmiensi, Traguriensi, Scardonensi, Tinniniensi, Nonensi, Sibinicensi, Corbaviensi, Machariensi, Pharensi et Senniensi sedibus vacantibus; nec non magnificis viris Nicolao de Gara regni nostri Hungariae Palatino et iudice comarum, Johanne et Jacobo vayvodis nostris Transilvanensibus, comite Frank filio condam Konie bani iudice curiae nostrae, Paulo biaseno et altero Paulo de Petj Dalmachiae Croachiae praedictorum et tocius Slavoniae regnorum nostrorum, Johanne de Marowth Machoviensi banis, honore banatus Sceveriensi vacante, Nicolao Trentul tavarnicorum et comite Posega, Simone filio praedicti condam Conie bani ianitorum, Martino Ders dapiferorum, Laurencio de Tary pincernarum, Petro Cheh agasonum nostrorum magistris, Simone de Vettaw comite Posoniensi, aliisque quam pluribus regni nostri comitatus tenentibus et honores.

TÉTÉNYI PÉTER ÉS ANDRÁS
CZIMERE 1405.

Nyomt. Hírlap. 1911. Budapest. 1911. 1. 1. 1. 1.

arany mezejében jobbról egy természetes-színű egy lábbon álló daru, az örködés és az éberség jelvénye, balra pedig két fekete pantallér, a hátulsó a paizs baloldalát érintve látható. A paizson gömbölyded csőrsisak van, melynek fekete és arany tarajgöngyölegéből oromdíszként daru emelkedik ki. Az egyszerű szabású arany s fekete sisak-lebbentyű még eredeti feladatának teljesen megfelelőleg a paizs oldalait érintetlenül hagyva csupán a sisak hátulsó részét lengi körül. A címér arany keretű kék szőnyegre vagyis táblára van helyezve, melynek négy szögletében egy-egy fekete, csat-alakú cifrázat ékeskedik. A keretnek szőnyegfelé eső szélei körül szürke gyűrűzött fonadék fut végig. A szőnyeg 4 cm. széles, 8 cm. magas. A rajta levő címér magassága az oromdíszszel együtt 7.2 cm., melyből a paizsra 2.6 cm., a sisakra oromdíszestül pedig 4.6 cm. esik, a Zsigmond király későbbi armalisain előforduló oromdíszes sisakjait tehát felülmúlja.

Az okiraton Zsigmond királynak Pray által („*De Sig.*“ IV. T. 1. á.) közölt felségi töredezett kettős nagypecséte függ.

A címeres-leveleknek az említett század tizes éveitől, jelesül 1414-től kezdve, valamint általában Európaszerte, úgy hazánkban is már szakadatlan sora kezdődik.

Zsigmond király a középkor legbökezűbb címeradományozói közé tartozott. Folytonos pénzszűkében az volt legolesőbb jutalmazási módja. A németek, olaszok stb. részére ajándékozott címér-levelein kívül eddigelé megközelítőleg 50 darab magyar armalisa ismeretes, melyeket legnagyobb részt huzamos ideig külföldön tartózkodásánál fogva hazánk határain túl, jelesül: Achen, Trident, Constanz, Bazel, Ulm, Passau, Brünn, Nürnberg, Feldkirchen, Piacenza ¹⁾, sőt az arragoniai Perpignano ²⁾ stb. városában magyar környezete és látogatói közt osztott ki.

E körülményből azonban még korántsem következik, hogy a címerábrás armalisok hazánkba közvetlenül külföldről importáltattak volna. Nem voltak ugyan teljesen honi eredetűek, de keletkezési idejük a külföldi hasonnemű okiratokéival oly annyira azonos, hogy bizvást az akkori heraldika-diplomatikai divat áramlata közös eredményeként tekintendők, mint ezt a Tétényi, illetőleg a Kapy-családnak fennebb említett — 1405-dik évi május 16-kán Budán kelt címeres-levele világosan tanúsítja ³⁾.

¹⁾ Herenchéni János címeres-levele a fenne említett olasz városban 1432-ben kelt (in festo beate Dorothee virginis et martiris). A háromszögletű paizs kék mezejében térdelő rózsakoszorús veresruhájú, kezében nyílanoly színű olvasót tartó szűz látható. A sisaktakaró kék-veres, a hegyes csőrsisak oromdíszét az említett nőalak képezi. A paizs magassága 7 cm., szélessége 5.4 cm. Az oromdísz sisakostól 8.5 cm. magas. Az eredeti címeres-levelet Pintér Sándor ügyvéd birtokában van Szécsényben.

²⁾ Buzlai Balás számára 1415-ben adott címeres-levele. *Fejér Gy. Codex Dipl. T. X. Vol. V. 627—629. l.*

³⁾ Zsigmond király az 1405. év első hónapjait Csehországban, a többi, úgymint mártiust, áprilist

A további kutatásoknak kétségkívül még számos Zsigmond idejébeli Magyarországon kelt címeres-levelet sikerülend felfedezniök; legújabbán is az említett királynak egy Pozsonyban 1430-ban Dabai Mihály udvari borbélyára adományozott címeres-levele jött napfényre ¹⁾. Egyébiránt, hogy Zsigmond király a külföldiek részére Magyarországon is számos címeres-levelet adományozott, azt többi közt a Muslin von Rotweil Jánosnak 1426-ban Brassóban ²⁾, Stickel von Constanz Konrádnak ugyanazon évi januárius hónapban Trencsénben ³⁾ stb. keltezett címerlevelei nyilvánvalóvá teszik.

A mondottakból kitűnik, hogy a címer-levelek közt valamint jogszármazásuk motívumaira, úgy diplomatikai kiállításuk módozataira nézve is némi eltérések mutatkoznak.

Jogszármazási mivoltuk tekintetében három főcsoportozatra oszthatók.

Az első csoportozatba a már birtokolt címereknek fejedelmi megerősítő címereslevelei tartoznak. Ilyen például a Zsigmond király által 1419-ben január 8-kán Passauban kelt s a Kisfaludy Tamás és fiai, Kisfaludy György fia Miklós és László fia István s ezek osztályos és nemzetségi vérrokonai részére adományozott címereslevél ⁴⁾; a második csoportba az egészen újon adományozott armalisok, a harmadik csoportozatba pedig a létező címereket módosító, megebővítő ⁵⁾, jelesül az úgynevezett címerjavító armalisok tartoznak ⁶⁾, melyek

és májust Budán, részint Zólyom vármegyében s végre Horvátországban töltötte. (Ráth Károly. *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861. 100. l.*)

¹⁾ E címet Nemes-Taetskándi Csörgő Géza cs. és k. őrnagy volt szíves velem megismertetni.

²⁾ Christ. Sam. Theodor Bernd. *Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft.* Bonn, 1835. IV. Theil. 110. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ E címereslevél a M. N. Múzeum levéltári osztályában letéteményezett Kisfaludi Kisfaludy-család levéltárához tartozik. Az okiratot s címer ábráját Nagy Imre a „*Turul*“ II. k. 108—109. l. ismertetette meg. A címerábra egy elferdített oldalú zöld színnel keretelt veres táblára van helyezve. A doborpaizs fejr mezeje talapján fekete hármashalom van (a golgotha), melynek középső kúpján egy arany kálvária-kereszt s e megett egy aranyesőrű repülésre készülő holló- vagy csókaféle madár áll. A csórsisakon arany korona van, melyen az említett kereszt és madár mint sisakoromdíszek láthatók. A sisakleöntő fekete és arany. A paizs magassága 7 cm., szélessége 6 cm. A sisak oromdíszestől együtt 8 cm. magas

⁵⁾ A megebővített címer-leveleknek nagy contingensét a fiúsítási, házassági és örökségi (*insignia successionalis*, — *armoiries de succession*, — *Successions-Wappen*) képezik.

⁶⁾ E heraldikai kitüntetések rendszeren a fejedelmek címereinek bizonyos módosításaival eszközöltek. Az I. Lajos királyunk Kassa városának adományozott nyolcz veresezüst pályás és kék mezőben arany lilomokkal hintett anjou-magyar királyházi címere akként módosítottatott, hogy az illető címer e két alkatrészének a pályáknak és a lilomoknak hasított módon való összetétele vágottá változtatott át, vagyis a helyett hogy a paizs jobb oldalára a nyolczas pályázat, baloldalára pedig a kék mezőben az arany lilomok alkalmaztattak volna, mint ezt I. Lajos király használta, a lilomok a paizs-fejére (homlokatára), s ezek alá pedig a pályák helyeztettek. A címer-javításokhoz tartoznak továbbá a sisakkoronák és a paizs

(lásd a IV-dik fejezet 140, 141, 142. lapjait) a fejedelmek által többnyire bizonyos jelentékenyebb cselekedetek s érdemek jutalmazásául szoktak ajándékoztatni. Az utóbbiakhoz tartozik többi közt az V. László királyunk által 1453-dik évben — a 120—121-dik lapon tárgyalt — Hunyady János részére adományozott koronát átnyújtó oroszlánál meg bővített címéreslevél.

A legújabbkori címer-javító armálisok közül felemlítendőek jelenleg uralkodó I. Ferencz József királyunk Ő Felsége által, az ellene 1853-dik februárius 18-kán intézett merénylet szerencsés meghiusításánál főérdemet szerzett O' Donnel grófnak és Ettenreich lovagnak adományozott címéres-levelek, melyekben az illetők címerei a királyi hála elismerésül, egy a mellén Ő Felsége nevének kezdőbetűit viselő császári kétfejű sassal meg bővítettek. Nemkülönben az Orsovánál a vadiczai malom felé vezető úton elásott magyar koronázási clenodiumokat, illetőleg a koronát 1853-dik évi szeptember 8-kán feltaláló Karger hadbíró-örnagyt bárói adomány-levelében a magyar koronának címérében való viselhetésével tüntettetett ki.

Ugyanazon egy címerrel a fejedelmek rendesen csak egy egyediséget — testületet vagy családot — szoktak volt kitüntetni, mindamellett nem ritkán a címer-szerzők kérelmének engedve, az új címer használásában más idegen családokat is részesítettek.

Hazánkban e közös-címerek soha sem terjedtek el ugyan annyira mint például az olaszoknál (lásd IV. Fej. 42. l.), hogy azonban őseinknél is élénk viszhangra találtak, számos későbbkori példa is bizonyítja.

E tekintetben a már idézett 1405-dik évi Tétényi és Haraszthy-féle közös címéres-levelen kívül felemlítjük a Zsigmond király által Nürnbergben 1415-ik év Szt.-László király ünnepének második napján Krisztalóczi Tarkasis Józsa kúnok kapitányának adományozott címéres-levelet, melynek közös birtoklásában a király nevezett kérelmére annak *baráta*it, Orbózi Borothva fiait Mihályt és Barnabást egyetemlegesen részesítette ¹⁾. Egy másik, a fennebbi

színmázának fémházzá való átváltoztatásai is. A korona-féle címer-javításokról e mű 110—111. l. szólottunk. A mázjavító heraldikai adományozásokra hazánkban a már többször idéztük 1826-dik évi Dancs-féle adomány-level érdekessé példát nyújt. Morvaország régi kék mezőben veres-fehér koczkás sasát IV. Frigyes császár 1462. december 7-kén kelt oklevelében kegyelemként arany veres koczkássá változtatta.

¹⁾ Az eredeti okmány a nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. A címer ábrája az oklevél felső jobb oldalán egy 15.5 cm. magas, 11.5 cm. széles vereses színű arabeszkkel ékesített címer-szőnyegre, illetőleg táblára van téve, melynek zöld keretét vékony fehér s veres szegélyzet veszi körül. A dobor-paizs kék mezejében nem stilizált fekete sas látható, arany csőrrel és karmokkal, ugyanoly koronával fején s hasonló mázú nyílvevesszővel nyakán keresztül löve. A paizs magassága 5.2 cm., szélessége 4.6 cm. A csőrsíak oromdíze a paizsban levő alakkal azonos. A sisakról két oldalt gesztenye, sárga és kék színekkel váltakozó, már úgygyszólván valóságos növénylevelé szabású foszlányok lebegnek, melyeknek

okirattal egyhelyen s évben (június 23-kán) kelt czímeres-levélben Zsigmond király a Hothvafői Tamásnak ajándékozott czímerhasználás jogát nevezett vérrokonain kívül barátaira is — névszerint meg sem említve — kiterjesztette. „ et per eum eius patri ac fratri carnali caeterisque suis fratribus condicionalibus et eorum haeredibus proximis et amicis universis praedicta arma seu nobilitatis insignia . . . dare ducimus et concedere gratiose, praesentiamque damus et concedimus vigore“¹⁾ stb.

Azzal, hogy az ilyféle névteleneket részeltető közösczímer-levelek majdan a későbbi századok genealogusainak mennyi fejtörést fognak okozni, az engedékeny s máskülönben is szenvedélyes czímeradományozó Zsigmond király keveset törődött.

Egyébiránt e közös-czímereket nem minden adományosfél vette igénybe, különösen a ki egyébként is már saját czímerrel bírt²⁾, mint ez például a Csapy Andrásnak Zsigmond király által Constanczban 1418. évi martius 19-kén kelt

azonban a paizs oldalait feszélytelenül körüllebegő alakjuk, valamint még az egész góth-styl korszak alatti czímereken, úgy ezeknél is meg van tartva. A sisak és oromdísze együttes magassága 7.3 cm., a paizs magasságát tehát 2.1 cm-rel múlják felül. Ez armálist br. Nyáry Albert a magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönyében, a „Turul“-ban II. k. 156—158. l. közölte.

¹⁾ Az oklevél czímerestáblájának magassága 20.5 cm., szélessége 16.5 cm. A táblát veres keret szegélyezi, melyet áttört félig fekete s fehér csürlők és tojásdad karikák egymást felváltva ékesítenek. A tábla alapszíne kék, fekete arabeszkekkel. Erre egy másik négykarajos arany keretbe foglalt veres, narancs-színi arabeszkkel díszített tábla, s erre a czímer van téve. A doborpaizs kék mezejében tátott szájú, felkunkorodott farkú (fekete pettyes) arany párducz, (nyakán arany karikás veres örvvel, mely utóbbi részleteket azonban a czímer-levél szövege nem említi), két első lábával ezüst nyulat tartva látható. A csőrsisakot ezüsttel bélelt kék foszlányos lebentyű jobbra, balra felfelé lengi körül „*tangum vento agitata*.“ A czímer oromdísze az említett nyulat tartó leopard. A czímer egész magassága 11.3 cm., ebből a paizs magasságára 5 cm. esik, a sisak s oromdész együttes magasságára pedig 6.3 cm. A paizs szélessége 4.3 cm. Egészben véve tehát e czímer úgy arányai, mint alakzatára nézve is a régi és új góth czímer-stylek átmeneti korszakának mintaszerű példányai közé számítandó. E czímer-levelet, mely a m. n. Múzeum ltárában őriztetik, br. Nyáry Albert a „Turul“ II. k. 58—60. l. közölte.

²⁾ Helyesen jegyzi meg Nagy Iván, hogy „*az egy genusból származott családok sem éltek mind azonos czímerrel a Kaplony közös nemből eredt Károlyiak czímere lényegesen különbözik a közös nembeli Sztarayak czímerétől, melyek e család Nagy-Mihályi Adalbert szerzősége mellett az Eödföfyelek, Pongráczok, Tíbiaiak és Sztarayak részére Costnázban 1418-dik év mártius 29-én nyert.*“ „Turul“ II. k. 42. l. — Nagy-Mihályi Adalbertnek czímeres-levele a Sztaray és Nagy-Mihályi gróf Sztaray-család levéltárában őriztetik. Ez okirat nem új czímer-adomány, de az illető nembeliek által előbb is használt czímernek csupán sisakkoronával való megjavítása, mint ezt az okirat szövegében előforduló következő szavak bizonyítják: „*arma . . . in praesentium litterarum nostrarum capite depicta cum praescriptae coronae adiectione . . . ex liberalitate nostra Regia de novo dare, et conferre humiliter et devote* (t. i. Nagy-Mihályi Adalbert) *supplicavit.*“ A czímerleírását l. 111. lapon.

czímeres-levélből kitűnik ¹⁾, melyben jölehet az új czímer használásának joga a Boksa-nemzetség többi ágaira úgymint (Gálszécsi) Széchy (†), Zerdaheli, Szturtei (Zrittei), Soós és a Bocskay-családokra is egyetemlegesen kiterjesztetett, e közös czímer-jogát az említett nemzetség ágainak csak némelyike foganatosította ²⁾. Sőt Soós Miklós mindamelllett hogy a kérdéses czímer-levélen mint egyik közös szerző említettik, a fennebbi czímeres-levél adományt megelőzőleg már tizenhárom nappal, Soós Simon, László és Péter nevében ős-családi czímerének, „*insignia quibus progenitores eorum et per consequens a dudum indesinenter facti fuissent et gavisissimi*” megerősítéseért és egyúttal sisakkoronával való megjavításáért folyamodott ³⁾.

¹⁾ Csapi András czímer-folyamodványában a Zsigmond király irányába újfőkora óta teljesített hű szolgálataira, különösen a Prokóp morva örgróf ellen viselt háború alatt Osztróvár ostrománál jobb szemének nyíl általi elvesztésére hivatkozva, a királytól a következő új czímerrel ajándékozott meg: A czímer-levele arannyal szegélyezett négyszögű, kékkel és zölddel vegyes arany arabeszkekkel sárga és veres virágcsákkal ékesített tábla, illetőleg szőnyeg van helyezve, melynek magassága és szélessége 15 cm. Ezen egy másik négyeskarajú szintén arannyal keretezett világos rózsaszínű sötétbél damaszkolt tér van, melynek mind a négy kidomborodó széle a főtábla arany kerete oldalaival érintkezik. A czímer e négyes-karajú veres térre van helyezve. A doborpaizs kék mezejében felfelé-lépő arany oroszlán látható, melynek vért csepegő jobb szeme egy hajító dárdával van átlöve. „*Sagittam transfixam seu transmissam continentem et per oculum dextrum leonis, totamque faciem eiusdem per directum hostiliter percussam etc.*” A paizsra helyezett csőrsisak oromdisze az említett oroszlán. A sárga-kék sisaklebenszárú sisakot jobbról-balról körülengi. A paizs körül egy arany sárkány tekerődik, hátán veres kereszttel, a sárkány-rendnek rendjele. A paizs magassága 5.4 cm., szélessége 4.5 cm. A sisak oromdiszestül 6.5 cm. tesz ki. Az eredeti czímer-levél a Vécsei és Hajnáskeői br. Vécsey-család ltárában őriztetik. E czímer eredetije után Windisch a „*Neues Ungr. Magazin*” 1791. I. k. 115. l. először, utána Nagy Iván „*Magy. Csol. czímerekkel*” III. k. 14. l. közölte. E czímeres-levélnak a gr. Károlyi levéltárban (Lad. 63. nro. 177.) találtató mását Géresi Kálmán „*A Nagy-Károlyi gr. Károlyi-család Oklevéltára. Budapest, 1883.*” II. k., utána pedig Dr. Fehérpataky László a „*Turul*” I. k. 116. l. 3. a. bocsátá közre. E két utóbbi czímer az eredeti okmányon levőtől sokban eltér.

²⁾ E részben Nagy Iván a „*Turul*” II. k. 42. l. megjegyzi, hogy: „az egyik Zerdahelyinek sírkövén szintén nem lépő (emelkedő félben — *gradiens*), hanem ülő helyzetben látható az oroszlán, és szintén nem átütött szemmel, hanem jobb lábával nyílat tartva, a mint est Wagner „*Collect. General. dec. IV. tábláján* kiadta. Ityen hibás czímernek fordúlnak elő Bocskay István erdélyi fejedelem pénzein is, például 1605-dik évi ezüst talárján ülő oroszlán, a vető-dárdát szabadon tartva. Valamivel jobb ennél az 1606-dik évi aranyain látható czímer, a mennyiben ezeken, noha ülő oroszlán van, de a hajító-dárdával bal szemét érinti” stb. „És mellesleg megjegyezve — úgymond az említett tudós — itt a paizs körül már a sárkány is látszik.” Bocskay Istvánnak 1606-dik évi aranyai oroszlánaihoz egészen hasonló oroszlánok fordúlnak elő ugyanaz évi ezüst érmein is. Lásd: Dr. Árdy János. *Erdély Érméi. Pesten, M.D.CCC.LXII. 34. l. VI. Táb. 2. á. — VI. Táb. 6. á. — Czímerpaizsát az utóbbi érmeiken is már a sárkány gyűrűzi körül. A Bocskay Erzsébet, Báthory Kristófné három 1577-dik évi arany emlék-érmén a szemében nyilvesszőt tartó oroszlán látható ugyan, de a paizs körül a sárkány hiányzik. — U. o. III. Táb. 4. 5. á.*

³⁾ A paizs kék mezejében arany koronából mellig kiemelkedő meztelen szőke fiatal női alak, fején két arany kosszarvval látható. A csőrsisak oromdisze az említett női mellképet ábrázolja. A kék és veressel bélelt sisaktakaró lebenszárú sisakot és a paizst jobbra-balra lengik körül. A paizs magassága

Ezt Zsigmond királytól meg is nyerte s e czímerét a Soósvári Soós-család mai napság is viseli.

A czímer-levelek tulajdonjogi természetű változatosságaikon kívül nemkülönbén diplomatikai formulárik tekintetében is a kor és a különböző népekhez képest egymás közt számos eltérést tüntetnek fel.

A legrégibb czímer-levelek (l. 228. l.) csupán a czímer leírását adják. A későbbi czímer-ábrás armálisokon az illető ábrák vagy leírásaikkal, vagy a nélkül fordulnak elő¹⁾. Elhelyezéseket illetőleg ez ábrák rendesen vagy az oklevél közepére, vagy felső jobb szögletére alkalmaztattak. A középre elhelyezés módszere a francziáknál, angoloknál, a német-alföldieknél s nagy részben a németeknél emelkedett túlnyomóságra; ellenben a magyar armálisokon a címerek rendesen az okiratok felső jobboldalára helyezvék.

A címerek középre való elhelyezésének módszere nálunk ritkán fordul elő. Ily középkori kivételes példányaink közé tartoznak például az 1405-dik évi Tétényi, a Gara Miklós nádor VI. Károly francia királytól nyert czímerjavító levelének Zsigmond királyunk általi 1416-dik évi megerősítő, a Csapiak 1418-dik évi, a Kansdorffer János körmöczi pénzverde kamara grófjának V. László király által adományozott 1456-dik évi és a Szent-Györgyi és Bazini grófoknak III. Frigyes császártól 1459-dik évben nyert (111. l.) czímeres-leveleik.

E czímeres-levelek közül is azonban a Gara Miklós armálisa nem egyeb mint az eredeti francia okirat mása; a Szent-Györgyi grófok czímerjavító levele pedig, mint III. Frigyesnek a magyar királyi méltóság s cím bitorlójának adományozása, törvényesnek nem tekinthető.

Ama kérdést, hogy az imént tárgyalt két czímer-elhelyezési mód közül melyik bír nagyobb heraldikai előnnyel, részünkről a középre helyezett címerek javára vagyunk hajlandók eldönteni, mivel ezek állásuk eredeti irányát meg szokták tartani, míg ellenben az oklevél felső jobb sarkába helyezett címereknek a symetria kedvéért az okirat írásszövege felé kellvén fordúlva lenniök, e miatt képalakjaik irányállásában némi változásoknak vetvék alá.

6.5 cm., szélessége 5.3 cm. A sisak az oromdíszszel együtt 11 cm. magas. A czímer ezüsttel keretezett fehér alapú s rózsaszínű arabeszkekkel ékesített táblára van helyezve, mely 22 cm. magas, 13 cm. széles. Az eredeti okirat a magy. n. Múzeum levél-könyvtári osztályában letéteményezett Soós-család levéltárában található.

¹⁾ Így például a Zsigmond király által Achenben 1416-ban Jányoki Andrásnak és Lőrincznek és Zaaz Lőrincznek adott közösczímer-levéiben a czímer leírása nélkül csupán a czímer-ábrára történik hivatkozás. *Fejér. Cod. Dipl. Tom. X. Vol. V. 678—679. l.* A Pozsonymegyei Jányoki-családtól meg kell különböztetni a Jányoki-Nagy Szuhai (és Ráhoi) Jánoky-családot, mely a Hunth Pazman nemzetségből származott (1740 táján fiágon kibalt). Az utóbbi család czímerében a paizs alján nyugvó aranykoronából könyökekkel kifelé fordúlva, két férfikar látható, mindkettő egy-egy rózságot tartva, melyen három-három rózsza virít.

Cheösy család 1624.

Az említett két címér-elhelyezési módszeren kívül rendkívüliek is léteztek. Ekként a bécsi heraldika-sphragistikai tárlaton kiállítva volt, Henrik lotharingiai herceg által Nancy-ban 1626-ban Viriot Ferencz részére adományozott címeres-levelben a címér ábrája az okirat alsó bal szögletére van alkalmazva.

Megjegyzendő, hogy az illető címeres oklevelek írott sorai egyenletességének könnyebb megtartása és a címerek élénkebb feltüntetése végett a címér-ábrák az okleveleken ¹⁾ bizonyos keretes foglaltványokba helyezték.

E tábla-alakú foglaltványok XV. századi festett falakat és falszőnyegeket képviselnek, melyekre a vitézlő-rend fegyverzetét szokta volt aggatni, s styl-szerű mintáik miatt képíróink s szövő-műiparosaink figyelmébe legmelegebben ajánlhatók.

A címeres-táblák a XV. század középtájától kezdve architektonikus motívumokat kezdenek ölteni.

A III. Frigyes által Szent-Györgyi grófoknak adományozott armális címér-táblája már fülkét ábrázol.

Jagello-házi királyaink alatt az utóbbi nemű címér-táblák már hazánkban sem tartoztak a ritkaságok közé.

A XVI. század első negyedével az egyszerű címeres-fülkék helyébe ornamentumokkal túlterhelt csarnokok és tornácok lépnek előtérbe, mint az idemellékelt II. Ferdinánd királyunk által Cheösy Sebestyén és gyermekei részére Pozsonyban 1624-ik év februárius 12-kén adományozott nemesítő címeres-level ábrájából látható ²⁾.

¹⁾ Keretlen címér mint ritkaság a Békási Békássy-család címeres-levelében fordul elő. Az eredeti címeres-levelt a család elődjei István, Mihály szepesi, Miklós sasvári esperesek, és János kanonok s általuk Békássy Gergelynek fiai János és István és Tordosi Bálint 1417-ben Konstanczban Zsigmond királytól nyerték, s azt Tordosi Bálint diák részére 1449-ben Hunyady János Magyarország kormányzója hitelesen átíratta. A doborpaizs kék mezejében ugró fehér, arany-agancsú, nyakán ugyanoly mázú koronával örvözött szarvas látható. A hegyes csőrűsisakból két kiterjesztett kék sasszárny közt szarvas emelkedik ki. A foszlány kék-veres. A paizs magassága 8 cm., szélessége 7 cm. A sisak oromdiszestül 9.6 cm. magas. A címeres-levelt, illetőleg címér-ábráját Nagy Iván 1859-ben az Akadémia részére lemásoltatta. A címér fekete körrajzát Römer F. F. a *Győri füzetek I. köt.* 379. l. kiadta. Nagy Iván *Magy. Családai. Pótlék köt.* 1868. 120. l. közölte.

²⁾ Címeres-levelét Cheösy Sebestyén Pozsonyban nyerte. A címér táblája, valamint a címér is a baroque-styl világos jeleit viselik. A címér-táblája 20 cm. magas és 14.5 cm. széles. A címeres-paizs az oszlopos körívű csarnok bejárata előtt van felállítva. A bolthajtás felett füzérek között a császári kétfejű sas körpaizsban s ezalatt jobbról Magyarország, balról Csehország nyílt koronás címér paizsai szemléltethetők. Közvetlenül a magyar és cseh címeres paizsok alatt az oszlopok alapzatain Szt. István király hosszú veres dolmányban s hermelines sárga palástban, jobb kezében királyi pálcát, baljában arany almát tartva áll, a paizs túlsó részén pedig teljes vértetben jobbában vállára helyezett hadi szekerczével, baljában pedig Magyarország baroque uszályos címeres paizsára tá-

A hol a címeres-tábláknak túlterhelt ornamentációt is keveselték, ott még az oklevelek belső üres széleit is kiékesítettették. E részben a m. orsz. levéltárba kebeleztetett erdélyi kamara-levéltár osztályában néhány érdekes példány található. Ilyen a Bethlen Gábor fejedelem által az 1620-dik év januárius 18-kán Pozsonyban Sáradi Zechi Andrásnak, Margila havasalföldi vajda udvarnokának ¹⁾, s az 1629-ben Szabó Gergelynek adományozott armálisok, melyeknek felső s jobb széleik, nem mondjuk ugyan, hogy valami mesterkéz által, de igaz magyar jellegben festett tulipános, szegfűs és rózsás cifrázatokkal ékeskednek.

Egy tollrajzokkal felpiperézett németországi címeres-levél a bécsi heraldikai kiállításon volt szemlélhető, melyet Mária Terézia császárné Bécsben 1768-dik évi mártius 30-kán bizonyos Schreibeyz Antalnak adományozott volt.

A címeres-levelek, festészeti módjaikon kívül azonban az idők folyamában más diplomatikai változásokon is mentek keresztül. Ekként nevezetesen hajdani egyszerű összehajtott levélszerű formáikat, melyeken a királyi pecsétek színes selyem vagy czérna-zsinóron szabadon függtek, részben már a XVIII. század, jelen századunk folyama alatt pedig úgyszólván végkép elvesztették ²⁾.

maszkodva ábrázoltatik. A címet Nagy Iván az eredeti armálisról a M. Tud. Akadémia részére leszképezttette, mit jelen művünkben közlünk.

A címer: hasított paizs. Jobbról vágott, melynek felső tagjában folyón fészében fiait vérével tápláló fehér pelikán, alsó tagjának baloldalt fahéj színnel szegélyezett arany tagjában pedig 6-ágú fekete csillag látható. — A címer bal tagja kék mezejének alján zöld gyepelet bal pantallérra formált folyóvíz látható, mely felett veresnyelvű s kettősfarkú koronás arany oroszlán ágaskodik. E címet legelőször Nagy Iván „*Magyar család.*“ III. k. 19—20. l. közölte.

¹⁾ Lad. 51. Tom. X. Vol. V. 563. l.

²⁾ E címeres-levelek rendesen körülbelül 50—56 cm. szélesek, 30—40 cm. magasak. Egyébiránt a címer-ábrának s a szövegnek nagyságához képest gyakran majdnem asztalterítőnyi területet érnek el, mint például II. Gara Miklósnak ide mellékelt VI. Károly francia királytól nyert s Zsigmond királyunk által megerősített s átírt 1416-dik évi armálisa, melynek címer foglaltvány-táblája 33 cm. széles, 19 cm. magas, szövege pedig Fehér György Codex diplomatikusában (Tom. X. Vol. V.) 8 oldalt tölt be. E címeres-levél, illetőleg címer-ábrája, melyről már a 110-dik és 111-dik lapon volt alkalmunk szólni, a középkor e nemű heraldikai emlékeinek egyik legérdekesebb példányai közé tartozik. Alig fordul elő hasonló címeres-levél, melyben az eredeti régi családi vagy nemzetségi címer az újon meg bővített címerrel egymás mellé helyezve fordulna elő. Az 1415-dik évi mártius hó 16-kán VI. Károly francia király által adományozott levelében, melyet a nevezett uralkodó Gara II. Miklós nádor részére az alkalmából, hogy őt a francia korona tanácsosává kinevezte, és a Zsigmond király által ez oklevelet megerősítő címeres-levélben foglalt paizsok ábrái teljesen azonosak, s a két okirat ábrái közt csupán az oromdíszeknél és az egyébként mellékes címer-tábla foglaltványainál fordul elő eltérés. A francia armális címer-táblájának ezüsttel és arannyal márványozott fekete-keretű veres, a Zsigmond király által 1416-dik évi mártius 16-kán kelt címeradományozó-levelében pedig ugyan szintén veres, de narancs-színű arabeszkekkel ékesített alapszíne van, s fekete keretében három címeres pai-

GARAI MIKLÓS NÁDOR

nyom. Ullmann Ádós Budapest.

Szövegezések egy lap helyett bársonyba kötött több lapra terjesztetett ki, s címér-ábráik az írott szövegtől elkülönítve az okiratok egy külön lapjára alkalmaztattak. A hajdani nyílt pecséteket arany zsinóron függő bronz vagy aranyozott ezüst capsulákba zárt pecsétek váltották fel és az addig vegyesen használt közép- s nagy-pecsétek helyébe kirekesztőleg a középpecsétek jöttek gyakorlatba.

A mi a címeres- s nemes-levelek diplomatikai nyelvét illeti, az kezdettől fogva rendesen latin volt. Mind a mellett ugyancsak a XIV. század alatt, különösen a francziáknál, olaszoknál és a németeknél, sőt a XV. század középtájától kezdve a kisebb nemzeteknél is, például a csehекnél, a nemzeti nyelv sem volt az említett okiratok köréből teljesen kiküszöbölve.

Egy XIV. századból, vagyis az armálisok első korszakából származott címér-ábra nélküli német szövegű címér-levelet országos levéltárunk is számít ritkaságai közé ¹⁾. Ez okirat Heidelbergben 1364. év június 12-kén kelt s azzal Ruprecht rajnai palota-gróf bizonyos Sudergeorigen nevű I. Lajos királyunk alattvalóját „*Diener des Hochgeborn Fürsten Vnzers Oheimen herrn Ludowigs Kunig zu Wngern.*“ ajándékozta meg ²⁾.

A festett armálisok korszakából származott németül szerkesztett címeres-levelek közül felemlítjük még a Venczel német király által Prágában 1411-dik évi december 13-kán Rosenhardt Rapold részére adományozott címeres-levelet.

Csak egy nemzet létezett Európa népei között, mely a nemes- s címeres-levelek latin szerkesztéséhez konokul ragaszkodott: a magyar nemzet.

zsocskát, úgymint a középsőben császári sást, jobbról kettős-keresztet és balról cseh oroszánt tartalmaz. A Garák eredeti címér-ábrájában kék mezőben hétszer kunkorodó, szájában királyi almát tartó, koronás, álló arany kigyó van. A paizson gömbölyded csőrsisak látható, melynek koronájából kiemelkedő kék strucz-tollú forgóján az említett kigyó látható. A sisak-lebentyűk szintén kék strucz-tollak. Ellenben a francia király által megjavított címérnek sisak oromdisze koronából kilövelő arany sugarakat ábrázol, melyeken legfelül a Gara-család címere két téglány-alakú (écu bannier) zászlóban látható a mi a középkorban banderális főúri méltóságnak volt jelvénye. Az utóbbi oromdisz magassága 11.3 cm., míg az előbbi 10.5 cm. A két harántosan egymás felé dőlő címér paizs közt a már a 110—111. lapon említett sárkány-rend jelvénye van helyezve.

¹⁾ Országos lvtár kincst. oszt. N. B. A. 935. 14. Az okmányban leírt címér-paizs kék mezejében hat ezüst lilium, a sisakon egy ezüst lilium három fekete tollal van. A sisaktakaró kék.

²⁾ Az okiratot néhai Vincze Gábor az „*Arch. Ért.*“ XIII. k. 193—195. l. közölte. Nézete szerint a Sudergeorigen név alatt Zudar György az I. Lajos idejében nagyra emelkedett Zudar Péternek testvére értendő. Rómer Flóris ugyancsak az említett évi folyóirat 311—314. l. ez állítást kétségbevonja, „mert — úgymond — midőn az érintett címér adatott, a Czudarok már bírtak saját címerrel és azt használták is, mert az 1364. (az okirat keltének évszáma) és 1372. év (Zudar László apátnak Szent-Mártoni sírköve) közt alig van különbség.“

Eddigi tapasztalataink szerint az erdélyi fejedelmek armálisai is egytől egyig mind latinul írvák. Ellenben, hogy Magyarországon magyar királytól magyar honpolgárnak adományozott idegen nyelvű címeres-levélnek nem vagyunk hiányában, többi közt V. László királyunk által a már fennebb említettük Kanschdorffer János körmöczi pénzverde kamara-grófjának Budán 1456-dik év Mária fogantatása előtti hétfőn ajándékozott német armális ¹⁾ tanúsítja ²⁾.

Ha az 1741-dik évi pozsonyi országgyűlés ama határozata (art. 19.), hogy „..... *inposterum, quemadmodum quaelibet donationales, ita armales nobilitares literae pro benemeritis, ac virtuosus patriae filiis elargiendae antiquo legali stylo, normaue ab antiquo consueta, per Regiam Cancellariam Hungarico-Aulicam, expeditantur*“ címerek-leveleinknek idegen nyelveken való szerkesztése lehetőségének útját vágta is, de másrésről a latin nyelv további uralmának megerősítése által, a magyar nyelv heraldico-diplomatikai gyakorlatát is megakadályozta. Innen magyarázható meg leginkább, hogy az V. Ferdinánd királyunk által 1847-dik évben Pompéri János írónak adományozott címeres-levélnél régibb magyar nyelven szerkesztett armalist nem ismerünk.

A címerek-levelek szövegezési tárgyrende három fő momentumot foglal magában: a bevezetést, melyben az adományozó uralkodónak neve, címe és az adományosnak neve, származása s érdemei, a melyért címerrel megjutalmazatik — soroltatnak fel.

Az okirat tartalmának másik tételét az adományozott címeknek, az ezzel járó előjogoknak leírása s birtoklásának az uralkodó részéről való biztosítása képezi. E biztosítások tekintetében a fejedelmek némelykor az illető címerek bitorlóira s megsértőire meghatározott büntetéseket szabtak. Ekként például Zsigmond királyunk az Achenben 1416-dik év december 5-kén Jányoki és Zászinak adományozott közös címeres-levélben az őket címerbirtoklásukban megsértőkre tíz tiszta arany márka fele részben a kamara, másik részben pedig a sértett fél részére eső bírságot szabott ³⁾. II. Ulászló király Budán

¹⁾ A címerek: arany mezőben két kék hordó. A sisak oromdisze koronából kiemelkedő kétszarv, melyek oldalaira hársfalevelek tűzvék. A sisaktakaró arany és kék. Az eredeti okirat az osztrák belügy-ministerium nemesi ltárban őriztetik. A királyi pecsét nemzeti háromszínű selyem-zsinóron függ.

²⁾ A későbbi időkben Habsburg királyaink által hazánkat illetőleg adományozott, az országos levéltárban található német címerek nemeslevelekről a Tagányi Károly „Az országos levéltárban őrzött vagy följegyzett honossági és nemesi okleveleknek jegyzéke“ című művében „Turul“ I. k. 85. lapján többi közt így szól: »Az indigenákkal pedig többnyire úgy vagyunk, hogy ha csak nevük nem teljesen idegen hangzású, vagy származásuk főlegmélve nincsen, nem tudjuk mint magyar vagy mint indigena kapott-e nemességet? sőt némelyiknek nemeslevelét németül állították ki, főleg Lipót császár korából, noha nemességet a birodalom „minden provinciájára“ érvényesen magyar előnévvel kapta.«

³⁾ Fehér Cod. Dipl. Tom. X. Vol. V. 678 — 679. I.

1494-dik évi januárius 28-kán pedig, a Corvinus Mátyás királyunk által Castelliono testvéreknek adományozott nemesítő czímer-levél megbővítése ¹⁾ s megerősítése alkalmával adott új armálisának biztosítását a horvátországi bánra, viczebánra, Segnia vár és város birái s tanácsosaira bízván, e rendelet netaláni megszegőire 2000 forint bírságot vetett ki ²⁾.

A nemesítő czímeres-levelek befejező részét a fejedelmek uralkodási idejüknek és cancellárjaik nevének felemlítése után az okirat hely, név és napszerinti keltezése képezi ³⁾.

Hajdanta ez okiratokban amaz egyházi és világi nagyok nevei is fel- említettettek, a kiknek tanácsára s jelenlétében az uralkodó az illető czímer- levelet adományozta. Így például a Tétényi-féle armálisban 25 püspöknek és zászlós úrnak neve szerepel.

E szokás az újabb korban megszűnt.

A XV-dik század középtájától fogva a czímeres-leveleket az uralkodók és a cancellárok sajátkezűleg kezdték aláírni. És ez eljárás a XVI-dik századtól fogva — Angliát kivéve ⁴⁾ — általánossá vált.

Hazánkban 1848-ig a királyon és a cancelláron kívül a cancellaria tit- kárának aláírása is szükségeltetett. A két utóbbi hivatalos-személy aláírásait 1867-től fogva hazánkban az Ő Felsége Személye körüli minister és ennek állam- titkára pótolják, s az okiratra az említett ministerium kiadóhivatala igazgatójának abbeli bizonyítványa is feljegyeztetik, hogy az illető oklevél a királyi könyvbe igtattatott; mivel az 1741-dik évi törvénykönyv 39. szakasza szerint „*Inseratur non solum ad ordinarium protocollum sed et ad Librum Regium.*“

Az eredeti, szoros értelemben vett czímer- s nemesi adományleveleken kívül a heraldika diplomatikai kútfői közé az *átiratok* — *transumptumok* — vagyis az eredeti czímer-okiratoknak illetékes helyen kiadott hivatalos másolatai, és a

¹⁾ A Mátyás király által adományozott czímer: veres mezőben ágaskodó arany-koronás ezüst orosz- lán, mely jobb-lábában egy hárombástyájú arany várat tart. II. Ulászló király czímermegbővítési levelé- ben a paizs ketté vágott, a paizsmező felső része veressel és kékkel hasított, a veresben a morva sas, a kékben pedig levágott fatörzsön álló fekete holló van. A czímer alsó kék tagját az oroszlán tölti be. A sisak oromdíszé kinövő oroszlán. A foszlány veres, arany és ezüst. Az oklevél eredetije a bécsi cs. kir. belügyministerium nemesi levéltárában őriztetik.

²⁾ »... tales tamquam violatores libertatis in penam duorum millium florenorum nomine mulcte per factores nostros et capitaneos castri Segniensis irremissibiliter exigendorum convicti habeantur ipso facto.«

³⁾ A czímer- s nemesítő-levelek többnyire szerfelett hosszadalmas, izléstelen s bombasticus irányúak voltak, különösen Angliában. E tekintetben Boutell heraldikai művében Shakespeare János, a költő apja részére 1596-dik évben az angol herold-királytól kiállított czímer-levelét idézi ijesztő példaul.

⁴⁾ Angliában a czímer-leveleket királyi aláírás nélkül, annak nevében a garter (főherold) a maga czíme s a heroldkamra „*Sigillum commune corporationis officii armorum*“ köriratú pecsége alatt adja ki.

czímeres nemesi placatumok számítandók. Az utóbbiak az eredeti czímer-adomány-levelekhez hasonlólag czímerábrákkal látatvák el, hanem az uralkodó aláírása nélkül csupán az illető minister, Ausztriában a belügyminister által, az uralkodó nevében adatnak ki. Ezek osztályába — Ausztriában — a főpapok és községek részére adományozott armálisok, és az országos s tartományi kormány-székekhez intézett ama ministeri rendeletek (*Ministerial-Decret*) is tartoznak, melyekben az említett hatóságok értesíttetnek, hogy e, vagy ama személynek, miután N. N. családból egyenes fiágon való törvényes leszármazását kimutatta, az illető család rangczímét és a rendelethez csatolt czímerét háborítlanul viselnie megengedtetik.

A nemes- s czímeres-leveleket azonban ily rendszeres és óvatos diplomatikai kiállításai daczára is az idők viszontagságai, a bitorkások, hamisítások s más, egyéb számos visszaélés káros hatása ellen nem lehetett volna megóvni, ha a legfőbb czímerügyi helyeken nyilván nem tartották volna. E czélból a nemes- s czímeradomány- valamint a czímer-bővítő stb. leveleknek hiteles másai az illető királyi s országos, úgymint a cancellariai, a pecsét-őri, a ministeriumi — Ausztriában a belügyi — nálunk az Ő Felsége Személye körüli ministerium kiadó hivatalában az úgynevezett *arany* vagyis a nemesi adományozó könyvekbe iktattatnak be; sőt eredeti fogalmazványaik is őrizet alatt tartatnak.

E fejedelmi nemes- s czímeradomány-levelek iktatókönyvei csakhamar a szabad helyhatósági testületek, különösen a német birodalmi s az olasz köztársasági városok által is a patritiusok nyilvántartása végett felkaroltatva, általános társadalmi s politikai jelentőségre emelkedtek, mint ezt jelesül a velencei köztársaság hírneves aranykönyve mutatja.

Hazánk nemesi rang- s czímeradományozó-leveleinek iktatókönyvei, az úgynevezett *liber regius*-ok, hajdanta Budán a tárnoki levéltárban őriztettek.

A mohácsi vész után s Budának 1541-ben a törökök általi végleges elfoglalásával az országos tárnoki levéltárral együtt régi *királyi könyveink* is veszendőbe mentek.

Jelenlegi *liber regiusunk*, mely az örökös kiváltságok, donatiók, statutiók mellett a czímeres nemes-leveleket is magában foglalja, 1527-ből származik, 68 vaskos kötetet képez, de szakadatlan folytonossága csak 1690-től kezdődik, s benne a czímerek lefestve csak 1736-tól fordulnak elő.

E *liber regius primae classis*-on — *elsőrendű királyi könyvön* — kívül az Ő Felsége körüli minister levéltárában még egy más, az úgynevezett *liber regius secundae classis*, — *másodrendű királyi könyv* — is létezik, mely azonban csak az 1786-dik évvel veszi kezdetét, s csupán oly személyes kitüntetések és

adományokat, úgy mint a zászlósok, főispánok, püspökök, kanonokok stb. kinevezéseit tartalmazza, melyek örökség útján a vérrokonokra át nem szállnak.

A Nagy-Szebenben őrzött, volt erdélyi, úgynevezett fiscalis levéltár királyi, illetőleg fejedelmi könyv töredékes köteteinek hiteles kivonatai jelenleg a m. kir. országos levéltárba vannak kebeleztve. Eredeti kötetei pedig szétszórva a gyula-fehérvári káptalannál és Maros-Vásárhelyt találhatók fel ¹⁾.

Némely országban a címereknek még biztosabb nyilvántartása czéljából a királyi, vagyis arany-könyveken kívül különleges hivatalos címeres-könyveket is használtak. Vajjon hazánk bírt-e ily könyvekkel, erre nézve legkisebb bizonyítékkal sem bírunk.

E különleges címeres-könyvekbe a királyi adományos armálisok címerein kívül ana címereket is beigtatták, melyeket birtokosaik csupán az örökösödési vagy az elévülési jog alapján használtak.

A hivatalos címerigtató-könyvekre Franciaországban különösen VIII. Károly király nagy figyelmet fordított. Az e részben Angiersben 1486. évi június 17-én kelt okiratában Chauveu Gilbert-ot Bourbon herceg címernökét Franciaország főheroldjának kinevezvén, a királyság és az ahhoz tartozó tartományok, úgymint a Dauphiné, Provence, Bourbon, Auvergne összes nemesei címereinek „*toutes les armes de Duc, Princes, Comtes, Barons, Seigneurs, Chastellans, et autres nobles gens*“ megvizsgálásával s lemásolásával a végből bízta meg, hogy a netán e címerekben az idők folyama alatt gondatlanság és vigyázatlanság által változások támadtak volna, azok a régi királyi címeres törzskönyvek nyomán kiigazíttassanak, és az említett könyvekből kimaradt igazolt címerek azokba beigtattassanak ²⁾.

A francia heraldikai aranykönyvek kiegészítése tekintetéből az utolsó általános országos címer-vizsgálatot XIV. Lajos király 1696-ban tartotta ³⁾, melynek eredményéről a közönség is félhivatalos úton értesítettet ⁴⁾.

Franciaországnak több századon keresztül vezetett címerigtató könyvei a nagy forradalom alatt legnagyobb részt elpusztultak.

Európa imént tárgyalt legrégibb hivatalos címeres-könyvei után vegyük röviden szemügyre földrészünk legújabb e nemű intézményét: az oroszországi címeres aranykönyvet is ⁵⁾.

¹⁾ Dr. Thallóczy Lajos. Századok XIII. k. (1879.) 93, 94. l.

²⁾ H. Gourdon de Génouillac. Grammaire Héraldique. (Nouvelle édition). Paris, 1850. 8—15. l.

³⁾ Jouffroi D'Eschavanes. Traité complet de la Science du Blason. Paris, 1880. 17. l.

⁴⁾ E fél hivatalos nyomtatvány czíme: „*Edit du roi portant création d'une grande maîtrise générale et souveraine et établissement d'un armorial général à Paris, ou dépôt public des armes et blazons du royaume; et création de plusieurs maîtrises particulières dans les provinces, du mois de Nov. 1696. à Paris, 1696.*“

⁵⁾ Hogy a címerek az oroszoknál régente nem voltak ismeretlenek, a reánk magyarokra nézve is

Mihalovich Elek (1645—1676) volt az első orosz uralkodó, a ki genealogiai hivatalt (По́дотче́ная палата) alapított, s annak élére az I. Lipót római-német császár által küldött dalmát Chrulewics Lőrinczet állította. I. Péter cár az említett hivatal további szervezésével a hollandi Van Huysen Frigyes bárót bízta meg. Huysen a nemesi rang adományozások szabályzatán kívül az új heraldika-genealogiai hivatal tervezetét is elkészítette, mely a cár által 1720-ban szentesített.

E hivatal manapság önálló heraldikai collegiumot képez, s főigazgatója — ki a német „*Heroldmeister*“ nevet viseli — birodalmi senatori rangfokozattal van felruházva.

Mind e heraldikai intézkedések dacára azonban az orosz címertügy ellenőrzésére még jó ideig kevés gond fordítottatott ¹⁾.

I. Pál császár (1796—1801) a további címér visszaéléseknek mindenkorra véget vetendő, mindjárt trónraléptekor a heraldikai hivatalnak meghagyta, hogy Kurakin főállamügyész vezetése alatt az összes birodalmi nemes családokról, leszármazásaik és rangcímeik szerint szerkesztendő törzskönyvet készítsen, a melyben a címerek szabályos előállítására kiváló gond fordítottassék.

E genealogiai címeres-könyv első kötete 1798-dik év januárius 1-én elkészült, s a cár által rögtön meg is erősítettett; az ez alkalommal kibocsátott ukáz egyúttal szigorú büntetés terhe alatt meghagyta, hogy az említett könyvben iktatott címereket azontúl külön czári engedély nélkül senki többé megváltoztatni ne merje.

Kozodawlew szerkesztése alatt 1800-ig az említett címér-könyvnek már 10 kötete készült el, melyek közül I. Pál császár még hatot erősített

történelmileg fontos Nestor-krónikájából kitévnik. E codex 1771-ben Radzivil Boguszláv herceg által Frigyes Vilmos brandenburgi fejedelem közbenjárásával a königsbergi akadémiának ajándékozott; midőn Königsberget 1759—1762-ben az oroszok megszállták, innen a szt.-pétervári császári akadémia könyvtárba került, hol mainapig őriztetik. 198-dik lapján egy vitéznek sárga fegyver-felvetőjén két kék pólya látható, egy másik vitéz (a 212-dik lapon) baljában arany ezölöpös kék paizst tart. A mongolok járma alatt azonban a címerek használata Muszkaországban a XV-dik században úgyszólván egészen megszűnt. Vaszilievich Iván nagyherceg uralkodása alatt ugyan néhány főúr pecsétén némi címérféle képleges ábrák nyomai mutatkoznak, jelesül Szuburov Federow 1544-dik, Athanasiewicz Vrojsky Iván 1555-dik, Gregoriewicz Eliszor Sztari 1580-dik évi pecsétén; e képleges ábrák azonban még nem voltak a heroldmesterség szabályainak megfelelő állandó családi címerek, hanem csupán önkényesen változtatható sphragistikai jelvények. ИВАНОВЪ. СБОРНИКЪ СНИ КОВАЕЪ. АРМІИХЪ ПЕЧАТЕЛІЙ. (azaz: Ivanov régi pecsétek gyűjteménye). V. Tábl. 69. sz. VII. Tábl. 123. sz.

¹⁾ I. Katalin cárnő a heraldikai hivatal főnökévé a piemonti Santi gróft nevezte ki. Kinek évi járadéka ingyen lakáson kívül 1600 rubel volt. E kalandor napjait Szibériában végezte.

meg. E kötetekbe igtatvák a Ruriktól leszármazott 67 család genealogiai és címér-táblái.

Kozodawlew minden buzgalma s igyekezete daczára is azonban, a kellő heraldikai szakismeretek hiányában szenvedve, az állandó címereket nélkülözött családok részére készített címerek legnagyobb részét oly hibásan szerkeszté, hogy az említett címerkönyvben utólagos kiigazításokat kellett eszközölni ¹⁾.

Az imént b) alatt tárgyalt címeres-aranykönyvekhez heraldika-kütfői szempontból majdnem hasonló fontosságúak az ugyancsak e mű 120-dik lapján c) alatt jelzett ama címér-döntvények és határozatok, melyek részint a címerek jogi s alaki illetőségére vonatkozó heraldikai hatóságok s intézetek ítéleteit, részint a törvényhozás és az uralkodók által hitelességükre vonatkozó nyilatkozatait s elismeréseit foglalják magukban.

E c) alatti osztályba nem ritkán oly államjogi jelentőséggel bíró címerek is tartoznak, a melyek keletkezéseik kimutatásának eredeti alapító írott emlékeivel többé nem dicsekedhetnek. Ilyen például Bosznia címere, mely az említett országnak a törökök általi végleges elfoglalása következtében több ős nemzeti s keresztény intézményével együtt annyira feledékenységre merült, hogy azzal a XVI., XVII. s XVIII-dik századi címerkutatók sem voltak többé tisztában, s a hány címereskönyv létezik e századokból, Bosznia címere majdnem annyiféle.

Ily módon például: Grtinenberg 1483. évi címeres könyvében az említett ország címere: veressel és ezüsttel négyelt paizs, melynek 1—4 vagyis veres tagjaiban fejjér (ezüst) pantallér, 2—3 ezüst tagjaiban pedig veres öltözékű, jobbában kardot villogtató arany-koronás vitéz látható.

Dürer Albert, az ép oly nagy hírnevű képművész, mint jeles címerész I. Miksa császár aegise alatt készített nem minden politikai irányt nélkülöző remek képmetszetén, s hasonlóan Schrot Márton 1551-dik évi címeres könyvében Bosznia címérét a *paizs jobboldali belső széléből kinyújtott kardot tartó kar képezi* ²⁾.

A boszniai szerajevói területben fekvő fojniczai Ferencziek zárdájában őrzött, állítólag Rubics pópa által 1340-ben IX. Nemanics István (*Szilni Dusan*) czár számára készített címeres-könyvben Bosznia címere: *Arany paizsban harántosan összetett két fa-jogar, melyek felső végein egymással szembe néző*

¹⁾ Berliner Blätter für Münz-, Siegel- und Wappenkunde. Berlin, 1872. 17. Heft.

²⁾ Így többi közt a kardot tartó kar mint Bosznia (illetőleg Ráma) címér-jelképe a bajor állami levéltárban őrzött egy 1484-dik évi címeres-könyvben; az insbrucki 1499-ben restaurált címeres-bástya festett címerei közt Bosznia neve alatt, s Dr. Thallóczy Lajos értesülése szerint a kievi egyetemen őrzött szláv heraldikai gyűjteményben 1500-ból mint Ráma és Hercegovina címere fordul elő. Arch. Ért. Új f. I. k. 37. l.

két fej van, az egész felett pedig arany holddal s csillaggal ellátott veres szívpaizs látható ¹⁾).

A bécsi cs. kir. udvari könyvtárban 9227. sz. alatt őrzött 1585-dik évi címéres könyv kék paizsban arany koronát ábrázoló címerképén kívül Boszniának még három más címert is tulajdonít.

És Bosznia címerének e címerkönyvi sokfélesége legrégibb diplomatikai s politikai jelentőségű emlékein egyaránt feltalálható.

Nemzeti kárálysága százhat évig tartott korszakából Boszniának öt egymástól egészen eltérő közjogi s politikai jelentőségű címere ismeretes, s kétséget nem szenved, hogy azok variánsai a további szakkutatások nyomán idővel még többre szaporodnak. A hány ellenkirály uralkodott e folytonos polgárháborúk által marcangolt, politikai s nemzeti egységében megingatott ország trónján, mindannyian pecséteikre s érmeikre tüntetőleg pártjuk particularis érdekeinek megfelelő családi címereiket alkalmazták.

¹⁾ E címéres papircodex 10 hüvely magas s 6 hüvely széles kis folio kötetet képez; egyszerű puha disznóbőrbe kötött s 139 számozatlan lapot foglal magában. Címe a codex második lapjára van glagolit betűkkel írva: „Rodoslovie Bosanskoga liti Illirskoga i Srbskoga Vladania postavleno po Stanislava Rubiču Popu, na Slavu Stjepana Nemanicha Cara Srbskoga i Bosanskoga 1340.“ mi magyarra fordítva annyit tesz: a bosnyák, illir és szerb nemesek genealogiája, összeállítva Rubics Stanisló pap által Nemanics István szerb és bosnyák császár tiszteletére.

E címéreskönyv Nemanya István családi és ezári nagy címerén kívül (veres paizsban kétféjú ezüstsas) 124 nemes család s 10 ország címerét adja, úgymint: Boszniát, Bulgáriát (arany mezőben koronás veres-oroszlán), Horvátországot (veressel és ezüsttel kockázott paizs), Dalmátiát (kék paizsban 3 szakállas s koronás ember fej), Illíriát (veres paizsban ezüst félhold felett ugyan oly nyolcszögletű csillag), Macedoniát (arany mezőben koronás veres oroszlán), Primoriát (veres paizs belső balszéléről kinyúló görbe kardot tartó kar), Rasciát (kék mezőben 3 ezüst patkó) és Szlavóniát (ezüst mezőben egymás felett jobbra szaladó 3 arany örvös arany kutya). *Jahrbuch des Herald-genae. Vereines Adler in Wien. VIII. k. 33—35. l.*

A címerkönyvbe Vares ruspensi püspök sajátkezűleg írt következő sorai olvashatók: „Codicem hunc, continentem Varia stemmata plurium nobilium familiarum Bosnensium, jam ab immemorabili tempore, — a captivitate nempe Regni Bosniae, — studioso conservatum fuisse a Rds. fratribus Franciscanis, familiae Foynicensis, testamur nos fr. Gregorius a Vares Episcopus Ruspensis et Vicarius Apostolicus in Bosna Othomona, dicta Argentea, praecipue vero in olim Episcopatu Dumnensi. Suttiscae a. 6. Julii 1800.“ Vares e bizonyítványával megmutatta, hogy a heraldikához nem értett. Az említett codex címereinek jellege egészen eltér a XIV. század címereiétől. Túlnyomólag összetett (kivált a ezár birodalmi paizsánál) tagozatokból álló szerkezetűk, kikanyarított s széleiken gerendelt paizsaik, függöny alakú sisaktakaróik határozottan s kétségbe vonbatatlanul XVII. századi vagy legfeljebb XVI. századi eredetre vallanak. A bojnicsai codex. ben levő Bosznia-féle címertől a Storojevich Márk, Du Fresne (*Domini du Cange. Illyricum vetus et novum*), Ritter (*Stemmatographia*), Schimek (*Gesch. Bosniens*), Zseforovich Kristofor (*Stemmatographia 1741*), Oecchieio Fülöp (*Epitome Vetustorum Bosnensis provinciae. Ancona 1776.*) s a Dugonics András stb. (*A magyaroknak uradalmái. Pesten és Pozsonyban, 1801. 101. l.*) által közölt címer annyiban eltér, hogy az utóbbi íróknál: az arany mezőben harántosan összetett két kulcs látható, melyek mindegyikére két koronázott üstököss szerecsenfő van tűzve.

A Kotromanovichok a liliomos pantalléron kívül keresztes címert is, a Kresztichek a liliomos koronát; Hervoja a pantalléros és Jura bán oroszlanos családi címere jelképével a kardot tartó kart alkalmazták.

Ily módon 107 év leforgása közben a pantalléros címerre 88, a liliomos koronásra 52, a kardot tartó karra 20—25 évi használati időtartam számítható ¹⁾.

Bosznia címérének e látszólagos bizonytalan s ingatag heraldikai volta mellett, midőn monarchiánk e tartományt újabban birtokába vette, új kormányzósága a hivatalos pecséteken a császári kétfejű sas címert alkalmaztatta. Minthogy azonban a politikai nyilvános élet és a hivatalos érintkezés elég korán kitüntették, hogy az utóbbi címér a létező viszonyok követelményeinek meg nem felelhet, a császári és királyi közös pénzügyminisztérium szükségesnek vélte a Szerajevóban székelő tartományi kormányt oda utasítani, hogy Bosznia valódi régi címérét kipuhatoltassa.

E végből a tartományi kormány a horvát báni kormányhoz fordult, s ez a kérdés tanulmányozásával Rački Ferenczet, a horvát tudományos akadémia elnökét bízta meg ²⁾.

Rački tanulmányának megbíráásával a közös pénzügyminisztérium részéről a magyar miniszterelnökség útján a magyar orsz. levéltár, a magy. Nemz. Múzeum és a magyar Tud. Akadémia, illetőleg annak Archaeologiai bizottsága, az osztrák belügyminisztérium részéről pedig Fiedler a cs. kir. állam-levéltár aligazgatója bízott meg.

Fiedler némi módosításokkal Rački véleményét, vagyis a kék mezőben levő liliomos koronát fogadta el Bosznia valóságos igaz címéréül, „mert — úgymond — ezt pecséteiken és érmeiken az utolsó nemzeti bosnyák királyok használták.”

¹⁾ Tvrdko István bán (később király 1376—1391-ig) 1356. és 1367. évi okmányon függő lovaspecsétén egyik kezében pantalléros paizst, a másikban lobogós lándzsát tart, melyen, valamint lova csótárán, keresztes paizsoca látható.

Dabisa (1391—1396.) 1392. s 1395. évi lovas-, II. Tvrdko István (1404—1443.) 1405. évi pecsétén, valamint Hervoja (pecsété idáig ismeretlen) néhány érmén szintén a pantalléros címert, Ostojica István (1399—1419) 1409. évi lovaspecsétén, Osztojovich II. István (1419—1435.) 1443. évi papirpecsétén, Tamás István (1443—1460.) 1441. évi pecsétén, és fia Tomášovich István lovas- s egy papirpecsétén a liliomos korona jelképes címert használta.

A kardot tartó kar Hervoja (1401—1415.) érmein kívül Jura bán pecsétén és érmén is előfordul; Jurának címérpaizsában a kar jobbra van helyezve, balról a bán családi címér jelképétől az ágaskodó oroszlanótól oldalozva. — *Bosznia Címere. B. Nyáry Albert. Turul. I. k. I. f. 11. l.*

²⁾ Thallóczy Lajos. A bosnyák címér és zászló. Arch. Értesítő 1881. folyamában 22—23. l.

Ettől a magyar véleményezés merőben eltért.

Nem tagadható ugyan, hogy az országok címerei túlnyomóan hajdani uralkodók családi hadi jelvényeiből keletkeztek, ámde ama fejedelmek, vagy az illető hon s a monarchia alapítói, vagy legalább is nemzetök politikai társadalmi szervezetének századokon keresztül fenntartói és megszilárdítói voltak, kik az ország történeti s politikai egyediségével teljesen azonosultak.

Ily módon lett például a Capeting-ház címere Franciaországnak, az Árpád házi királyoké pedig hazánknak nemzeti-állami jelvényévé.

A bosnyák fejedelmek, különösen a Kresztich-házi királyok azonban ama más országbeli uralkodók szerepét egyrészt rövid uralkodási idejük, másrészt szellemi tehetségeik érezhető hiánya és gyarló jellem-tulajdonságaik miatt nem voltak képesek betölteni.

Egyébként is a fejedelmek és országok e címér azonosítási processusának korszaka már a XIV. század hasadtával véget ért.

Innen túl nem létezett többé ország, melynek saját külön címere ne lett volna, de még kevesebbé, hogy azt uralkodója családi címérével felcserélte volna.

Hisz Anjou-házi királyaink is liliomos családi címereket a XIV. század elejétől fogva a magyar nyolcz pólyás címerrel egyesítve nyolczvanhat éven keresztül viselték és mégis e hatalmas, a magyarok trónjára dícsfényt árasztott királyi ház kihaltával a liliomok a magyar állam-pecsétekről, hadi jelvényekről és érmekekről egyszerre letűntek.

Épen ez eset fordul elő Bosznia nemzeti királyai a Kresztichék korona-jelképű címérével is, ami, ha e címér már csakugyan az említett ország állam-jelvényévé fejlődött volna, be nem következhetik vala, hanem azt a Kresztichek után következő tényleges uralkodók, úgymind II. Lajos s I. Ferdinánd királyok, egész 1528-ig, sőt I. Lipót 1689-ben, III. Károly 1728—1739-ig, II. József (császár) 1790-ben, mint Bosznia időközi törvényes uralkodói, valamint Bosznia törvényes trónkövetelői is, mint ebbeli joguk jelzésének valódi mediumát továbbra is féltékenyen megtartották volna ¹⁾.

E helyett azonban a kardot tartó kart vették fel állam-címereikbe, s

¹⁾ Fiedler szerint, a Kresztichek kihaltával Bosznia trónját öröklő magyar királyok, úgymint I. Mátyás 1470-dik (Pray. D. Sigillis. T. XIII. 2. á.), 1477-dik (U. o. 5. á.) és 1475-dik évi felségi nagypecsétén (U. o. XV. T. 1. á.); II. Ulászló 1511-dik évi nagy- és 1491-diki középpecsétén (U. o. XVI. T. 1. á. XIII. T. 5. á.), valamint János király nagypecsétén a többi országok címerei közt a korona-jelképpel ellátott Boszniát jelző paizsoeska is előfordul. Megjegyezzük, hogy e koronás címér nem Boszniát, de Galiciát jelképezi, miként ez a II-dik (Wessierle. VIII. T. 4. á.) és III. Ferdinánd (IX. T. 15. á.) királyaink érmein a külön-külön paizsoeskákban ábrázolt s neveik kezdőbetűjével jelzett országok címerei közt a koronát ábrázoló paizsoeska fölé helyezett *G* (Galicia), a kardot tartó karos paizsoeska fölé pedig az *R* (Ráma = Bosznia) névjelző kezdőbetűk világosan bizonyítják.

azt II. Lajos királytól kezdve egész napjainkig nem kevesebb mint 14 uralkodó részint magyar királyi és császári pecsétein, részint érmein, a főczímert környező tartományok és országok címerei közt Bosznia, illetőleg Ráma címéréről használta.

Előfordúl e címér II. Lajos két érmén ¹⁾, I. Ferdinánd 3 rendbeli nagy pecsétén ²⁾, I. Miksa király nagy pecsétén ³⁾, II. Mátyás érmén ⁴⁾ és pecsétén, II. Ferdinánd magyar királyi nagy pecsétén ⁵⁾ és egy érmén ⁶⁾, III. Ferdinánd magyar királyi nagy pecsétén és egy érmén ⁷⁾, I. Leopold császári ⁸⁾ és magyar királyi nagy pecsétén; továbbá III. Károly ⁹⁾, Mária-Terézia, I. József császár, II. Leopold, I. Ferencz, V. Ferdinánd és végre I. Ferencz József királyunk vegyes császári és magyar királyi nagy és közép pecsétein, valamint a volt magyar kancellária pecsétén s több más politikai közjogi actusnál, így jelesen a koronázási ünnepélyeknél, a magyar birodalomhoz tartozott és tartozó országoknak előlított címeres-zászlói közt századokon keresztül szerepel.

Mind ezek után a közös pénzügyministerium részéről a Bosznia címérének *kipuhatolását* célzó eljárás merőben felesleges, a jogfolytonosság elvébe ütköző, és a bosnyák királyi címet viselő tizennégy király addigi trónjognyilvánlása módjának desavouálása volt.

Ez eljárásra a ministert a kétféjű császári sas alkalmazásakor tapasztalt szláv ellenzéki hangulat indította, melynek hasonló ismétlődését Boszniának a magyar korona alá való tartozására emlékeztető kardos-karú címere mellőzése, s ez ország nemzeti királyai címereinek valamelyikével való helyettesítése által reményelte elhárítani.

A Fiedler-féle véleményezés is e politikai opportunitás szempontjából keletkezett.

Fiedler mindenek előtt a szóban levő címérnek Bosznia országos egyediségére vonatkozó heraldikai voltát az által igyekezett megdönteni, hogy „*e címér-féle jelképet*“ nem egyébnek, mint zürzavaros idők alatt keletkezett s a magyar királyok pecséteibe alattomosan becsempészett gyártmánynak állítá, mely tulajdonképen nem is magának Boszniának, hanem az összes török

¹⁾ Wesserle. Érm. Tábl. Vegyes ház. XV. T. 3. á., XVI. T. 1. á.

²⁾ Heffner. Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel. 35. l. és XXI. T. 137. á., XXII. T. 138. á.

³⁾ U. o. XXIII. T. 141. á.

⁴⁾ Wesserle. XI. T. 8. á.

⁵⁾ M. n. Múzeum pecsét-gyűjteményében.

⁶⁾ Wesserle. VIII. T. 4. á.

⁷⁾ U. o. IX. T. 15. á.

⁸⁾ Heffner. XXVII. T. 150. á.

⁹⁾ U. o. XXVIII. T. 153. á.

uralom alá került volt magyar hűbérországoknak, jelesül Szerbiának is közös jelképét lett volna hivatva képviselni.

Hogy Fiedlernek ez állítása a sphragistika és az érmészet tényálladékaival ellenkezik, II. Lajos s II. Mátyás már fennebb idézett érmeiről s I. Ferdinánd, Miksa s több más királyaink nagy pecséteiről világosan kitűnik. Ezeken ugyanis az illető főczímert környező országok és tartományok címerepaizsocskáik közt Szerbia és Bosznia címerei, vagyis a nyíllal átlőtt vadkanfő és a kardot tartó kar egymástól egészen elkülönítvék, sőt II. s III. Ferdinánd királyaink koronázási emlék-érmein címéres paizsaik országaik neveinek kezdőbetűivel, a nyíllal átlőtt vadkanfő S-sel (Szerbia), a kardot tartó kart ábrázoló címéropaizsocska pedig R-rel (Ráma, Bosznia) van jelezve.

Bosznia eme címere hiteles voltának, sphragistikai és érmészeti támpontjain kívül, másik döntő bizonyítékát a hivatalos írott heraldikai kútjuk c) alatti osztályába tartozó okiratok képezik.

Ez oklevelekhez tartoznak: Mária Terézia királynőnek az udvari nagy ünnepélyeken és szertartásokon használt címerekre vonatkozó okirata¹⁾; továbbá a volt *Consilium Croaticum* részére a Horvátország, Dalmátia, Szlavonia és Bosznia címereivel négyelt pecsét használására 1776-ban kiadott engedélylevele²⁾ és a pesti m. kir. egyetemnek adott 1780-ik évi *inauguralis diplomája*³⁾, — Ferencz királynak, német s ausztriai császárnak 1804-dik év aug. hó 11-kén 6299.sz. alatt a lunevillei békekötés⁴⁾ s a pozsonyi békekötés nyomán az 1806-ik évben a német császári méltóságról való lemondása következtében birodalma átalakulásához alkalmazott nagy pecsété⁵⁾ heraldikai szerkesztésének ügyében kibocsátott, két rendbeli pátense, és V. Ferdinánd királyunknak a császári királyi udvari kancellária útján kibocsátott 1836-dik évi⁶⁾ nagy pecsétét illető legfelsőbb rendelete⁷⁾, melyek mindegyikében határozottan — a mázok némi elté-

¹⁾ Supplementum codicis austriaci, oder Chronolog. Sammlung aller von 1. Jan. 1759. bis letzten Dez. 1770. erlassenen Generalien, Patenten etc. Wien, 1777. Titulatur und Wappen Seiner Majestät des Kaisers und Ihrer Maj. der Kaiserin bei den Hofstellen mit Abbildungen des Wappens. VI. k. 773—775. l.

²⁾ Az eredeti okirat a m. kir. kancellária, illetőleg az ő felsége személye körüli ministerium levéltárában 24,907/775. sz. a. őriztetik.

³⁾ Eredetije a m. kir. orsz. levéltárban feltalálható.

⁴⁾ Neue Titulatur und Wappen Seiner Römisch und Österr. Kais. und Königl. Ap. Majestät. *Gesetz-Sammlung*. XIX. k. 252—279.

⁵⁾ A Wiener Zeitung-ban megjelent legfelső rendeletben.

⁶⁾ Wappen und Titel Seiner K. K. Apostolischen Majestät Ferdinand des Ersten Kaiser von Österreich.

⁷⁾ A jelenlegi osztrák-magyar nagy államczímer kétszer hasított s ugyan annyszor vágott kilencz főmezből áll, melyek ismét több mezőnyökre vannak felosztva. A hetedik jobb-középre álló főmező a magyar korona jogbirtokára vonatkozó országok címereit foglalja magába. Első mezőnyében Cumania,

résével ¹⁾ — a felhőből balfelől kinyúló kardot tartó kar van Bosznia címéréül nyilvánítva. ²⁾

Az **Érmek**, (lat. *moneta*, — francz. *monnaie*, — ang. *money*, — ném. *Münze*), mint a közgazdaságnak s a nemzetközi forgalomnak fő-főtényezői, szükségképen az állami felügyelet s ellenőrzés alá tartozván, a felségi joggyakorlat körének egyik leglényegesebb részét képezték, s következésképen a mennyiben a címerekkel vonatkozásban állnak, szintén a heraldikai kátfők leghitelesebb s legbiztosabb ágai sorába számítandók.

Igaz ugyan, hogy az uralkodókön kívül mások is verettek érmeket, ámde ezek szabadalmukat mindenkor az uralkodók engedélye s jóváhagyása alapján bírták, és e joggyakorlatuk rendesen az illető országos vagy birodalmi pénzegység érdekeihez mért bizonyos normatívumokhoz volt kötve, melyek érvénye az érmek képvereteire is kiterjedt.

A pénzjelek a középkor első felében többnyire a hadjelvényre (labarumra) vonatkozó keresztcsékből, három- s négyszögök-, gömbökből s más egyéb homályos értelmű kezdetleges házijelekhez hasonló alakokból álltak, és csak a kereszties hadjáratok alatt, a gyanus idegen pénzek özöne által előidézett forgalmi zavarban való könnyebb felismertetésök végett, a XIII. század folyamában kezdtek a pecsétek mintái után heraldikai jelleget ölteni.

a másodikban *Bosznia kardot tartó karos*, a harmadikban *Bulgária*, a negyedikben *Szerbia*, az ötödikben pedig *Rascia* címere ábrázoltatik. *Ed. von Schmidt. Die Wappen aller regierenden Fürsten und Staaten. Frankfurt, 1867. 78. l.*

¹⁾ Az egyetem inauguralis diplomájában Bosznia címer-mezeje bíbor (illetőleg veres). Az 1804-ben kiadott *Neue Titulatur und Wappen Seiner Röm. und Österr. Kaiser etc.* hivatalos műben, valamint V. Ferdinand 1836-ban kiadott rendeletében a mező arany, a kardot tartó veresmezű kar balról fejjel felhőből nyúlik ki. »Zur Linken ragt im goldenen Felde am linken Schilderrande am weissen natürlich gestalteten Wolken ein rother geharnischter Arm hervor, einen blanken Säbel in der blossen Hand schwingend.«

²⁾ Bosznia kardot tartó kar címere felmaradt emlékei közül fel kell említenünk Katalinnak, István Tamás bosnyák király második feleségének († 1478.) a római Ara Coeli templomban létező sírkövét, melyre a királyné képmása mellé két címeres paizs van vésve. A balfelől álló paizs a Cosaccio-család négy pantalléros paizsát ábrázolja, a mely családból az említett királyné származott; a paizsra helyezett kereszties szívpaizs valószínűleg a Nemanya-családbeli leszármazásra utal. A baloldalon levő paizs négyelt szívpaizssal; 1—4. tagjában egy-egy lilomos korona, a Kreszticsék családi címere, a 2—3. tagokban pedig egy lovas vitéz látható (?); a szívpaizs a kardot tartó kart ábrázolja. A nélkül, hogy e címerek nyomán ez alkalommal Katalin királyné részletes genealogiai származására bocsátkoznánk, csak annyit jegyzünk meg, hogy a szívpaizsok a címereknek mindenkor legjelentékenyebb történeti s jogjelentőségű részét képezvén, a jelen esetben is kétségtelenül a nevezett királynénak, illetőleg (a jobboldali paizsok a férjek címereit képviselvén) férje István Tamás címérének, királyságára vonatkozó heraldikai jelképét s nem a Kresztica-család címérét, mely úgy is a paizs 1—4. tagjában van képviselve, képezi. Ez érdekes sírkőről dr. Thallóczy Lajostól a *Turul* (Új folyam) V. k. 1885. év oct. 15. száma 128—131. lapján részletesebb s kimerítőbb tudomás szerezhető.

Ebben leli magyarázatát, hogy az érmek heraldikai jelvény-elhelyezési módszereikre nézve majdnem ugyan ama tüneteken mentek keresztül, mint a pecsétek.

Az említett század haladtával az érmeken az egész paizsos-czímeresek már részint az érem önálló részeként, részint mint az érmek más fő alakjainak, úgymint a személyes-hasonmás képeknek, a váraknak stb. mellékjárulékai gyanánt szerepelnek.

Az önálló egyszerű címeres-paizsok a magyar érmeken Imre s II. András királyaink idejéből pólás pénzeken fordulnak először elő.

Az összetett paizs-czímeresek ellenben, melyeknek nyomai külföldön már a XIII. század vége felé jelentkeznek, nálunk csak a következő század elején Róbert Károly király, illetőleg Anjou-házi királyaink családi liliomos címérének és a magyar pólásoknak egyesítése által léptek életbe.

A mi a személyes-képmások mellékletül használt címeres paizsokat illeti, ezek a középkor végeig az érmeken általában a fennebb említett címeres paizsokhoz képest ritkábban fordulnak elő.

Árpád-házi királyaink érmei között csak egy ilyenmű érmet ismerünk. Az érem előlapjára egy, jobbáiban kardot, baljában Magyarország kettős-kereszt paizsát tartó, koronás fejedelmi személy van ábrázolva. Ez alak, álló helyzeténél fogva, már a képmások-pecséteknél tett tapasztalataink szerint, semmi esetre sem vonatkozhatik a tényleg uralkodó magyar király személyére, hanem vagy valamely királyi hercegnek, vagy a fiatalabb királyok valamelyikének képmását képezi.¹⁾

A paizsos-czímeresek mellett az érmeken a címerek valódi belső jelvény-képeinek paizs nélküli előállítás módja is el volt terjedve, mint ezt különösen hazánk címere másik alkatrészének a kettős-keresztnek és a szlapon nyestés érmeknek (*Moneta Regis P. Sclavonia*), az Árpád- és Anjou-kori királyainktól fennmaradt 25—30 darab példánya mutatja. Az utóbbi állat, paizsban, érmeinken csak II. Mátyás²⁾, II. Ferdinánd³⁾, III. Ferdinánd⁴⁾ egy-egy koronázási érmén fordul elő először s utóljára.

A valódi belső címer-jelképeken kívül a címer külső járulékainak, úgymint az oromdíszes sisakoknak, az oromdíszeknek, a tiszti- s rang-jelvényeknek stb. címer módra való speciális alkalmazása sem volt az érmeken ismeretlen, mint ezt az oromdíszekre nézve többi közt Róbert Károly ki-

¹⁾ Wesserle. Árpád-kor. Incerti periodi Arpadianae. Táb. XX. 35. á.

²⁾ Wesserle. Habsburg-kor. VI. Táb. 5. á.

³⁾ U. o. VIII. Táb. 4. á.

⁴⁾ U. o. IX. Táb. 15. á.

rályunknak néhány érmén előforduló családi sisak-oromdísz a csőrében patkót tartó struczmadár bizonyítja.

A koronának a címér-törzsétől való külön paizsban használata az érmeiken a XIV. századtól fogva szintén nem tartozott többé az érmészet ritkaságai közé; s hazánk e nemű legrégibb emlékei Róbert Károly királyunk hat denárján fordulnak elő;¹⁾ sőt a bosznyák királyok pecsétein és érmein annyira elterjedtek, hogy e körülmény a fenttárgyalt Bosznia címere felett folyt vitás kérdésben Fiedler úrnak többszörös félremagyarázásokra nyújtott alkalmat.²⁾

A tiszti- s méltósági-jelvényeknek különben a pecsétek nyomán keletkezett heraldikai jellegű alkalmazási módjai leginkább a XV. század utolsó negyedétől fogva a német fejedelmek érmein kaptak lábra. Így pl. a brandenburgi választó örgrófok birodalmi főkamarási tisztségek jelvényeül a (kék mezőben) felfelé állított (arany) jogart, — a szász választó fejedelmek, mint a birodalom főmarsaljai (feketével és ezüsttel vágott mezőben) harántosan összetett két (veres) kardot, — a württembergi herczegek, mint birodalmi fő zászlótartók (kék mezőben) a régi egyfejű birodalmi sást, a — hanoverai választó-fejedelmek pedig a birodalmi fő tárnoki állás jelvényét (veres mezőben) a régi birodalmi császári koronát, címereik helyettesítéseként egész 1806-ig érmeikre gyakran szokták volt veretni.

Az érmek heraldikai kútfőbecsét anyagbőségök mellett szigorú felügyeltetésök és ellenőrzésök emeli.

Az ország nagyjai közül főfelügyelői tisztségek állítottak az érmeelési kezelés élére, kiknek a fém törvényes súlyának, ötvényének, és az érmek vereteinek tekintetében a vasminták, tehát az érembélyegek őrzésére is kellett figyelmet fordítaniok.

E nagy fontosságú feladatot hazánkban Körmöczön a primás, illetőleg pénzverdei ellenőre, az úgynevezett pisetarius, Budán pedig a tárnokmester végezte.

Az egységes pénzverési ügyrend ellenőrző főtényezői az uralkodókon kívül az országgyűlések és országtanácsok voltak. Így például Róbert Károly 1342-dik évi rendeletében az országos-tanács végzésére hivatkozva a pénzverői kamarásoknak meghagyja, hogy az általuk veretett pénzekre könnyebb felismerés és igazolás végett saját jeleiket is tartozzanak alkalmazni.

¹⁾ Az Anjou-érmeiken a strucz három módon alkalmaztatott; 3 érmen sisakon, *Wesserie. Közűz ház. II. Táb. 6., 9., 30. á.*; kettőn egész testben állva. *U. o. II. Táb. 12. á.*, az ötödiken a paizskarimájából fölig kiemelkedő helyzetben. *U. o. II. á.*

²⁾ Mária királynő 1384. évi Kassához intézett rendelete „*Nova Moneta nostra Coronas*“ elnevezés alatt említi. *Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Pestini, 1810. 168. l.*

A ki a király tudta nélkül pénzt vert vagy veretett, az 1298-dik törvény XL. cikke szerint vagyona elvesztésével lakolt.¹⁾

Ez utóbbi királyi rendelet nyomán az 1444-dik törvény VII. cikkének rendelete szerint a királyon kívül pénzt senki sem verethetett »*quia ex variatione monetae notabilia imo indicibilia Regno huic detrimenta provenisse visa sunt.*«

A már a 108-dik lapon említettük 1446-dik évi törvény XV., az 1550-dik törvény XLVIII., és az 1557-dik évi törvény XIV. cikkében a Magyarországra vonatkozó jelképek alkalmazására nézve már bizonyos, habár nem is kimerítőleg s részletesen formulázott alapelvek állítvák fel.

Az országos jelképek alkalmazása ügyében hozott országgyűlési végzések nyomán királyaink e részben tett intézkedései közül, Máriának egy²⁾ s Zsigmondnak két — 1400 s 1430-ban³⁾ — Pozsony városához, az úgynevezett quaringok vagyis firtlingek veretésére adott engedély ügyében, s a Posthumus László⁴⁾ királyunknak 1453-dik évi Bécsből a körmöczi kamarához intézett leiratát kell felemlítenünk, melyekben a nevezett uralkodók az illető érmek előlapjaira a kettős-kereszt — paizs nélküli címér jelképnek — alkalmazását rendelik el.

A mi a pénzhamisítók s álérem-készítőket illeti, azok általában világszerte a legszigorúbb büntetésekkel sújtattak.

Németországban forró vízbe vetették⁵⁾, Dániában és Svédországban máglyára ítélték.

A magyar büntető törvény aránylag még a legenyhébben járt el irányukban. Mátyás király 1462-dik évi törvénykönyve II. cikke s az 1491-dik évi törvény IV. cikke a hamis- s ál-címér-gyártókat hűtlenség bűnében vagyis jószágaik elkobzásában marasztalja el. Zsigmond királyunk ugyan a hamis fillérek szerfeletti elszaporodása feletti felháborodásában Tatán 1424-ben kelt,

¹⁾ »Et, si quae persona, ausa temerario, monetam, in sua possessione, vel domo, cudi fecerit, illa possessione, vel domo privetur, poenam legis susceptura.« Jos. Nic. Kovackich. *Sylloge Decretorum Comitialium Regni Hungariae*. Pestini, 1818. T. I. 40. l.

²⁾ *Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*. Pestini, 1807. Pars. II. 303. l.

³⁾ »Eademque moneta nostra ex una parte habebit Crucem duplicatam, ex alia parte vero Coronam, seu formam Coronae.« Appendix ad *Catalogum Numorum Hungariae etc.* Pestini, 1810. 171. l.

⁴⁾ ».....volumus et decernimus, ut Moneta nostra aurea gradibus, numero, pondere, et armis, quibus tempore quondam Serenissimi Principis Domini Alberti Regis Patris nostri cusa fuit, in dicta Camera Cremniciensi cudatur etc.« *Cat. Num. Hung. ac Trans.* Pars II. 217—218. l.

⁵⁾ *Gust. A. Seuler. Abriss der Sphragistik. Jahrb. d. Herald. Gesellsch. Adler. XIV. Jahrgang. Wien, 1884. 4. l.*

az ország főhatóságaihoz és főurailhoz intézett rendeletében a hamis pénzverőket s pártfogóikat rettenetes (terribile) büntetésekkel fenyegeti, a nélkül azonban hogy specialis törvényekre hivatkoznék.¹⁾

Általán véve az érmek szigorú s ügyszólván paránydad részletességekbe bocsátkozó felügyeleti ügyvezetések tekintetében a pecsétet felülmúlták.

Alig létezett a közpolitikai érdekekkel oly összeköttetésben álló tárgy, a melyről annyi törvényezikk, annyi királyi rendelet, annyi szabályzat (Münz-ordnung) adatott volna, mint az érmeokről.

De az érmészetnek épen e túlzott rendőri megszoríttatása okozta, hogy heraldikai fejlődésében a sphragistika haladásának nyomait kellő gyorsasággal nem követhetve, attól legalább 50—70 évvel elmaradt. Ekként például többi közt, míg pecsétéken külső czímer-járulékokkal teljesen felszerelt czímerek már a XV. századtól fogva javában szerepelnek, ilyenek az érmeiken csak a következő században kezdtek mutatkozni. Hazánkban az erdélyi érmeiken, jelesül Báthori Kristóf fejedelem 1570-dik évi két aranyán²⁾ fordulnak elő először.

Az éremveretés műgyakorlatában remeklő Hamburg a sisakot, az oromdísz, a foszlányokat és a paizstartókat csak 1695-dik évben vert aranyán kezdte alkalmazni.³⁾

¹⁾ »A m. kir. helytartótanács, mint Magyarország legfőbb közigazgatási hatósága, az országban előfordult pénzhamisításokról legelőbb szerzett tudomást. Az illető vármegye a corpus delicti képező hamisítványokat felküldte a helytartótanácsához, itt megállapították, vajjon szándékos hamisítvány, vagy rossz veret-e? a mutatóványképen mellékelt darabok a levéltárba helyeztetvén. A múlt század hamisítványai közül is mintegy 200 darab van a levéltárban stb.« *Hamis pénzek a m. kir. volt helytartótanács levéltárában. Dr. Thallóczy Lajostól. Arch. Ért. XII. köt. 182. l.* Az orsz. kir. levéltárban őrzött egy 1625-dik évről kelt oklevél szerint az említett században az udvari kancellária kebelében a körmöczi vereteket kibocsátatásuk előtt, a külső csin tekintetéből megvizsgálták, csak azután bocsátottak forgalomba. *Orsz. levéltári kancz. Nr. 7.* Ez érdekes oklevelet Dr. Thallóczy Lajos az Arch. Ért. XI. kötet 308. l. ismertette meg. — V. László királynak 1453. rendeletében a körmöczi főkamárásnak az ujonnan vert arany érmekre nézve meghagyja „*Quae quidem moneta aurea cusa, ea in effectum deducta absque examinatione Judicis et juratorum civium civitatis nostrae Cremniciensis praeattactae, nequaquam de Camera egrediatur, nec cursum habeat. Quam quidem monetam auream sidiati Judex, et Jurati in gradu defectum habere repperint, refundi faciant, et de novo cimentari, donec ad verum venerit gradum, si vero numero, seu pondere ejusdem monetae reperiretur defectus ex negligentia Monetariorum, eorundem expensis refundatur, et de novo monetetur. Cital. Num. Hung. ac Transilv. Pars. II. 218. l.*

²⁾ Erdély érmei képatlazzsal. Dr. Erdi János. Pesten, MDCCCLXII. 18., 19. l. 2. Táb. 12—13. á. E diszkiállítású czímer az említett fejedelemnek egy későbbi 1583-dik évi érmén is fellelhető. *U. o. II. T. 11. á.* Báthory Zsigmond arany érmén. *U. o. III. Táb. 7. á.* s egy 1597-dik évi ezüst tallérján. *U. o. 26. l. IV. Táb. 9. á.* Ezek után azonban az erdélyi érmeiken a teljes diszú czímerek sora megszakadt s utoljára Mária Terézia fejedelemnő 1741-dik évi hódolati ezüst emlék-érmén fordul elő, az érem jobb-oldalán Erdélyország czímeres paizsa hermelines czímer-sátor alatt fejedelmi koronával tetézve látható. *U. o. 157. l. XVII. Táb. 1. á.*

³⁾ Der deutsche Herold. Berlin, 1885. Szept. 9. sz. 99. l.

A szoros értelemben vett magyarországi e nemű ezímeres érmek sorozatát csak Mária Terézia királynőnk 1767-dik évi tallérja¹⁾ nyitja meg, melyen Magyarország egyesült kettős ezímeres-paizsa felett Szent-István koronáját két lebegő angyal tartja, a paizst pedig a Szent-Istvánrend lánczon függő keresztje ékesíti.²⁾

Az érmeknek a pecsétekkel szemben egy más heraldikai hátrányát veretük hiányos volta képezi. Míg a pecsétek közül az egész középkorból alig lehet egyetlen példányra találni, mely veretén tulajdonosa vagyis vésettetője nevét ne hordaná, az érmeknél még a XIII. század vége felé is számos oly példány fordul elő, melyek, habár a jelbetűket már nem is teljesen nélkülözik, sőt részben némi köriratokkal is díszeskedhetnek, a kalapács alatt kisikamlott idomtalan betűk olvashatlansága miatt készítettőik kiderítésére vajmi csekély támpontul szolgálhatnak, különösen oly esetekben midőn több érem valamely országnak egymást az uralkodásban nem valami nagy időközökben követett azonos nevű fejedelmeitől származik, mint az például Árpád-házi királyaink némelyikének érmein tapasztalható.³⁾

Nem tagadható ugyan, hogy a pecséteken is legendáiknak hibás szörendé és betűik hibás elhelyezése, valamint az idő emésztő hatásának befolyása által egyszer-másszor a szakkutatók szintén az érmekéhez hasonló nehézségekre találhatnak, de a pecsétek ebbeli hézagai okmányaik szövegéből kipótolhatók.

Egyébként is a viaszpecsétek a középkori lemezzvékonyosságú érmecseknel nagyobb, tömörebb anyagtartalmúak és vastagabbak, tehát mélyebb művésésre alkalmasak lévén, kidomborodottabb, élesebb ábrajelleg s egyáltalában műszabatosság tekintetében az érmeket jóval felülmúlták, mint Heineccius is mondja: „*Sigilla numis mediae aetatis sunt elegantiora.*“⁴⁾

¹⁾ Wesserle. *Habsburg-kor. XXVIII. Táb. 8. á.*

²⁾ Ugyanily teljes díszben kiállított magyar-ezüstér fordul elő a királynő egy másik 1768-dik évi kisebb ezüst érmén. Wesserle. *Habsburg-kor. XXVIII. Táb. 12. á.* Habsburg-házi királyaink Magyarország teljesen felszerelt — kétfejű sas nélkül — ezímerével ékeskedő tallérjai közé tartoznak még II. József császár 1782. *XXX. Táb. 7. á.* Wesserle. *U. o.* és 1789-dik évi *XXXI. Táb. 1. á.*, II. Leopold 1790. és 1791-dik évi *XXXII. Táb. 8—10. á.* és Ferencz királyunknak 1792-dik évi két rendbeli tallérja. *U. o.*

³⁾ Az ó- és középkori érmek különbségéről érdekesnek tartjuk Heineccius szavait idézni. »Quum enim historia antiqua multum lucis a numis mutuatur omniumque Imperatorum Romanorum, Regumque Syrorum, Aegyptiorum, Persarum, et Graecorum antiquitates e numis adhuc sint explicatae; mediae tamen aetatis historiam tam parum adjuvant, ut si absque Sigillis essemus, multum forte in hac nobilissima historiae parte essemus desideraturi. Heineccius *De veteribus Germanorum aliarumque Nationum Sigillis* 181. l.

⁴⁾ *U. o.* 183. l.

Ez időtájban különben, midőn Heinecius e szavait kimondta, az érmészet már nem állott többé oly alacsony fokon, hogy a művészet — habár nem is épen mai — követelményeinek meg ne felelhetett volna.

Akkor már kezdetét vette volt, sőt néhol — főleg Olaszországban — már jelentékeny nyé is vált az érmészet művelése, mely aztán e művészeti ág jelenkori magas fejlettségére vezetett.

Előbbi elhanyagoltsága után e fejlődési kedvező fordulat a fémerek (médaillés) készíttetésének tulajdonítható.

Olaszországban már a XV. században szokás volt fejedelmek, hadvezérek, főpapok, tudósok stb. arczképeit fémereken a legjelesebb művészek által megörökíttetni.

Az ókor annyi más művészetével szintén feledésbe ment fémerészet ez időtől kezdve ismét virágzásnak indult s időnként hírneves művészek foglalkoztak vele: Camelo, Aretinus, Urbino, Benvenuto Cellini, Dürer Albert és más jelesek.

Ez a heraldika egyik jelentékeny kútforrását képező érmészetnek nagy lendületet adott. A fémerek, melyek a régi classicai domborművek mintái nyomán különféle anyagból, leginkább ovalis formára készült fémlapokból álltak, a megörökítendő egyének — pusztán utánzás útján készített — arczképeit ábrázolták.

Minthogy azonban az arczkép egymagában a classicai eszményi követelményeknek meg nem felelhetett, a fémerábrák úgyszólván mindjárt kezdettől fogva az illető személyek tulajdonságaira vonatkozó római és hellén allegorikai képekkel bővítettek, minek következtében, miután ezek egy lapon legtöbb esetben ábrázolhatók nem voltak, a fémerek is az érmékhez hasonlóan kettős veretűekké készíttettek: az előlapon a megörökítendő személy, a fémerirattal (legendával), a hátlapon a symbolummal vagyis a megörökítendő jelenet- vagy eseményre vonatkozó ábraképletekkel, alakokkal stb. együttesen az illető címerével vagy a nélkül, melyek mind együtt véve a heraldikai kutatásnak tartalmok bősége arányában becses anyagot szolgáltatnak.

A fémerészetről szólva, még csupán azt akarjuk felemlíteni, hogy az érmészet ez ágának műgyakorlata, mely a renaissance kor hajnalától kezdve más népeknél — mint láttuk — nagy lendületnek indult, nálunk egészen a legújabb évtizedekig teljesen el volt hanyagolva.

Ennek oka nem abban rejlik, mintha nemzetünk a művészet e nemét is kellőleg méltatni nem tudta volna, hanem egyszerűen abban, hogy a legutóbb említett évtizedek előtt, a nemzeti küzdelem izgalmas korában, fémerekkel nem valódi nagyságok, hanem egyes pártok kegyeltjei, legtöbbnyire pedig itt szerepelt idegenek, sőt olyanok tiszteltettek meg, kik a nemzet kegyeletére, elismerésére nemcsak hogy legkisebb igénynyel sem bírhattak, hanem ellenkezőleg

némelykor még közgyűlölet tárgyát is képezték. Így pl. többi közt Ampringen János Gáspár, a német rend nagymestere, 1673-ban Magyarország teljhatalmú kormányzója és kegyetlen zarnoka kitüntetésére az alatta álló bánya- és pénzverdei közegek által több mint tízféle arany és ezüst érem veretett. »A magyarok — mond hazánk egyik nagyhírű tudósa ¹⁾ — e divatot a hazához hívtelenektől eltanúltni már azért sem kívánták, mert ha magyarnak fémert készítenek párthívei, az ellenpártnak első gondja volt e megtiszteltetést gúnyfémerrel megbuktatni.«

Épenséggel nem lehet tehát csodálkozni a közömbösségen, mely hazánkban az idegenek által importált fémerkitüntetések iránt azon időkben mutatkozott.

Ezzel a heraldika főbb fontosságú kútforrásainak sorozatában a befejezéshez értünk. Szólnunk lehetne még a műipar némely idevonatkozó tárgyairól, úgymint a címeres serlegek, fegyverek, szőnyegekről stb. (193. l.). Ezek azonban szakmánkra nézve nem oly lényeges fontosságúak, hogy külön tárgyalásra tarthatnának igényt, miután munkánk folyamatában különben is heraldikai jelentőségek arányához képest, helyenként megfelelő méltatásban részesülének.

¹⁾ Dr. Erdy János, Erdély Érmei. Pest. MDCCCLXII. XIII. XII. l.

Betűsoros név- és tárgymutató.*)

Adományozás erdélyi fejedelmek által . . .	181	Czimer	
Adományozási jog Erdélyre és volt a erdélyi részekre nézve	180	» alakulási korszakok	136
Álczimerek feliratos pecséteken	199	» alkalmazás (angol)	150
Állandó nemesi vizsgálat hazánkban	184	» » (francia)	149—150
Anyakönyv-vezetés hazánkban	68	» » (hazánkban)	147, 149
Arany (adományozó) könyvek	241—245	» » (lengyel, német)	149
Arany bulla (Imre király 1202. évből)	45	» alkalmazási kiváltságok	151—152
Archaeologia hatása a heraldikára	203	» alkalmazási kör (békés és hadi)	146
Aspilógia	133	» alkalmazás rangfokozatos rendszere	146
Átiratok (transumtumok) (czímerokiratoké)	241	» alkatrészei és járulékaai hadi alkalma- zásban, vagy mint pusztai fogalmi tárgyak	136
Badge	67	» állatok, alakok, arczképek	12, 13, 125
Banderialis jog (magyar)	149	» Áll- összetett	120
Banderium	147	» aristocraticus jelei	92
Banderium-állítási jog	147	» átalakulása lassanként	155
Baroque ízlés, ezikornyas formák	131	» badge (walesi herceg)	144
Byzancizmusok	13, 47	» Beszélő	94
Bullák	205	» birtoklás eltüntetése (hazánkban)	187
Carrousel	172	» birtoklási képesség	137
Csatok (I. Lajosé)	56	» birtoklási per (Junker testvérek és Rap- polstein grófok között)	87—88
Czimer	1—2	» birtokosok osztályai (nemesi és polgári)	146
» adományozási levél	193—228	» bővítés (sisakkoronával)	111
» adományozási visszaélések	176	» byzantium köralakok	13
» adományozó fejedelem törvényessége (Magyarország)	180	» Családi	140, 146
» alak	94	» csoportosítás	117—119
» alak- elhelyezés	52	» cyrologicus (csonka) alakok	13
» alak- része	4	» daemonologia	15
» alak mint czímerőr, sisak és paizstartó együttesen	99	» Damaszkolt, damaszkolatlan	132
» alakok idomítása	116	» darabok	47
» » idommódosulásai	51	» decoratív műgyakorlatának három főis- kolája (német, francia, olasz)	130
» » idomváltozása	123	» diplomatikai erővel bíró jelentősége	76
» » Polgári	82	» díszítmény, (járulék) (német, francia)	130
» » számváltozása (magyar)	73—75		

*) **Czimer, czímerlevél, czímer névszerint, érem, írók, pecsét** stb. külön osztályzatban, de a betűsoros rendet megtartva vannak felvéve.

Czimer

- » döntvények és határozatok . 226, 245—251
- » dsida-zászlócskák (Magyarország) . 147
- » Egyéni 139—146
- » egyesítés (lovagrendi családival) . . 105
- » eladás 143
- » elemeinek elterjedése a keresztes hábo-
rúban 47
- » elemeinek stílszerűségükből kivetköz-
tetése 125
- » elenyészése (kiveszése) . . . 152—155
- » elhagyása és felelevenítése 29
- » elhelyezése czimerleveleken . . 236—237
- » ellenőrzés 137
- » elterjedése hazánkban 46
- » emlék (legrégibb) 18
- » engedélyezése 138
- » engedélyezés hospiciumok, albergumok
számára 142
- » Eredeti mellett még más 29
- » és cím szabad felvétele Francia-
országban és az amerikai köztársá-
ságokban 191
- » és nemesség (Verbőczy) 76
- » és pecsét közötti különbség 2
- » és rang elvétele meg nem engedett fog-
lalkozás miatt 157—158
- » fattyú-törések 145
- » fejedelmi adományozása és jóváhagyása
141, 172—173
- » (fejedelmi) kitüntetések régente sem
diplomatikai adományozások, sem
kötelezők nem voltak 138
- » felvétele hadi jog alapján foglalás által
143—144
- » felvételi jog megszüntetése 172
- » felvételi szabadosság egyháznagyoknál. 173
- » Fiusítás 143
- » fő 145
- » fosztás 156—157
- » Gyanus és kifogásolható 164
- » hadi alkalmazása 147
- » használata városainknál 81
- » hatásköre 44
- » Házassági frigy 143
- » hivatása 4

Czimer

- » hivatalos (arany) könyvek . 226, 241, 245
- » igdtató könyvek 242, 243
- » illetékes használata 137, 144
- » intézmény megalapítói 10
- » Irott emléknélküli 245
- » isme 1
- » ismerete Oroszországban . . . 243, 244
- » járulékok 136
- » javítás (Soós) 235
- » javító czimerlevél (Ettenreich, O'Donnel,
Karger) 233
- » javító oklevél (Herczeg, Danch) . . 228
- » jel (banderialis jog) 123
- » jel együttes alkalmazása 123
- » Jelenetes, csataképes, tájképes . . . 127
- » jog 1, 137
- » jog eredete 4
- » jogi hatáskör túllépése (Magyarország)
158—159
- » jogi jelentősége 68
- » jogi örökös 158
- » jogi teljes szabadsalom 151
- » Kegyúri 142
- » » a városoknál (magyar) . . . 143
- » keletkezési idejéről vélemények . 4, 5, 6, 10
- » képalakjainak szín- és idomnódosításai 145
- » képek értelmi kifejezése 126
- » képek (genre-, táj-, historiai) . . . 128
- » kérdésekben vélemény-kikérés hazánk-
ban 175
- » keret 145
- » király 162
- » királyaink és királynéink pecsétein. . 118
- » könyv 107, 132
- » Középkori eredete 15, 18
- » » legelső nyomai 17
- » Közös 140, 233, 234
- » Közös (nemzetiségi ágaké) 69
- » különbözős egytörzsbeli családoknál . 154
- » külső járulék 52, 94
- Czimer levél** 226—242
- » » ábra (Cheösy) 237
- » » aláírás 241
- » » Boksa nemzetiség 235
- » » Buzlay 231

Czimer levél

» » Castellione	227, 241
» » Czimerjavító	232, 233
» » Dabay	232
» » Danch	228
» » diplomatikai formulárai tekintetében	236
» » diplomatikai változásai	238, 239
» » elterjedése	231
» » Gara	236
» » Szt. gürki apátság	228
» » Hothvaí	234
» » idegeneknek (Magyarország)	179, 180
» » Jánoki, Zászi	240
» » Kansdorffer	227, 236, 240
» » Kassa	228
» » Lehner	227
» » Legrégibb czimerképes, (Tétényi)	229—231
» » megbővítés (Castellione)	241
» » Megerősítő	232
» » Nagymihályi	234
» » Nemesi (Magyarország)	185
» » nyelve	240
» » osztályozása jogszármazás tekintetében	232
» » Polgári (Magyarország, Ausztria)	185
» » Pompéry	240
» » Regensburgi Szt. Jakab szerzet	228
» » Rosenhardt	239
» » Rotweil	232
» » Schreibeyz	238
» » Semsey	229
» » Stiekel	232
» » Szabó	238
» » Szentgyörgyi	236
» » Szövegezése	240, 241
» » Tarkasis és Borothva	233
» » túlságos osztogatása s jogosulatlan adományozása tekintetében intézkedések (Magyarország)	178, 179
» » Újon adományozott	232
» » Viriot	237
» » Zechi	238
» » Zegell	228

Czimer

» mások általi viselésének engedélyezései	142

Czimer

» mázak	132
» mázak felületi színjelzései	134
» máz-jelzési mód	133
» megbővítés (Hunyady J.)	120—121
» megerősítő és változtató leveleknél költség	177
» Megtiszteltetési	140
» megváltoztatása	152—155
» mellékalakocskák (magyar nemesi).	75
» mellékalakok	52
» metszés (középkori) fénykora	222
» mező és alak jelzése	133
» műkiviteli jelesség	129—130
» művészek	129, 130
» művészet	1
» Művész (Magyarország)	88—89
» naturalisticus képírás	128
» Nemesi felcserélése polgárral és testületivel (Olaszországban)	89
» Nemzetiségi	69, 140, 146
» » (magyar).	69—72
» Nemzetiségi és családi eltörlése (Franciaországban)	189

Czimer névszerint:

» » Aba nemzetiség	70, 139
» » Abauj	86
» » Adalbert (lotharingiai)	19
» » Adrastós	6
» » Aetolia	9
» » Ágnes (özvegy királyné)	38
» » Agrigentum	9
» » IV. Albert (Habsburgi)	102
» » V. Albert (Habsburgi)	102
» » VI. Albert (Habsburgi)	102
» » Alcantara rend	105
» » Állami (osztr.-magyar)	250, 251
» » Alsó-Ausztria	13
» » Alvensleben	18
» » Amade	70
» » VI. Amairi (Monfort)	48
» » Amphiaros	6
» » II. András	23, 28, 40
» » III. András	39
» » András (nápolyi)	73
» » Angol királyi házaké	91

Czímer névszerint:

»	»	Angol királyi . . .	21, 118
»	»	Angolország . . .	31
»	»	Anjou . . .	119, 252
»	»	Anjou-magyar . . .	33, 41, 55, 56, 248
»	»	Anjou-Plantagenet . . .	26
»	»	Annunziata rend . . .	106—107
»	»	Apaffy . . .	64, 98
»	»	Aranycyapjas rend . . .	106
»	»	Artois . . .	99
»	»	Asschaffenburgi codex . . .	50
»	»	Athen . . .	9
»	»	Attila . . .	199
»	»	Augsburgi zsidóközség . . .	66
»	»	Augustus . . .	8
»	»	Avesne . . .	157
»	»	Avisi rend . . .	105
»	»	VII. Azzo (ferrararai) . . .	44
»	»	Baán . . .	72
»	»	Babenberg . . .	142
»	»	Babylonia . . .	9
»	»	Bács-Bodrog . . .	87
»	»	Báden . . .	43
»	»	Balassa . . .	98
»	»	Balbi . . .	142
»	»	Baloghi . . .	72
»	»	Balogh nemzetség . . .	71, 219
»	»	Bánffy . . .	70
»	»	Baranya . . .	87
»	»	Barotzi . . .	110
»	»	Bars . . .	86
»	»	Bártfa . . .	80
»	»	Báthoryak . . .	70, 98
»	»	Báthory Miklós . . .	74
»	»	Beauvilliers . . .	139
»	»	Békásy . . .	110, 153, 237
»	»	Békés . . .	87
»	»	Békés-Gyula (Maróthi) . . .	143
»	»	III. Béla . . .	29
»	»	IV. Béla . . .	29
»	»	Bendegúz . . .	199
»	»	Bercsényi . . .	107
»	»	Besznák . . .	72
»	»	Bethlen . . .	98, 156
»	»	Bocskay . . .	39, 98, 235

Czímer névszerint:

»	»	Boda . . .	110
»	»	Boksa nemzetségbeli csa- ládoké . . .	234, 235
»	»	Borghese . . .	130
»	»	Bornemisza . . .	122, 142
»	»	Bossány . . .	72
»	»	Bosznia . . .	245—251, 248
»	»	» Cosaccio . . .	251
»	»	» Dabisa . . .	247
»	»	» Fiedler véleménye Bosznia címé- réről . . .	247—250
»	»	» Hervoja . . .	247
»	»	» Jura . . .	247
»	»	» Katalin(István Ta- más király neje) . . .	251
»	»	» királyaink érmein, pecségein, zász- lőkon . . .	249—250
»	»	» Kotromanovich . . .	247
»	»	» Krestich . . .	247, 248, 251
»	»	» magyar véleményezés . . .	248
»	»	» Nemanya . . .	246, 251
»	»	» okiratok alapján . . .	250
»	»	» Ostoja . . .	247
»	»	» Tvrtko . . .	247
»	»	Brabant . . .	99
»	»	Brandenburg . . .	142
»	»	Brandenburg-Culmbach . . .	122
»	»	Brandenburg-Onolzbach . . .	122
»	»	Brassó . . .	65
»	»	Braunschweig . . .	21
»	»	Brennberg . . .	202
»	»	Bretagne . . .	50
»	»	Budai zsidóközség . . .	66
»	»	Budavári főegyház tornyán . . .	41
»	»	Bulgária . . .	246, 251
»	»	Bungarg . . .	50
»	»	Buonfiglioli . . .	130
»	»	Burgundia . . .	47
»	»	(Ó) Burgundia . . .	20
»	»	Burgundi grófság . . .	99
»	»	Burgundi hercegség . . .	103
»	»	Butkay . . .	70
»	»	Buzád nemzetség . . .	70, 139

Czímer névszerint:

»	»	Byzanz	9
»	»	Caesar	7
»	»	Caesaria	9
»	»	Calatrava rend	105
»	»	Cappone	130
»	»	Cardia	9
»	»	Carthago	9
»	»	Castilia	141
»	»	Csák nemzetség	71, 139
»	»	Csanád nemzetség	71
»	»	Csapy	234—236
»	»	Császári (német)	119
»	»	Császári sas	26
»	»	Csat rend	106
»	»	Cseh királyi ház	29
»	»	Csehország	44
»	»	Celta veteránok	13
»	»	Cesinge	70
»	»	Chatáry	70
»	»	Chateaubriand	140
»	»	Cherményi	72
»	»	Ciprusi rend	107
»	»	Cleonorus	11—12
»	»	Clidos	9
»	»	Clunea	9
»	»	Commodus	8
»	»	Corinthus	9
»	»	Corvinákon	41
»	»	Corvin János	146
»	»	Corvinus	8
»	»	Coney	50
»	»	Creta	9
»	»	Cromwell	91
»	»	Croton	9
»	»	Cumania	250
»	»	Dalmátia	246
»	»	Dánia	43
»	»	De la Tremoille	48
»	»	Delos	9
»	»	Demeter (főispán)	49
»	»	Demeter tárnokmester	73
»	»	Divéky és Divék nemzet- ség	72
»	»	Dobay	126
»	»	Doboka	128

Czímer névszerint:

»	»	Dolhay	72
»	»	Donati	89
»	»	Donch	140
»	»	Dóry	142
»	»	Dózsa nádor	73
»	»	Dózsa (Uzapanniti)	157
»	»	Drágffy	98
»	»	Drugeth	156
»	»	Drugeth V.	56—57
»	»	Drusina nemzetség	69, 70
»	»	Dunois-Longville	145
»	»	Dusan István szerb czár	199
»	»	Dux (Hegnenberg)	145
»	»	Ebersdorf és Zaendel	60
»	»	Eberstorf	152
»	»	III. Eduard	60, 118
»	»	IV. Eduard	102, 103
»	»	VI. Eduard	103
»	»	Eduard (Savojai)	145
»	»	Egina	9
»	»	Elefánt-rend (dán)	107
»	»	Emiliá-k, ...	8
»	»	III. Engelbert és Meinhardt (Görz)	43
»	»	Enyruh (Erenyei Herczeg)	61, 158, 159, 228
»	»	Eperjes	80
»	»	Ephesus	9
»	»	Epirus	9
»	»	Erdélyi szászok	143
»	»	X. Erik (svéd)	43, 44
»	»	Ernö és IV. Albert (osz- trák főhercegek)	98, 106
»	»	Ernö (osztrák örgróf)	19
»	»	Erzsébet	23, 30
»	»	Erzsébet (angol)	103
»	»	Sz.-Erzsébet	44
»	»	Este	44
»	»	Esztergom 48, 49, 77, 78, 143	
»	»	Eteocles	6
»	»	Falk	123
»	»	Farnese	130
»	»	Fedor czár	42
»	»	Sz.-Fehérvármegye	87
»	»	Fekete	121

Czímer névszerint:

»	»	Fenena (királyné)	38
»	»	I. Ferdinánd	35, 39, 102
»	»	III. Ferdinánd	102
»	»	V. Ferdinánd	24
»	»	II. Ferencz	102
»	»	Ferencz császár	42
»	»	I. Ferencz (francia)	103
»	»	Flandriai grófok	103
»	»	Flórenczi családok	133
»	»	Fogarasz	86
»	»	Fojniczai misemondó ruhán	41
»	»	Forgách	71
»	»	Forstenstein	70
»	»	Francia képviselő	88
»	»	Francia (liliumos)	17, 18, 20, 21, 43, 45
»	»	Franciaország	91, 248
»	»	Francia (XII. század)	20
»	»	Frigyes (Bambergi)	44
»	»	III. Frigyes császár	24, 102
»	»	IV. Frigyes (nürnbergi)	59
»	»	I. Fülöp	19
»	»	III. és V. Fülöp	21
»	»	Fülöp (elszászi)	29
»	»	Fülöp (Szép)	21
»	»	Galba	8
»	»	Galiczia	248
»	»	Garai (Gara)	13, 239, 156
»	»	Gara László	98
»	»	Gara Miklós nádor	92, 106, 238
»	»	Garázda nemzetség	70
»	»	Gathály	70
»	»	IV. Gedoin (Lude)	48
»	»	V. Gefroi (Chateaubriant)	140
»	»	Geofroy	21
»	»	Géza fejedelem	199
»	»	Giandonati	89
»	»	Görög királyság	42
»	»	Görz	43
»	»	Gorzó	72
»	»	Grassalkovich	121
»	»	Guelf (Welf)	21, 90
»	»	Guibelin	90
»	»	Guthkeled nemzetség	70, 74, 139
»	»	Guy de Levis	48

Czímer névszerint:

»	»	Gyalokai	110
»	»	Gyerőffy	72
»	»	György-rend	106
»	»	Győr nemzetség	69
»	»	Gyulai	121
»	»	Habsburg	20, 103
»	»	Habsburgi Rudolf császár	43
»	»	Hadik	121, 122
»	»	Hadold	71
»	»	Haller	121, 122
»	»	Hattyúrend	107
»	»	Héder nemzetség	70, 75
»	»	Héderváry	70
»	»	Hellenbach	141
»	»	Henneberg	48
»	»	VI. Henrik	102
»	»	VII. Henrik	103
»	»	Henrik (bán)	49, 94
»	»	III. Henrik császár	19
»	»	II. Henrik (francia)	103
»	»	Herculanus novus	13
»	»	Herenchényi	110, 231
»	»	Hermann (thüringiai)	43, 44
»	»	Hessen	43
»	»	Hilderich	5
»	»	Hiperbiose	6
»	»	Hippomedemos	6
»	»	Hodus	74
»	»	Hohenstaufen	21
»	»	Hohenzoller	143
»	»	Horvátország	246
»	»	Hothvafői	234
»	»	Hunor	199
»	»	Hunt-Pázmán nemzetség	71, 139
»	»	Hunyadyak	8
»	»	Hunyady János	98, 120, 121, 233
»	»	Hunyad vármegye	86
»	»	Illésbázy	156
»	»	Illiria	246
»	»	Ilosvay	72
»	»	Imre	45
»	»	Szt. Imre herceg	199
»	»	Inczedy	122
»	»	Irland	91
»	»	Isra (zsidó)	82

Czímer névszerint:

»	»	István prépost	74
»	»	» stiriai bán	117
»	»	» szlavoniai bán	49
»	»	II. III. és IV. Iván	42
»	»	Ivánka	139
»	»	Ivanovich Vaszil	42
»	»	Jakab főispán	73
»	»	Jánoky (Jányoky)	236
»	»	János (burgundi)	145
»	»	János (király)	35
»	»	János szlavoniai bán	49, 53
»	»	János Zsigmond	35, 39
»	»	Jastr-Zembic	157
»	»	Johannita-rend	105
»	»	Joigny Garnier	50
»	»	Jókúthy	72
»	»	Jolán lotharingiai hercegné	24
»	»	Jordán	127, 128
»	»	II. József	102
»	»	Judaea	9
»	»	Kabos	72
»	»	Kakas László	74
»	»	Kakas Miklós	49
»	»	Kálnoki	141
»	»	Kanizsai 70, 98, 101, 131, 140	
»	»	Kanizsai László	102
»	»	Kanizsai Dorottya	131
»	»	Kannarend	106
»	»	Kansdorfer	240
»	»	Kánthor Benedek	126, 129
»	»	Kapaneus	6
»	»	Kapeller	48
»	»	Kaplai	74
»	»	Kaplony nemzetségbeli családoké	234
»	»	Kapy	98
»	»	I. Károly	62
»	»	III. Károly	37
»	»	IV. és VI. Károly	21
»	»	IV. Károly császár	42
»	»	VI. Károly (francia)	103
»	»	VII. Károly (francia)	111
»	»	Károly (Nagy)	18
»	»	Károlyi	98
»	»	Kassa	143

Czímer névszerint:

»	»	Kassai aranyművesek	88
»	»	Kassai torony emeletén	41
»	»	Szt. Katarina rend	107
»	»	Kenény	72
»	»	Keresztység	47
»	»	Késmárk	80
»	»	Kesze	141
»	»	Kisfaludy	232
»	»	Kobelsdorf	70
»	»	Koháry	123
»	»	Kolumbusz Kristóf	141
»	»	Komlóssy	72
»	»	Konrad nemzetség	71
»	»	Kozma	49
»	»	Kölni ezéheké	88
»	»	Kőszeg	78—80, 143
»	»	Kristóf (dán)	43
»	»	Kubinyi	154
»	»	Kun László	39
»	»	Kupa	199
»	»	I. Lajos 23, 24, 32, 36, 39, 62	
»	»	I. Lajos (magyar és lengyel)	56
»	»	X. Lajos	21
»	»	XII. Lajos	103
»	»	II. Lajos (flandriai)	99
»	»	Sz. Lajos	53
»	»	V. László	24, 35, 36, 39
»	»	I. László (nápolyi)	24
»	»	László vajda	30
»	»	Legio decima	13
»	»	Legio Jovi	13
»	»	Legiók	7
»	»	Lengyel	219
»	»	Lengyel	56
»	»	Leon	141
»	»	Leon (brüsszeli)	48
»	»	Lesták (Leustach, Guth- keled nemzetségből)	46, 74
»	»	Libethánya	143
»	»	Limpurg grófok	226
»	»	Lipcey	72
»	»	I. Lipót	35, 40
»	»	VI. Lipót herceg (osztrák)	43
»	»	Lotharingia	21, 47
»	»	Lotharingiai hercegek	102

Czímer névszerint:

»	»	Loya (Woya) nemzetség .	70
»	»	Lumniers	50
»	»	Lutold (regensburgi) . .	59
»	»	Macedonia	246
»	»	Maecenas	8
»	»	Magyar . 21, 25, 26, 56, 91, 114, 248	
»	»	» alkatáról és szer- kezetéről törvé- nyeink	186
»	»	» alkatrész-arányai- nak meghatáro- zása	23
»	»	» alkatrészei egyesíté- sének színtelése .	36
»	»	» alkatrészei egy paizsba illesztése .	35
»	»	» alkatrészei elkülö- nítése	37
»	»	» alkatrészei (hár- mas halom és korona)	38, 39
»	»	» alkatrészei pecsé- teken	31, 35
»	»	» bizottsági vélemény 25, 37	
»	»	» egyesítése . 36, 37, 41	
»	»	» kettős kereszt 29, 30	
»	»	» kifejlődése korszak- ai	40, 41
»	»	» koronája . 112, 115	
»	»	» korona lánczocskák 115	
»	»	» legrégibb . . 21, 22	
»	»	» lilomos	30
»	»	» mint kegyúri(mold- va- és oláhor- szági vajdák) 142, 143	
»	»	» Nyílt koronás, ko- ronátlan és paizs- koronás	114
»	»	» pólyái és oroszla- nainak eredete .	26
»	»	» pólyáinak és kettős keresztjének egye- sítése, pólyák színe	25

Czímer névszerint:

»	»	Magyar Pólyás 23, 31, 41, 43	
»	»	» szerkezete régisé- ge tekintetében .	41
»	»	» viselhetőségéről tör- vény	187
»	»	Majthényi	72, 75
»	»	Málczay	70
»	»	Maltzan (Hasenkop) . .	201
»	»	Marcia-k	8
»	»	Margit (Imre király neje)	28
»	»	Mária 23, 30, 38, 56	
»	»	Mária (angol)	103
»	»	Mária császárné	43
»	»	Mária Terézia . . 24, 37, 41	
»	»	Márky	70
»	»	Marly és Bouchard . .	48
»	»	Márton aloraszágbíró . .	49
»	»	C. Mátyás . 34, 35, 37, 39, 41	
»	»	II. Mátyás	40, 41
»	»	Mátyás comes (Rátold nemzetség)	74
»	»	Mauchs	123
»	»	Medici 89, 130, 140	
»	»	Melapontos	9
»	»	Melusia	9
»	»	Megváltó	5
»	»	Mesinczey (Keresztúri) .	70
»	»	Mesko	155
»	»	Miklós aloraszágbíró . 46, 74	
»	»	Miklós erdélyi vajda . .	49
»	»	III. Miklós (Este)	140
»	»	Miklós szlavonai bán . .	48
»	»	Miklós vajda	73
»	»	Mikola	72
»	»	Miksa	35
»	»	I. Miksa császár . . 24, 25	
»	»	II. Miksa császár	102
»	»	Misca nemzetség	71
»	»	Miskóc nemzetség . 138, 139	
»	»	Mokianus nádor . . 49, 73	
»	»	Montmorency	138
»	»	Morosini	40
»	»	Morvaország	233
»	»	Moys nádor	49
»	»	Mózes (zürichi)	82

Czímer névszerint:

»	»	művészeké (Magyarország)	88
»	»	Nagy-Britannia	108
»	»	Nagymártoni	71
»	»	Nagymihályi	111
»	»	Nagy Péter	42
»	»	Naszód vidéke	128
»	»	Német birodalmi	43
»	»	Német császári	41
»	»	Német császári ház (jelen- legi)	59
»	»	Német lovagrend	105
»	»	Németújvári grófok . . .	70
»	»	Neunburgi canton	42
»	»	Nógrád	86
»	»	Oettingen grófok	59
»	»	Oláh és moldvai vajdák .	142
»	»	Olaszország	42
»	»	Oliver (tárnokmester) . .	74
»	»	Omode nádor	49, 73, 94
»	»	Orkaditák	47
»	»	Orosz birodalmi	42
»	»	Ossl nemzetség	70, 214
»	»	Oszták-magyar	250, 251
»	»	Ottenstein	48
»	»	IV. Ottó	21
»	»	II. Ottokár	44
»	»	Ötvösök	223
»	»	Paizs-rend	106
»	»	Pálóczy	156
»	»	Panciatichi	90, 91
»	»	Paros	9
»	»	Parthenopeose	6
»	»	Patachich	142
»	»	Patrohy	110
»	»	Pécz	69
»	»	Perchtoldstorf	48
»	»	Pernstein	70
»	»	Perényiek	121
»	»	Perényi Imre nádor . . .	99
»	»	Perzsa	9, 14—15
»	»	Pest-Újhegy	143
»	»	Péterffy	122
»	»	Péter (Pata)	46
»	»	Péter (savojai)	44
»	»	Pethő	125, 131

Czímer névszerint:

»	»	Plantagenet	91
»	»	Platen	18
»	»	Podmaniczky	142
»	»	Polynikes	6
»	»	S. Pompejus	14
»	»	Pongrácz	72
»	»	Porosz királyi	119
»	»	Posthumus László (oszták) .	102, 111
»	»	Pottornyai	72
»	»	Prileszky	72, 75
»	»	Primoria	246
»	»	Przemysl	26
»	»	Quedlinburg hercegség .	155
»	»	Radó	72
»	»	Rákóczy	135
»	»	Ráma	249
»	»	Rascia	246, 251
»	»	Ráskay	70
»	»	Rátold nemzetség . . .	70, 74, 139, 215
»	»	Raymond	19
»	»	Registet (Rethella) . .	99
»	»	Rénusi választó fejedelmek	142
»	»	Rhodus	9
»	»	I. Rikárd	21
»	»	III. Rikárd	103
»	»	V. Róbert (Bethun) . . .	48
»	»	Róbert (flandriai) . . .	19, 29
»	»	Róbert Károly	23, 95
»	»	Rochechouart	48
»	»	Rohonczy	70
»	»	Róland nádor	75
»	»	» szlavoniai bán . . .	74
»	»	Róma kertiletei	66
»	»	Rosályi	74
»	»	Rudnay	72, 75
»	»	Rudnyánszky	72, 75
»	»	Rudolf (király)	39
»	»	IV. Rudolf (habsburgi) .	102
»	»	Salamon	28
»	»	Salisbury	60
»	»	Samaritanusok	9
»	»	Samos	9
»	»	Sándor országbíró . . .	49

Czímer névszerint:

»	»	Sárkányrend	106
»	»	Savojai grófok	142
»	»	» királyi ház	42
»	»	Schwaidsnitz	112
»	»	Segnei	127
»	»	Serra	130
»	»	Shakespeare	241
»	»	Sinai hegyrend	107
»	»	Skócia	21, 91
»	»	Somogy	86
»	»	Soós	110, 111, 235
»	»	Stibor	57
»	»	Stiria	43
»	»	Stolberg	18
»	»	Strassburgi czéhek	66
»	»	Stubenberg	60
»	»	Swartepape	225
»	»	Szász hercegek	142
»	»	Széchy	71, 72
»	»	Székely nemzet	83
»	»	Szentgyörgyi	111, 121, 139, 156
»	»	Szentiványi	72
»	»	Szentsírrend	106
»	»	Szepes	87
»	»	Szepessy	122
»	»	Szerbia	251
»	»	Szereday	123
»	»	Szilágyi	70
»	»	Szlavonia	246
»	»	Szmrecsányi	72
»	»	Szőgyényi-Marich	143
»	»	Szokoly	154
»	»	Szolnok	128
»	»	Szőrény	80
»	»	Sztaniszlófi	70
»	»	Sztáray	111
»	»	Sulpiciusok	8
»	»	Tamássy	70
»	»	Tamás vajda	73
»	»	Telegdy	64, 213
»	»	Teleky	70, 141
»	»	Telikbánya	143
»	»	Templomosok	105
»	»	Tétényi	229—231
»	»	Thamásfalvy	109

Czímer névszerint:

»	»	Thebe	9
»	»	Thibaut (clermonti)	48
»	»	Thierry	19
»	»	Thurzó	152—154, 156
»	»	Thüringia	43
»	»	Tibullus	9
»	»	Tökölly	141
»	»	Tolna	87
»	»	Tornaquini nemzetség és öt ága	89, 90
»	»	Tornay	78, 75, 76
»	»	Tragauer (Wolfsthal)	143
»	»	Traversari	142
»	»	Tudor	91
»	»	Turesányi	72
»	»	Tydaeus	6
»	»	Ujfalu	72, 75
»	»	Ujlaki	121
»	»	I. Ulászló	35, 36, 38, 39
»	»	II. Ulászló	35, 37, 39
»	»	Ursino	26, 27
»	»	Vadkerti	110
»	»	Valois Károly	21
»	»	Várday	70
»	»	Vas Ernő (Habsburgi)	102
»	»	Vaszilievich Vaszil	42
»	»	Vazul	199
»	»	Vespasianus	8
»	»	Viczay	70
»	»	Vigmán	70
»	»	Visconti	13, 144
»	»	Vitéz	72
»	»	II. Waldemár (dán)	43
»	»	Walesi herceg	144—145
»	»	Wassenburg	43
»	»	Wesselényi	155
»	»	Wilffersheim	123
»	»	Windischgrätz	143
»	»	Wittelsbach	21, 102
»	»	Wolfsthal	143
»	»	York	91
»	»	Zápolya	121
»	»	» György	99
»	»	» Imre	98
»	»	» János	99

Czimer névszerint:

»	»	Zay	70
»	»	Zeleméry	70
»	»	Zoláthy	188
»	»	Zoller	59
»	»	Zrinyi	156
»	»	Zudar (Sudergeorigen)	239
»	»	Zsámbokréthy	72
»	»	Zsidó nemzetségi	5
»	»	Zsigmond 24, 34, 36, 39, 41	
»	»	Zsigmond császár	42

Czimer

»	nőké és férjeiké egyesítve	137
»	okiratok fölénye a pecsétek felett	227
»	okiratok (hivatalos)	226
»	» keletkezése	227
»	Ókori	5, 6
»	örökbefogadási	143
»	örök és tartók	93, 94
»	összehasonlító jellegzése (ókor és középkor)	12
»	összetételek	136
»	Összetett és egyesített	65, 117
»	Paizsos	252
»	pleonasmusa és fonák alkalmazása	123
»	Polgári átruházható	82
»	Polgári (Besztercebánya)	82
»	polgári egyesületeknél, városok szövetségénél	81
»	Polgári koronás és a nyílt sisakú	144
»	pólya (osztrák)	47
»	próbák	187, 188
»	rajzkoholmányok	199
»	Renaissance jellegű (olasz)	131
»	Renaissance (Magyarországban)	131
»	Rendes (a kölni egységlevelen)	81
»	részek átídomítása	124
»	» összeállítása	116
»	s nemes levelek nyelve	239
»	s rangügyek intézésére Magyarországon és Ausztriában hivatottak	175
»	szabad választása	138
»	szabályozása	186
»	számmennyisége	51
»	szándékos megváltoztatása	155
»	XI. századi szerkezeti tömkeleg	128, 129
»	szerzés joga	137, 138

Czimer

»	Színezett	132
»	szó	62
»	szó eredete	16
»	szőrmék	50
»	szövegezés	126
»	tagozás	11
»	Tagozott (elszaporodása hazánkban)	121
»	Tar	132
»	tárgy képjelzése	116
»	tábla-czifrázat	238
»	táblák	237
»	talapzat	145
»	tan	1, 193
»	tani czimerrendszabályok megállapítása heroldok által	163, 164
»	tani könyvekben deductiv összehasonlító rendszer követése	204
»	tartók és örök	93—96, 101—103, 130
»	» » fejedelmi és állami	102, 103
»	» » főrendi rangilletékek	101
»	» » hiánya fejedelmi és ország-czimereken	104
»	» » (V. László)	95, 96
»	» » (magyar)	96
»	» » magyar főnemesi	96—100
»	» » megkülönböztetése	99
»	» » nem nélkülözhetlen főrangijelvények	103
»	» » (polgári)	100, 101
»	technikai kivitele	2, 3
»	tekeres (zürichi)	59, 109
»	Teljes (törtetlen)	145
»	Testületi	66, 140, 146
»	törés	52, 72, 73
»	» alakok	73
»	» angol, dán, flandriai, francia legrégibb, lengyel, német, olasz	72, 73
»	» rendszer	73
»	» számmennyisége	51
»	» számváltoztató és megtoldó (magyar)	73
»	» születésrendi különleges	144, 145
»	történelem	1
»	tudomány	1
»	túláságos csoportosítása	119
»	túlterhelteknél a műkivitel nehézségei	129

Czimer

» ügykezelés	176, 190
» üzérkedések	177, 178
» változás Angolországban	91
» változás Franciaországban	91
» változatosság	51
» városoké és részeiké	66
» Vett	143
» vignette-féle szerkezete	128
» viselhetési ministeri rendeletek (Ausztria)	242
» visszélések elleni rendszabályok	137
» vizzátkodás	91

Czímeres

» aranykönyv (orosz)	243
» csarnokok	237
» fülkék	237
» genealogiai könyv (orosz)	244, 245
» könyv (Grünenberg Rubies)	245, 246
» könyv (Siebmacher)	133
» különleges könyvek	243
» lovas alak (magyar) legrégibb	209
» nemesi placatumok	242
» nyomtatott könyvek	132
» tornáczok	237
» zászlók	147

Czímerészet

» (magyar) hanyatlása	188
» Olaszország polgári köreiből	90
» szervezkedése	159

Czímerészeti

» irodalom elhanyagolása	188
» küzdelmek Angolországban	91
» legfőbb fennhatóság	158
» műipari tárgyak	193
» vizzátkodás	87

Czímerleveli megnevezés (magyar)

178—179

Czímerújítástól idegenkedés

198

Czímjelek

93

Damaszkolás

47, 132

Díjak rangczím- és czímer- adományozásnál

176—177

Emlékkö

193, 202

Érem

193, 251—257

» II. András 23, 252

» Árpádbázi 252

» Báthory Kristóf 255

Érem

» Báthory Zsigmond	255
» Brandenburgi örgrófké	253
» Corvin János	99
» czímeres (hazánkban)	256
» czímer külső járulékokkal	252
» Erdélyi fejedelmeké	95
» II. Ferdinánd	249, 252
» III. Ferdinánd	252
» Ferencz	256
» heraldikai hátrányai a pecsétekkel szemben	255—256
» Imre	252
» V. István ifjabb királyé	7
» II. József	256
» I. Károly	55
» Koronázási	115
» I. Lajos	36, 109
» I. Lajos (dénár)	112
» II. Lajos	249
» II. Leopold	256
» Libertas	114
» Magyar czímeres	114
» Magyar hármas halommal	39
» Magyar királyoké	252—253
» Mária Terézia	95, 255, 256
» C. Mátyás	96
» II. Mátyás	249, 250, 252
» Német fejedelmi	253
» Ó- és középkori	250, 256
» Orkaditáké	47
» Róbert Károly	252—253
» Római	8, 9
» Székes-Fehérvár	95
» szigorú ellenőrzése	253—255
Érmészet fejlettsége	257
Érmészeti táblák (Wesserle).	31
Fattyú balszalagok fejedelmi kegy általi átváltoztatása	145—146
Fattyú-törések	145, 146
Felsőgi jogkör kiterjeszkedésének hatása a czímerészetre	173
Fém-alkalmazás	13
Fémer	257—258
Fémer-ábrák	257
Fémerészet	257

Fémerészet elhanyagolása hazánkban	258
Fémerészeti művészek	257
Fémerkitüntetésektől idegenkedés hazánkban (Ampringen)	257—258
Fémjelzés	132—133
Fiusítási levél	193
Genealogiai hivatal (orosz)	244
Hadak (magyar egyházi és banderialis régente és a XV. s XVI. században)	148—149
Hadszólítási jel joga	150
Heraldika	1, 164
» emelkedése 1848 után	191
» emlékeforrásainak osztályozása	204—205
» 1848-ki európai események hatása alatt	189
» felszabadulása alárendeltségből	204
» felvirágzásának újjászülemzése	192
» fénykora	136
» fontossága az archaeológiára, képzőművészetekre és művészeti iparra	204
» hanyatlása a rangjelek elszaporodásával	116
» hanyatlásának legalsóbb foka	136
» hiányos érintkezése a többi tudományágakkal (régebben)	198
» korlátoltsága mint tudományé régebben	198
» kútforrásai	193
» legújabb reformja Németországban	204
» összhangba hozatala a történet-tudománnyal	192
» tanszéki oktatása (hazánkban)	188—189
» tudományos fejlődésének akadályai	198
Heraldikai	
» collegium (orosz)	244
» emlékeforrások (hitelesek és ellenőrzés alatt nem állók)	205
» egyesületek	191—192
» genealogiai oklevél	193
» hivatal főnöke (orosz)	244
» irodalmi munkásság 1848 óta	191
» írott emlékek	193
» kiállítások	191, 237
» közegzek működésének megszűnése 1848 után	190
» magyar legrégebbi emlék (szepesi szok pecsége)	81

Heraldikai

» művek	193—197
» régibb tankönyvek hiányossága s ennek következményei	199
Herold	5, 137, 161—164
» czímerjogi hatásköre	164
» czímer képszerkezetének megállapításánál	163
» collegium (angol)	174
» collegiumok	163
» Fő	161, 162, 243
» helyett czímerbírálásra kamarás (Ausztria)	174
» hivatal	18, 174
» hivatal felállítására indítvány	181
» intézmény	164
» jele, egyenruházata	162
» Magyar	50, 163
» (magyar) hivataloskodása 1848 előtt és most	175
» (magyar) koronázásánál	174—175
» meister (orosz)	244
» segéd (czímergyakornok)	161—162
» szó	159
» Tartományi	162
» testületek teendőinek mások általi gyakorlása	173
» tisztség	159
» tornáknál	167
Hiradó testületek	160
» » főtisztségei	160
Hirnökök (magyar)	160
Honfiusítás	179
Hübér (czímeres)	120
Intézkedések kihalt családok nemes leveleiről, elveszett vagy megsemmisült nemes levelekről	184
Irodalom (czímerészeti)	191—197
Írók :	
» Albrecht	43
» Alexandrinus	15
» Ammianus	10
» Andrássy M.	58
» Appianus	7, 14
» Aquino	4
» Balbini	8
» Ballagi A.	222
» Balluzi	209

Írók :

» Baranyai	78
» Bárdosy	219
» Barnes Julia	194
» Barras	5
» Bartal	229
» Bartsch	130
» Batthyányi	58, 70
» Beaumont	6
» Bedens	81
» Bél M.	71
» Bernd	3, 6, 195—196, 232
» Besser	8
» Biedermann	51
» Bisseus	133
» Blau	14
» Boek	20, 56
» Bodemann	181
» Bohmer	228
» Bombardus	8
» Bombasi	4, 18
» Bonfin	8, 40, 169, 221
» Borghini	89, 133, 134
» Botka	28, 69
» Bontell	10, 53, 103, 104, 150, 151, 241
» Bőjthini	156
» Brisseus	133
» Bucellinus	8
» Buffon és Linée	125
» Bunyitay	201, 215, 212
» Butkens	135, 139
» Calmet	19, 21
» Campanile	198
» Cantu	13, 66
» Cappe	21, 29
» Caramel	135
» Caron	195
» Cassagnac	6
» Castiglione	4, 18
» Chaudoir	42
» Chernel	79
» Ciaconi	133
» Cibrario és Promis	19, 40, 103, 142, 150 210, 222, 223
» Claudianus	7
» Colland-Cornelius	42

Írók :

» Cornides	159
» Coronini	22, 43
» Courcelles	18—19
» Court de Gebelin	13
» Cserey	83
» Crusius	88
» Curtius	6
» Czinár	28
» Deák	89, 155, 196
» Dio Cassius	7
» Diodorus	10
» Diplovatatus	194
» Douai	135
» Dugonics	83, 246
» Dührer	33, 245, 257
» Ebert	195
» Edmonson	51
» Engel	159
» Érdy	35, 37, 39, 95, 235, 255, 258
» Eschavanes	10, 18, 243
» Eschenloer	67, 169
» Eschylus	6, 11
» Espinoy	134
» Euripides	6, 9, 11
» Eutropius	8
» Favin	4
» Fejér 22, 26, 61, 63, 84, 159, 160, 168, 187 223, 229, 231, 236, 240	
» Fejérpataki	99
» Fellner	215
» Féron	4, 17
» Fiedler	247—250, 253
» Filet	18
» Filostratus	9
» Finaly	222
» Fischer	10
» Flaccus	7
» Flaminius	40
» Flavius	9
» Fraknói	64, 85, 125, 171, 186, 209
» Francolini	163
» Francquart	134
» Franzoni	133
» Du Fresne	164, 199, 246
» Freydal	167

Írók :

» Fürsten	4
» Galvani	144
» Gatterer 3, 10, 18, 19, 21, 41, 113, 122, 142 155, 189, 197, 198, 211, 216	
» Gelenio	135
» Géliot	145, 196
» Génouillac	243
» Gercken	217
» Ginani	10, 90, 104, 144
» Godolia	5
» Goldast	166
» Gousancourt	105
» Graesse	5
» Gricius	4, 18
» Gruber	22
» Grünberg	245
» Guigard	195, 197
» Guillin	196
» Guilliman	88
» Haan	80
» Harndörfer	195
» Hauptmann	194
» Heffner 10, 19, 24, 32, 34, 35, 40, 43, 44, 46 50, 51, 100, 101, 116, 136, 159, 162 164, 165, 195, 202—204, 207, 218, 224, 227, 249	
» Heinecius 10, 53, 93, 149, 216, 220, 250, 256, 257	
» Henricourt	139
» Henszelman	22, 26, 44, 55, 153
» Hermann	8
» Herrgott	20, 163
» Hevenesi	84
» Hildebrand	10, 201, 227
» Hodor	87
» Hofhalter	163
» Hoheneck	13
» Hohenlohe-Waldenburg 10, 43, 44, 47, 48, 50 54, 66, 205, 209, 211, 217—219, 224, 226	
» Holtzmann	10
» Homér	6
» Horneck	168
» Horváth István	26—27, 71
» Horváth Mihály	22, 27, 147
» Hund Viglaeus	202

Írók :

» Ipolyi	56, 73, 82, 126, 140, 219
» Isidorus	14
» Ivánffy	22, 36, 157, 187
» Ivanov	244
» Jacobei	43
» Jakab	83—84
» Jászay	36, 87, 99, 115
» Jeremiás	9
» Justinian	40
» Kaprinai	199, 203, 229
» Karabacek	47
» Katona	27, 84, 159, 229
» Kecskeméti	220
» Kézai	69, 71, 139, 147, 160
» Knauz	28, 78, 200, 201, 209
» Köhler	198
» Königshofen	109
» Korodawlew	244
» Kovachich 31, 147, 148, 170, 171, 186, 197 254	
» Krenner	168
» Kriebel	8
» Kubinyi F.	45, 46, 49
» Kubinyi P.	154
» Landspergh	47
» Langer	144, 158, 185, 190
» Lazius	13, 86
» Leesenberg	19, 48, 201
» Legoing	135
» Leibnitz	181
» Le Normand	43
» Liehnovszky	106
» Lind	77, 78, 225
» Lipregi	67
» Listhy	170
» Livius	6
» Lobkovitz	135
» Longperier	213
» Louvan	196
» Lucanus	6
» Lucius	209
» Luschin	118
» Mabillon	19, 20, 137, 200, 215
» Makabeusok K.	9
» Magne	173, 178, 182

Írók:

» Magny	3, 10, 164
» Maigne	50, 140, 158, 182, 223
» Maire	5
» Majláth B.	49, 201, 209
» Gr. Majláth J.	156
» Marcellinus	10
» Marini	40
» Mangard	183
» Mednyánszky	71
» Menestrier 3, 10, 51, 111, 113, 139, 155 157, 196, 197	
» Meyer	204
» Michelsen	43—44
» Miller	98, 106, 168
» Millingen	13
» Moesáry	58, 71, 125
» Mokesch	83
» Monet	4
» Montagu	60, 146
» Montecucoli	11
» Montfaucon	10, 19, 53, 162, 203
» Morice	139
» Morosini	40
» Mosóczy	8
» Muratori	10, 27, 140, 144, 216
» Myskovszky	80, 82, 83, 131
» Nagy Imre 46, 49, 52, 53, 55, 57, 62, 63, 69 97, 100, 105, 209, 219, 232	
» Nagy Iván 58, 70, 72, 98, 100, 107, 121 123, 127, 128, 135, 141—143, 150, 153 154, 156, 229, 234, 235, 238	
» Nestor	244
» Nisbet	196
» Ochievio	246
» Olivar	19
» Orbán	65
» Orion	170—171
» Ovidius	7, 11
» Palliot	145, 150, 162
» Palma	83, 111
» Pancirolli	13
» Paprocki	57
» Páriz-Pápay	4, 30, 135, 195, 196
» Parois	28
» Pauche	17

Írók:

» Pauler Gy.	209
» Pauler T.	189
» Paulet	19
» Père-Anselme	139
» Perger	22, 37, 58, 220, 229
» Pesty	84
» Péterfy	68, 200
» Petersmann-Eterlin	17
» Petra Sancta	135, 196
» Pierius	13
» Planche	135, 159
» Plinius	6, 7, 9, 14
» Plutarchus	11
» Podhradszky	26, 28, 30, 69, 71, 168
» Polybius	15
» Prado	4
» Pray 22—24, 26, 27, 30, 32—37, 39, 48, 53 56, 57, 61, 77, 84, 95, 98, 104, 109, 112 115, 119, 124, 129, 160, 189, 207, 209 224, 231	
» Prinsault	4, 59, 145, 146, 194
» Pulszky K.	215
» Pygmalcon	5
» Querfurt	155
» Rački	247
» Radvánszky	74, 192, 209
» Randal Holmes	196
» Ranzau	8
» Ráth K.	231
» Révay	196
» Ristori	89
» Ritter	246
» Rixner	133, 164
» Robson	51
» Rómer	67, 88, 97, 99, 219, 239
» Rommel	18
» Ropesics	199
» Rouck	135
» Rudnay	72
» Rupp	23, 24, 29, 31, 36, 37, 39, 55, 62
» Sambelli	40
» Sava 19, 24, 32, 34, 43, 44, 53, 96, 98, 103 106, 111, 112, 143, 193, 210, 222, 224	
» Saxoferrato	193, 228
» Schimek	246

Írók:

» Schlözer	147
» Schmeizel	197, 198
» Schmidt	250, 251
» Schönwiesner	29
» Schöppner	5
» Schrot	245
» Schultz	50
» Schwandtner	197
» Schwartzner	30, 33, 34, 81, 82, 201, 220
» Segoin	4, 135
» Seivert	84
» Seneca	11
» Seidler	254
» Seyler	44
» Siebmacher	133, 155
» Sigonius	164
» Silvius	8
» Simon	132
» Solis	133
» Sophocles	9
» Speelmann	133
» Spener	8, 197
» Storojevich	246
» Stourdza	40
» Svetonius	8, 11
» P. Szathmáry	86
» Szendrei	214
» Szirmay	85
» Szontágh	154, 156
» Tacitus	9, 10, 47
» Tagányi	78, 86, 128, 240
» Teleki J.	8, 31, 112, 169
» Texier	47
» Thallóczy 49, 75, 78, 209, 243, 245, 247, 251	255
» Thaly	38, 188, 223
» Thuróczy	113, 139, 147
» Tibullus	9
» Timlich	163
» Toldy	71
» Tosse	51
» Török	22, 23, 37, 72, 200, 201
» Trier	197
» Ughelli	133
» Upton	194

Írók:

» Urstis	133
» Vegetius	7
» Verantius	26
» Verböczy	23, 37, 39, 76, 77, 185, 186
» Villani	18
» Villaret	18
» Vincze	72, 117, 219, 226, 239
» Viollet le Due	21
» Virgilius	6, 11, 14
» Vredius 72, 99, 103, 113, 117, 137, 138, 216	
» Vulson de la Colombière	135, 151, 196
» Wagner 57, 58, 64, 70, 72, 74, 98, 99, 111	121, 147, 154, 156, 189, 213, 223
» Wares	246
» Warnecke	27, 47, 52, 112, 224, 227
» Weber	18
» Weittenhiller	153
» Welfer	18
» Wendt	228
» Wenzel	57, 62, 94
» Wesserle 29, 31, 35, 36, 39, 95, 109, 112	114, 115, 249, 252, 253, 256, 257
» Witte	13
» Woltmann	129
» Xenophon	9
» Zseforovich	246

Italia Sacra 133

Jel

» Rangmegkülönböztető	144
» (rangminősítő) hatáskörében eltérések	144
» Szabadalmi	144
» Törvénytelen származási	145

Jelkép

» Athen	9
» beszélő (római érmeken)	9
» Carthago	9
» Delos	9
» elenyészése a középkorban a törzseknel	16
» Hadi magyar nemzeti (Turul madár)	16
» Hadi római	7
» Helyhatósági	65
» híberintézmény befolyása alatt	16
» híberkorban	17
» Ókori	9, 10, 11, 14
» Ókori, a közép és újkori heraldikában	12

Jelkép

- » ókori és középkori motívumainak hasonlatossága 11
- » szükségessége a középkorban 16
- » Testületi (görög) 9

Jelvény

- » erdélyi magyar nemzeté 83
- » félhold, byzantium, zarándokkagylók harpia, ankamadár, kétfejű sas . . . 47
- » Hadi (gallusoké) 10
- » Hadi (XI. századból) 19
- » keresztyénségé 47
- » legióké 7
- » Magyar 25
- » Nemzeti, családi, személyes (római). 7—8
- » (tiszt) szabados alkalmazása 226
- » Zsidóközségi (Augsburg, Buda) . . . 66

Képalakok paizs nélkül 45

Kettőskereszt 252

Királyi (fejedelmi) könyvek 242—243

Korona

- » Grófi, és grófi paizs korona 123
- » heraldikai nyílt, zárt (pántos) . . . 112
- » heraldikai, országoké 114
- » köznemesi (paizskorona) 116
- » lánczocskák (I. Magyar címér) . . . 115
- » magyar címér külsőrésze 115
- » Pántos (országczimertüknön) 113
- » Rang- (cizn) 109
- » Zárt, mint uralkodói jelvény 113
- » Zárt, pántos, műemlékeken 113
- » Zárt, rang- és főnemesi 115

Leszármazási

- » bizonyíték követelése (Magyarországban) 184
- » s címér-könyv 193

Libellus scutorum 133

Lovagrendek (Amunziata, aranygyapjas, csat, paizs-, kanna-, sárkányrend) 106

Lovagrendjelek (Avisi, Alcantara, Calatrava, Johannita, Német, Templomosok) . . 105

Lovagrendjelvények családi címeres paizsok mellett 105

Lovagsági intézmény jelentéktelensége hazánkban 210

Mázak 132

Mázjelző betűk és égi jegyek 133—134

Sz. Mihályrend 107

Monumenta boica 202

Napoleon Lajos 1852-ki rendelete . . . 189

Nemesi rang igazolására határidő megállapítása a vármegyék által 185

Nemesi rang visszaélések feletti örökös és vármegyei ügyészek által 184

Nemesítési levél 193

Nemesítés városiaknál (Franciaország) . . 146

Nemes- s címérlevelek a bécsi és berlini tárlaton 227

Nemesség

- » bizonyítása (magyar) 185
- » igazolási kereset (hazánkban) . . . 185
- » igazoló bizottságok (Magyarország) 183—184
- » nyilvántartása a vármegyék által . . 184
- » székelyeké 180

Nemzetségek (ősmagyar) 69

Nemzetségi ágak heraldikai megkülönböztetése 72

Nestor krónikája 244

Nyakdisz 109

Öltözék

- » címéreszeti jelzése hazánkban . . 67—68
- » heraldikai rendszeresítése 67

Oromdisz 52, 53, 136

- » Anjou pecsétéken 61—62
- » birtoklásával járó jog 60
- » hadi jelvényül 61
- » jelentősége hazánkban 62
- » koronák és paizsok felett 123
- » közvetlen a paizs felett 53
- » magyar 61
- » Zoller és Oettingen 59

Oromdisztörés (hazánkban) 75

Paizs 16, 92, 124

- » alakok átídomítása 124
- » Címeres 65, 136
- » Címeres (építményeken s műtárgyakon) 203
- » Címeres (tornánál) 167
- » Címeres (városi pecsétéken) 77
- » formája 130
- » Harántkeresztes 94
- » jelkép görög edényen 13

Paizs

- » Kanyarosan ezikkedett 12
- » koronák (dán, lengyel, magyar, német, svéd) 112
- » koronák (francia, osztrák) 111
- » Különféle alakú 124
- » Lófej 124
- » Minerváé 13
- » Minervával viaskodó hőse 13
- » Norman (XI. századból) 19
- » Ókori 6
- » Olasz 131
- » oromdiszes sisakú 53
- » régi németeknél 9, 10
- » sisak 107
- » sisak oromdiszszel 93
- » tartók és örök 94, 96
- » Többszörösen felosztott 120
- » Zászlós (lovas) 92

Pecset 1, 2, 52, 193, 205, 256

- » ábrák férjes nőké (szövevényes) 217
- » Apocryph (későbbi felismerése) 200
- » csupán kezdő betűkkel 225
- » Czímeres 224
- » Czímeres képmás 207
- » Czímeres paizsú 45, 206
- » Egyháznagyi 200—201
- » és címner közti különbség 2
- » Évszámos 224—225
- » Feliratlan 225
- » felirat, legenda 225
- » Felségi 207
- » gondos őrizete 220—221
- » Gyalog 211
- » Gyalog, (egyháziaknál) 213—214
- » Gyalog (fejedelmi) 212
- » Gyalog (női) 94, 212
- » Gyalog (vitézi rendnél) 212
- » gyűrűk 64
- » hamisítás tilalma (hazánkban) 187
- » Helyhatósági 76—77
- » Kegyúri a vármegyei helyett 87
- » Képmás-alakos (ülő) 207—208
- » Képmás (egyszersmind testületek és véduraik czímeres paizsával) 207
- » Koronás czímeres — 113

Pecset

- » Közép 239
- » közhitelességi és nem közhitelességi 76—77
- » kütfői hitelessége 224
- » Lovas 208, 211
- » Lovas (fénykora) 211
- » Lovas (használata) 211
- » Lovas (hűbérország birtoklásának jelzésére) 211
- » Lovas (magyar) 209
- » Lovas (oromdiszes sisakkal, magyar) 210
- » Lovas (sisak-oromdiszes) 208
- » Magyar nemesi czímeres legrégibb 45
- » Magyar színjelzett és színjelzetlen címernél 135
- » Mellképmás 217, 218
- » Nagy 239
- » Nyílt 239
- » Sisak 220
- » Zárt 239

Pecset névszerint:

- » » Abauj 87
- » » Adalbert (lotharingiai) 19
- » » Ágnes (III. Endre király neje) 118, 138, 207, 216
- » » Ágnes (savojai grófné) 44
- » » Aimone (savojai) 210, 218, 222
- » » Albert 118
- » » II. Albert (habsburgi) 20, 208
- » » II. Albert (osztrák) 210
- » » V. Amade (savojai) 222
- » » VI. Amade (savojai) 99
- » » VI. Amauri (Montfort) 53
- » » II. András 2, 22
- » » Anhalti herceg-testvérek 93, 94
- » » Anna (II. Ulászló neje) (1506.) 119
- » » Augsburgi zsidóközség 66
- » » VII. Azzo (ferrarai) 44
- » » Bakacs Tamás (Bakocs) 215
- » » Bánffy 115
- » » Barbara (Zsigmond király neje) 118
- » » Báthoryak 74
- » » Báthory András 212

Pecset névszerint:

»	»	Báthory István . . .	58, 74
»	»	Báthory Miklós . . .	74
»	»	Báthory Zsigmond . . .	83
»	»	Beatrix (Toscana) . . .	216
»	»	Bebek István országbíró .	63
»	»	Bécs	79
»	»	Bécs (Kopócz nádor fia) .	58, 79, 206
»	»	Béla (IV. Béla ifjabb fia) .	209
»	»	Belvacensi Tamás püspök .	200
»	»	Benedek bán	209
»	»	Benedek comēs	56
»	»	Bercsényi Miklós	125, 135
»	»	Berry herceg	100
»	»	Bethlen Gábor	115
»	»	Bethune	58
»	»	Bethune Matild	216
»	»	Bierghami plébános (svéd) .	201
»	»	Boleszláv (érsek)	213
»	»	Boulognei grófné	137
»	»	Brandenburg	53, 212
»	»	Brassó	79, 219
»	»	Breznóbánya	79
»	»	Buda	78
»	»	Buzád bán fiai	139
»	»	Buzád nemzetség	71
»	»	Castiliei Blanka	137
»	»	Chatillon grófnő	137
»	»	Corvin János	99
»	»	Csaba zalai alispán	58
»	»	Cseh királyok	211
»	»	Cseley	58
»	»	Csupor	57
»	»	Dabisa	247
»	»	Daun Kunigunda	209
»	»	Debreczeni Dózsa nádor . .	57
»	»	Demeter (főispán)	49
»	»	Demeter (Nechksei)	226
»	»	Demeter (tárnokmester) . .	57
»	»	Demeter (veszprémi püspök) .	214
»	»	Domonkos (1230—1232) . .	74
»	»	Donch zólyomi főispán . .	63
»	»	Dózsa nádor	73, 75, 104
»	»	Dózsa vajda	105
»	»	Drágfy	83

Pecset névszerint:

»	»	Draskovits bán	115
»	»	Drugeth Fülöp	208—210
»	»	Drugeth János	97, 208—210
»	»	Drugeth Miklós országbíró .	57, 97
»	»	Drugeth Vilmos nádor . .	54, 218
»	»	III. Engelbert görzi gróf (1204)	43
»	»	Erdélyi szász egyetem . .	81, 112, 143
»	»	X. Erik svéd király . . .	43
»	»	Ernő (osztrák főherceg) . .	208
»	»	Ernő (osztrák örgróf) . . .	19
»	»	Erzsébet	96
»	»	Erzsébet ingolstadti her- cegnő	209
»	»	Esztergom	48, 77, 78, 143
»	»	Eszterházy M. nádor . . .	115
»	»	Farkas Tamás vajda . . .	83
»	»	I. Ferdinánd	249—250
»	»	II. Ferdinánd	249
»	»	III. Ferdinánd	249
»	»	V. Ferdinánd	249—250
»	»	I. Ferencz	208, 249, 250
»	»	I. Ferencz (francia) . . .	113
»	»	I. Ferencz József	249
»	»	II. Filibert (savojai) . . .	212
»	»	Fogaras	85, 86, 112
»	»	Forgách Péter	64
»	»	Fresnel püspök	213
»	»	III. Frigyes császár . . .	207, 218, 221, 224
»	»	Frigyes Vilmos német trón- örökös	211
»	»	Frohendingen Ágnes grófnő .	226
»	»	Fülöp Ágost.	20
»	»	II. Fülöp (savojai »il bello«) .	212
»	»	Garáké	58
»	»	Gara László	57
»	»	Gara Miklós	57, 92
»	»	Geldern grófnő	137
»	»	II. Géza	221
»	»	Gilethy Miklós nádor . .	57, 100
»	»	Gregoriervics	224, 244
»	»	Guisnes grófné	216
»	»	Gyula város	80

Pecset névszerint:

»	»	Habsburg (lovás)	20
»	»	Hatfield	211
»	»	Hedvig lengyel királynő	82
»	»	VIII. Henrik	91
»	»	V. Henrik (angol)	113
»	»	Henrik szlavonai bán	49
»	»	Hervoya bán	247
»	»	Hodus comes	74
»	»	Hohenberg	211
»	»	Holsteini grófné	218
»	»	Holsteini grófok	212
»	»	Hont	86
»	»	Horn	79
»	»	Hornbachi kolostor	224
»	»	Hunyadi J.	58, 83, 98
»	»	Hunyad vármegye	85, 86, 124
»	»	Irmgard	218
»	»	Ilsvai Lesták nádor	219
»	»	Iseburg Salenti gróf	132
»	»	Isra zsidó	82
»	»	Sz. István (1001)	93
»	»	III. István	221
»	»	István IV. Béla fia	27
»	»	V. István	209—211
»	»	István budai prépost	214—215
»	»	István (Csák nemzetségből)	219
»	»	István főlovászmester	56
»	»	István kalocsai érsek (1847)	214
»	»	István nádor	53, 218
»	»	István országbíró	49
»	»	István prépost	214
»	»	István (Róbert Károly fia)	209
»	»	István szlavonai bán	75
»	»	István szlavonai vicebán	63
»	»	Izabella infansnő	217
»	»	Jakab nyitrai esperes	45
»	»	Jakab szabolcsi főispán	73
»	»	János esztergomi érsek	70
»	»	János király	118, 248
»	»	János szlavonai bán	52, 54, 218
»	»	János vegliai gróf	100
»	»	Jenville (Salm grófné)	217
»	»	Joigny-Garnier (1250)	50
»	»	I. József	249
»	»	Jura bán	247

Pecset névszerint:

»	»	Kakas László	74
»	»	Kakas Miklós	57, 97
»	»	Kálmán győri püspök	73
»	»	Kanizsai István főajtónálló	70
»	»	Kanizsai István püspök és Szlavonia helytartója	62, 200
»	»	Káráni kerület	84
»	»	III. Károly	37, 136, 249
»	»	IV. Károly	113, 118, 207, 218
»	»	V. Károly	207
»	»	VIII. Károly	113
»	»	Károlyi Zsuzsanna (Bethlen Gáborné)	38
»	»	Kassa	78
»	»	Kassai aranyművesek	88, 89
»	»	Kávásy Miklós	109
»	»	Kinizsy Pál	58, 99
»	»	Kolosvár	219
»	»	Konrád (prépost)	211
»	»	Kont	57
»	»	Kozma komáromi alispán	49
»	»	Köcski Sándor országbíró	57, 97
»	»	Kölni (czéhek)	100
»	»	Körmöcz	79
»	»	Kőszeg	78
»	»	Közjvedelmi tanács	224
»	»	Községi (ausztriai)	225
»	»	Krems	77
»	»	Kujaviai hercegek	212
»	»	Kussali György tárnokmester	57
»	»	I. Lajos	33, 56, 61, 96, 206
»	»	II. Lajos	118, 119
»	»	VI. és VII. Lajos	211
»	»	VIII. Lajos	20, 21
»	»	II. Lajos flandriai gróf	99
»	»	V. László	96, 112, 118, 119, 207
»	»	László erdélyi vajda	58
»	»	László (főispán)	52
»	»	László mester	209
»	»	László somogyi főispán	52
»	»	László szabolcsi főispán	63
»	»	László (székelyek grófja)	63
»	»	Lengyel hercegek	212
»	»	Leon (hrüsseli)	94

Pecset névszerint:

»	»	I. Leopold	249
»	»	II. Leopold	249
»	»	Lesták (Guthkeled nemzetségi) .	46
»	»	Lesták nádor	74, 219
»	»	Lezenyei Lampert ország- bíró	57
»	»	Libetbánya	79
»	»	Limpurg grófné (1338)	226
»	»	IV. Lipót (osztrák főherceg) .	208
»	»	Liptó	86
»	»	Lőrincz vajda	55
»	»	Lüttich	77
»	»	I. Magnus (svéd)	112
»	»	Magyar czimeres emigra- tionalis	114
»	»	(Volt) Magyar kanczellária .	249
»	»	Magyar, legrégibb hármás halom és koronával	38—41
»	»	Magyarország rendei (1385) .	36, 112
»	»	Maltzan	46
»	»	Marczali Miklós erdélyi vajda .	58
»	»	Margit (I. Miksa császár leánya, Filibert savoiai herceg neje)	217
»	»	Martinuzzi György érsek	201
»	»	Márton alországbíró	49
»	»	I. Mária	56, 96, 99, 109
»	»	Mária (IV. Béla hitvese), legrégibb magyar női pecset .	138
»	»	Mária császárné (1238)	201
»	»	Mária (IV. Ottó császár neje)	117
»	»	Mária Terézia	249
»	»	Mátyás (comes)	209
»	»	C. Mátyás	84, 96, 112, 118, 119, 124, 125, 221, 248
»	»	II. Mátyás	223, 249
»	»	Mechtilde (Braunschweig) .	216
»	»	III. Meinhardt (gürzi gróf) (1202)	43
»	»	Melith	115
»	»	Miklós erdélyi vajda	73
»	»	Miklós szlavonai bán	48
»	»	Miklós zalai alispán	63

Pecset névszerint:

»	»	I. Miksa	113, 207, 249, 250
»	»	II. Miksa	223
»	»	Mitrovicz (Száva Szent De- meter)	80, 101
»	»	Moltráni	61
»	»	Monáli	63
»	»	Montmorency	58
»	»	Mózes zsidó (zürichi)	82
»	»	II. Miksa	223
»	»	Moys nádor	49
»	»	Nagybánya	225
»	»	Nagymártoni	57
»	»	Nagy-Szeben	79
»	»	Nagy-Szombat	219
»	»	Neifen grófné	218
»	»	Nógrád	87
»	»	Nyitra	86
»	»	Ó-Buda	78
»	»	Oettingen Mária (grófnő)	217
»	»	Olaus (dán)	112
»	»	Olivér tárnok mester	57
»	»	Omode nádor	49, 73, 94
»	»	Opólyi nádor	209, 210
»	»	Ostojá	247
»	»	Osztojovich	247
»	»	Ottó és Henrik (anhalti)	212
»	»	II. Ottokár	208
»	»	Oudenaarde város	100
»	»	Pálffy	115
»	»	Páliczi	63
»	»	Pál zalai főispán	58
»	»	Páris	77
»	»	Pascha zólyomvármegyei birtokos	54
»	»	Pászthói	58
»	»	Perényi Imre nádor	99
»	»	Pest-Ujhely	78, 143
»	»	Péter nádor	71
»	»	Péter (Patha fia)	46, 74
»	»	Pomerániai hercegek	212
»	»	Ponto püspök	214
»	»	Posthumus László (osztrák) .	113
»	»	Pozsony	219
»	»	Praitendorfer Péter	82
»	»	II. Rákóczy Ferencz	135

Pecset névszerint:

»	»	Ravesberg Zsófia grófnő	
		54, 94, 217	
»	»	Richesa lengyel királyné .	216
»	»	Róbert (flandriai) . . .	19
»	»	Róbert Károly . . .	95, 117, 207
»	»	Róland nádor . . .	74, 75
»	»	Romaniola gróf . . .	224
»	»	Rosályi . . .	58
»	»	Rozgonyi Simon . . .	58
»	»	IV. Rudolf (osztrák fő- herceg) . . .	208
»	»	Sago és Heidocke . . .	46
»	»	Saint-Gilesi Raymond . .	19
»	»	Sándor (alispán) . . .	63
»	»	Sándor alországbíró . .	49
»	»	Sáros vármegye . . .	85, 86
»	»	Schwarzburg . . .	211
»	»	Sebesi terület . . .	84
»	»	Simon (főispán) (1355) .	97
»	»	Somi . . .	58
»	»	Somogy . . .	85, 86
»	»	Soprony . . .	86
»	»	Spanhein . . .	53
»	»	Stibor . . .	57, 97
»	»	Strassburgi krónika . .	109
»	»	Stubenberg Anna . . .	112
»	»	Szabolcs vármegye főis- pánja . . .	85
»	»	Szántódy Lukács püspök .	215
»	»	Szathmár vármegye (szét- szedhető) . . .	85
»	»	Szathmár város . . .	79
»	»	XIV. századi aristocrata családoké . . .	206
»	»	Széchy Miklós országbíró .	219
»	»	Szentgyörgyi Ábrahám gróf	219
»	»	Szentgyörgyi Tamás gróf	58, 139
»	»	Szent Pölten . . .	79
»	»	Szepesi szászok . . .	81, 219
»	»	Szepeszy Jakab országbíró	
		57, 58, 97	
»	»	Szétszedhető (betűs) vár- megyei . . .	84, 85
»	»	Szilágyi Mihály . . .	97
»	»	Sziléziai hercegek . . .	212

Pecset névszerint:

»	»	Szolgabírák vármegyei ki- adványoknál . . .	84
»	»	Szoburow . . .	244
»	»	Tamás belvacensi püspök (1289.) . . .	200
»	»	Tamás (csókakői várnagy)	63
»	»	Tamás erdélyi vajda . .	97
»	»	Tamás esztergomi érsek .	213
»	»	Tamás István (Bosznia) .	247
»	»	Tamás kalocsai érsek . .	214
»	»	Tamás vajda . . .	57, 97
»	»	Tapsonyi János szlavoniai viczebán . . .	57
»	»	Telkibánya . . .	78
»	»	Thierry . . .	19
»	»	Tomasovich István . . .	247
»	»	Tomory István . . .	83
»	»	Trentul tárnokmester . .	117
»	»	Tristanus gróf . . .	160
»	»	Túróc . . .	87
»	»	Tvrđko . . .	247
»	»	Ugocsa . . .	85
»	»	Ugrin országbíró . .	94, 95
»	»	Ujlaki Lőrincz . . .	97, 98, 121
»	»	I. Ulászló . . .	119
»	»	II. Ulászló 96, 115, 118, 119, 224, 248	
»	»	Vancsa esztergomi érsek (apocryph) . . .	200, 201
»	»	Várday . . .	154
»	»	Vármegyei (ezímeres) .	85, 87
»	»	Városi legrégibb selmeci	77, 79
»	»	Varasd . . .	219
»	»	Vas . . .	85, 86
»	»	Vasvár . . .	219
»	»	Vegliai Rarara grófnő(1390.)	117
»	»	Vrojszky . . .	244
»	»	Waldeck . . .	212
»	»	Waldenmarason (svéd) .	201
»	»	Wolfhagen város . . .	211
»	»	Zágráb . . .	219
»	»	Zala vármegye . . .	84, 87
»	»	Zápolya Imre . . .	58, 98, 125
»	»	Zápolya János erdélyi vajda	99
»	»	Zechenyi Tamás . . .	63

Pecset névszerint:

»	»	Zemplén	86
»	»	Zsigmond 96, 118, 218, 221, 223	
»	»	Zudar Jakab	64

Pecset

»	Női, (a férj és a nő-czímerével)	216, 217
»	Női, (hátlapján címeres ellenpecséttel)	216
»	Női képmás	216
»	Női, (lovag, gyalog, álló, ülő)	216
»	nyomók	220, 221
»	nyomók készíttetési ellenőrzése, ötvösök	221, 222, 224
»	nyomók lenyomatai	205
»	osztályozása	76, 205
»	örök	220
»	Paizstalan címeres (magyar városi, főuri)	218, 219
»	Szabálytalan vagy hiányos címer össz- tartalmú	225, 226
»	Személyesítő	44, 45, 94
»	Személyesítő (képmás)	206, 207
»	tan	1
»	Váró (Váropaiza)	217
»	Városi, a város tulajdon címerével	80
»	Városi kegyúri címerrel	80
»	vésmény	2
»	Zárt	239
»	Zsidó címeres	82

Penbrocke-féle terrenikai amphora 12

Pénzjelek 251

Pólya 252

» és kettős kereszt 207

Praeco 160, 161

Rački tanulmányai Bosznia címeréről 247

Rangezim

» és címerbitorlások 182, 183

» és címerbitorlások elleni intézkedések 182, 187, 190

Rangemelési díjak 176

Rangkorona 59, 115

Rendjelek

» mint címerjárulékok 107

» paizon elkülönítve 107

Rendlovagok 151, 152

Sírkő 55, 82, 202, 203

» (Gizella királyné) 203

Sírkő

»	(Hélie maini gróf)	203
»	(Kalonday)	125
»	(I. Lajos)	55
»	(Nápolyi Endre)	203

Sisak 52, 53, 63, 92, 93, 124, 125, 136

» alakok átídomítása 124

» általában mint a címer alap neve 63

» Csöbör (I. Lajosé) 55

» Csör (polgári) 144

» címer 59, 65

» címerek fénykora hazánkban 64

» címerpecsét 59, 61

» dísz (Ebersdorf-Zaendel) 60

» Koronák mint címerjavítások 110, 111

» Koronák túlságos elterjedése 111

» Koronás 109

» Koronás csör 110

» I. Lajos 55

» lebentyük 47, 54, 55

» magyar, német, francia 108

» mint címer eredeti külön járulék 122

» oromdísz 53, 65

» oromdísz adományozása hűbérrel, vagy a
nélkül (Ausztria, Angolország) 60

» oromdísz (francia, magyar) 53, 56, 58

» oromdísz (királyi magyar) 140

» oromdísz (német) 59

» oromdísz tornáknál 167

» Pántos, csör, ezüst, aczél 108

» pecsét 59, 64, 220

» pecsét (magyar) 63

» rangjelzése násfával, koronával 109

» takarók és foszlányok 124, 125

» tartók 100

» többszörösen tagozott paizsokon 122

» többszörösítése 122

Személyesítő képalakok 92, 93

Szin

» alkalmazás az ó-korban 13

» alkalmazás olasz címereknek 14

» (Angolország) 91

» jelzés 131, 134

» jelzési módszerek 134, 135

» jelzési rendszer (Francquart) 134, 135

» jelzés magy. kir. és német csász. pecséteken 136

Szin

- » jelzett legrégibb czímermetszvény. 135
- » kép. 47, 48
- » » (angol, francia, német) 48
- » » (czímerdarab) 47
- » » (heraldikai) mint tagozott czímer 120
- » » (magyar). 48
- » kereszté 51
- » különböztetés (Olaszország) 90
- » magyar pólyáké (1. Magyar czímer) 25

Szörme-máz

- » » (czímeres pecsét, bura, Aschafen-
burgi codex) 50

Terrenikai

- » amphora 13
- » amphora paizsképe 12

Tiszti

- » jelek 93
- » » családi czímereken, különbözése a
czímer tartóktól 104

Torna

- » eredete 65, 137, 166
- » fénykora hazánkban 169
- » Heraldikában szereplő. 165
- » intézmény 168—172
- » » ellenőrzése 165, 166
- » » hazánkban 168—171
- » Huszár 170
- » jegyzőkönyv, bizonyítvány 168
- » jog 152, 159
- » jutalmak 167, 168
- » kerület főnöke 167
- » könyv 133
- » látványosság 171
- » látványosság befolyása a fegyverzetre és
a czímerek fontosságának hanyatlására 171

Torna

- » megszűnése 172
- » nevei 167
- » nemesei 152
- » óvintézkedések 166
- » pálczások 167
- » parancsnok 167
- » tartása 167
- » tartási és felügyelési jog 166
- » tragicus jelenetek 165
- » viadal (magyar nemesei Angolország-
ban) 169
- » viadal (svévek és magyarok közt) 168

Udvari grófok**Várjobbágyok****Vélemények a czímerről****Vérleszármazás és kimutatásának forrásai****Vitézlő rend, fő- és köznemesség****Zászló**

- » Birodalmi (német) 150
- » birodalmi szabad s országos fővárosé 150
- » Fejedelmi, országos, tartományi 150
- » Főhadi (Magyarország) 150
- » Hadi 147
- » hűbéres uraké 150
- » lovagoké, tősnemeseké 150
- » Magyar emigrationalis 114
- » mint tiszti jel 104
- » olasz városoké 150
- » Rang-, heraldikai hadi 150

Zászlócska**Zászlós úri jog (magyar)****Zászlósok száma (magyar XV. század)****Zászlótartó (országos), fejedelmi****Zászló-uszály**

Betűsoros ábramutató.

Bizanczicumok 13. l. I. T. 3. á.

Czímer :

- » Aba nemzetség 70. IV. T. 27. á.
- » András nápolyi király 73.
- » Aschhaffenburgi codexen 50.
- » Besztercebányai két polgári czímer 82.
- » Corvin János 146. l. XI. T. 85. á.
- » Divék nemzetség 72. l. VI. T. 56. á.
- » Drusina nemzetség 69. l. V. T. 41. á.
- » Guthkeled nemzetség 70. l. VI. T. 48. á. VII. T. 61. á.
- » Héder nemzetség 70. 75. l. IV. T. 33. á. V. T. 39. 40. á.
- » Hunyad vármegye czímere (1490.) 86.
- » Kanizsay László Vasvármegye főispánja (1519.) 102.
- » Kubinyi 154. l. XI. T. 86. 87. á.
- » Magyar és lengyel (I. Lajos csatján) 56.
- » Magyar legrégibb (Imre király bulláján) 22.
- » Magyar (paizsocska) 36. l. IV. T. 26. á.
- » Mesko 154. 155. l. XI. T. 88. 89. á.
- » Morosini család 40.
- » Rátold nemzetség 70. l. III. T. 20. á.
- » Thurzó család 152. 153. 154.
- » Tornallyai Tornai család 76.
- » Ugrin országbíró 94. 95. l. VIII. T. 71. á.
- » Uzapannati Dózsa 157.
- » Vigmán nemzetség 70. l. IV. T. 31. á.

Érem :

- » II. András (vezérkori) 23. l. II. T. 15—17. á.
- » István stiriai bán (1254—1259.) 117.
- » I. Lajos és Róbert-Károly 36. 55. 109. 112. l. IV. T. 32. á.
- » Orkaditáké 47.

Jelkép :

- » Athen 9.
- » Carthago 9.

Jelkép :

- » Delos 9.

Paizs

- » kanyarosan ezikkedett 12. I. T. 2. á.
- » kép görög edényeken 13. I. T. 9.
- » kép terrenikai amphorán 12. 13. l. I. T. 1. és 5. á.
- » Minerváé 13. l. I. T. 4. 6. 7. á.
- » Minervával viaskodó hőse 13. l. T. 8.
- » Norman 19.

Pecsét :

- » Ágnes (III. András özvegye) 38. 118. 207. 216. l. XI. T. 83. á.
- » Aimone (savojai) (1341.) 218. l. XIII. T. 94. á.
- » II. András 22. l. II. T. 14. á.
- » II. András (aranybulla) 22. l. II. T. 13. á.
- » Anhalti herczeg-testvérek (1261.) 93.
- » Augsburgi zsidó község (1298.) 66.
- » Bakács Tamás esztergomi érsek 215.
- » Báthoryak 98. l. VI. T. 48. á.
- » Báthory István országbíró (1477.) 58. 74. l. VI. T. 48. á.
- » » Bebek István országbíró (1361.) 63. l. VI. T. 54. á.
- » Bécs (Kopócz nádor fia) 58. 206. l. V. T. 45. á.
- » Benedek comes (1312.) 56. l. IV. T. 33. á.
- » Gr. Bercsényi Miklós (1708.) 135. l. IX. T. 80. á.
- » Berry herczeg (1360.) (két darab) 100.
- » Bethlen Gábor (1620.) 115.
- » Buda (1402.) 78.
- » Buzád bán fiai (Csák testvérek) (1235.) 139.
- » Csanád nemzetség 71. l. V. T. 38. á.
- » Demeter főispán (1299.) 49. l. III. T. 25. á.
- » Demeter (Neckschei) 226. l. XIII. T. 97. á.
- » Demeter veszprémi püspök (1391.) 214. l. XII. T. 92. á.

Pecset:

- » Donch zólyomi főispán (1328.) 63.
- » Dózsa nádor (1322.) 73. 75. 104—105. I. VI. T. 58. á.
- » Drugeth Fülöp (1322.) 210. I. XII. T. 91. á.
- » Drugeth János (1328.) 208.
- » Drugeth János nádor (1332.) 97.
- » Drugeth Miklós országbíró (1335.) 57. 97. I. V. T. 35. á.
- » Drugeth Vilmos nádor (1337.) 54. 218. IV. T. 30. á.
- » Ernő osztrák főherceg 208. I. XII. T. 90. á.
- » Ernő osztrák örgróf (lovas pecsét) 19. I. II. T. 10. á.
- » Erzsébet (I. Lajos neje) (1362.) 33. I. III. T. 19. á.
- » Esztergom (1269.) 48. 77—78. 143. I. VII. T. 64. á.
- » Forgách Péter (1412.) 64. I. VI. 55. á.
- » Fülöp Ágost 20. I. II. T. 11. á.
- » Gara Miklós nádor (1375—1386.) 57. I. V. T. 41. á. — 92. I. VIII. T. 70. á.
- » Giléthy Miklós nádor 100.
- » Győr (Jeur) nemzetség 69. I. VI. T. 50. á.
- » Gyula város 80.
- » Habsburgi II. Albert (lovas) 20.
- » Hedvig lengyel királynő 32.
- » Henrik szlavoniai bán 49. 94. I. III. T. 23. á.
- » Hervoja bán 247.
- » Hodus comes (1272.) 74. I. VI. T. 59. á.
- » Isra zsidó (XIV. századi) 82.
- » V. István (1267.) 210.
- » István budai prépost (1361.) 214. és 215. I. XII. T. 93. á.
- » István (Csák nemzetségből) (1304.) 219. I. XIII. T. 95. á.
- » V. István ifjabb király (hátlap) 209.
- » István kalocsai érsek (1347.) 214.
- » István mester (1304) 219. I. XIII. T. 95.
- » István nádor (1311.) 53. 54. 206. 218. I. IV. T. 29. á.
- » István országbíró (1299.) 49. 206. I. IV. T. 28. á.
- » István szlavoniai bán (1250—1259.) 75. I. VII. T. 63. á.
- » Jakab nyitrai esperes (kettős) 45.

Pecset:

- » Jakab szabolcsi főispán (XIV. századbéli) 73.
- » János szlavóniai bán 54.
- » János vegliai gróf (1365.) 100. I. IX. T. 79. á.
- » Jura bán 247.
- » Kakas László (1380.) 74.
- » Kakas Miklós (1323.) 57. 97. I. V. T. 39. á.
- » Kálmán győri püspök, (1368.) 73. I. VII. T. 61. á.
- » Kanizsai István püspök és Szlavonia helytartója (1363.) 62.
- » Károlyi Zeuzsánna 38.
- » Kassai aranyműveseké (1456.) 88.
- » Kávási Miklós (zalai alispán) 63. 109. I. VI. T. 53. á.
- » Kinizsy Pál (1483.) 58. I. VI. T. 49. á.
- » Köcski Sándor országbíró (1327.) 57. I. V. T. 40. á.
- » Kussali György tárnokmester (1399.) 57. I. V. T. 37. á.
- » I. Lajos 206.
- » VIII. Lajos 21. II. T. 12. á.
- » II. Lajos flandriai gróf (1359.) 99.
- » I. Lajos (gyűrűpecsét) 61.
- » V. László 96. I. VIII. T. 72. á.
- » László erdélyi vajda (1391.) 58. I. V. T. 43. á.
- » László somogyi főispán lovas pecsété 52.
- » László szabolcsi főispán 63. I. VI. T. 51. á.
- » László székelyek grófja (1328.) 63.
- » Leon (brüsseli) (1215.) 94.
- » Lesták (Guthkeled nemzetség) 46.
- » Lesták nádor (1396.) 74. 219. I. VII. T. 62. á.
- » Lezenyei Lampert országbíró (1313.) 57. 206. I. V. T. 38. á.
- » Lőrincz vajda (1304.) 55. I. IV. T. 31. á.
- » Loya (Woya) nemzetség 70. I. III. T. 21. á.
- » Marczaly Miklós erdélyi vajda (1403.) 58. I. V. T. 46. á.
- » Mária (1384—1387.) 96. 99. I. IX. T. 74. á.
- » Mária IV. Ottó neje (1238.) 117.
- » Márton alországbíró (1295.) 49. I. III. T. 24. á.
- » C. Mátyás 34. 112. I. II. T. 18. á.
- » Miklós alországbíró 46. 74. I. III. T. 20. á.
- » Miklós erdélyi vajda (1280.) 73. I. VI. T. 57. á.
- » Miklós szlavoniai bán 48.

Pecset:

- » Mitrovicz (Száva Szent-Demeter) 80. 101. l. VIII. T. 68. á.
- » Morosini 40.
- » Moys nádor 49. l. III. T. 22. á.
- » Mózes zsidó (zürichi) (1329.) 82.
- » Nógrád 87. l. VIII. T. 69. á.
- » Ó-Buda 78. 143. l. VII. T. 65. á.
- » Omode nádor (1295—1299.) 49. 73. 94. l. IV. T. 27. á.
- » Ország rendei (1385.) 36.
- » Pascha zólyomvármegyei birtokos (1273.) 54.
- » Pécz (Pesch) nemzetség 69. l. V. T. 46. á.
- » Perényiek 121. l. IX. T. 78. á.
- » Perényi Imre nádor (1504.) 99. l. IX. T. 78. á.
- » Pest-Ujhegy (1337.) 78. 143. l. VIII. T. 67. á.
- » Péter nádor (1278.) 71.
- » Péter (Patha fia) 46.
- » Praitendorfer Péter (1433.) 82.
- » Ravesberg Zsófia (grófnő gyalog) 54.
- » Róbert Károly (1334.) 95. (1323.) 117. 207. l. X. T. 81. á.
- » Róland nádor (1255.) 74. 75. l. VI. T. 60. á.
- » Rozgonyi Simon (1411.) 58. l. V. T. 47. á.
- » Sándor alországbíró 49. l. III. T. 21. á.
- » Sáros vármegye (XVI. század) 86.
- » Selmecz (1275.) 79.
- » Somi Józsa (1497.) 58. l. VI. T. 50. á.
- » Stibor (1389.) 57. 97. l. IV. T. 34. á.
- » Szász egyetem 81. 112. 143. l. VII. T. 66. á.
- » Szathmár vármegye (szétszedhető) 85.
- » Szathmár város (1325.) 79.
- » XIV. századi arisztokrata családoké 206. l. III. T. 20—25. á.
- » N.-Szeben 79.

Pecset:

- » Széchy Miklós országbíró (1355—1358.) 219.
- » Szentgyörgyi Ábrahám gróf (1302.) 219. l. XIII. T. 96. á.
- » Szentgyörgyi Tamás gróf (1394) 58. l. V. T. 44. á.
- » Szepesi szászok (1307) 81.
- » Szepes Jakab országbíró (1376) 57. 58. 97. l. V. T. 42. á.
- » Szilágyi Mihály 97. l. IX. T. 75. á.
- » Tamás csókakői várnagy (1328) 63.
- » Tamás erdélyi vajda (1321—1342) 97. l. VIII. T. 73. á.
- » Tamás esztergomi érsek (1368) 213.
- » Tapsonyi János szlavóniai vicze-bán (1396) 57. l. V. T. 36. á.
- » Trentul Miklós tárnokmester (1404) — 117. l. XI. T. 82. á.
- » Turóc vármegye (1786) 87.
- » Ugrin országbíró 94. 95. l. VIII. T. 71. á.
- » Újlaki Lőrincz (1519) 97. 98. 121. l. IX. T. 76. á.
- » Zápolya Imre nádor 125. l. IX. T. 77. á.
- » Zápolya János erdélyi vajda 99.
- » Zechenyi Tamás országbíró (1319—1354) 63. l. VI. T. 52. á.
- » Zudar Jakab (két darab) (1445 és 1447) 64.
- » Zsigmond 118. l. XI. T. 84. á.

Sisak:

- » I. Lajos 55.
- » pecsétek 63. 64. 220. l. VI. T. 51—54. á.
- » takarók és foszlányok 55. 57. 100. 124. l. IV. T. 30. á. IX. T. 79. á.

Tallér: II. Mátyás címeres talléra 115.

Betűsoros színnyomatmutató.

Cheösy család	ezímere	236. és 237. l. közt.
Gara Miklós nádor	»	238. és 239. l. közt.
Hunyadi János	»	120. és 121. l. közt.
Kanizsay Dorottya	»	130. és 131. l. közt.
Kánthor Benedek	»	126. és 127. l. közt.
Magyar herold		a címlap előtt.
Patrohi Mihály címere		110. és 111. l. közt.
Tétényi Péter és András címere		230. és 231. l. közt.
Thamásfalvi György	»	108. és 109. l. közt.

Sajtóhibák.

3 lap	utolsó sor	félézred helyett: háromszáz éve	83 lap	27	sor 1861	helyett: 1801
4 »	31	» Claudipoli helyett: Claudiopoli	85 »	20	» szolga bíró »	szolgabíró
5 »	5	» Naphtali »	87 »	22	» vármegyék »	vármegyék
5 »	9	» Lionban »	94 »	2	» Ravenberg »	Ravesberg
6 »	21	» villám szóró »	97 »	3	» kinövő »	kiemelkedő
6 »	22	» paizsot »	97 »	20	» egy pólyát »	pólyát
14 »	9	» mázok »	103 »	28	» rang hátrányt »	ranghátrányt
14 »	17	» » »	104 »	29	» Blason »	Blason
16 »	24	» armoi-rie »	105 »	5	» rendlovagok »	lovagrendek
17 »	17	» beiktatás »	107 »	17	» székebb »	szűkebb
20 »	5	» terjedve — »	112 »	18	» 71 »	72
20 »	7	» — »	113 »	18	» czímer csoportozat helyett: czímer-	csoportozat
21 »	22	» paizsot »	114 »	1	» jelenéü helyett: jelenségü	
21 »	23	» Diction nairo »	114 »	38	» s a »	a
22 »	24	» tűnnek, »	118 »	1	» oldaloz »	oldalozza
28 »	42	» elvényein »	118 »	34	» állambirtok »	állambirtok-
36 »	15	» 11 »	119 »	11	» felébes »	felében
38 »	42	» családéival »	120 »	7	» , csak »	csak
38 »	15	» 11 »	120 »	9	» , combinatio »	combinatio
38 »	34	» paizsot »	120 »	13	» czímer »	czímer-
42 »	12	» monaies »	120 »	17	» czímer-mező megbővítések helyett:	czímermező-megbővítések
42 »	32	» melyek a »	121 »	9	» Zápolyák helyett: Zápolyák IX.	Táb. 77. á.
44 »	15	» meg nem »	121 »	9	» XI. Táb. 83. á. János helyett: János	
47 »	12	» keleti »	121 »	25	» felajzott helyett: felhúzott	
47 »	19	» damascírozás »	121 »	33	» szárnyokba »	szárnyakba
50 »	32	» szímerül »	125 »	10	» Liné »	Liné
53 »	14	» Regne »	125 »	16	» a gyermekei »	gyermekai
53 »	20	» 1261 »	132 »	2	» tartamukat »	tartalmukat
54 »	7	» férjének, »	132 »	24	» czímer tárgyaknak helyett: czímer-	tárgyaknak
61 »	28	» iktattatott »	135 »	10	» püces helyett: piéces	
66 »	3	» Valencien helyett: Valenciennes	135 »	19	» czímer alakok »	czímeralakok
68 »	8	» alak csoportozatainak helyett: alak-	136 »	9	» sisak lebentyűk helyett: sisaklebentyűk	
68 »	8	» csoportozatainak	136 »	22	» stil helyett: styl	
68 »	8	» szem kápráztató helyett: szemkáp-	137 »	6.7	» czímer birtoklái helyett: czímer-	birtoklái
70 »	10	» 58: 1. 9) helyett: 9)	137 »	9	» alap feltételei helyett: alapfeltételei	
70 »	16	» — 46. 1. 1. á — helyett: —	137 »	17	» czímer birtoklái helyett: czímer-	birtoklái
71 »	1	» feje helyett: fej				
78 »	13	» meg kísérelték »				
74 »	—	» 47 »				
81 »	32	» pecsét »				
82 »	8	» 70 »				

138 lap	37	» sor IX. Táb. 83. helyett: XI. Táb. 83.	161 »	5	» óriási »	óriás
139 »	25	» Liège helyett: Liège	161 »	11	» parsaivants »	poursuivants
140 »	1	» czímer tulajdon helyett: czímer-tulajdon	161 »	28. 34. 35.	» connetable »	connétable
140 »	12	» annak előtte helyett: annakelőtte	162 »	30	» Hisz, »	Hiszen
140 »	12	» fenyű tobozokból helyett: fenyű-tobozokból	162 »	36	» Régne »	Régne
140 »	34	» Antichita helyett: Antichità	164 »	7	» enguerantes »	enquerants
142 »	15	» armoires » armoiries	164 »	7	» a enguerre »	à enquête
143 »	7	» 87 » 67	164 »	25	» Tournois »	tournoi
143 »	8	» 78 » 78.80	164 »	25	» tournier »	Tournier
143 »	24	» disze (l. 89. l.) » disze	165 »	30	» eltiltják »	eltiltják
144 »	15	» helyt » helytt	167 »	12	» czímer bitorló »	czímerbitorló
145 »	9	» tornagallér törése helyett: torna-gallértörése	167 »	18	» vitért »	vitézt
145 »	12	» másod szülött helyett: másodszülött	167 »	31	» rennen »	Rennen
145 »	15	» batards helyett: bátards	167 »	32	» gestech »	Gestech
145 »	16	» bastardismus helyett: Bastardismus	167 »	37	» főurak »	főurak
151 »	22	» rendlovagok helyett: rendek lovag-jaival	167 »	38	» delnök »	delnök
151 »	34	» apródul helyett: apródul	168 »	30	» 1419 »	1319
151 »	36	» övvel » övvel	168 »	36	» nézdd »	nézd
152 »	23	» czímer engedményei helyett: czímer-engedményei	169 »	18	» mint kettő »	mindkettő
152 »	28	» övét helyett: övét	170 »	18	» löszerszámot »	lőszerszámot
153 »	6.7	» — 115. l. 5. jegyz. — melyet helyett: , melyet	170 »	27	» valú »	való
154 »	34	» lókirályt » királyt	170 »	41	» körmőndi »	körmendi
157 »	5	» degradálándó » degradálándó	171 »	18	» használt »	használt,
157 »	8	» degradált » degradált	174 »	21	» pairek »	peerek
157 »	15	» rundung » Rundung	174 »	24	» elnököl »	elnököl
157 »	17	» schilaspize » Schildspitze	174 »	25	» herold korona »	herold-korona
157 »	19	» mittelpunkt » Mittelpunkt	174 »	27	» folyótól »	folyótól
157 »	19	» spize » Spitze	174 »	40	» ame »	áme
157 »	20	» ecu » écu	175 »	38	» végeti »	végett
157 »	20	» vierung » Vierung	176 »	5	» czímer visszaélések helyett: czímer-visszaélések	
157 »	21	» schilde » Schilde	176 »	18	» csak nem helyett: csaknem	
157 »	22	» ecusson » écusson	181 »	24	» közmunka »	közmunka
157 »	22	» herz » Herz	181 »	40	» ebbeli »	, ebbeli
157 »	24	» ecu » écu	182 »	30	» folytatott »	folytatott
157 »	24	» hauptschild » Hauptschild	183 »	25	» apjaé »	apjái
157 »	27	» triangel » Triangel	183 »	37	» bárkit »	bárkit is
158 »	7	» derogance » dérogeance	184 »	35	» Terezia »	Terézia
159 »	8	» ott » , ott	184 »	36	» megszüntetvén helyett: megszüntet-tetvén	
159 »	9	» , nem » nem	185 »	14	» , Jöllehet »	, jóllehet
159 »	18	» heraut » héraut	185 »	35	» Terésia »	Terézia
159 »	33	» Fehér » Fejér	185 »	37	» hintáikon »	hintóikon
160 »	1	» s » a	186 »	26	» pecsét metszetére helyett: pecsét-metszetére	
160 »	21	» lándzsa zászlócskái helyett: lándza-zászlócskái	187 »	22	» okirat helyett: okirat-	
160 »	25	» törvénybe idézésén helyett: tör-vénybeidézésén	187 »	23	» pecsét »	pecsét-
160 »	27	» törvénybe idézés helyett: törvénybe-idézés	187 »	34	» birság büntetést helyett: birság-büntetést	
160 »	39	» Fehér helyett: Fejér	190 »	2. 3.	» ekintetben helyett: tekintetben	
			190 »	9	» rangczim ügyek helyett: rangczim-ügyek	
			190 »	16	» rangczim bitorlókat helyett: rang-czimbitorlókat	
			190 »	41	» Jahrgano helyett: Jahrgang	

192	lap 13. 14	sor legújabb kori helyett: legújabbkori	215	lap 38	sor képmás alakjai helyett: képmásalakjai
193	» 29	» Bartolo a helyett: Bartolo	215	» 36	» harantos helyett: harántos
193	» 32	» Pcenum » Picenum	216	» 8	» Gaterer » Gatterer
194	» 33	» peer » pair	217	» 33. 44	» demit » demie
195	» 24	» Paris Pápai » Páriz-Pápai	218	» 11	» XII. » XIII.
196	» 32	» Páris-Pápai » Páriz-Pápai	220	» 8	» útbaigazítóit » útbaigazítót
196	» 38	» accordireg » according	222	» 37. 38	» rozsnýo-bányai helyett: rozsnýó-bányai
197	» 42	» Heraldique » Héraldique	223	» 7	» anemű helyett: e nemű
200	» 10	» átvévé » átvéve	225	» 5	» Vámos*) helyett: Nagy-Bánya 1483-ik és Vámos
200	» 26	» contra sigillumokként helyett: contra-sigillumokként	225	» 6	» pecsétén helyett: pecsétén *)
202	» 12	» boica-k-ban helyett: boica-ban	225	» 35	» Századok helyett: Palugyai » Magyar-ország leírása« : II. K. 500. l.; »Századok« :
204	» 2	» VI. » IV.	231	» 6	» hagyva helyett: hagyva,
206	» 3	» heraldiques » héraldiques	231	» 13	» sisakjait » sisakokat
206	» 30	» á » à	231	» 20	» az » ez
206	» —	» az ábra pályán a csikozás kimarad	233	» 21	» 42. » 142
207	» 9	» á helyett: à	235	» 10	» Csapi » Csapy
207	» 20	» hazznált » használt	239	» 31	» dölő » dőlő
208	» 5	» á » à	240	» 31	» ltárban » levéltárában
208	» 14	» néha-közben, » néha-közben —	240	» 32	» országos » országos
210	» 8	» lándsa zászlaján helyett: lándsa-zászlaján	242	» 23	» patritiusok » patriciusok
211	» 3	» ritkan helyett: ritkán	242	» 38	» oly » az oly
211	» 6	» hűbér urasága » hűbérurasa	243	» 18	» Auvergne » Auvergne
211	» 29	» a » à	246	» 36	» bojniczai » fojniczai
211	» 30	» Gotterer » Gatterer	247	» 39	» esimere » czimere
212	» 35	» képmás alakjai » képmásalakjai	254	» 7	» már a 108-ik lapon helyett: már
214	» 36	» oldaloz » oldalozza			
215	» 9	» ezt közben » ettől jobbra			

I. TÁBLA.

1.

3.

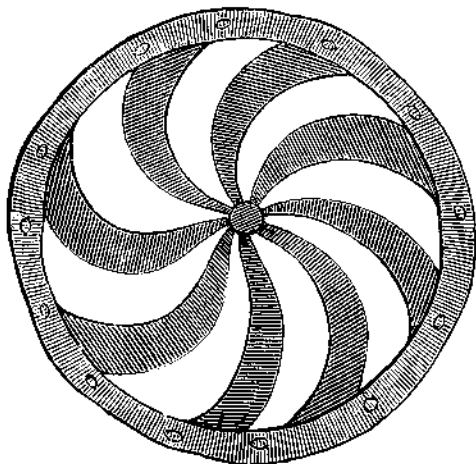
5.

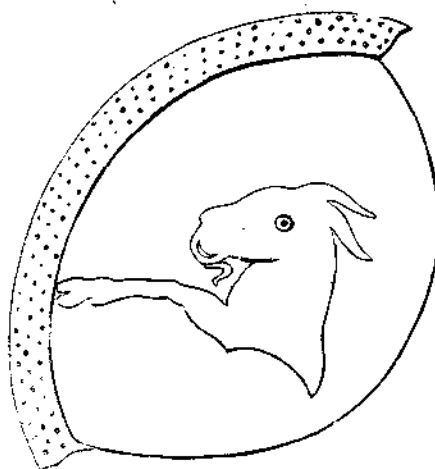
4.

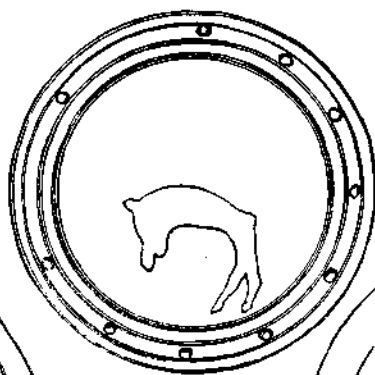
2.

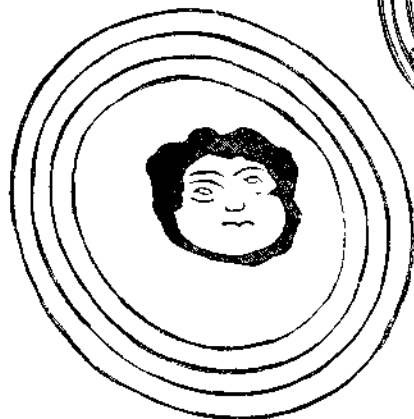
6.

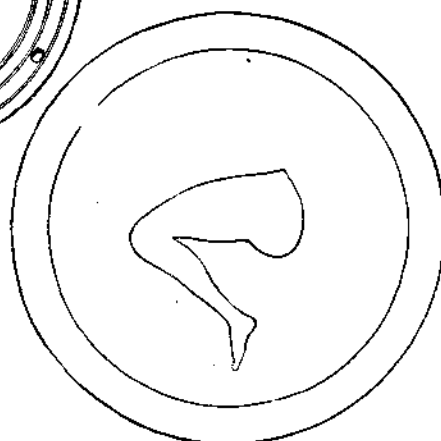
8.

7.

9.

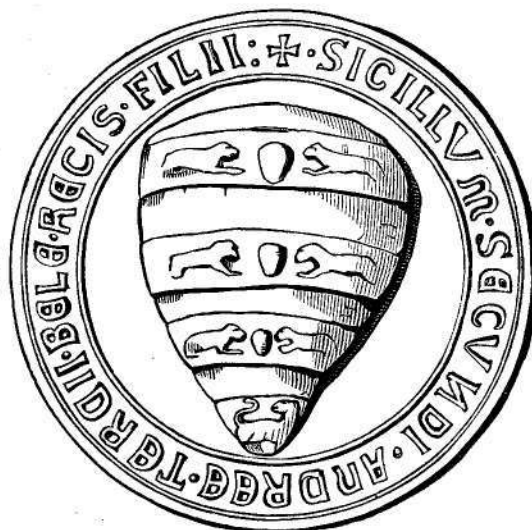

II. TÁBLA.

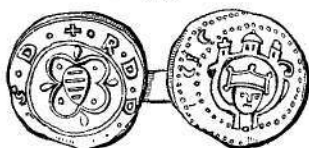
10.

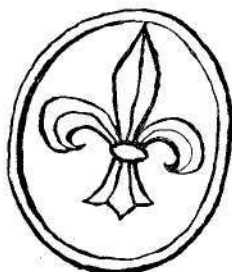
13.

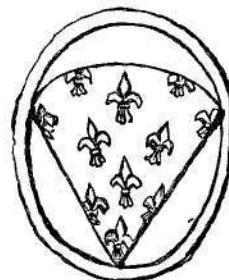
15.

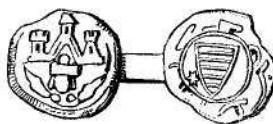
11.

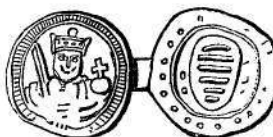
12.

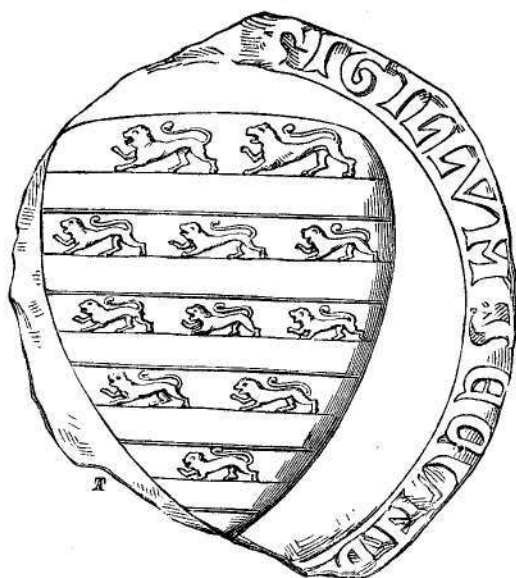
16.

17.

14.

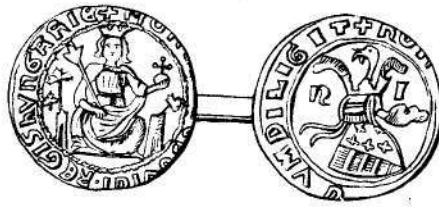

18.

IV. TABLA.

32.

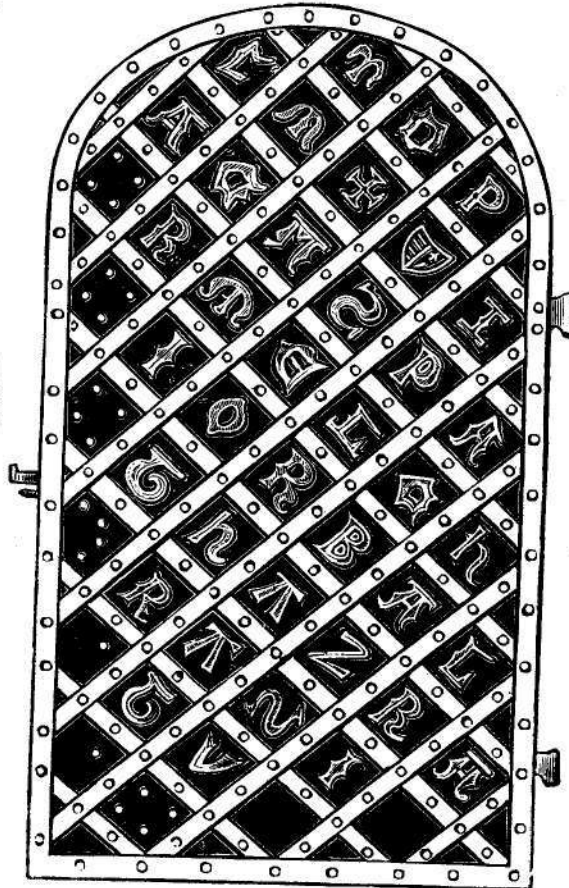
27.

31.

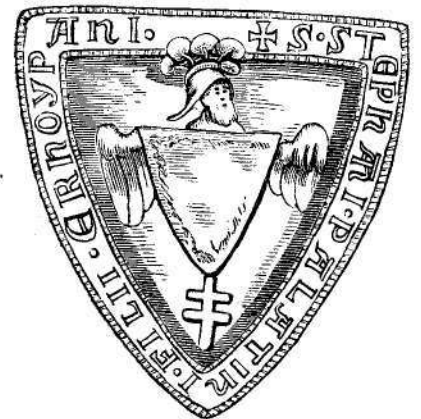
26.

28.

29.

30.

33.

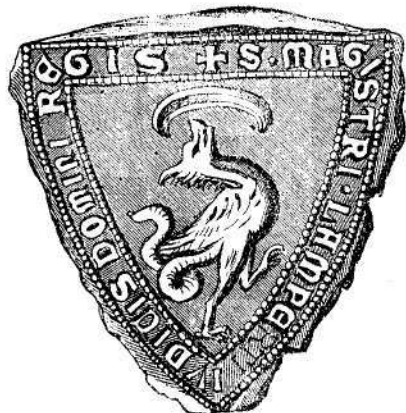

34.

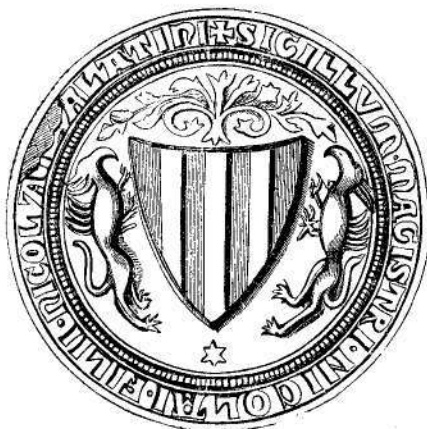

V. TABLA.

38.

39.

40.

41.

35.

43.

36.

46.

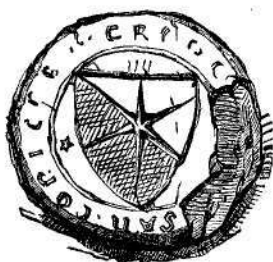
47.

37.

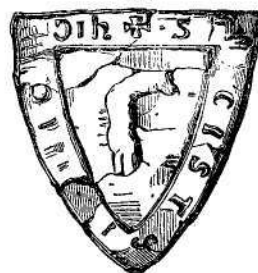
44.

42.

45.

VI. TABLA.

48.

55.

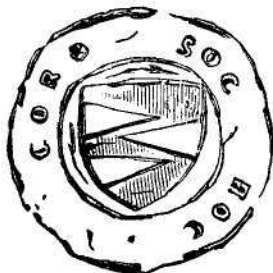
54.

49.

59.

51.

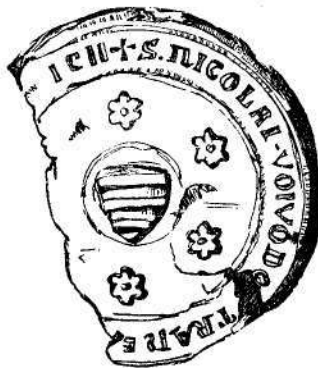
52.

56.

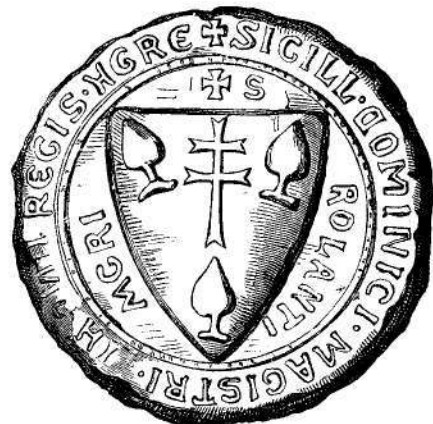
57.

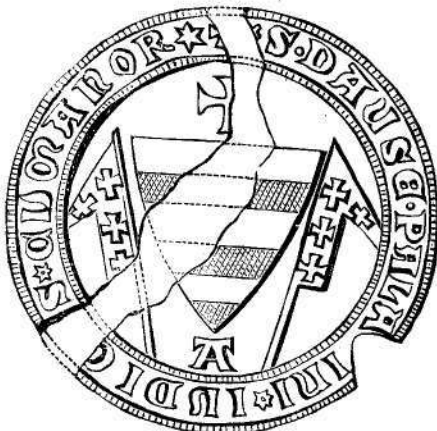
50.

60.

58.

53.

VII. TÁBLA.

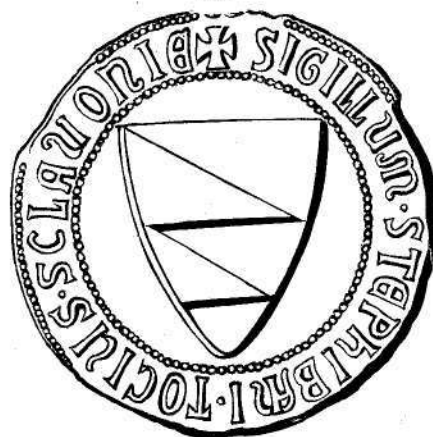
65.

61.

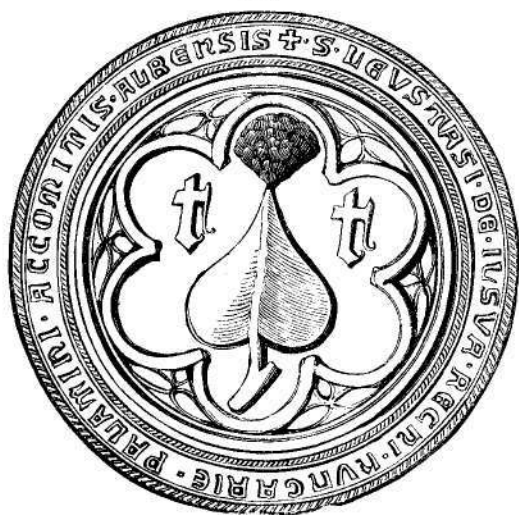
63.

64.

62.

66.

VIII. TÁBLA

69.

70.

67.

73.

72.

68.

71.

IX. TÁBLA.

76.

77.

75.

74.

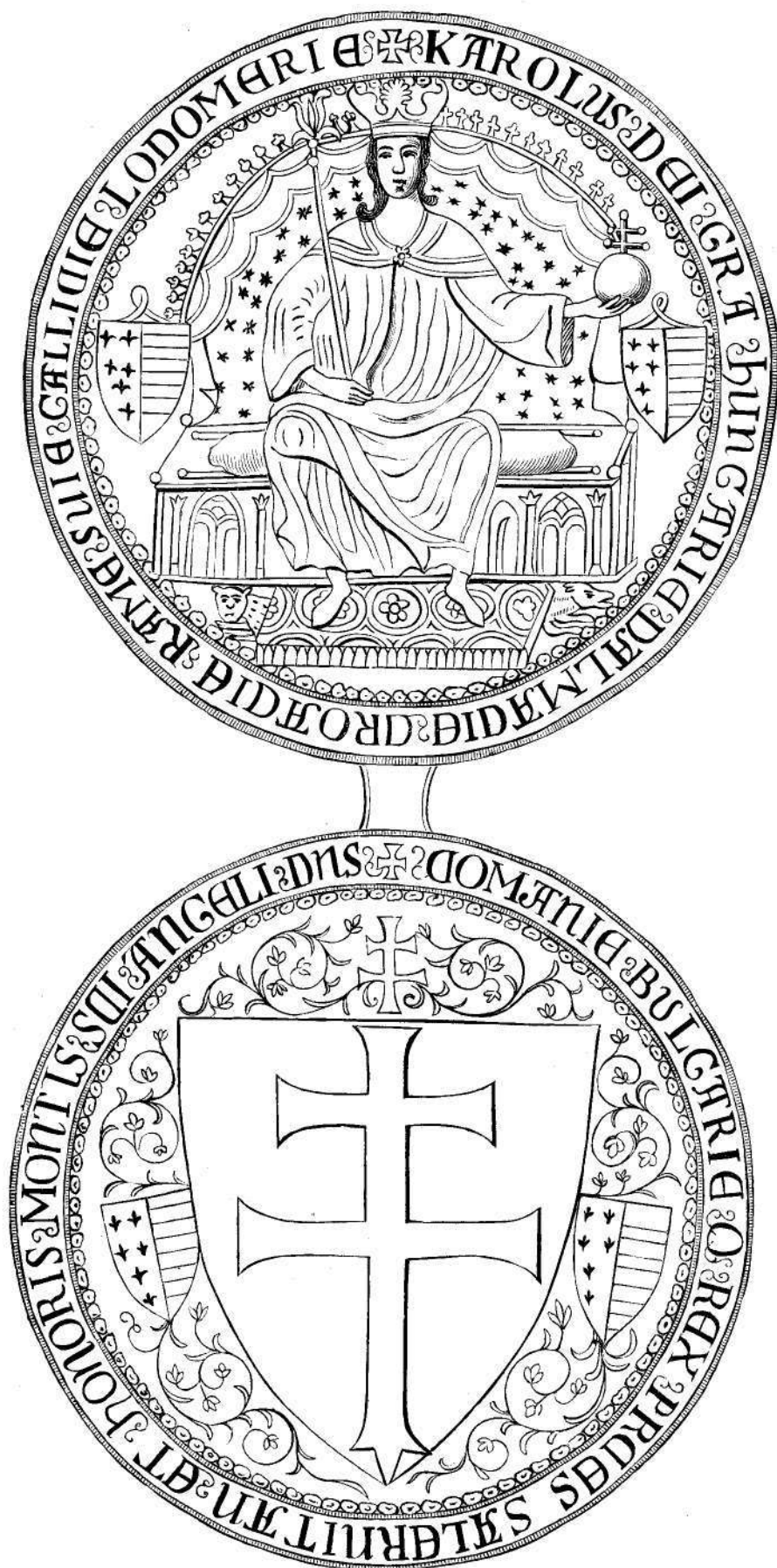

80.

79.

78.

XI. TÁBLA.

82.

86.

83.

84.

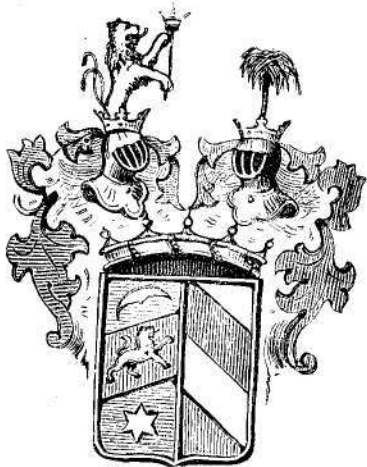
85.

87.

89.

88.

XII. TÁBLA.

90.

92.

91.

93.

XIII. TÁBLA.

95.

96.

97.

94.

